DİBÂCE

NAZIM İNTEPE

DİBÂCE

Nazım İNTEPE

DİBÂCE

Nazım İNTEPE

DİBÂCE

Editör
Hasan Hayri DEMİREL

Görsel Yönetmen
Engin ÇİFTÇİ

Kapak
İhsan DEMİRHAN

Sayfa Düzeni
Ahmet KAHRAMANOĞLU

ISBN
978-9944-125-83-3

Yayın Numarası
246

Basım Yeri ve Yılı
Çağlayan A.Ş.
TS EN ISO 9001:2000
Ser No: 300-01
Sarnıç Yolu Üzeri No: 7 Gaziemir / İZMİR
Tel: (0232) 252 22 85
Şubat 2010

Genel Dağıtım
Gökkuşağı Pazarlama ve Dağıtım
Merkez Mah. Soğuksu Cad. No: 31 Tek-Er İş Merkezi
Mahmutbey/İSTANBUL
Tel: (0212) 410 50 60 Faks: (0212) 445 84 64

Kaynak Yayınları
Kısıklı Mahallesi Meltem Sokak No: 5
34676 Üsküdar/İSTANBUL
Tel: (0216) 318 42 88 Faks: (0216) 318 52 20
www.kaynakyayinlari.com.tr

DİBÂCE

1855 yılında Bursa'da büyük bir deprem oldu. Bursalıların: "Küçük kıyamet" dedikleri bu afette şehrin büyük kısmı yıkıldı. Bu felaketi duyan Sadrazam Keçecizade Fuad Paşa, üzüntüsünü şöyle dile getirdi: "***Eyvah Osmanlının Dibâcesi* yıkıldı.***"

***Dibâce**: Kitapların başına yazılan, kitabın maksadını ve içeriğini anlatan, önsöz veya giriş demektir.

Kitapta geçen zaman, yer ve şahıslar tarihî olarak gerçektir.

Bursa'dayım ve hatıralarımı anlatmaya karar verdim. Çekirdekten çınara Osmanlı'nın kuruluşuna, günümüze kadar her devrine, yılına, ayına, gününe şahit oldum. Bin çadırlık bir boy'un imparatorluk kurmasına ve 600 yıllık bir medeniyetin gelişimine şahitlik ettim. Bursa'da yaşananlara, sonradan efsane olan sultan, şehzade, vezir, paşa, âlim, şair ve velîlerin kendilerine ve yaşadıkları çağlara tanıklık ettim. Yapılan abidelerin; bedesten, han, hamam, cami, medrese ve türbelerin inşaatlarını izledim. O zamandan günümüze kadar olan önemli olayları; gelen, geçen, konan seyyahları bizzat gördüm. Yükseliş nasıl oldu ve gücünü nereden aldı? Bunları Bursa'nın içinden bakarak size anlatacağım. Mimarîden, çini ve ahşap süslemelerden, hüsn ü hatt'tan bir kuyumcunun mücevherden anladığı gibi anlayanlar, sizlere yedi yüz yıllık sır ve hatıralarımı anlatacağım!

Şehir, bölge, belde ve mahalle isimlerinin nereden geldiğini ve nasıl oluştuğunu gördüm. Yaşadığı memleketin tarihini, kültürünü, hat san'atını merak edenler için Bursa'nın birikimini anlatacağım. Gördüğüm duyduğum ilginç olayları ve duygularımı sizinle paylaşarak bilinen tarihe farklı bir not düşeceğim. *Osmanlı'nın Dibâcesini; yani Bursa'yı ve tarihini* kendi gözümden yazmak istiyorum. Yüzyılları kapsayan bu iddialı sözleri yadırgamış olmalısınız. Anlatayım.

Bursa merkez İnkaya Köyü'nde dünyaya geldim. Hikâyem taş ocaklarından gün ışığına çıkarılmamla başladı. Aklı yeni eren ya da uyanıp kendine gelen biri gibi o günden sonrasını hatırlıyorum. Hatıralarımı anlatmaya karar verdiğim zamandan geriye doğru baktığımda yedi yüz yıl geçtiğini ve yedi yüz yaşında bir "**Taş**" olduğumu görüyorum. Gerçi artık "Bir taş" değilim. Şu an büyük bir mabed'im ve yeryüzündeki en güzel "Hat san'atları müzesi"yim. Yeri gelince bulunduğum binayı, inşaasını, yıkılıp tekrar yapılmasını, "**Hat ve levhalarımı**" ve yazılışlarını anlatacağım. Biliyorum, bunlar, **Bir pirinç tanesine Yasin Suresini yazmak kadar zor**. "Şu taşların dili olsa da gördüklerini bir anlatsa!" diyen meraklılara, "Erken Osmanlı döneminden günümüze" Bursa'nın tarihini ve birikimini anlatarak, kimlik kültür köklerimize dokunmak istiyorum. Bursa'ya, Osmanlı ve Türkiye'ye ayna tutmak istiyorum ve bunu "Bir borç" kabul ediyorum.

İnkaya'da İlk Kez Gün Işığını Görüşüm ve Purussa'ya Naklim

İsa'dan sonra 1300 yılları; yani günümüzden yedi yüz yıl kadar önceydi. Saatler süren mütemadi darbelerle, gürültü patırtı ile bir kütle halinde otuz milyon yıldır bulunduğum yerden koparıldım. Yuvarlanarak, itilip, çekilerek bir düzlüğe indirildim. Benim gibi onlarca büyük taşın yanına getirildim. Toplanan taşlar açık havada beklemeye başladık. Güneş ışığını, tabiatı, gökyüzünü ilk kez görüyordum. Kamaşan gözlerimi ışığa alıştırmaya çalışırken bütün yüzeyimle temiz havayı doya doya içime çekiyordum.

İnkaya'daki taş ocağının taşları, "**Köfeki ya da Kefeke taşı**" idi. Bu delikli taşlar çok sağlam ve diğer taşlara nazaran daha hafif olup, sıcak ve soğuğu geçirmezdi. Bu yüzden Kostantinapolis ve Purussa, kale ve saraylarının yapı taşlarının buradan

gittiğini öğrendim. Sarıya yakın boz renkli güzel görünüşünden, kullanıldığı binalara: **Âbide**, şimdi "Anıt" diyorlar, görünümü ve kıymeti kazandırdığını duydum. Purussa'daki kalenin güçlendirilmesi için önce arabalarla Purussa'ya, bir kısmımızın da Montonia'ya ve oradan gemilerle Kostantinopol'e gideceğimizi taşçıların konuşmalarından anladım.

Purussa'nın çevresindeki kaleler yani yerleşim yerleri birer birer Türklerin idaresine geçiyormuş. Purussa Tekfuru Kedes şehri korumak için kale surlarını tamir etmek ve yükseltmek üzere taş istemiş. Biz taşlar, kale duvarı olmayı sevmeyiz. Çünkü saldırılarda, savunmada kan, irin içinde kalır, darbelerle hırpalanırız. Bakımsız kalırsak küflenir, çimlenir veya dağılırız. Hâlbuki bir saray veya mabedin parçası olduğumuzda bir sanat eserine dönüşürüz. Bu sebeple öküzlerin çektiği arabalara binmemek için direndik. Ancak güçlü kuvvetli beş adamın "haydii hoop!" sesleriyle arabalara yüklendik ve sonunda yola çıkarıldık.

Arabalar döne döne inen bir yolda ilerledi. Etrafıma ve gökyüzüne bakmaya doyamıyordum. Çeşit çeşit kuşlar, kelebekler; gruplar halinde ya da tek tek, sanki podyumda sunum yapıyor gibi, türlü renk ve desenlerini türleri adına göstererek önümüzden, üstümüzden uçuyorlardı. Dağdan inerken dağda ve ayağımızın altında uzanan zümrüt ovada yeşilin her tonunu seyrederek, dere tepe geçerek ilerledik. Tavşanlar önümüzden kaçıyor, sincaplar bir ağaçtan diğerine atlıyor, kurbağalar vıraklıyarak suya dalıyordu. Tosbağaların, kirpilerin, yanından geçtik. Çakaldere ve Cilimboz Deresi'nin sularına girip çıktık. Üç saatlik bir yolculuktan sonra Purussa Kalesine geldik. Kalenin kuzey tarafı çok yüksekti; altı uçurumdu. Pınarbaşı, Değirmenler Mahallesi ve Leban Mahallesi tarafları dağdan gelene düzayaktı. Kale duvarlarının dışı derin hendekle çevrili idi. Kapıların birinden Purussa'ya girdik.

Purussa'da Bir Tepeden 90 Yıl Boyunca Gördüklerim ve Duyduklarım.

Purussa'da Hisar içinde 90 yıl bekleyeceğim şimdi. "**Tophane**" denilen semtte Kedes'in sarayının doğusundaki surların önüne ve üstüne indirildik. Yerimi çok beğenmiştim. Şimdiki saat kulesinin doğusu ve çay bahçeleri olan yer. Orası ovayı ve dağları en güzel gören yerdir. İsmini, kurucusu, **Kral Purusyas**'tan alan yüksek bir tepede sağlam surlarla çevrili bu güzel kale şehri sevmiştim. Dağlar ve ova, cennet bahçeleri gibi yemyeşil; hatta ağaç, çiçek ve meyvelerle rengârenk görünüyordu. Purussa ovasından gelen taze çayır, çimen, nane, kekik ve otların; şeftali, ayva, elma, nar, ahlat, armut, çınar ve Olimpus dağından inen, mevsimine göre; ıhlamur, iğde, çam, kestane, ceviz gibi ağaçların kokuları tertemiz havayla beraber başımı döndürüyordu. Şimdi nilüfer denen filaderin berrak, gür sularının akışını görebiliyordum. Otlayan koyun, keçi, sığır sürüleri; kuşlar ve diğer hayvanlar ondan sulandığı gibi çevresindeki tarla, bağ ve bahçelere de hayat sebebi oluyordu. Güneş batarken dere altın rengini alıyordu.

Size bulunduğum yerden görünen dağları günümüzdeki isimleriyle anlatmak istiyorum. Karşıda, kuzeydoğu yönünde, **Katırlı Dağları** görünüyordu. Doğuda, İnegöl yolunun oradan, dağda yaşayan keşişlerden dolayı 600 yıl **Keşiş Dağı**, 1928 den sonra da **Uludağ** olarak anılan **Olimpus Dağı** ile birleşen sırt ve tepeleri görebiliyordum. Katırlının kuzey yüzü İznik'e ve göle bakıyor; etekleri zeytinlik, yüksekleri çam ve meşe ormanı, güney yüzü tepeleri çam, etekleri meyvelik ormanlarla kaplıydı ve Bursa ovasına bakıyordu.

Kuzeybatıda Bursa Ovasını denizden ayıran **Mudanya Dağları** ve zirvesi **Karatepe**'yi net görüyordum. Doğuya uzanan, her tarafı ormanlarla kaplı **Karadağ**'ı uzaktan seçebiliyordum. Ve dağların en güzeli en endamlısı, dev kayalıkların en haşmetlisi; buz gibi soğuk yüzlerce dere ve şelalenin çağladığı; ormanların,

meyveliklerin; dere, tepe ve sırtların en güzellerinin yaratıldığı; yayla havasının temizliği, iç açıcılığı, sularının soğukluğu ve tadıyla bu çevrede en çok anılan dağ: **Uludağ**, gözümün önündeydi. Dağın güneybatısındaki **Nilüfer** Deresi ve vadisinden sonra devam eden dağlara **Asarcık Dağları** ve **Kirmasti Deresi** ve kalesine, Mustafa Kemal Paşa'ya, doğru tepeciklerle devam eden **Sincan Dağları** hayal meyal görünüyordu.

Olimpus'un yaylaları çok ünlüydü. Dağın güneybatı tarafında düzgün; ama uzun bir yolla gidilen ve on beşinci yüz yıldan sonra **Kadı Yaylası** denilen yayla, o zaman da, halkın en çok gittiği ve yazladığı yaylaydı. Şimdiki teleferikle gidilse birinci duraktır. Teleferiğe göre ikinci duraktaki yaylanın adı, 600 yıldır, **Sarıalan**'dır. Karapınarlarıyla meşhur olduğunu işitiyordum. Onun batısına gidilirse **Kirazlı** Yaylası, onun arkasında şimdi **Hamuralanı** denilen bir yayla daha varmış. Gidenlerden işittiğime göre dağın zirvesi geniş bir düzlük halinde ve uzunca, yüksek bir yaylaymış; Domaniç'e doğru gidiyormuş. İnegöl'e bakan tarafta ormanlar içinde birçok yayla ve **Oylat** kaplıcaları varmış. Bir de dağın güney yüzünde, Keles'in doğusunda, meşhur **Kocayayla** vardır. Gidenler ve yazı orada geçirenler anlata anlata bitiremiyorlardı.

1300 Yıllarında Purussa'da Yaşamak

Purussa, her sabah el değmemiş yeşillikler, tarifsiz güzellikler ve tertemiz havasıyla çıkardı sakinlerinin karşısına. Şarıl şarıl akan suları; bülbül, kanarya ve saka kuşlarının ötüşleri içini açardı burada yaşayanların. Güneşin ağmasıyla dirilen ovadan ve şehirden; horozların, tavukların ötüşü; su birikintilerinin etrafındaki kurbağaların, hiç durmadan ve bıkmadan vıraklamaları; koyun, keçi sesleri; sabah serinliğinde çeşmeden su taşıyan kadınların, yola çıkan kafilelerdeki insanların konuşmaları; arabaların gıcırtıları, atların, köpeklerin sesleri ve ovada

çalışmaya gidenlerin, askerlerin ayak sesleri uzaktan yakından kulağıma dolardı.

Öğlen hava ısınınca; kuzgunların, kumruların, kırlangıçların, serçelerin veya cırcır böceklerinin; sokağa dökülen çocukların bağrış çağrışları, çamaşır yıkayan genç kızların; otlamaya giden sürülerin çıngıraklarının, akşama doğru da gelen kafilelerdeki insan ve hayvanların sesi duyulurdu. Pazar kurulduğu günler, dağ ve ova köylüleri erkenden kale altında toplanır; tezgâhlarını açar, mallarını sererdi. Mal satmak için bağıranların ve yüksek tonda pazarlık yapanların sesleri birbirine karışırdı. Akşamüzeri de köylülerin, pazarcıların toplanma ve dönme telaşını izlerdim.

Geceler… Evet, o uzun ve sessiz geceler. Yaz aylarında, dolunay ya da dolunaya yakın zamanlarda, ova nurlarla dolar, her şey seçilebilir olurdu. Dikkat ettim de, böyle ay ışığı bol gecelerde başta baykuş olmak üzere birçok kuş düzenli ötüşlerle yalnızlığımızı paylaşır, gecenin huzuruna ritim verirlerdi. Böcek ve kuşların zikirleri ile geceler şenlenirdi. Ağaçların arasında onlarca yıldız böceği havada asılı durur gibi yanıp yanıp sönerdi. Çocuklar yıldız böceği yakalamaya çalışırdı. Gece kuşları, yıldız böceklerine kendi şarkılarıyla dem tutardı. Bir ateş ya da ışık yakılmaya görsün, çevresi sineklerle dolardı.

Ay ışığı olmadığı zamanlarda başta yedi yıldızıyla bir avize gibi duran **Süreyya** takımyıldızı olmak üzere; Venüs, Küçük Ayı ve Büyük Ayı, üçlü beşli takımyıldızları ve **Samanyolunun** milyonlarca yıldızının kandil gibi ışıkları, bütün semamızı aydınlatırdı. O zamanlar ne kadar çok yıldız görünürdü. Yıldız kaymasına hayran olurdum. Aniden bir ışık çıkar, bir iz oluşturur, başladığı yerden sönerek kaybolurdu. Şimdi şehirlerin parlak ışıkları yıldızları da yıldız kaymalarını da örttü; yok etti. Hâlbuki gökyüzü başını kaldırıp bakanlara ne kadar çok şey söylüyordu. Bu cenneti, yitirdikten sonra anladım.

Kış aylarında kapalı olan gökyüzü ve yağan kar, sanki şehrin üzerine yorgan örtülmüş gibi sükûnet verirdi. Bazen de şimşeklerle aydınlanır, gökgürlemeleriyle dillenir, yağmur şıpırtılarıyla canlanırdı tabiat. Yağmurdan sonra, taze toprak kokusu çayır, çimen ve otların kendilerine has kokularıyla karışarak yükselir, ciğeri olan her canlının içini ferahlatırdı.

Poyraz ya da Lodos başladı mı, evet, bir başladı mı saatlerce; hatta günlerce sürerdi ıslığı. Gelen geçen insanlar, hele yabancılar, Purussa'nın poyrazının çok meşhur olduğunu, başka beldelerde bu kadar şiddetli rüzgârın olmadığını söylerlerdi. Olimpus Dağı'nın, bu şiddetli yelleri çektiğini, senede en az dört- beş defa kuvvetli Lodos ya da Poyraz olduğunu anlatırlardı. Misafir varsa, ilk kez görmüşse, çatıların uçacağından veya evlerin, ağaçların yıkılacağından korkardı. Böyle şeyler olduğu gibi; eşek, koyun, keçi hatta insanların bile yardan uçtuğu duyulurdu.

Gün geçtikçe şehir hakkında bilgi edinmeye, halkı tanımaya başladım. Kartaca'lı meşhur komutan **Annibal**, İsa'dan önce 202 yılında Afrika'da yapılan **Zama** savaşında yenilince, kaçarak, izini kaybettirip **Kral Purusyas**'a sığınmış. Purusyas, Annibal'ın askeri taktiklerinden yararlandığı gibi bu şehri kurarken şehir planlamacılığından da yararlanmış. Bu hesaba göre Bursa, İsa nebiden 200 yıl önce kurulmuş. Etrafı derin uçurum ve yüksek surlarla çevrildiği için dışarıdan gelebilecek zararlardan korunmuş ve o tertemiz havası ve tatlı, berrak sularından dolayı kurulduğu günden beri hep meskûn bir şehir olarak devam etmiş.

Şehrin ahalisi, ürettiğini tüketiyor ve kendi halinde yaşıyordu. Ovaya bakılırsa fakir değillerdi. Kostantinopol'e ipek ve dokuma, kuru meyve ve şarap satıyorlardı. Binek olarak çoğu eşek kullanıyordu. Soylu ve zenginler tarafından at ve katır kullanıyordu. Kıyafet olarak en zenginden en fakir kıyafetlere kadar görüyordum. Şarabı çok sevdikleri anlaşılıyordu. Çünkü en çok üretilen, tüketilen, satılan, saklanan mal şaraptı. Gelen geçenler, yanımıza konar; hatta üzerimize oturup dertleşirlerdi.

Konuşmalarından anladığıma göre, şehrin tekfuru etraf kale ve köylerde pek sevilip sayılmazmış. Onun, halkı düşünmediğini, ağır vergiler koyduğunu, *Mahsülün ve hayvanların yarısını*, ***Tekfurluk hakkı*** olarak, halkın elinden aldığını öğrendim. Rüşvet, hırsızlık, talan iyice yayılmış.

En önemli mesele emniyetsizlik idi. İnsanlar yarın ne olacağını, kale içinde veya bir seyahatte başlarına ne geleceğini bilmediklerini söylüyorlardı. Bir yandan çapulcular bir yandan da kendilerini koruyacak olan askerler içki içip, halkın mallarını çalıp çırpıyormuş. Hak, hukuk, adalet kavramları sadece güçlülerin elinde olan ve onların lehine işleyen bir mekanizma imiş.

Gençler başıboş, gayesiz ya da şarhoşluk içinde çürüyorlardı. Yaşlı papazlar, aklı dağınık halkın içinde ümitsizce dolaşıyorlardı. "Kiliseye neden yaşlı kadınlardan başkası gelmiyor?" diye söyleniyorlardı. Manastırın talebesi de azdı. Halkın çoğu hayatından memnun değildi ve yaşadığı hayatın zorluklarından bıkmış görünüyordu. Purussa'daki ilk yıllarımda, yaratıcımızın bu kadar cömert ihsanlarda bulunduğu tabiatın, ovanın, dağların baş döndürücü güzelliklerinin yanında halkın bu sıkıntılarına şahit olmam bana yaman bir paradoks yaşatıyordu.

Türkmenler ya da Türkler…

1071 de Selçuklulara yenildiğinden beri Bizansın Anadolu'daki hâkimiyeti bitmiş. Devlet otoritesi olmayınca tekfurlar bulunduğu mahallin hâkimi olmuşlar. Vergi alıp buna karşılık asker tutup emniyet ve huzuru sağlamaları gerekirken bunu yapmamışlar. Her biri bir çiftlik beyi gibi davranıp hanedanlığını düşünür olmuş. Birlik kuramamışlar ve hiçbir beylik büyüyüp devletleşememiş. Halk, zulme varan vergi uygulamalarından bunalmış. Eşkıya, hırsız ve katillerden; kendilerini, kızlarını ve mallarını koruyamadıklarından hayat çekilmez hale gelmiş. Aralarında bunları konuşurken, "Neyse ki 150–200 yıldır

Selçuklunun kudretli Sultanları, uçbeyleri ve askerleriyle, hâkim oldukları yerlerde çapulcuları tepelediler; çarşı pazarda emniyet ve huzuru sağladılar." diye anlatırlardı.

Türkler hakkında her zaman iyi şeyler anlatılmıyordu. Onlar hakkında halk arasında duyulan ve dalga dalga yayılan bir korku vardı. Tekfurun askerleri nefret ediyorlardı. İki yüz yıldır bu bölgeye yerleşmiş olan Türkmenlerin, böyle de deniyordu, kalabalıklaştıkları, gittikçe yayıldıkları, çevre kaleleri aldıkları, hedeflerinin Purussa'yı, daha sonra da Konstantinapolis'i almak olduğu konuşuluyordu. Tabii ki bu korku aleyhlerine birçok söylentiye sebep oluyordu. Kötüleyenler kadar övenler de vardı. "En iyi kilimi, keçeyi, çaputu, bezi Türkmenler dokur; yazın yaylaya en hızlı şekilde kervan yürütürler. Yağın, kaymağın, peynirin, yoğurdun en iyisini yaparlar. En sağlam kılıç, ok ve kalkanı onlar yapar; malı, davarı yani koyun, keçi, sığırı en iyi onlar üretir; en iyi atları onlar yetiştirir ve eğitirler" diyorlardı. Gerçekten, Türklerin kendilerine has bir yaşayış tarzları, kültürleri vardı. Türklerle sık görüşüp alışveriş yapan Yanko onları iyi tanırdı. Tekfur, onlar hakkında bilgileri ondan alırdı.

Türklerin hayatı ve yaptıkları, üzerinde en çok konuştukları konulardan olmuştu. Purussa meyhanesinde Tekfurun veziri, Saruz ile içerken Türkler konusu geçince:

– Nüfusları, asker sayıları artıyor; at, sığır, koyun, keçi sürüleri devamlı büyüyor. Çok sıkı bağlarla bağlı bir aile yapısı, yüzyıllardır süren sağlam, aklıselim ve tecrübeye dayalı bir "**Bey**" gelenekleri var. Türkler yazları yüksek yaylalarda, kışları da kışlaklarda geçirirler. Gençlerini çabuk evlendirirler. Hepsi birbirlerini yakından tanır; yardımlaşırlar. Samimi yaşarlar. Öyle eşeğe falan değil kadınları bile sadece ata binerler; at yetiştirmeyi çok iyi bilirler. İçki içmezler. Herhalde bu yüzden, kavga etmez ve insan öldürmezler. Kuralcıdırlar, söz verdiler mi tutarlar, hak yemezler, haklarını da yedirmezler. Onların sert,

kaba görünmelerinin arkasında adaletli, dürüst, kuralcı, sağlam karakterleri var, dedi.

Saruz, etrafındakilere Yanko'nun fikrinde haklı olduğunu söyleyerek, kaygılı bakışlarla başını salladı.

Purussa'nın nüfusu, benim geldiğim yıllarda 6-7 bin idi. Doğu Roma İmparatorluğu'nun başkenti Kostantinapolis'ten ve Nikea'dan sonra önemli 3-5 merkezden biriydi. Üretim ve ticarette çok önemli bir merkez değildi. Çevre tekfurluklar yönetimlerinde otonom idiler. Purussa sadece kendi tekfurluğunun ticaret ve yönetim merkeziydi. Halk: "Türkler, Kostantinapolis'in himayesindeki Purussa'yı tehtid edemez. Almaya kalkmaları büyük cüret olur." derdi. Şehrin ileri gelenleri de buna ihtimal vermiyordu. Bir kısmı: "Türkler anlaşmalara tabi olacaklar; imparator gerekirse onları yurtlarından çıkarır." derken, bir kısmı da ümitsizce: "Kostantinapolun, kendi problemleri ve imparatorun aymazlığından dolayı oradan hiç yardım beklememek gerek." diyorlardı.

Konya'daki Selçuklu Sultanı yirmi, otuz yıldır askeri ve idari gücünü kaybettiğinden, Karacahisar, Yarhisar ve Bilecik tekfurları Selçuklu Sultanına yıllardır verdikleri vergiyi artık vermiyorlardı. Sözleşmeler bozulduğu için dokunmazlıklar da kalkmıştı. Her geçen ay, yıl yeni gelişmeler oluyordu. O yaz Bilecik ve havalesinde hareketli günler yaşandı. Türklerle savaş olduğu, bazı Tekfurların öldüğü duyuldu. Purussalılar sıkıntılıydı. Aralarında: "Tekfurların, Osman bey'le arasındaki barışın ve dokunmazlığın bozulması hayra alâmet değil." diyorlardı.

Bilecik'ten gelen iki tüccarın çevresine toplananlar, 1299 yazında yaşanan sıcak günlerin hikâyesini öğrenmek için meraklı sorular soruyorlardı.

– Teo, ne oluyor bu Türklere, tekfur Hiri'yi neden tepelemişler? Yoksa keşiş Niko'nun dediği mi oluyor?

– Anglekom Tekfuru **Nikola** ve Atranos Tekfuru **Aleksi**, Yarhisar Tekfuruna gelerek kızı **Holofira**'yı Bilecik Tekfuru **Rumanos**'a vermesini, düğüne Kara Osman'ı da davet ederek, onu ortadan kaldırmasını istemişler. Bu şekilde tehdit gördükleri Türklere büyük bir darbe vurmakla kalmayıp bu evlilikle tekfurların gücünü arttıracaklarını söylemişler; birkaç şövalyenin telkinleri de eklenince Yarhisar tekfuru **Hrisantos** onlara uymuş.

– Onlar Türklerle birlikte yaşamıyorlar mıydı? Çarşı pazarda beraber değil miydi? Hem de Osman'ın oğlu Orhanla Hrisantos'un tek vârisi olan kızı Holofira'nın birbirlerini sevdikleri biliniyorken.

– Desene, kale içten alınmış. Hah ha ha!

– Yarhisar Tekfuru, Osman'ı öldürtme fikriyle bir tuzak hazırlayarak kızını **Rumanos**'la evlendirme törenine davet etmiş, Osman bu kötü niyeti haber alınca karşı bir planla düğüne gitmiş.

– Şimdi anladım savaşın neden başladığını.

– Osman tuzağı boşa çıkartarak gizlice getirdiği askerleriyle usta bir taktikle Yarhisar ve Bilecik Tekfurunu öldürtmüş. Kalelerini de almış. Bilecik halkının yarısı Kostantinopol'e gitmek için ayrılmış, yarısı da vergi ödeyerek kalmak istemişler. Osman kabul etmiş. Türkler bir cami yapmışlar. Kilise Papaz Yorgo'nun idaresinde açıkmış.

– Sen savaşın başladığını mı söyledin?

– Evet, sevgili Antion, bu burada kalmaz. Korkarım arkası gelecektir. Yeni değişimlere hazırlıklı olalım. **Osman** ve **Alpleri**, aralarındaki saldırmama anlaşmasını bozan, kendisini öldürmeye kalkanlara çok kızgınlarmış ve onları mutlaka cezalandıracaklarını söylerlermiş.

Gerçekten de, Osman, kendisine kurulan tuzağı organize

eden Angelekom tekfurunu affetmedi. Yıllardır çevre Türkmenlere yol, geçit vermeyen bu tekfurun cezalandırılması ve Anglekom'un alınması için Turgut'un komutasında düzinelerle asker gönderdi. Uzun yıllar kuşatma altında kaldı Anglekom. Osman Bey'in komutanlarından **Kara Mürsel**, kendi ismiyle anılacak olan "**Karamürsel**" beldesini almıştı. Arkadaşı ve komutanı **Akçakoca** da, yine kendi adını taşıyacak **Koca Eli** ve **Akçakoca**'yla birlikte **Akyazı** ve **Bolu**'yu Osman'ın idaresine almıştı. Osman, Tatar olsun, Rum olsun oralarda halka eziyet eden zorbaları ortadan kaldırarak devletsiz, sahipsiz beldelerde emniyet ve düzeni tesis etmişti.

Müslüman olup "**Nilüfer**" ismini alan Tekfur'un kızı Holafora'yı, Osman Beg'in, o zaman bey yerine deniliyordu, oğlu Orhan ile evlendirdiğini duydum. Birkaç yıl sonra Osman Bey'i ve genç Orhan'ı çok sevindiren, Kayı boyunda kutlanan bir doğum oldu. Orhan'ın, **Süleyman Şah** adını verdikleri bir oğlu oldu. Yıllardır kuşatma altında olan, Türklerin Anglegöl dedikleri Tekfurluğu 1299 yılı sonunda (Alplerden)Turgut Alp'in aldığı ve oraya bir cami yapılıp, Osman Bey adına hutbe okutulduğu duyuldu. Bu olaylar ve Türklerin Purussa hududlarına gelmeleri o zamanlar çok önemsendi ve artık Purussa'da konuşulan tek konu oldu.

1302 yılı sıcak bir yaz günü Osman Bey'in arkadaşı denen Mihail Koseos, Prussa Sarayına Kedez'e konuk geldi. Tekfurla yemek yediler, söyleştiler. Mihail, tekfurun şarap ikramını, nazikçe çevirip, "şarap içmediğini" söyledi. Kedez, tedirgindi, "Türklerin neden yakınlarına şehir kurup yerleştiklerini" sordu. Mihail;

– Osman iki sene önce, çocukları ve yaranlarıyla, Anglekol ve Nikea arasında gezip, "bu yörenin en havadar ve güzel yeri burasıdır. Buraya yeni bir şehir inşa edelim" demiş. Bunun üzerine, kendine bir saray ile beraber, cami, hamam, yaranlarına evler yapıldı. Osman "Yenişehir'e" taşındı, dedi. Şimdiki Yenişehir ilçesi böyle kuruldu.

Mihail Koseos'tan Mihal Gazi'ye

Osman Bey'in arkadaşı **Mihail Koseos** sarışın, gür kaşlı ve bıyıklı biri idi. Dürüst insanların nerde olursa olsun birbirlerini bulmalarına ve Rumların Türklerle iyi münasebetlerine güzel bir misal olduğundan ondan bahsedeceğim. **Harmankaya Tekfuru** idi. Harmankaya, Söğüt'ün kuzeydoğusunda Bilecik ve Eskişehir sınırlarındaki **Mihalgazi** adıyla anılan belde ve yöredir. Harmankaya tekfuru dürüstlüğü bir o kadar da silahşörlüğü ile tanınan, tanıyanların saygı duyduğu biriydi. Osman ile gençlik yıllarına dayanan arkadaşlıkları varmış. Dostlukları eskidikçe, samimiyetleri hatta ortak hareket etmeleri de artmış. Sık sık birbirlerinde konaklayıp görüşmüşler. Yarhisar Tekfurunun tuzağını ve niyetini Osman Bey'e Mihail'in haber verdiğini, Osman Bey'in de: "**Mihail dostum söylemişse doğrudur**" dediğini anlatıyorlardı.

Mihail Koseos'un idaresindeki yerler sıkça, Cenevizli, Napolili, Venedikli ya da gezgin şövalye denen eşkiya, çapulcu grupların yağmalama, adam öldürme, kız kaçırma, ev yakma gibi fenalıklarına maruz kalıyormuş. Osman Bey'in o çevrelerde güçlenmesinden sonra bu tür olaylar azalmış. Mihail, müslümanların aile hayatını, doğruluk, çalışkanlık, mertlik ve temizliğini senelerce dikkatlice izlemiş. Bir gün yakınlarının uğradığı bir saldırı ve tecavüz sonunda, islâmiyete hayranlığını aşikâr söyleyip, "**Kızlarımızı kaçırıp tecavüz eden, adam öldüren, yağmacı şu şarhoş Frenklerin dininden olmaktansa hakperest Türklerin dininden olmayı tercih ederim.**" diyerek 1313 yılında islâmı kabul etmiş. Osman Bey, onun bu kararına çok sevinmiş. O da zaten islâma yakın olan hayatını Müslüman olarak sürdürmüş.

Müslüman olduktan sonra Türkler tarafından **Köse Mihail** ya da **Mihal Gazi** olarak anılmaya başlayan Mihail Koseos, Osman Bey'in boyuyla tam kaynaşmıştı. Hatta yiğitlik ve silahşörlükleriyle nesiller boyu, meşhur "**Mihailoğulları**" adıyla,

balkanlarda uç beyleri olarak yüzyıllarca devlete büyük hizmetler verdiler. Yeri geldikçe anlatacağım.

Türkler, 1310'lu yıllarda bu bölgede nüfus, asker sayısı ve güç bakımından bütün tekfurlukların toplamından daha üstündüler. Osman Bey çevredeki önemli yerleşimleri almış olarak kendi kurduğu Yenişehir'de yaşıyordu. Türkleri Purussa hisarlarının dışında, ovada kurulan pazarlarda eskisinden daha sık görüyordum. Koyun, sığır, yün, iplik, kilim, keçe, yoğurt, peynir, yağ, bıçak satarak ihtiyaçlarını almaya geliyorlardı. Pazara alışverişe gelenler giderek artıyordu. Vezir Saruz'un izniyle "kalay-lehim ve bıçak ustası"sekiz Türk'ün Prussa'ya yerleşmesinden bir yıl sonra ticaret yapan beş Türk daha ailesiyle beraber şehre yerleşti.

İki yüz otuz sene önce Orta Asyadan gelen, Oğuz'un kara yağız adamları, haklarında anlatılan bazı hikâyelere haklılık verecek şekilde sert görünüşlü idiler. Ancak, onları tanıyanlardan adil, yardımsever, iyi komşuluk yapan, hakka hukuka dikkat eden; kendi içlerinde saygılı, merhametli, diyaloğa ve sevgiye açık insanlar olduklarını duyuyordum. "Aksakal" ya da "Koca" dedikleri yaşlılardan onaysız hiç bir iş yapmadıkları, âlimlerin derslerinden çok etkilendikleri söyleniyordu. İslâmiyet onları böylesi olgunlaştırmıştı.

İnegöl, Bilecik'ten sonra, Keles ve Kite'de de idare el değiştirmişti. Yeni Türkmen köyleri oluşuyordu. Önce ova sonra da dağ köylerinin çoğunun Türklerin idaresini kabul ettiğini, Purussalıların konuşmalarından öğrendim. Zamanla Purussa dışındaki Fledor Ovası da Türklerin hâkimiyetine geçti. Güçlü Rumların çoğu, Türklerle dostluk kuruyor, alışveriş yapıyordu. Daha önce bahsettiğim Yanko da onlardan biri.

Tekfur'un veziri Saruz da Yanko ile sık görüşürdü. Arkadaşlarıyla beraber oturdukları bir gün Saruz,

– Kim bu kara Otman? Genişlemesi nereye varacak, diye sordu. Yanko:

– Türkler **Osman** der. **Kayı** Bey'i **Ertuğrul**'un oğludur. Şimdi elliüç yaşındadır. Yani 1256 da doğmuş. 33 yaşında iken Konya'daki Sultan Gıyaseddin Mes'ut ve on sene sonra da III. Alâeddin Keykubat, kendisine bir fermanla beraber, bağımsızlığın sembolu olan kılıç, at, davul ve tuğ gönderdi. Böylece uçbeyi iken müstakil Bey oldu. Osman hırslıdır. Bizimkiler de onu yok edeceğiz derken yaptıklarıyla onun saldırılarına haklılık kazandırdı ve onu daha da güçlendirdi. Doğrusu kendisi de gücünün farkında.

– Yani?

– Yani ilerleyecektir.

Purussanın doğusunun Türklerin idaresine geçmesinden sonra Osman Bey kendisini öldürme planı yapan ve Purussa Tekfurunu devamlı ayartan Atranos Tekfurunu cezalandırmak üzere oğlu Orhan'ı gönderdi. Atranos alınarak Türkmenler yerleştirildi. Genç Orhan bir müddet orada ikamet etti ve orası **Orhan Eli** olarak anılır oldu.

Sonra **Montania** (Mudanya), alınarak o bölgelerin Bizansla irtibatı ve askeri yardım yolu kesildi. Artık Purussa geniş bir kuşatma altındaydı. Tekfur ve askerleri dar bir alana, sur içine hapsolmuştu. Purussa dışında hayat normal sürüyordu. Ova ve dağ köylerinde bir düzen vardı. Purussa çevresinin emniyetini Türkler sağlıyordu. Pazarlar devam ediyordu. Uzun zaman Purussa'lılar bu pazarlara gidip geldiler. Yıllar bu şekilde geçti. Purussa Tekfuru devamlı Kostantinopol'le haberleşip Türklerin bölgeden atılması için İmparatoru harekete çağırıyordu. Osman adamları vasıtasıyla Tekfurun niyetini ve çalışmalarını öğreniyor, gelişmeleri Yenişehir'den takip ediyordu.

Purussa Tekfurluğu Geniş Bir Kuşatma İçinde…

Nihayet atlarının üstünde geniş omuzlu, bol giysili, disiplinli oldukları her hallerinden belli askerler kaleyi almak için

Purussa önlerine geldi. Şehirde yaşayan Türkler birkaç hafta önce ayrılmışlardı. Bulunduğum yerden, Türklerin ova tarafı ve dağ tarafına birer hisar yaptıklarını görüyordum. Şimdiki "**Kükürtlü**" semtinin alt kısmında olan hisara Osman Bey'in kardeşinin oğlu Aktemur Bey'in, Uludağ'ın eteğindeki, şimdiki **Mollaarap** İlköğretim okulu tarafındaki, hisara Balaban Bey'in tayin edildiğini işittim.

Suriçindekiler hemen hemen hergün benim ve diğer taşların üstüne oturur konuşurlardı. Askerler Türklere küfrediyorlardı. Bazen Burçlara çıkıp bakıyor, ne olduğunu anlamaya çalışıyorlardı. "Türklerin derdi bizimle değil, onlar Tekfuru istemiyorlar" diyorlardı. Zaman ilerledikçe Kostantinopol'e taşınmaktan söz edenler de vardı. Hatta: "Amaan ne olacak, nasıl olsa vergi veriyoruz, bundan sonra Türklere öder otururuz evlerimizde, heryerde öyle zaten." diyenler çoğalıyordu.

Kılınç – Kalkan Talimi, Oyunu…

Osmangazi'nin yaptırdığı hisarların önünde gençler hergün talim yapıyorlardı. Var güçleriyle birbirlerine üşüşüp kılınç ve kalkanlarını hırsla çarpıştırıyorlardı. Şiddetli şakırtılarla türlü dövüş oyunlarına girişiyorlardı. Bir oyunu bitirip yeni bir oyuna tutuşurmaktan ve sanki gerçek cenkteymişler gibi vuruşmaktan bıkmazlardı. Kılıç, kalkan sesleri güzel bir ritim verirdi. Ayrıca yiğitlerin: "Haydi ya Allah" naraları bu ritme ahenk katıyordu. Etrafları onları seyretmeye gelenlerle dolar taşardı.

Kan ter içinde kaldıktan sonra onbaşılarının buyruğu ile ayrılırlardı. Dağ gibi göğüslerini birbirine vurup tekrar kucaklaşıp helalleşerek talimi bitirirlerdi. Bu talimler hem savaş eğitimi hem de onları gözleyen Purussalı askerlerin moralini bozmak için bir "Gözdağı" oluyordu. Bu oyunlar yüz yıllarca devam etti. Türklerin hayatında daha önce de varolan bu oyun o kadar yerleşti ki Bursalılar düğün derneklerde bu gösterileri oyun olarak devam

ettirdiler. Bursa'dan başka Anadolu ve Rumelide asırlar sonra bile hâlâ, müziği ve ritmi kendinden çıkartılan bir halk oyunu olarak "**Kılıç kalkan oyunu**" adıyla devam ediyor.

Bursa sıkı muhasara altında iken bir gün Osman Gazi, "Alışık" dediği atı üstünde Purussa'lıların görebileceği kadar yakınlara geldi. O efsane savaşçı Osman Bey yaşlı ve yorgun görünüyordu. Ordunun idaresini oğlu Orhan'a vermişti. İri geniş omuzluydu; uzun, güçlü kollarıyla atının gemini kavramıştı. Beyazlamış sakalına rağmen kapkara kaşları ve kirpiklerinin arkasındaki derin gözlerine hâlâ bakılamıyordu. Gözlerine bakabilenler, şahit olduğu onlarca gazânın, fethin, acı tatlı günlerin o gözlerde saklı olduğunu görürdü.

Atına binip inerken zorlanıyordu. Yanında, sanki başında kuş varmış gibi dikkatli ve saygıyla duran oğlu Orhan ve çok sevdiği torunu Süleyman ve bazı silah arkadaşları ile bugünkü Emirsultan semtine, Mollaarap sırtlarına doğru çıktılar. Keşiş Dağı'nın eteklerinde ikindi güneşi altında bir gerdanlık gibi parlayan Purussa'ya baktı. Gözlerini oğlu Orhan ve silah arkadaşları üzerinde şöyle bir gezdirdikten sonra, atı üstünden bugünkü türbesinin olduğu yerdeki parlak kubbeli binayı şehâdet parmağıyla göstererek:

– Beni şu **Gümüşlü kümbete** defnedin! diye vasiyet etti.

Bu büyük bir vasiyetti. Etrafdakiler Osman Bey'in vefatı düşüncesiyle mahzun oldular. Ancak Purussa'nın alınması ve kalıcı bir Türk yurdu yapılması işareti, hatta emri, verdiğini düşünüyorlardı.

Burusa Cenk İle Alınmaz, Sabır Gerek…

Ovadan yüksek bir tepede surlarla çevrili Purussa'nın kuşatması 15 yıl devam etti. Osmanlı tarihini yazan Aşıkpaşazade, kitabında kuşatmayı şöyle anlattı: "*Burusa cenk ile alınmaz, sabır*

gerek. Osmangazi bir hisar yaptı; içine kardeşioğlu Ak Demür'u kodu. Bir tane dahi dağ tarafina yaptı. Balabancık derler bir komutanı var idi. Bu hisara dahi anu kodu. Bir yılda bu hisarları yaptıktan sonra, köyleri mamur etti ve illa hisardan dışra bir kâfir barmağını çıkartamaz oldular."

Tekfurun veziri Saruz, Kostatinopol'e son gönderilen ancak iki aydır dönmemiş olan elçilerin gece gizli dehlizlerden şehre vasıl olduklarını duyunca hemen çağırttı. Zaman kaybetmeden haber getiren elçileri Tekfur'a çıkarttı. İmparatorun, Kostatinopol'un Latin tehdidi altında olduğundan bahisle: "Kan dökülmeden şehrin idaresini Türklere versin. Arzu ederse şehrimize yerleşebilir. Daha sonra dönmesi için gerekeni yaparız." meâlindeki cevabını dinleyince Tekfur'un kolları yana düştü. Vezir Saruz'a baktı. Saruz, bazı teselli sözlerinin ardından: "Sizin Kostatinopol'e gitmenizle İmparator daha da güçleneceğini hesap ediyor olmalı. Ondan bir fayda gelmiyeceği belliydi. Dağ ve ova köyleri Türklere mutî oldular. Bizi hiç aramıyorlar. Onlar düzene ve rahata ermişler. Biz de artık bir düzene erebilseydik." dedi. Sonra Tekfur'a: "Biliyor musunuz, bizi kendimize ve şaraba düşkünlük, adaletsizlik ve acımasızlık mahvetti." diye söyledi.

6 Nisan 1326…Purussa Türklere Geçiyor

Köse Mihail, Orhan'a: "Bir de varıp ben konuşayım Tekfur Kedes'le." dedi. Aynı gün sur içine geldi. Tekfur Kedes, bitkin bir halde endişe içinde, Mihail Koseos'u dinledi ve ailesiyle beraber Kostantinapolis'e gitmesine izin vermesi için Orhan'a söylemesini rica etti. "Bunu Orhan'ın baştan beri kabul ettiği" söylenince bir anlaşma ile 6 Nisan 1326'da Purussa kalesi Türklere teslim edildi. Şehir halkında büyük bir heyecan, hatta korku, başladı.

Öğleden sonra Orhan, yanında kardeşi Alâeddin, Köse Mihail, Ahî Hasan, Balaban ve Aktemür atlarının üstünde olmak

üzere etrafında ve arkasında yüzlerce askeriyle Purussa'ya girdi. Korkulanlar olmamıştı. Şehir içinde hiçbir kavga-cidal olmadı. Kimse yargılanmadı, öldürülmedi. İsteyenin gidebileceği, isteyenin vergi vererek emniyet içinde kalabileceğinin ilan edilmesi, "Türklerin iyiliğinden" kabul edildi. Pınarbaşı tarafından sur içine giriş ve kontrol zaten sağlanmıştı. Tekfur Kedes'e ve gitmek isteyenlere, toplanıp taşınmak için üç gün mühlet verildi.

Üç gün sonra Balaban Bey'in komutasında beş yüz silahlı süvari asker eşliğinde Kedes ve ailesi ve bir gurup insan Montonia'ya oradan da gemilerle Kostantinopol'e gitmek üzere Purussa'dan ayrıldılar. Purussa tekfurunun veziri Saruz, Orhan'ın komutanlarından Ak Temür'un emrinde çalışmayı kabul ederek mallarının başında, ailesiyle Purussa'da kalmasına izin verilmesini istedi. Orhan bu isteği kabul etti. Ayrıca halkın ileri gelenleri Orhan Bey'le görüşerek yerli halkın şehirde kalmak istediklerini söylediler. Orhan onlarla Rumca konuştu, hepsinin kalmasını kabul etti. Papaza özellikle kalmasını ve kiliseyi açık tutmasını söyledi.

Osmanlılarda yüzyıllar boyunca gördüğüm, diğer beylikler ve devletlerden aşikâr bir fark; Rum, Ermeni, Yahudi, Bulgar milletlerinden kişileri bünyesinde barındırabilmesi ve adil bir şekilde bir arada yaşatabilmesiydi. Yönetici vasfı olan ya da sanatta hüner sahibi kişilerle; şehirlerin imarı, silah yapımı, tarım, hayvan yetiştiriciliği, ticaret gibi her alanda uyumlu çalışabiliyorlardı.

Yenişehir'de yaşayan Osman Bey'e son günlerinde Purussa'nın tamamen Türklere geçtiği müjdesi verildi. Aylardır kalkıp gezemeyen, nikris hastalığından şiddetli ağrılar çeken efsane lider, savaş dâhisi ***Osman Gazi****'nin, Türk aylarına göre ramazan'ın 10'unda vefat ettiği haberi duyuldu. Türkmenler Yenişehir'de toplandılar. Osman Bey geçiçi olarak Yenişehir'e defnedildi. İki yıldır obayı, orduyu idare görevini fiilen yürüten oğlu Orhan, aynı gün 36-38 yaşındayken yeni "Beg" ilan edildi. Osman*

Bey'in öldüğü yıl, Orhan Bey'in Bilecik'te oturan Nilüfer Hatundan bir oğlu daha olduğunu ve adını **Murad** *koyduklarını işittim. Hayat devam ediyordu...*

Purussa Türkler tarafından alındıktan sonra her yerden Türkler şehre gelip yerleşmeye başladılar. Şimdiki saat kulesi çevresindeki manastırı Orhan Gazi (Böyle diyen daha çoktu.) camiye çevirtti. Adına önce **Fetih Camiî**, sonra da **Manastır Camiî** dendi. Selçuklu sultanının gönderdiği hâkimiyet alâmeti olan davulu buraya astılar. Artık, beş vakit ezan okunuyor, yerlere serilen hasır ve kilimlerin üzerinde namaz kılınıyordu. Cemaat namaz sonrası, aynen diğer Türk şehirlerindeki gibi, avluda ağaç altlarına oturup sohbet ediyordu. Osman Gazi'nin gazâları ve oğlu Orhan'a nasihatları en çok anlatılan hikâyelerdi. Sonradan Okçu Baba namıyla meşhur olan Nusret Başağa diye bir gazi vardı. Osman Bey'in, oğluna şöyle dediğini anlatırdı:

"*Oğul her işten önce din işlerine dikkat et...* ***Oğuz****'a hizmet et. Devlet hazinesini koru. Devlet işlerinde şuur ve sorumlulukla çalışan devlet erkânını gözet; vefatlarından sonra aile fertlerinin ihtiyaçlarıyla ilgilen. Tebaandan hiçbir ferdin malına haksız el koyma.* ***İnsanı yaşat ki****,* ***devlet yaşasın****. Bir kemâl sahibini işitince onunla ilişki kur; ona dirlik ver, ihsanda bulun. Dîn-i Muhammediye'yi ve âshabını ve sana tabi olanları koru. Allah'ın ve kulların hakkına riayet et.* **Adaletli ve insaflı ol**. *Zulmü kaldırmaya devam et. Tebaanı düşmandan ve zulme uğramaktan koru.*"

Okçu Baba vefat edince Hisaraltına gömülüp üstüne türbe yapıldı.

O günler aklıma geldikçe o yeni dönem heyecanlarını tekrar yaşarım. Türk askerleri düzenli, disiplinli ve insaflı idiler. Ne istediklerini biliyorlardı. Askerler bazen çevremde dolaşır ya da üzerime otururlardı. "Gazâ" sözünü ilk onlardan duydum. Daha sonra gelen geçen dervişler, "Gazâyı sadece Osman Bey'in askerleri yapıyor", "Gazâya gideceğiz" gibi sözler söyler, bu konuda

heyecanlı hikâyeler anlatır ve konuşurlardı. Sonra anladım ki "Gazâ" Osmanlıları diğer Türk beyliklerinden üstün kılan hayat tarzıymış ve onları imparatorluğa taşıyacak özelliklerdenmiş.

Bey Sarayı

Burusa (Türkler böyle diyorlardı.) Orhan'ın eline geçtiğinde yerleşim sadece surlar içinde idi. 15 yıl süren kuşatma sonunda Burusa'dan dışarı çok göç olmuştu. Ancak Türk idaresi kurulduktan sonra Türkmenler surlar içinden başka, sur dışına da yerleşmeye başladı. Camiye çevrilen kilisenin yakınlarındaki Tekfur sarayını tamamen elden geçirip şehrin, daha doğrusu ortaya çıkan Osmanlı devletinin, idare merkezi yaptılar.

Saray kapısının alnına, "**Lâilâhe illallah Muhammeden Resûlulah**" sözü taşa yazılarak yerleştirildi. Kapının iki tarafında ve duvarlarından artık "Kayı Boyu'nun" işaretleri olan bayraklar sarkıyordu. Orhan, eşi Nilufer Hatunu ve diğer aile efradını saraya getirdiğinde Murad kundakta bebekti. Saray bahçesindeki sokaklarda olan konaklara ileri gelen akraba ve komutanlarını yerleştirdi.

Halk arasında "**Bey Sarayı**" denilen bu yer 130 yıl Bursa ve Osmanlının merkezi oldu. Beş sultana "evlik" yaptı. Edirne fethedilip, 1368'de Edirne'ye de saray yapılınca Bursa'daki sarayla beraber idari merkez olarak çalıştı. Bursa sarayı Kostantinopol'ün fethine kadar aralıksız, sonra da belli aralıklarda padişah ağırladı. Fakat bu saray yıkılalı asırlar oldu. Şimdi orada ne olduğunu, yeri kaybolduğu için, Bursalılar bile bilmez. Sizin de biraz merak etmenizi istiyorum. İleride söyleyeceğim. Kuruluş devrinin basiret ve feraset sahibi ilk beyleri, balkan fetihlerini ve sonraki haçlı seferlerini kontrol edebilmek için, Edirne'den; hatta bazen Dimotoka'dan idare ettiler.

Orhan birgün atlı bir gurupla bulunduğum yere geldi. Attan indiler. Orhan Bey bana doğru yürüdü. Kırk yaşlarında

görünüyordu. Orta boyun üzerinde, geniş omuzlu, esmer tenli, aralarında kırlar görünen siyah sakallı idi. Üzerinde kolsuz, bol, sade nohuti renk bir kaftan, başında Nazilli işi beyaz bezden geniş sarılmış bir sarık vardı. Kılıcı belindeydi. Sırtını bana dayayarak etrafındakilerle konuşmaya başladı. Böyle bir bey ve gaziyi yakından görmekten dolayı çok heyecanlandım. Sırtını bana dayadığı için o an kendimle iftihar ettim. Yanındakilere:

– Yeni gelenlere Kaleiçi yetmeyecek. Sur dışına da iskân etmeliyiz. Söğütteki Karakeçililerden de Burusa'ya yerleştirelim, dedi. Etrafından, "Beli" sözleri geldi.

İki ay sonra halkın düzeni kurulmuştu. 1520 yıl önce planını Kartacalı komutan Anibal'ın yaptığı hisarın tam ortasında bulunan ve etrafı açık olan, "**Anibal çeşmesi**"nde Rum kızları gene su doldurmaya ve kadınlar ortada görünmeye başladı. O meşhur çeşme, 1960 senesine kadar vardı, açıktaydı; şimdi 3-4 katlı bir binanın altında kaldı. Ancak yeri biliniyor. Hiç kimsenin bağı bahçesi, malı davarı elinden alınmadığı için erkekler bahçelerine, hayvanlar dağa gitmeye başladılar. Baharda çimen bolluğu hayvanlara ziyafet olmuştu. Dağın otlaklarını nasıl sarmışlardı.

Türkler imar ve iskân ile Purussa'yı yaşanabilir güzel bir yurt yapmak için çalışmalara başladılar. Nilüfer, Yarhisar ve Bilecik'ten Bursa'ya birçok aile getirtti. Orada erkekler yokken kalenin güvenliğini sağlayan, gerektiğinde kılınç çekip döğüşebilen kız arkadaşları da gelmişlerdi. Bu kadınlara Bursadan da katılanlar oldu; "**Bacıyanı Rum**" olarak anılmaya başladılar. Şehirdeki evlerin çoğu boşalmıştı. İsteyen götürmek istedikleri eşyalarıyla beraber gitmişti. Kalanlar kendi evlerinde oturuyordu. Alışverişin ve mahsüllerinin yirmi ila kırkta birini vergi veren herkes Bursa'da yaşayabiliyordu. Artık can ve malları Orhan Bey'in ve askerlerinin koruması altındaydı. Türkçe konuşmaya

çalışıyorlardı. Türkler de Rumca öğreniyordu. İyi komşulukların nüveleri oluşuyordu.

Hayat normale dönmüştü. Atlı, kılınçlı askerlerin yerine yol, duvar, marangoz ustaları dolaşmaya başlamışlardı. Orhan Bursa'ya yerleşmişti. Şehrin iskânı ve imarıyla ilgileniyordu. Şehrin meselelerini dört kişiden oluşan **Divan** da konuşurlardı. Bunlar: Kemalettinoğlu Alâeddin Paşa, Ahîbaşı Sinaneddin, Yusuf Paşa ve Nizameddin Ahmet Paşa idi. Arada konuyla ilgili kişiler de divanlara çağırıldı. Zamanla meseleleri çözmek için yetki sahibi vezirler gerek oldu. Orhan Bey'in ilk vezirleri kardeşi Alâeddin Paşa ve oğlu Süleyman Paşa oldu. Divan, gelecekte Osmanlı Devleti'nde meselelerinin görüşülüp çözüldüğü yer olacaktı. Merkez Yenişehir'den Purussa'ya taşındı. Osman Bey'in na'şı; asker, şeyh ve dervişlerle halkın katıldığı kalabalık bir törenle, güneybatımdaki şimdi bulunduğu türbesine, "Aya Elia Manastırı'na" gömüldü. Türkler kubbesi kurşuni renkli olduğu için oraya "**Gümüşlü Kümbet**" diyorlardı.

Havanın serin ve yerlerin ıslak olduğu bir sonbahar gününde saraya atlı dört misafir çıkageldi. Şeyh Edebali'nin Bilecik tarafındaki Dirliğinden geliyorlardı. Osman Bey'in arkadaşları Dursun Fakih, Kara Mürsel, Abdurrahman Gazi ve Orhan'ın yaşıtı, arkadaşı, Kerimcan idi. Bey sarayının büyük dış kapısında atlarından indiler.

Genç bostancılar yularları teslim alıp atları ahıra götürdü. Konuklar saray serdarıyla, Orhan Gazi'den halvet talep ettiler. Orhan gelenlerin kimliklerini duyunca, hemen avluya çıktı. Uzaktan gelen bu önemli misafirleri kapıda karşıladı. Tek tek kucaklaştı. Hep birlikte has odaya geçtiler. Bütün saray efradı hareketlendi. Misafirlerin ihtiyaç ve istirahatleri sorulup, onlar giderilinceye kadar hızla sofralar yayılıp hazırlandı. Cemaatle kılınan vakit namazından sonra sofraların serildiği bölüme geçildi.

eş-Şeceretül Numani, Fid Devletil Osmanî

Dursun Fakih yemekten sonra Orhan Bey'in kulağına bir şey fısıldadı. Orhan, saray serdarına ve hizmetlerine bakanlara dışarı çıkmalarını işaret etti. Odada kardeşi Alâeddin ve konuklarla beraber kaldılar. Orhan, misafirleri gördüğü andan itibaren tavırlarından önemli bir haber ya da bilgi getirdiklerini anlamıştı. Hepsinde bir sırrı taşımanın sorumluluğu ve gizli sevinci görünüyordu. Çok merak ediyor ancak yanlarında yetiştiği bu ulu âlim ve gazilere onlar bir şey söylemeden soramıyordu. Osman Bey adına Karacahisar'da ilk hutbeyi okuyan baba yadigarı Dursun Fakih vakur bir edayla ağır ağır söze başladı:

– Dedeniz, ulumuz Şeyh Edebalının selam ve dualarını getirdik.

Orhan yerinden hafif doğrulup, elini göğsüne götürerek:

– Ve aleyküm selam. Sağlık afiyeti nasıl, inşallah iyidir? dedi.

Dursun Fakih, Edebali'nin sağlığından, yörenin genel gidişatından bahsettikten sonra esas konuya geldiğinin işareti olarak ve yerinden doğrulup ses tonunu ciddileştirerek:

– Şeyh Edebali bundan yirmi yıl önce; yani gazi babanız beyliğe başlayıp düşman tekfurlarla gazâya başlar kezinde sizin de bulunduğunuz bir huruç harekatından sonra kendisine getirilen iki sandık kitaptan size bahis açmamızı istediler. Bu kitaplar İslâm beldelerindeki ulu âlim ve velîlerin el yazma eserleridir. Uğrulukla (hırsızlıkla) Latin eşkiyalarının eline geçmiş. Elden ele gezen bu bilinmeyen hazine sonunda Edebalının dergâhına vasıl oldu.

Orhan derin bir nefes aldı. Nefesini tutup gözleri Dursun Fakı'da dikkatle dinlemeye devam etti.

– Farabî'nin 940 yılında yazdığı "Füsûlü'l Medeniye", Nizâmü'l-mülk'ün "Siyasetname", Fahreddin Râzî'nin kelam

ilmi şaheseri "Muhassal", Mevlânâ Celâleddîn Rûmî'nin, "Fîhi mâ fih" gibi çok değerli kitabları yanında, ümmetin ışığı, büyük velî Muhyiddin Arabî'nin de bir kitabı çıkmış. "Her kitap en az iki üç defa okunduktan sonra anlaşılır" diyen Edebalı, Muhyiddin'in bu kitabına ziyadesiyle ehemmiyet verip, onlarca kez tekrar okuduktan sonra "Sırrını bir nebze anladım." demiştir. Bu sırrı Edebalı ve bu has odadaki dört beş adamdan başka hiçbir kul bilmiyor. İmdi size bu sırrı bildirmeye ve o kitabı emanet etmeye geldik.

Orhan Bey derin bir nefes alıp verdi. Nefesini tutarak dinlemeye devam etti.

– **Muhyiddin-i Arabî**, kimdir, ne zaman ve nerede yaşamış derseniz (*Endülüs'te, şimdi ki İspanya'da) 1160 da doğmuş. Şam'da yaşamış. Selçuklu Sultanı'nın davetiyle* ***Konya****'ya gelip, 3-4 yıl kalmış. Meşhur âlim Sadrettin Konevî'nin hocalığını yapmış, sonra tekrar Şam'a dönmüş.*) bu büyük keşşaf ve âlim, babanız beyliğin başına geçmeden 70 yıl önce yazdığı bu kitaba, "**Eş şeceretül Numani Fid devletil Osmanî; yani Osmanlı Devleti soy ağacı, silsilesi**" ismini vermiş. Edebalı'nın, dedeniz Ertuğrul Bey'e ve oğlu Kara Osman'a çok sevgisi vardı. Osmancığın beyliğin başına geçmesi için çok çaba harcadı. O'na doğruluktan ayrılmaması için hep nasihat etti. Her adımını izledi; ışık tuttu, yön verdi, pehledi. Kızını vererek O'nunla akrabalık kurdu. Bazen haber, bazen akıl verdi. Son Selçuklu sultanının Osman'a sancak, tuğ, davul vererek onu müstakil bey yapmasını, Osman Bey'in de bütün düşman tekfurlukları bir bir dize getirip kaleleri fethetmesini Selçuklunun yerine doğacak olan yeni devletin işaretleri kabul etti.

Muhyiddin-i Arabî'nin kitabına bu ismi vermesini şeyhimiz hayra yorup, yıllardır onun bu keşfinin tahakkuku için dua edip beklemiş. İmdi sizin Burusa'dan sonra Nikea'yı da almaya cehd etmeniz, devamlı ordu tutup, devlet olarak sikkesini kesip,

kaleler fethedip, adınıza hutbeler okutmanızdan çok mesrurdur. Ve dahi bu hareketinizin devam edeceğine kanidir.

Orhan Gazi, Nikea hakkında kimseyle bir şey konuşmadığı için şaşırarak Alâeddin'e baktı. Bu sözü, 'Cehd edin' mânâsında anladı.

Dursun Fakih, arkadaşlarına baktı. Onlar da göz ve baş hareketleri ile tastiklediler. Konuşmasını devamla:

– **Şeyhimiz, dağınık Türk beyliklerini, illerini bir araya getirecek bir ulu devletin kurulmasının büyük bir zaruret olduğunu hep söylemektedir**. Bu kitabın, büyük bir kerametle, "**Devlet-i Osmanî** namıyla büyük bir devletin kurulacağını, uzak yerlere değin hâkimiyetini salacağını, uzun ömürlü olacağını yazdığını söylüyor. Hatta siz de dâhil gelecek sultanların silsilesini de kitabına yazdığını belirtiyor. Bu kitabın noktasına, hemzesine, üstününe, esresine dokunmadan bir nüshasını yazdırıp size gönderdi.

Zamanımızın Muhyiddini olan Davud-ı Kayserî'yi, dergâha davet edip elindeki diğer nüshayı ona vereceğini ve ondan bu kitaba bir şerh yazmasını, ebced hesaplarıyla bazı sırlarını açmasını istemektedir; ancak bunu sadece size bildirmek üzere yapması için sizden ruhsat sormaktadır.

Orhan Bey çok heyecanlanmıştı. Büyük bir devlet müjdesi gelmişti. Son cümleden sonra yerinden doğrularak:

– Şeyh dedemiz buyurmuşlarsa elbette münasiptir, dedi.

Orhan Bey getirilen küçük sandıktan kitabı çıkararak kendine veren Dursun Fakih'in elini öpmeye yeltendi; ancak Edebalı'nın Osman Bey'e dediği: "Sen artık Beysin, benim bile elimi öpme." sözüne uyarak hamlesini yarım tuttu. Dursun Fakih da zaten elini aşağı çekerek öptürmemesi gerektiğini bildiğini gösterdi. Orhan, çocukluk arkadaşı Kerimcan'dan, saraya taşınmasını kendi oğullarına ve diğer emirlerin oğullarına hoca, kendisine müşavir (danışman) ve

musahip (sohbetçi) olmasını, bu kitabı da alıp muhafaza etmesini istedi. Kerimcan'ın gözleri şereflendiğinin pırıltılarıyla aydınlandı; memnuniyet içinde:

– Nasıl münasip görürseniz beyim, dedi.

Ve bu "Sırlı **kitap**" benim ve Osmanlı sarayının hayatına böylece girmiş oldu. Yüzyıllarca bu kitap bilenler tarafından hep arandı. Düşmanlar peşini bırakmadı. Şehzadelerin, onların lâlâlarının, valide sultanların gelecek sultanın adını anlamak için ulaşmaya çalıştıkları bir hazine oldu. Ulaşanların da bir imâ, bir isim, bir ebced hesabı tutması gibi işaretler aradıkları sır ve "ihbar-ı gaybi" dolu bir hazine. Yüzyıllar içinde bu kitabın uydurma nüshaları çıktı, hayâli hesaplar, imâlar çıkartıldı. Düşmanların eline geçmemesi için kaçırıldı. Yeri geldikçe anlatacağım.

Padişahlar birkaç senede bir, zamanın en büyük âlimine bu kitabı vererek kendilerine işaret eden imâları, ebcedleri bulup çıkarmalarını ve kendinden sonraki sultana işaretini göstermelerini isterlerdi. Âlimler uzun metinlerden bir cümle ya da kelime ile imâ bulmaya çalışırlar ve çok gizli bu bilgileri padişahla paylaşırlardı. Mesela Kanunî, kendinden sonra oğlu Selim'in ve torunu Murad'ın geleceğini bu kitaptaki işaretlerle anlamış derlerdi.

Şeyh Edebalı bir ay sonra vefat etti. Orhan Bey yaptırmakta olduğu Camiî için bulunduğu Bilecik'ten kalabalık asker ve emirleriyle Söğüt'e geçti. Boyun bütün ulularına yapıldığı gibi Şeyh Edebalı'ya da büyük bir cenaze merasimi yapıldı. Kalabalık, mezarlığa kadar gelip defin bitmeden ayrılmadı. Merasim sonunda Şeyhin hayrına kazanlarla bulgur pilavı, kavurma, ayran ve helva dağıtıldı. Orhan Bey, defnedildiği yere dedesine bir türbe inşa ettirdi.

Şehirde pazar tekrar canlandı, ticaret başladı. 1328'in başlarında Orhan Bey, kardeşi Alâeddin Başağanın tavsiyesiyle,

geçerliliğini yitiren Selçuklu sikkesinin yerine kendi adına "**Nikra**" denen sikke bastırdı. İlk Osmanlı darphanesi Bursa'da kuruldu. Şimdiki Lala Paşa Kütüphanesi'nin orasıdır. Osman Bey kendi adına gümüş sikke kestirmişti; ancak Selçuklu sikkelerini tamamen terk etmek ve Osmanlılara ait bir paraya sahip olmak, hayata geçirmek, Orhan Bey'e nasip olmuştu. Orhan Bey bir divan sonrası sofrada, sarayın ileri gelenlerinden oluşan kalabalıkta, maliyeyi, hazinenin gelir gider işlerini verdiği Alâeddin'e:

– Sizin hayırhahlığınız ve tavsiyenizle öz akçamızı kestirmemiz çok eyi oldu. Bu işte sizin ve Çandarlı Halil Paşa'nın gayreti çoktur. Aksakallarımız, divanımız sizlere rahmet diyorlar, dedi. Alâeddin Bey:

– Ferman ve hayır sizindir Ağam, dedi.

Orhan Bey, Alâeddin ve Çandarlı Kara Halil Paşa'nın idaresinde askere düzenli olarak yevmiye, akçe ve yiyecek "**Tayın**" vermeye başladı. Komutanlardan Alâeddin Esved, süvarilerin yanında o güne kadar Türklerce kullanılmayan "yaya asker teşkilatı" kurdu. İşi sadece askerlik olan bin atlı yetiştirildi. Bunlara "Müsellem" dendi. Çandarlı, Bursa'nın ilk kadısı olarak adalet sisteminin başına geçti. Müesseseler oluştu. Devlet idaresi oturdu.

Şimdi Işıklar Askeri Lisesinin olduğu Namazgâh Semti'nde geniş meydanlar vardı. Ani baskından korumalı ve havadar olduğundan oraya büyük çadırlar kondu. Askerin talim yaptığı alan yaptılar. Asker orada kışladığı için, oraya Kışlak dendi. Zamanla **Kışla** şeklinde söylendi. Meydandaki düzlüğe "**Namazgâh**" olarak, taş bir zemin hazırlandı, mermer bir mimber ve mihrap yapıldı. Hâlâ ayaktadır.

Bir gün, saçı sakalı bembeyaz **Samsa Çavuş** diye yetmiş yaşlarında biri gezmeye geldi. Osman Bey'in arkadaşı imiş. Birlikte çok gazâya katılmışlar. Orhan Bey, onu amcası gibi

sayıp severmiş. Çocukluğu onun ev ve ailesi içinde geçmiş. Samsa Çavuş, fethinden sonra Bursa'yı görmek isteyerek, sekiz on kişiyle hisar içine geldi. Atla seyahat ediyor ve yaşına göre zinde görünüyordu. Bursa'yı gezdikten sonra, Orhan Bey olmadığı için yemeğe, saraya Alâeddin Paşa'ya geldiler. Beyliğin bu büyük ağası ve arkadaşlarına mükellef bir sofra hazırlandı.

Etli çorbadan sonra birinç (pirinç) pilavı, nar gibi kızarmış tavuklar ve çevrilmiş bir koyun, başıyla beraber sofraya geldi. Taze somun ve hoşab, (kaynatılmış üzüm, kayısı, şeftali, ayva, erik gibi meyvelerden yapılan tatlı su. Zamanla, hoşaf olarak söylendi.) yoğurt, ayran kondu sinilere. İçecekler yaz aylarında dağdan indirilmiş buzlarla soğutularak ikram edildi. Yüzyıllarca Bursa ve Osmanlı sofrasında hep böyle bolluk gördüm. Ziyafetin ardından yemek duası yapıldı. Sonra herkes Samsa Çavuş'a döndü. Artık onun anlatacaklarını dinlemek istediklerini gösteriyorlardı. Samsa Çavuş yaşının verdiği olgunluk ve bilgelikle; gençlerin güçleriyle, yaşlıların akıl ve tecrübelerinin birleşerek çok güzel işlere vesile olunacağını, bilgisiz gücün zararlı sonlara varacağını anlattı. Etrafındaki saygılı ve dikkatli dinleyicilerine tek tek baktıktan sonra:

– Ben çocuktum; Osman, delişmen bir yiğit olmuştu. Daha bekârdı. Başına buyruk olmak ister, çok gezerdi. Babası Ertuğrul Gazi'ye saygısızlık etmez; ama yakınına da çok gelmezdi. Bir Cuma namazı sonrası, hepimiz Ertuğrul Gazi'nin sofrasına çağrıldık. Yemekten sonra, babası, Osman'a iltifat edip güzel şeyler konuştuktan sonra dediki: "**Bak oğul, Beni kır, Şeyh Edebalı'yı kırma. O bizim boyumuzun ışığıdır. Terazisi hiç şaşmaz. Bana karşı gel, ona karşı gelme. Bana karşı gelirsen üzülür incinirim, Ona karşı gelirsen, gözlerim sana bakmaz, baksa da görmez olur. Sözümüz Edebalı için değil sencegiz içindir. Bu dediklerimi vasiyetim say.**"

Samsa Çavuş nefeslenip devam etti: "Bu sözleri Osman Bey tuttu. Oğlu Orhan'a da bir iki defa aynısını anlattı. Allah var, Orhan da; babasının, ulu âlimlerin, velîlerin sözünden hiç çıkmadı. Şûrâ yapmadan hareket etmiyor." Samsa Çavuş İnegöl'ün kuzey batısındaki, şimdi bile adıyla anılan, köyde yaşardı. Mezarı da oradadır.

Yerleşik şehir hayatının ihtiyacı olarak Burusa'ya bir kadı (hem adalet dağıtan hem de idare eden Hâkim) ve bir **Sübaşı**; yani asker başı, (şimdiki Emniyet Müdürü ve Belediye Başkanı) tayin edildi. Çandarlı Kara Halil ilk Bursa kadısı oldu. Sübaşı olarak Ak Temür tayin edildi. Orhan Bey'in emrinde çalışmak için her taraftan askerler geliyordu. Ordu kalabalıklaşınca, bölüklere ayrıldı. Komutan görevlendirecek ve iş taksimi yapacak, meseleleri çözecek bir makam lüzumu ortaya çıktı. İlk kez bir ordu kadısı (Kurmayı) tayini Orhan Bey zamanında oldu. Bu kadıya: Kadıasker, veya 'z' ile söylenerek, **Kazasker** denildi. Ayrıca savaş zamanı köylü Türkmenlerden askere çağrılıyordu. Bunların talim, iaşe ve teçhizlerinden Dirlik sahibleri sorumluydu. Barış zamanı çiftçilik, hayvancılık yaparlardı. Savaş zamanı yerel bey tarafından sultanın ihtiyaç duyduğu kadar asker hazırlanarak gönderilirdi.

Nikea, Topraklarımızın İçinde Kaldı…

Orhan Bey 1328 yazı sonunda geniş bir divan topladı. Divanda:

– Ağalar; Sögüt, Bilecik, Yenişehir, İnegöl'de bir neçe gün eyleşdim. O canibden geliyorum. Nikea artık arazimiz içinde kaldı. (Türkler sessiz harfle başlayan isimlerin, başına "i" ya da "is" ekleyerek söylerdi, Nikea'nın başına da "is" sesini ekleyip İsnikea diyorlardı. Zamanla **İznik**'e döndü. Symirna'nın İsmirna, ve **İzmir**'e dönmesi ve Midea'nın **İzmit**'e dönmesi de bu şekilde oldu.) Nikea'nın emniyetini biz sağlıyoruz. Kal'aya hiç ıttıla'ımız

(bilgimiz) ve kal'a halkından bac'ımız (vergi) yoktur. Ya kal'ayı bize açsınlar ya da fethetmemiz gerektir. Bu Şeyh Edebalı atamızın da arzusu idi, dedi.

Bu büyük bir teşebbüstü. Nikea, Hristiyan dünyası için manevî önemi olan tarihi bir şehirdi. Avrupa'yı ayağa kaldırabilirdi. Bu yüzden Divanda karşı fikirler de serdedildi; mahsurlar tartışıldı. Sonunda, Nikea'ya Osmanlı idaresine katılması ve yıllık vergi vermesi gerektiği haberi gönderilmesine karar verildi. Nikealılar gönderilen habere karşılık kaleyi kapattılar. Kale çevresindeki hendeklere su salmaları üzerine aynı yıl Nikea kuşatıldı.

Nikea tekfuru, Kostantinopol'e imparator Andranikos'a bir elçi gönderip "Nikea'nın Hristiyanlıktaki dört incilin metinlerinin kabul edildiği konsül toplantılarının yapıldığı kutsal yerini" hatırlatıp, yardıma çağırdı. Nikea Bizansın kendilerini kurtaracaklarına inanıyordu. Muhkem surlar ve hendeklerle çevrili olduğu için teslim olmadı. İmparator III. Andronikos, Türkleri püskürtmek için ordusuyla yola çıktı. Anatolia'da ilerliyordu. Orhan Bey de uç beyleri ve kendi askerleriyle yola çıktı. **Darıca** ile **Eski Hisar** arasındaki **Pelekanon** denen yerde iki ordu karşılaştı. İmparatorun yaralandığı bu savaşta Türkler, Bizans ordusunu şimdi **Üsküdar** denen **Süküdar**'a kadar sürdü.

Zaten Kostantinopol'ün "İmparatorluğu" sadece bir unvan idi. İki yüz yıldır hiçbir iddaları yoktu. Batısındaki Latinler, Venedikliler, Cenevizliler; Bulgar, Macar gibi krallıklardan gelecek saldırılara karşı durabilecek bir ordusu yoktu. Askerleri ve halkı içkinin esaretinde dağılmış haldeydi. Ortodoks oldukları için Avrupa'nın Katolik krallarıyla hiçbir konuda anlaşamadığı gibi birbirinin düşmanıydılar. Sarayda istikrar korunamıyordu. Ortalama iki üç yılda bir, bir entrika ile ya da silahlı bir darbeyle öldürerek ya da kör edip hapsederek imparator değiştiriyorlardı.

Nikea teslim olmadı ancak bundan iki yıl sonra açlık ve veba Nikea halkını kırmıştı. Şehir sakinleri Orhan Bey'e bir elçi gönderdiler. Orhan Bey elçiyi Beysarayında kabul etti. Eski Tekfurun veziri Saruz solunda ayakta duruyordu. Mihail Koseos da sağında oturuyordu. Elçi zaafiyet ve heyecanından titreyerek, öksürük nöbetleri arasında Tekfur'un, "Canlarını bağışlayarak, Kostantinopolis'e gitmelerine izin vermesini istediğini" söyledi. Orhan Bey elçiyi oturtup ikramda bulunarak, "İstedikleri her şeyi yanlarında götürebileceklerini ya da vergi vermeyi kabul ederlerse Nikea'da da kalabileceklerini, can ve mallarının, dinlerinin kendi güvencesinde olacağını" başka beldelerdeki misallerini uzun uzun anlatıp, Saruz'u da şahit göstererek söyledi.

Elçi, Nikea'ya bu haberi götürünce Nikea'da bayram yapıldı. 1331'de Nikea artık Türklerin idaresine geçmişti. İznik'in kaybı, Avrupa üzerinde şok etkisi yaptı. Rumlar kendilerine verilen İznik'te kalma ihsanından ve gördükleri insanlıktan çok hoşnut oldular ve kalmayı tercih ettiler. Hatta olayı yaşayan kişilerin kendinden işittim; savaş ve vebadan kocaları ölen Rum kadınların Orhan Bey'e dulluklarından şikâyet edip yardım istemeleri üzerine, Orhan Bey sübaylarının (asker başı demektir, zamanla Subaya döndü.) onlarla evlenmelerini emretti.

Türklerin bir arada yaşama kültürü ve tanıdığı haklar, ibadet hürriyeti yıllar içinde öyle benimsendi ki başka tekfurluklarda yaşayan birçok insan İznik'e gelmeye başladı. Üç sene sonra İznik'in nüfusu ve ticari hareketliliği öncekinden daha fazla olmuştu. Orhan Bey, Bursa'dan daha gelişmiş ve güzel bir göl kenarı olan, İznik'i çok sevdi ve oradaki sarayı tamir ettirerek eşi Nilüfer'i oraya yerleştirdi. Kendi de sık gelip gidiyor ve kalıyordu.

Emir Ali, Gemiylik ve Ötesi.

Orhan Bey İznik muhasarasında Havale (küçük kale, kışla) komutanı olarak çok faydalarını gördüğü Kara veya Karaca Ali denen komutanını İznik sarayında kabul etti. Yemekte sohbet edip, namı gibi kara yağız, uzun boylu, geniş omuzlu, kendini tamamen boy'unun hizmetine adamış olan Karaca Ali'ye iltifat etti. Sonra da,

– Ali, baban Aygut Alp, babam Osman Gazi'nin hem yaranı hem silah arkadaşıydı. Şimdi de biz seninle hem yaran hem de silah arkadaşı olduk. Yıllardır senin kılı kırk yaran adaletini, dürüstlüğünü bilirim. İmdi, bu fetihde atlılarına nasıl hâkim olduğunu, nasıl ciddi, kararlı işlediğini gördüm. Senin kaç atlın var?

Karaca Ali memnun ve mahçup:

– Sözlerinizi dua kabul ediyorum beyim. İltifatınıza layık olmaya çalışacağım. Benim emrimde 250 atlım var. Orhan Bey gözlerini Kara Ali'den ayırmadan:

– Burusa ve İznika bizim olduktan sonra karadan ve Montania ile deniz cenahından Kios aramızda kaldı. Sana 150 atlı daha vereyim Kios'a var; bize dâhil olmalarını teklif et. Kabul etmezlerse alıncaya kadar muhasara et.

Selçuklu Sultanı Kutalmış oğlu Süleyman Şah'ın sonra Alâeddin Keykubat'ın alamadığı bu muhkem kale artık alınmalıdır. Bu yerden de denize açılabilmeliyiz. İki cenahına iki havale hisarı yaptır. Askerin tayınını (yiyeceğini) oradaki Kozluca, Akköy ve Yazır köylerimizden tedarik ederiz, dedi.

Bir yıl sonra 1334'te Kios'un tamamen alındığı haberi geldi. (Şimdiki Gemlik. İznik'i 1091 yılında fetheden Selçuklu hükümdarı Alâeddin Keykubat 1121 de Kios'u almaya çalışmış ancak alamamış. Gemi yapımıyla ve limanıyla bilinen bu kaleye, "**Gemiylik** bugün seni alamadım, ama sonra mutlaka ben ya da neslim seni alacağız" demiş. O günden beri o yer Türkler arasında

"**Gemiylik**" sonra, "**Gemilik**" olarak anıldı. Şimdi "**Gemlik**" diyorlar.) Gemlik Türklerin kontrolüne geçtikten sonra, burada da İznik'teki gibi, Rumların vergi vererek yaşamalarına, mal mülklerini istedikleri gibi kullanmalarına, ibadetlerine "Sultan teminatı" altında izin verildi.

Orhan Bey, Kara Ali'yi bu sefer Bursa sarayında kabul edip memnuniyetini bildirdi:

– Gemiylik ve ötesi senin emrinde olsun; bundan beri senin namın da **Emir Ali** olsun, dedi.

Emir Ali hiçbir mukavemet görmeden Armutlu'yu sonra da Bozburun'dan görünen **Galyos** adasını aldı. Denizi, gemiciliği çok seven Emir Ali, Galyos adasında kendisine bir ev ve bahçe yaptı. Halk arasında o zamandan beri Galyos adası "**Emirali'nin adası**", "**Emrali**" daha sonra da "**İmralı adası**" olarak anılır oldu. Emir Ali'nin oğlu Kara Timurtaş da Orhan Bey'in sonra Murad Hüdâvendigâr'ın en iyi komutanlarından ve vezirlerinden oldu. Kara Ali'nin bu hikâyesini aynı şekilde daha sonra oğlu Kara Timurtaş'tan da dinledim.

Kara Timurtaş Paşa ve yüzyıllarca çok güzel hizmetler yapan ailesinden biraz bahsedeyim. Kara Timurtaş, Hüdâvendigâr'ın kudretli komutanlarından Lâlâ Şahin Paşa'nın bütün Rumeli sefer ve fetihlerine katıldı. Lâlâ Şahin Paşa'nın yardımcısı idi. Hüdâvendigâr, Rumeli Beylerbeyliğine Kara Timurtaş'ı getirdi. Yanbolu, İslimye, Manastır'dan Selanik'e, Arnavutluk'tan Bosna ve Sırbistan'a Osmanlı adına seferler ve fetihler yaptı. Yıldırım döneminde de vezir olan Kara Timurtaş paşa Ankara Savaşına katıldı. Oğlu Yahşibey savaşta öldü. Diğer oğulları Ali, Oruç ve Mahmut'la beraber esir düştü. Sonra serbest kalan Timurtaş Paşa, şimdi Demirtaş olarak anılan semtte oğlu Ali tarafından yaptırılan Timurtaş Paşa Camiî'nin batı tarafına defnedildi. Şimdi Demirtaş denen semtte, altında şadırvanı olan tuğladan yapılmış altı adet ayak üzerinde bir minare ve yanında dev hamamı vardır.

Hristiyan ahali, Bursa'dan sonra İznik ve Gemlik de Kostantinopol'den ümidini kesmişti. Türk idaresine alışıyorlardı. Papazlar; Türklerin hoşgörüsüne, mülkiyet, dini inanç ve ibadetlerine müdahale etmemelerine şaşırıyorlardı. Artık herkes kabul ediyordu ki bu durumun geriye dönüşü yok. 250 yıldır Horasan'dan Sivas, Kayseri, Konya ve batıya yerleşen Türkler artık Marmara havalisinin de hâkimi idiler. Bu topraklar Türk yurdu olmuştu. 1335 yıllarında Osmanlının Bursa ve diğer illerinde köylü ve şehirlilerin ayrı giyinmeleri, Müslüman ve Hristiyanlara farklı giyinme kuralı getirildi. Hristiyan gençlerden isteyenlere önce Müslümanlığı, sonra askerliği öğreterek asker olmalarına izin verildi.

Her Gencin Gönlündeki Yer: "Yeniçeri Ocağı"

Zamanın manevîyat büyüğü Hacı Bektaş-ı Velî Kırşehir'de yaşıyordu. Orhan Bey'in bir ziyaretinde yanında yeni askeri sistemde yetişmiş gençleri görünce, **Hacı Bektaş**, askerlere dua ve himmet ederek, "Adı, **Yeni Çeri** olsun." dedi. Güçlenen bu ordudan daha önce de bahsetmiştim. Kıyafetleri de gene bu mübarek evliyanın giydirdiği bir cepkenden ilham alınarak hazırlanan bu yiğitler otağı, zamanın gençleri arasında çok rağbet gördü. Bir cazibe merkezi oldu.

Türkler gençlerine çok önem veriyordu. Hiçbirini boş bırakmıyorlardı. Gençler mutlaka bir yere bağlı oluyordu. Ticaret ve sanatta yetişmesi isteniyorsa Ahi Ocağı'na; askerlikte yetişmesi isteniyorsa Yeniçeri Ocağı'na; ilim, irfan manevîyatta gelişmesi isteniyorsa medrese veya tekkelere teslim ediliyordu. Her gencin askeriyede, ahilikte, medresede bağlı olduğu bir üstü vardı. Rehberliğini, eğitimini ve sorumluluğunu birisi üstleniyordu.

Askeri eğitimde sekiz-on gencin rehberliğini üstlenmiş kıdemli "**Onbaşı**" veya "**Ağa**" tabir ediliyordu ve bir "Ağa" en az

on acemi oğlandan sorumluydu. "Ağa" pozisyonunda olanlar da bir üst sorumluya bağlıydılar ki ona da "**Ağabey**" deniyordu. Bu "Ağabeylerin" bağlı bulunduğu üst sorumluya da "**Baş Ağa**" deniyordu. "Başağa" sözü **Selçuklular** zamanında da kullanılıyordu; zamanla askeri hiyerarşide "**Paşa**" olarak değişerek Osmanlı tarihinde; hatta günümüzde de halk dilinde generallik rütbesinin karşılığı olarak kullanılmaktadır.

Yeniçeri ocağında toplanan boylu poslu, kaslı, pazulu; kılıç, mızrak kullanmada çok maharetli, ok atma ve ata binmenin ustası; güreşte bir birinden üstün bu Türk yiğitleri, bütün gençler için ideal olmuştu. Hatta Rum, Bulgar, Ermeni gençlerin de imrenip taklit ettikleri yiğitler idiler. Omuzlarını daha da geniş gösteren cepkenli bol kıyafetleri ve ince bellerinde kılıçlarıyla, sırım gibi, at üstünde ya da yaya yürüdükleri zaman; dost–düşman, genç–ihtiyar, kadın-erkek, çoluk çocuk elindeki işlerini bırakıp onlara bakardı. Çoğu kez ikili üçlü gruplar halinde gezerlerdi. Osmanlı idaresindeki yerlerde gayrimüslimler kılıç kuşanamaz, silah taşıyamazlardı. Can ve malları Sultanın güvencesi altındaydı.

O zamanlar her genç bu ocağın mensubu olmak için can atıyordu. Bu serdengeçti yiğitlerle arkadaş olmak, bir gayede dayanışmak, doğdukları vatanları için omuz omuza savaşmak ne kadar yüce görünüyordu. Kendi aralarında da öyle civanmert, dost olurlar, öyle bir arkadaşlık ve dayanışma gösterirlerdi ki gençler "Yeni Çeri" ocağına yazılmak için yarışırlardı. Seçmelere, istenenin beş on katı genç başvururdu. Bunların bir kısmı da gayrı müslim teba'dan olurdu. Gayrimüslim bir genç, yeniçeri olabilirse, ailesi vergiden muaf oluyordu. Kendisi de böyle şanlı bir ocağa mensup olup kılıç kuşanabilir ve ata binebilirdi. Müslümanlığa geçen bu gençler önce bir ailenin yanına verilerek eğitime alınır ve Türk dilini ve müslümanlığı öğrendikten sonra o çok istedikleri asker ocağına girebilirlerdi. Genellikle yeni

Müslüman olan bu genç askerler: Muhammed, Türklerin söyleyişiyle Mehemmed, ismini alırlardı.

Ney, Ney…

Türklerin kendilerine has ses aletleri vardı. Tabl, borgu, (davul, boru) kaba zurna, kös, nakkare, zil, cevgen ve ney dedikleri aletlerle daha önce duymadığım güzel sesler çıkartıyorlardı. İlk saydıklarımı, askeri merasimlerde mehteran bölüğünde ve saraydaki nöbet değişimlerinde kullanırlardı. Ancak Ney'i sadece huzur zamanlarında, tekkelerde ve üst düzey toplantılarda dinlerlerdi.

Bursada hayat artık Türk tarzında devam ediyordu. O zamanın ünlü neyzenlerinden aynı zamanda mevlevî şeyhi olan Abdüllatif Efendi, Pınarbaşındaki mevlevî tekkesinde kışın Orhan Bey'in de katıldığı bir akşam sohbetinde, âdeta kendinden geçerek nefis bir ney taksimi yaptı. Dinleyenler, ney sesinin verdiği tarifsiz huzur içindeydiler. Arada gelen sıcak ıhlamurlarla herkes boğazını ıslattı. Sonra Orhan Bey ney'i eline alarak ağızlığına baktı: "Babam Osman Gazi de çok severdi ney üflemeyi." dedi. Elindeki neyin boğumlarını saydıktan sonra, Şeyh Abdüllatif'e sordu,

– Bütün neyler dokuz boğumlu mu?

– Evet bütün neylerde kamış dokuz boğumludur. Boğumlara ikisi arkada dokuz delik açılır. Başlık kısmı manda boynuzundan yapılır. Başpare denir. Çatlamasın diye uçlarına gümüş yüksük takılır.

– Kaç çeşidi var ney'in?

– Bolâhenk, şah, davut, müstahsen, kızney adı verilen boy boy neyler vardır. Ara perde sesleri açı değiştirerek çıkartılır. Çoğu zaman Kudüm ile beraber kullanılır.

– En çok Mevlevîler kullanıyor ney'i.

– İsa Nebi'den 2900 yıl öncesinde ney kullanılmış" der üstadlar. Amma bizlerde ney'i en çok ve bereketli kullanan, pirimiz Mevlâna'dır. Ona göre Cenab-ı Hak, elest bezminde ruhlarımıza musikî ile seslenmiş. Musikîye "Allah'ın lisanı" der. Orhan Bey,

– Hatta Mesnevi'sinde de ney'i çok övmüş.

– Evet efendim. Sadece övmemiş, fikirlerini de ney'le anlatmış. Ruhsat verirseniz, Derviş Mustafa bize o beyitleri okuyuversin.

Orhan Bey, başıyla onaylayınca kısa boyunlu, seyrek sakallı derviş yerinden toparlanarak makamlı Farsça beyitler okudu. Bitirince Abdüllatif Efendi mânâsını söyledi: "Dinle neyden, zira o bir şeyler anlatmada / Ayrılıklardan dem vurmakta / Ney der ki, beni kamışlıktan kopardıklarından beri / İniltim kadın- erkek herkesi ağlattı / Ayrılık bağrımı delik deşik eyledi / Ta ki aşk derdimi anlatabileyim."

Gecenin sonunda herkes memnundu. Orhan Bey Abdüllatif Efendiye, "Sarayda divan sohbetlerine de gelmenizi isteriz. Oğullarımıza musikî öğretmenizden ve saray hatunlarına ney ve diğer hoşsadaları dinletmenizden mesrur oluruz." dedi. Abdüllatif Efendi: "Buyruğunuz başım üstüne." dedi başını eğerek. Orhan Bey yaranlarıyla beraber kalkıp çıktıktan sonra herkes evine dağıldı.

Arap Seyyah ve Burusa'nın Ahîleri…

1335 yılı sıcak bir yaz günü, üstünde Arapların giydiği hakî renk bir cübbe ve başında beyaz örtüyle "Arap seyyah" diye anılan bir seyyah geldi. Bütün dünyayı geziyormuş. Gezip gördüğü yerlere ait önemli bilgiler anlatıyordu. Antakya'nın güneyindeki Lazkiye limanından gemiyle, ismini Sultan Alâeddin'den alan, **Alaiyye**'ye, (şimdiki Alanya) oradan Antalya, Isparta, Eğridir'e gelmiş. Buradan Eğridir Gölü'nü dolaşarak Gölhisar

ve Karaağaç'a geçmiş. Bu beldelerde de bir kaç gün kalıp, gezip, oradan **Dongozla** (yani Denizli), Tavas, Muğla, Birgi, **Tirea**, **Efesos** ve **Smyrna**'yı gezdiğini anlatıyordu. **Magnesia**, **Pergamon**, **Karasi** üzerinden Burusa'ya gelen bu seyyah, gezdiği her yerde Ahîlerin kendisini karşıladığını, koruduğunu, misafir edip ihtiyaçlarını giderdiğini anlatıyordu.

Bursada da ahîlerde konakladı. **Ahî**, Arapça kardeş demek olan ihvan sözünün tekili olup "**Ahiret kardeşi**" mânâsında kullanılmaktaydı. Evlenmemiş sanat sahibi gençler toplanıp aralarında bir cemaat meydana getirirlerdi. Seçtikleri ahî başının etrafında bir tekkede toplanırlardı. Başlarına keçeden yapılmış küllah takarlardı. Acemi ya da çıraklar başına sadece külah, kalfalar, külahın üstüne tek katlı beyaz bez sararlardı. Ustalar zeytuni yeşil renkli bezden ve birkaç kat sararak kıdemini gösterirlerdi.

Ahiler gündüz kazandıkları ile tekkenin ihtiyaçlarını, yiyecek içeceklerini alırlardı. Anadolu'nun bütün şehir ve kasabalarında mutlaka bu gençler topluluğu bulunurdu. Hatta bir kasaba ya da şehirde birden çok ahî tekkesi olurdu. Ahî toplulukları, memleketlerine gelen yabancıları karşılayıp, misafir etme, yedirip içirme, kötü niyetlilerden korumada kendilerini "**mes'ul**" kabul ederlerdi. Şehirlerini ve etrafını edepsiz ve hırsız uğursuzdan temizleme konusunda da eşine rastlanmazdılar. **Ahîler, bütün Anadolu'da emniyetin, çırak eğitiminin, san'at ve ticaretin; kısacası Türk sivil teşkilatlanmasının omurgası idi**.

Arap seyyahı ahî büyüklerinden Ahî Hasan'a (Pınarbaşı kapısından giren ilk komutan) bağlı tekkede misafir ettiler. Arap seyyaha Ahî Şerafeddin'in fetalarından (gençlerinden) Eşref ve Gündüz'ü rehber olarak verdiler. Seyyahı Bursa'nın tekkelerine, ileri gelen âlim, komutan ya da esnaflarına götürüyorlardı. Bu şekilde gezerlerken, yanlarına Ahî Kemaleddin'in gençlerinden Mahmut gelip:

– Ahî Eşref, konugı niçe gündür siz ağırlar, gezdirirsiniz.

Ahî başımız selam eder, bizde de konaklamasını arzu eder, sizden ruhsat sorar, dedi. Eşref:

– Ruhsata Ahî Şerafeddin'in sözü geçer, ben özümden oy çıkaramam.

Böyle karşılık verince, araları biraz sertleşti. Arap seyyah merakla tercümanına baktı ne olduğunu sordu. Tercüman, "misafir etme çekişmesi" olduğunu söyleyince, seyyah gülerek her iki gencin de ellerinden tutup tercümana bir şeyler söyledi. Tercüman çevirdi: "Antakya'dan beri Türklerin çok ihsanlarıyla karşılaştım. Her gittiğim yerde ahîler beni tekkelerine götürmek için yarıştılar. Hatta Donguzlu'da vuruştular. Türk yurdundan başka gezdiğim hiçbir yerde böyle iyilik için yarışan gençler görmedim. Bir tek Isfahan size benziyordu." dedi.

Sonra hep beraber, Osman Bey'in türbesinin olduğu yerin batısında, Manastır Camiî'nin avlusundaki yüksek ağaçların serin gölgesindeki taburelere oturup seyyahın gezdiği yerlerde gördüklerini anlattığı sohbeti dinlediler. Adının **İbni Batuta** olduğunu söyleyen seyyah, etrafına yeni gelenlerle de tanıştıktan sonra sordu:

– Bütün ahîler bir yerde mi yetişiyor? Nasıl hepsi aynı terbiyeyi alıyorlar? Gündüz bir sanatla meşgul oluyorlar, akşamları tekkede çorba, pilav, tandır, kebab pişirip, kandil yandırıp, temizlik yapıp; şehre kim gelse ona hamam yakıp, konak alıp, ağırlayıp; geceleri de namaz kılıp, zikir ve raks edip, faydalı ömür sürerler. Ayrıca şehrin emniyetini sağlarlar, hırsız uğursuza dünyayı dar ederler. Ahîler sizler iyi ki varsınız, dedi. Ahî Mahmut,

– Konuğumuz doğru der. Her elin (ilin) Ahibaşıları birbirlerini tanır. Birbirlerine gider konuk olurlar, bir yenilik, güzellik görürlerse alırlar. İllerin çıkarttığı mahsülden, sanatlarından, mallarından birbirlerini haberdar edip, akçasını tayin edip, ihtiyaçları karşılıklı giderirler; kervan çıkartırlar. Böylece ticareti idare ederler, deyip örnekler vererek düzenlerini anlattı.

Orhan Bey Anglekom kalesini ziyarete gitmişti. İki-üç gün sonra Bursa'ya geldiğinde, Beysarayına yakın bir yerde İbn-i Batuta ile karşılaştılar. Orhan Bey'e kim olduğunu kısaca anlattılar. O da atından inerek O'nu selamladı. Bir müddet konuştular. Sonradan duydum ki seyyaha iltifat ve ihsanlarda bulunmuş. İbn-i Batuta, konuşmalarında sadece Foça'nın adını vererek bir kaç beldenin, kendi ifadesiyle, "Küffarın" elinde olduğunu, onların da vergi vererek en yakın Türk beyliğine bağlı yaşadıklarını anlatıyordu. İbn-i Batuta gezip gördüğü yerleri, yaşadıklarını yazıyordu. Daha sonra kitap haline getirmiş. Bu kitap günümüze kadar geldi. Böyle bir seyyaha ve tarihi ziyarete şahit olduğum için o zaman çok sevinmiştim. Hâlbuki, gelecek asırlarda ne kadar çok, tarihi kişi ve olayı göreceğimi o gün nasıl bilebilirdim.

Orhan Bey arkadaşlarıyla sık sık Beysarayında şehrin gelişmesi için neler yapılması gerektiğini görüşmek üzere toplanıyordu. Hisar dışında yıllardır yapılan pazarı bozmama kararı alarak ticaret hayatını devam ettirdiler. Bunun daha da gelişerek devam etmesini şart görüyorlardı. Surların dışında **Tahtel kal'a**da yerleşim için evler ve ticaret için mağazalar, dükkânlar açılıyordu.

Alâeddin Paşa Camiî, Tahtakale, Emirhan ve Orhan Camiî

Bursa'da Hisar surları içinde **inşa edilen ilk cami**, Orhan Bey'in kardeşi, Alâeddin Başağa'nın yaptırdığı **Alâeddin Paşa Camiîdir**. Bu camilerin inşası başlayınca "Ben hakir taş parçasını da kullanırlar mı?" diye çok ümitlendim ve heyecanlandım. Tek kubbeli sade, küçük ancak çok halis niyetle yapılan bu camide Purussa'dan kalma, eski yıkık konakların sağlam sütunları, son cemaat yerinde kullanıldı. Bizans başlı sütunlar hala yerli yerindedir. **Osmanlı'nın Burusa'daki ilk imzası** özelliğini taşıyan bu inşaat bitti ancak bana nasip olmadı.

1335 yılında beklenmedik bir zamanda Alâeddin Paşa vefat etti ve sade ama duygulu bir merasimle babası Osman Gazi'nin yanına defnedildi. Orhan Bey, canıgönülden yardımcılığını yapan kardeşinin genç yaşta vefatına çok üzüldü, oğullarını teselli etti. Dirliklerinde kendilerine yardımcı olacağını söyledi.

Bulunduğum tepeden **Taht-el kal'a**'da yani kale altında (Günümüzde Bursa'da, İstanbul'da **Tahta Kale** diyorlar.) yapılan ev ve cami inşaatlarını izliyordum. Fethinden 9-10 yıl sonra Bursa'nın nüfusu onbin oldu. Etrafındaki eller (iller) mal satmak, ihtiyaçlarını almak için Bursa'ya geliyorlardı. Böylece çarşı ve pazarı büyüyordu. Artık Bursa'da kalıcı, büyük; hatta beyliğin azametini gösterecek, abide değerinde ticaret merkezleri yapılmasına karar verildi.

Türkler çalışkan ve gayretli insanlardı. Geleceğe hitap edecek şekilde plan yapıyorlardı. Fundalık alan ve elma bahçeleri çok olduğu için, "**Elmalık**" denilen yere Orhan Bey ticari handan sonra adını taşıyan bir cami, bedesten, imaret (aşhane), medrese, hamam inşaatları başlattı. Ticaret, ibadet, tâlim (eğitim), temizlik, yemek dağıtımı için yapıların hazırlanması halka güzel bir hizmetti. Ancak otuz-kırk yıldan fazla bir zaman özellikle de kışın ikindiden sonra artık, Orhan Camiî çevresinde kimse kalmazdı. Akşam fundalık ve elmalıklar çok karanlık oluyor diye kimse o tarafa gidip gelmezdi. Buna kışın kar ve yağmurun getirdiği çamurda eklenince o yıllarda şehir dışında olan Orhan Camiî tarafında hayat dururdu.

Orhan Bey, Osmanlının ilk ticari hanının yapılması için Sivas'tan gelen bir mimara vazife verdi. Mimar, derhal yer seçimi, hanın şekli ve büyüklüğü konusunda çalışmalara başladı. İki ay sonra planlarını sundu. Orhan Bey, bizzat hanın yapılacağı bahçeyi dolaşıp sahibini razı ederek, "Bahşişi ile akçasının ödenmesini" buyurdu. Asırlarca Orhan Bey'e atfen, "**Bey Hanı ya da**

Emir Hanı" diye anılacak olan hanın yapımı yazılı bir ferman ile başladı.

Mimara, benim de aralarında bulunduğum taşlar söylenmiş. Bir sabah mimar yanında kalfaları, ustaları, kâtipleriyle beraber bulunduğumuz mevkiye geldi. Kâh çekiç keser vurarak kâh elleyerek hepimizin başlarını okşadıktan sonra bütün taşların işe yarar olduğunu söyledi. Özellikle benim bulunduğum öbeği işaret ederek, "Bunları kubbelerde kullanabiliriz" dedi. Bizleri en son taşımaya karar verdiler ve diğer taşları, taşıyabildiklerini bütün olarak bazılarını da kırıp parçalara ayırarak aşağı indirmeye başladılar. Bir handa ya da hamamda görev almak da şerefli bir işti ama ben bir camide görev almak istiyordum ve dua ettim; "*Allah'ım beni sana ibadet edilen yerlerde hizmet ettir. Âmin.*"

Surların dışında ilk cami, Orhan Bey'in 1339'da elmalıkta yaptırdığı, sırasıyla taş-tuğla gri-kırmızı uyumuyla, derzleri horasan harçı ile yapılan **Orhan Camiî** oldu. Bu cami bugün dahi sağlam ve tertemizdir. İleride anlatacağım gibi şairlere ilham kaynağı olacak kadar tarihi ve ibadete açık olarak ayaktadır. Orhan Gazi 1339'da şehrin **ilk bedesteni** olan **Emir Hanı** açtı. O da gri-kırmızıydı. Emirhan o zamanlar hem konaklama hem ticaret mekânı olarak kullanıldı. Orhan Camiî'nin yanına daha sonra her Osmanlı şehrinde uygulanacak olan "**Külliye**" modeli şeklinde okul, imaret, hamam ve ticaret merkezi yapılmıştı.

Orhan Gazi'nin, Bilecik'te de yaptırdığı yüksek caminin ibadete açıldığını gidip-gelenlerden duydum. Orhan Bey'in oğulları Şehzade Süleyman ve Murad'a hocalık yaptığı için **Lala Paşa** denen **Şahin Bey** artan ihtiyaç için aynı yıl Bursa'da bir medrese inşa ettirdi. Günümüzde kütüphane olan medrese, Kavaklı Caddesine dönen aynı yerde duruyor. Bursa'nın fethinde bulunan komutanlardan olan Pars Bey de kendisine ovada verilen

bahçelere şimdiki Müftülüğün karşısına bir tekke yaptırdı. Bursa kuruluyordu.

Karagöz ile Hacıvat'ın "Seyirlik" e Giden Hikâyeleri

İnşaatlar devam ederken şahit olduğum, asırlardır anlatılan bir olay oldu. Bu olay, idamla sonlanan meşhur, **Karagöz** ve **Hacıvat** hadisesidir.

Karagöz; göçerlerden, su katılmamış, **Yürük** (Yürüyen, yerleşik düzeni olmayan anlamında) veya **Yörük** denen, içindeki dışında, biraz kaba saba, zamanın çobanıydı. Bırakın okumayı, saymayı dahi bilmeyen fakat eskilerin 'şifahi' dediği; yani sözlü geleneğin, hazır cevaplılığın, sözün altında kalmamanın tam örneği diyebileceğimiz bir adamdı. **Hacı Ivaz** (Ivad) veya **Hacıvat**; kendi dediğine bakılırsa, değil okuma yazma bilmek, zamanın beylerine, müşavirlik, yaranlık, elçilik etmiş "**Çelebi**" biriydi. Hacı Ivad; kültürlü, efendi, herkesle dost olan, işini yürüten, çok konuşan, nüktedan ve uyanık.

Zamanın en hızlı gelişen şehri olan "Burusa" onlarca kadıyı, komutanı, çelebiyi; yüzlerce talebe ve âlimi; yüzlerce göçeri, zenaatkar ustayı, ameleyi çektiği gibi bu ikisini de kendine çekmiş. Karagöz, cami inşaatında çalışmaya başladı. Hacı Ivad saray efradıyla oturup kalkıyordu. İkisi tanıştıktan sonra ufak tefek atışmaları başladı. Farklı ancak birbiriyle anahtar kilit misali uyuşan bu iki insanın atışmaları gün geçtikçe herkesin ilgisini çekiyordu. Hacıvatın önceleri oynama niyetiyle takıldığı Karagöz, çetin ceviz çıkıp her dediğine misliyle; hatta daha fazlasıyla argo ya da küfre varacak cevaplar verince söz uzayıp gitti. Atışmalar ileri gidip vurma, kovalama kaçma gibi oyunlara bile döküldü. Bu şekilde meşhur oldular. Orhan Beyi bile güldürmüşlerdi. Fakat Orhan Bey'in, cami inşaatı için verdiği süre dolduğu halde inşaat bitmemişti.

Güya caminin yetiştirilememesine bir suçlu bulunması gerekmiş, bu sorumlular da Karagöz ve Hacı Ivad olmuş. Yani

kabak onların başına patlamış oldu ve… Zamanın subaşı, kadı ya da yardımcısı onları idama mahkûm etti. Burada, idam cezası gerektirecek ne kabahat işlendi ya da ne iftira atıldı? Bilmiyoruz. Orhan Bey seferden döndükten sonra idam edildikleri haberini alınca çok üzüldü. Sonrasını biliyorsunuz. Gerek onları çok seven halk, gerekse onları tanıyan Orhan Bey, hatıralarının yaşamasını istedi.

Orta Asya'dan beri az çok bilinip, kullanılan gölge oyununa onların yaptıkları konuşmaları ve kavgaları uyarlandı. Zamanın iyi yetişmiş adamlarından olan, Orhan Camiî'nin mimarı ve ustası, **Şeyh Küşteri**, onların suretlerini deriden yaparak mum ışığında oynatmaya başladı. Yüzyıllarca kılık değiştirip konularını geliştirip; Bursa'nın, Edirne'nin, İstanbul'un hâsılı bütün Osmanlı cografyasının en çok bakılan, beğenilen, "**Seyirlik**" oyunu oldu. Acı bir son, yüzyıllardır süren Osmanlı eğlence kültürünün vazgeçilmez bir parçası olan **Karagöz**- **Hacıvat** oyununun kazanılmasına sebeb oldu.

Mezarları Çekirge yolundadır. Orada şimdi figürlerini gösteren seramikten bir anıt var.

Orhan Bey fethedilen beldelere Türkmen halkı yerleştirir, asker koyardı. Bu yerlerin imarları için yol, köprü inşaatları yaptırır, büyük beldelere aşevi, cami ve medrese açardı. Boş yaylalar; göçer ailelerle, çadırlarla, kadın erkek, genç ihtiyar halk ile şenlendi. Türkmenler, hayvan yetiştirmeyi iyi bilirdi. Koy-keç dedikleri koyun ve keçi, deve, sığır, davar gibi malları sürekli artmaktaydı.

Bir de atlar… At, Türklerin ayrılmaz parçasıydı. Koşma çağına gelen Türk çocuğu artık ata binebilirdi. Bu yüzden Rumlardan şu sözü çok duydum: "Türklerden daha güzel at süren, atıyla bütünleşmiş gibi hareket eden başka bir topluluk yok." düğün dernek, toy oldu mu ya da oynamak istediklerinde, "**Güreşler ve At yarışlarından**" sonra en gözde oyunlar olarak: "**Cirit, Attan**

alma, (düşürme) Hızla koşan ata atlama, Kaçan ata kement atma." oyunlardı

En çok yaptıkları oyunlardan biri de Atın üstünde iken atı iki ayağı üzerinde en yükseğe, "**Şaha kaldırma**" idi. Orhan Bey'in oğlu Süleyman Şah, ileride anlatacağım Yıldırım Bayezid ve oğulları da şehzadeliğinde şaha kaldırmayı çok sever ve güzel yaparlardı. Savaşlardaki çetin şartlara, sert hareket ve darbelere, gürültü-patırtıya alışması için atları ava ve zorlu savaş idmanlarına çıkarırlardı.

Gençler at yetiştirmeyi sever ve atlara çok zaman ayırırdı. Atlar da sahiplerine o kadar alışırdı ki sahibinin, ne zaman ne yapacağını bilir, ona uygun davranırlardı. Atlar hakikaten akıllı ve duygulu hayvanlar. Sahiplerini görünce, sevinç hareketleri yapar, neşeli sesler çıkarırlar. Başlarını düzenli aşağı-yukarı sallar, sağ ön ayağını yeri deşiyormuş gibi oynatır dans ederdi. Seyredilmeye değer bu hareketler çok sevindiklerini gösterirdi. Süvârisi düşse veya yaralansa başından ayrılmayan, sahibi öldüğünde yemden kesilip ölen at çok olurdu.

Savaş ya da sulh zamanları için yüzlerce, binlerce at yetiştirilirdi. At bakıcılığı en iyi ve itibarlı mesleklerdendi. En çok iş yapan esnaf ve zenaatkarlar; üzengici, koşumcu, semerci, palancı, nalbant ve baytarlardı. İyi bir at, en büyük hediye kabul edilirdi. At çalma, başka hırsızlıklara göre daha büyük bir suç sayılırdı. Çerkezlerde ise, bir at çalma çetin bir iş olduğu için gencin yetişkinliğe erdiğinin belgesi sayılırdı. Atı çalanın ailesi, çocuğunu kutlar, atı da sahiplerine bir merasimle hediyelerle iade ederdi.

Türkler yerleştiği yerlerde yerleşilen alan kadar bir alan da hayvanlarına hazırlarlardı. Koyun, keçi, sığır, mandalardan ayrı ve şehrin dışına bir ahır da atlara hazırlanırdı. Doğrusu ahırdan öte, atların en güzel dölünü elde etmek için en uygun çiftlerin temin edildiği, doğumlarının yapıldığı ve iyi yetiştirildiği, tedavi edildiği meşhur "Hâra"lar kuruldu. Bu hâralarda çok insan

çalışırdı. "**Karacabey Hârası**" yüzyıllar boyu Osmanlı ordusuna at yetiştirdi. Sonra o hâra Kemalpaşa İlçesi'ne kaydı, orada devam ediyor.

Geyikli Baba ve Babasultan Köyü

Orhan Bey'in Bursa'da olmadığı bir gün, geyiklere bindiği ve yüklerini taşıttığı için halk tarafından Geyikli Baba olarak anılan Mehmet Ulvi Baba geldi. Sarayının kapısında dua edip selam bıraktı. Beraber getirdiği bir çınar fidanını (o zamanda kavak deniyordu) şimdiki Kavaklı Camiî'nin olduğu yere dikip tekrar dua ederek, bu çınar gibi uzun ömürlü devlet dileyip geri döndü. O çınar hala durmaktadır. Halk arasında o zamanki adıyla anılıp oraya "Kavaklı cami, Kavaklı caddesi" denmektedir. Orhan Bey methini çok duyduğu Azerbaycan'dan Bursa'ya gelip yerleşmiş bu hak dostunu ziyarete Turgut Alp ile beraber gitti. Gerçek bir erenle karşılaştığını gören Orhan Bey, kendini iyi ağırlayan Ulvi Baba'ya:

– İnegöl mıntıkası sizin olsun, dedi. Geyikli Baba:

– Mal mülk sultanlara yaraşır; biz ehli değiliz, deyip geri çevirince, Orhan Bey:

– Baba Sultan sözümü kabul eyle, beni kırma, dedi. Geyikli Baba geri çevirmeyi edebe aykırı bulduğu için:

– Şu tepecik geyiklerimin gezi yeri, şu mıntıka da dervişlerin odunluğu ve avlusu olsun, dedi. Orhan Bey memnun oldu ve şimdiki **Babasultan Köyü** ve merasını ona ve müridlerine yazılı bir senetle vakfetti. Geyikli Baba, şimdi İnegöl'e 12 km uzaklıktaki Baba Sultan Köyü'nün bağrındaki türbesinde yatıyor ve her yıl pilavlarla mevlit ve hatimlerle anılıyor. Asırlardır törenlerde on binlerce insan toplanır.

Bursa'nın Türk şehri olmasının üzerinden 18 yıl geçmişti. Orhan Bey'in gelen giden misafiri çok oluyordu. 1344 yılı

ilkbaharında havanın çok güzel olduğu bir cuma günü Manastır Camiî'ne (1855 depreminde tamamen yıkıldı) gitmek üzere Beysarayından çıktı. Karşıdan 7-8 kişilik bir grup geliyordu. Orhan Bey, halkın çok saydığı bu mühim âlim, vaiz ve şeyhleri tanıyarak atından indi. Tek tek hepsiyle tokalaşıp hal hatır sordu. Bazısının ellerini bırakmadan ayaküstü uzunca konuştular. İçlerinden en çok Şeyh Seyyid Ahmed Kebir ve Şeyh Hasan Rifai'ye saygı gösterdi. Sonra hep beraber yürüyerek camiye gittiler. Namazdan sonra babası Osman Gazi'nin kabrine uğradılar. Fâtiha okudular.

Misafirleri saraya davet etti. "Goca âlimler" bu kibar daveti, "Zaten bir misafirimiz var, sizinle görüşmek ister." diyerek, samimiyetle kabul ettiler. Misafirimiz dedikleri, "Karasi Beyliği'nin genç komutanlarından **Evrenos**'tu." İri kara gözlü, açık alınlı, sakalı yeni terlemiş, alımlı bir genç olan Evrenos, Orhan Bey'e saygı gösterisi olarak bir adım öne çıkıp bir dizini yere koyar gibi yaptı; başını tam bir asker gibi sertçe öne eğip "Emrinize amadeyim." dedi. Orhan Bey: "Aziz ol." diyerek omzunu tutup sıktı. Bu "Rahat ol ve seni sevdim." anlamına geliyordu.

Hep beraber sarayın ana köşküne geçtiler. Yemekten sonra; yüzyıllardır Malatya, Maraş ve civarında hüküm süren Danışmendler ailesinden Kalem Bey'in oğlu Karesi Bey'in, Marmaranın güneyi, Arteka, (Erdek) Truva, Adremitos, (Edremit) Pergamon (Bergama) ve etrafını tamamen şenlendirip Türkmenleri iskân ettiği fakat ölümünden sonra oğullarının toprak kavgaları sebebiyle koca beyliği böle böle çok zayıf hale düşürdüğü konuşuldu. Orhan Bey: "Neler oluyor Karesi ağamızın elinde?" diye sorunca Evrenos:

– Karesi Bey hayattayken Bizans'ın saldırılarına kahramanca karşı kor, Ümmeti Muhammedi korurmuş. Boyumuz güzel fetihlerle, Trakya'ya akınlarla güzel zamanlar geçirmiş. Ne zaman, "hangi toprak hangi kardeşin olacak kavgası" başladı, o

zamandan beri ne yeni fetih yapabildik ne de saldırılara karşı koyabildik. 1334 te Adremitos'daki donanmamızı Haçlılar yok etti. Yahşihan Truvayı tuttu. Demirhan Bey, kardeşi Dursun Be-yi Karesi Elinden çıkartmaya çalışıyor. Dursun Bey'in selamı var. Aralarını ancak sizin bulacağınızı düşünüyor, sizden yardım isti-yor ve görüşmek için ruhsatınızı sorar. Orhan Bey, Evrenos'a:

– Dursun Bey, Atranos'a yakın oturuyor, değil mi, deyince, sedirlerde oturanlardan,

– Ora artık "**Orhaneli**" diye anılır beyim. Sesi duyuldu. Or-han Bey gülümsedi,

– Doğru dersiniz, artık öyle söylemek lazım, çünki otuz yıl-dır tamamına yakın Türkmenlerle dolu. Dursun Bey'in Eline de "**Dursunbeyli**" demek yaraşır, dedi.

Ululardan birkaçı ısrarla Orhan Bey'e hakemlik hatta ağa-lık yapması konusunda sözler söyledikten sonra Orhan Beyden, en münasip zamanda taraflarla konuşup sulh ve birlik yolunu arayacağı sözünü aldılar. O gün Orhan'ın aklına gelir miydi ki maiyetine yeni adım atan bu genç, Rumeli fetihlerinin şanlı ga-zisi olacak, torunlarına bile vezirlik yapacaktı. Torunundan son-ra bölünecek devleti, çocuklarıyla beraber alacağı tavırla tekrar birliğe kavuşturacak bir büyük emir olacağını hiç düşünebilir miydi?

İlk iltihak, Karesi toprakları Osmanlı idaresinde

Orhan Bey, o ay, Dursun Bey ve Demirhan ile ayrı ayrı gö-rüştü. Dursun Bey, Bergama Kalesi'nde abisiyle görüşmeye gi-derken, kaleden atılan talihsiz bir okla vefat edince beylikte kar-gaşa başladı. Orhan iki gün içinde Bergama'ya giderek iki Bey'in komutan ve askerleri arasında olabilecek bir savaşı engelledi. Karesi eli kaynıyordu. Orhan, Karesi'de iç karışıklığın artmasın-dan çekinerek Demirhan'ı yanında Bursa'ya getirdi. Ona başka

bir ilde beylik vermeyi teklif etti. Ancak Demirhan, "Başka yere gitmek istemediğini" söyleyince onu Bursa'da iskân etti. Karesi komutanları, Orhan Bey'e gelerek, "Askerleriyle beraber emrine girmek istediklerini" söylediler.

Orhan Bey, İznik'teki oğlu Süleyman Şah'ı çağırttı. Şehzade Süleyman, ertesi gün babasının huzuruna geldi. Orhan Bey, Karesi elindeki gelişmeleri anlattıktan sonra, kendisini oraya emir yapmak istediğini söyledi. Şehzade, al al olmuş yüzü yerde, edeple: "Buyruğunuz olur." diye karşılık verdi. Orhan Bey çok sevdiği şehzadesini gözleriyle okşuyor gibi bir müddet izledi. Aralarında konuyla ilgili müzakere ettiler. Daha sonra Süleyman ayrılmak üzere el öpmek için kalktı. Orhan Bey de ona sarılırken şefkatle kokusunu içine çekti.

Demirhan 1347 yılında hastalanıp Bursa'da vefat etti. Kaderin cebri sevki ve komutanlarının samimi istekleriyle Karesi Beyliği Osmanlı idaresine girmiş oldu. Orhan Bey, beyliğin sınırlarını bütün güney Marmarayı, şimdiki Çanakkale ve ilçelerini, Balıkesir, Bergama, Soma, Kınık ve Edremit'i, Ege sahillerini içine alacak şekilde genişletti. Tamamı Türkmen ve dindar halkı, âlimleri ve emirleriyle hazır bir memleket Osmanlıya dâhil oldu. Bu, "Beylik olarak" yapılan ilk katılım idi. Birkaç sene sonra Karesi Beyliği'nin yetişkin komutanları, Süleyman Şahın can dostları olarak Osmanlı denizciliğinin nüvesi ve Trakya fethlerinin de itici güçü oldular. O sene geniş şapkalı Venedikli denizciler Bursa'ya gelip Beysarayında Orhan Bey'le görüştüler. Türk şehirlerindeki limanlarda ticaret yapabilmelerine izin veren ve vergilerini belirleyen yazılı bir anlaşma yaptılar.

Orhan Bey, idaresindeki yerlerde bulunan emir ve komutanlarına, iltifat eder, âlim ve şeyhlere hürmet gösterirdi. Onları devletin, milletin maddi ve manevî dayanakları görürdü. Onlar da hakikaten başlarındaki beylerine çok saygı gösterir, önünden değil hep bir adım arkasından yürümeye çalışırlardı. Ayrıca her

ortamda, “Allah’a itaat eden emirlere itaatın farz olduğunu” anlatır, onların sağlık ve başarılarına dua ederlerdi. Halk bu münasebeti dikkatle izler ve karşılıklı bu sevgi ve saygıdan dolayı tarif edemeyeceğim kadar çok memnun olur ve güç bulurdu.

Tekfurluk zamanında Sur içinde 40 hektar olan Prussa’nın alanı, Orhan zamanında ovaya yerleşimle iki katına çıkmıştı. Göçle gelenler, sur içi ve Tahtel kalaya yerleştirildi. Şehrin nüfusu gayrimüslimler çok azınlıkta kalacak şekilde ikiye katlanmıştı. Osmanoğulları Marmara Bölgesi’ndeki en büyük güç olmuşlardı. Bizansın karşısındaki tek muadil ve muhatap durumundaydı. Orhan Bey Bursa’ya gelen Bizans elçileri ile sık görüşürdü. “İmparator Andronikos, kızını Orhan Beyle evlendirmek istiyormuş.” diye söylentiler dolaşırken, İmparatorun kızı Asporça, Bursa’ya gelin geldi. Uzun yıllar Beysarayında “Hatun” olarak yaşadı. Orhan Bey Mahmut Alp’in kızı Eftandise Hatun ile de evliydi. Yıllar sonra Bizanstan yeni imparatorun kızı Thedora da gelin olarak geldi. Fakat ne olduysa, o, sonra geri döndü.

Türklerden Rum kızlarla ve delikanlılarla evlenenler oluyordu. Türklerle evlenen Rumlar, Türkler gibi yaşıyorlardı. Yıllar içinde yeni güzel nesiller görülmeye başladı. Rum ailelerden bazısı Müslüman oluyordu. Taşocağından günyüzüne çıkmam ve Purussa’ya naklim üzerinden 40 sene geçmişti ama bir yüzyıl geçmiş gibiydi. O kadar hızlı gelişmeler ve değişimler oldu ki eski Purussa ve civarını, Tekfur’u hayal bile edemiyordum. “Purussa ve çevresi gitmiş yerine Türk Burusa” gelmişti.

Aşağı Hisar ve Şehreküstü

Orhan Bey ovaya kurulan yeni yerleşimlerin çevresini iki insan boyu bir duvarla çevirdi. Ovaya açılan üç kapı yapıldı. Bu kapılar geceleri (bir tehdit varsa gündüzleri de) kapatılırdı. Tekfurluktan kalan hisara “Eski Hisar ya da Yukarı Hisar” yeni yapılana da “**Aşağı Hisar**” deniyordu. Aşağı hisar defalarca

yenilendi, genişletildi ve uzun asırlar mevcudiyetini muhafaza etti. Yaklaşık 200 yıl önce artık işlevini yitirdiği için tamamen kaldırıldı. O zamanlar sadece hisarların içi "şehir" kabul ediliyordu. Burada bir kişi, komşularıyla geçimsizlik ya da ticari bir anlaşmazlıktan dolayı şehre küserek, hisar dışına, Pars Bey'in tekkesinin yanına yerleşti. Bu zatı anmadan geçemeyeceğim. Çünki o zata "**Şehre küstü**" dendi. Zamanla da onun yerleştiği semtin adı "**Şehreküstü**" olarak kaldı.

Orhan Bey'in kardeşleri Pazarlı Bey, Melik Bey, Hamid Bey, Savcı Bey'lerden kimi Söğütte, kimi Bilecik'te kalıp, Bursa'ya gelmemişlerdi. Küçük kardeşi **Çoban Bey** Bursa'ya yerleşmişti. O da devlet işlerine karışmaz, saraya pek gelmezdi. Şehrin doğusundaki Dirliğinde çocuklarıyla beraber topraklarıyla uğraşırdı. 1356 da vefat etti. Cenazesine abisi de katıldı. Dirliği olan topraklarda adıyla anılan Mescidin bahçesine gömüldü. Oğulları ona bir türbe yaptı. 1630 da torunları, adına bir medrese yaptırdılar. Türbesi Yıldırım'da Çoban Bey mahallesinde hala ayaktadır.

Şimdiki Ulu Caminin olduğu yerde bahçeler ve sadece birkaç ev vardı. O çevredeki çamur problemi yıllarca sürdü. Çamur deyince hatırama geliyor, Bursa bugün olduğu gibi her zaman hızlı büyüdüğü için Bursa'nın çevresinde çamur hiç eksilmedi. Yerleşime yeni açılan yerlerde, dere taşlarıyla yol yapılıyordu. Ancak kışın kar ve yağmurla yapılan o yollar gene toprak altında kalıyordu. Çarşı esnafı ve "Ahîbaşı" ile "Sübaşı" gerçekten çok uğraşıyordu ama anlattığım gibi bir meskûn mahalin çamur meselesi bitse yeni bir yer iskâna açılıyor ve bu yol-çamur problemi devam ediyordu.

Orhan Bey külliyesinin çevresi taş döşenerek sabitleştirildi. Ancak yollardaki taşlar dışında her yer çamur oluyordu. Bazen yağmur, kar sularıyla yavaş yavaş bazen de seller sebebiyle yollar kayboluyordu. Tekrar tekrar dere taşları döşeniyordu. Yeni

yerleşilen mahalleler ya da han-cami gibi yapıların çevresi üç beş yılda çamurdan kurtarılıyordu. Ama genişleyen şehrin ve uzak yerlere açılan yeni yerleşimlerin yolları özellikle kışın çok çamur oluyordu. O asırlarda çamura batıp saatlerce kurtulmaya çalışan kervanlar; atlar, eşekler hatırlarım. Herkes ayağına çarık giyip ya da deri sarıp yürüyordu; at ve eşeklerin ayağına da nal takılıyordu. Taş döşeli yollara ya da han gibi yerlere girerken, ayakların çamuru, her yerde bulunan çeşme ve yalaklarda temizlenerek giriliyordu.

Bir de yokuşlar var... Ovadan Bursa'ya doğru gelen yolların hepsi uzun ve yokuş yollardı. Gelen kervan, atlı ya da yayaların şehre gelinceye kadar bu yokuşlarda canları çıkıyordu. Yazın sıcaklarında, güneşin kavurmasından kurtulabilmek için ağaç gölgelerine sığınarak ilerliyorlar, bazen de bir çeşme başında sulanıp serinleyerek şehre ulaşmaya çalışıyorlardı. Sonunda Bursa'yı çevreleyen hisarlara ulaşıp kapıdan geçince cennete girmiş gibi oluyorlardı. Kan ter içinde kendilerini hanların serin avlularına atıyorlardı. Şehrin içindeki yokuşlar da ayrı bir hikâyedir. Kırkmerdivenler, altmışmerdivenler, hisar ve çekirge yokuşları sonra Hüdâvendigâr, Yıldırım ve Muradiye, Yeşil ve Emir Sultan'ın, Keşiş Dağı'nın katır çatlatan yokuşları, Bursa'nın asırlarca hep yokuşlarla beraber anılmasına sebep olmuştur.

Anadolu'nun derviş ve seyyahları üç-beş ayda bir Bursa'ya misafir oluyordu. Halk seyyahların başına toplanır; Dede Korkut hikâyeleri, destanlar ve gezip gördüğü yerlerden bilgiler, haberler dinlerdi. O seyyahlardan çok şey duyuyor ve öğreniyordum. Beyliklerin durumundan, ticaretten, medreselerden, tasavvuftan, otlardan ilaç yapımına kadar her şey konuşulurdu. Gerçekten çok gezip gezmediğini imtihan için, bilgili birkaç kişi, bildiği yerlerden, beylerden, âlimlerden, Ulu Camilerinden falan sorular sorardı. Kişi bunlar hakkında doğru bilgiler verirse, artık o kişiye güvenir, itibar gösterir ve onu ağırlarlardı. Bilgisiz bulurlarsa,

mahcup etmezler ancak fazla da ilgi göstermezlerdi. Zamanla bir şey fark ettim. Özellikle dervişler devamlı, "Anatolia'da Selçuklu hanedanından sonra mutlaka tekrar 'Tek devlet, tek sultan' olması" konularını konuşuyorlardı. "Osmanlının 150 şehre sahip olduğunu, 40 bin askeri olan tek Türk beyliği olduğunu" onlardan duydum. Üç-beşinden sonra anladım ki bunlar gezici vaizler gibi ısrarla ve aşkla hep belli temaları işliyorlardı. İleride yeri geldikçe anlatacağım.

Süleyman Şah ve Rumeli

Osman Bey'in torunu Süleyman, delikanlılık çağını geçmiş "Emir" denen idareci ve komutanlardan olmuştu. Orhan, bu oğlunu çok seviyordu. Gerçekten de boylu poslu yakışıklı Şahzade, (Şahın oğlu demektir, zamanla şehzadeye döndü.) babasına ve devlet büyüklerine saygısı ile büyükleri arasında, dindarlığı ile de halk arasında çok seviliyordu. "Kalbi Şehzade Süleyman için çarpmayan hiçbir genç kız yoktur." diye meşhurdu. Orhan Gazi kardeşi Alâeddin Bey ölünce genç şehzadesi Süleyman Şah'ı veziri tayin etmişti. Sonra Kocaeli, İznik tarafına uç beyi yaptı. İznik, kültür yönü ağır basan bir şehirdi. Süleyman, İznik'e kendi adıyla bir medrese inşa etti. Bir medrese de Orhan Bey yaptı. Zamanın büyük âlimi olan Davud-ı Kayseri'yi ilk müderris tayin etti. İlk kez, bu dönemde; Konya, Mısır, Bağdat gibi memleketlerden ilim için Osmanlı medreselerine talebe gelmeye başladı.

1345'de Karasi beyliği tamamen Osmanlıya iltihak edince Süleyman Şah, Karesi sancak beyi olmuştu. O da Edincik, Biga ve Lâpseki'yi fethederek Çanakkale Boğazı'nın doğu yakasını tamamen almış oldu. Rumeli onu adeta çekiyordu. Süleyman'ın gözü hep denizin karşı tarafındaydı. Arkadaşlarıyla hep o tarafı konuşuyor, "Nasıl geçeriz" diye plan yapıyorlardı. Cenab-ı Hak sanki O'nu, "***Rumeli'yi fethetsin diye yaratmıştı.***" 1347'de

birkaç sal dolusu yareniyle İmroz'a çıkmak istediyse de başaramadı. Rumeli artık Şehzade Süleyman'ın şahsi davasıydı. O günlerde ummadığı bir davet geldi.

Selanik'in Slavların işgaline uğraması üzerine İmparator Kantakuzenos Orhan Bey'den yardım istedi. Kostantinapol'e en yakın komşu ve saldırmayan mânâsında "Dost" sadece Osmanlılardı. Orhan iki defa İmparatorun konuğu olarak Kostantinopol'e gitti. İmparatorun başı sıkışsa yardıma çağırabileceği güçlü orduya sahip tek bey, Orhan idi. Süleyman, bu yardım çağrısıyla 1349'da askerleriyle iki kez Rumeli'ye geçti ve Selanik'e kadar gelip şehri Slavlardan kurtardı. Rumeli'de Süleyman ve has birlikleri sayesinde Türk hayranlığı yayılıyordu. Gidip gelmeler başladı. Bizans İmparatoru 1353'te Avrupa Yakası'nda Çanakkale Boğazı'ndaki küçük **Çimpe** kalesini, Süleyman'a teşekkür için ve kolaylık olsun diye hediye etti. Böylece Süleyman'ın en büyük arzusu gerçekleşti. Osmanlılar, Rumeline fiilen ve hukuken girmiş oldu.

Angora (Ankara) kasabası ahîlerinin, kendilerine yakın olan Karamanlı Beyliğini tercih etmeleri üzerine, Süleyman Şah, 1354'te Anatolia'ya geçip Angora'ya gitti. Orada düzen kurup, "Rumelide yerleşebilmek için sizin destek ve duanız lazım. Bir olalım diri olalım." deyip, ahîlerin gönlünü aldıktan sonra tekrar yaranlarıyla Trakya'ya geçti. O nesil ve sonrası Trakya'da yüzlerce destansı hadise yaşandı. Birçok köy ve beldenin ismi ve bazı gelenekler o zamandan kalmadır. Etkisi ve devamı zamanımızda da yaşayanlardan birini size nakledeceğim.

Süleyman tamamen Rumeli'nde yaşıyordu. Trakya'da birbirinden yiğit arkadaşlarıyla Arda boyunda Simovina denen çayırlığa konduğunda daha önce defaatla güreşip yenişemeyen Ali ve Selim isimli yiğitler gene güreşe tutuşmuşlar. Akşama kadar çok yorulmuş ama yenişememişler. Ay ışığında güreşirken ard arda vefat etmişler. Şehzade Süleyman ve arkadaşları dağ gibi

heybetli bu arkadaşlarının vefatına çok üzülmüşler. Savaş talimi saydıkları güreşte vefatından dolayı onları şehit kabul ederek, yıkamadan oldukları gibi gömmüşler. Bir sene sonra oraya geldiklerinde orada kırk tane pınarın peyda olduğunu görmüşler. O yere **Kırkpınar** demişler. Hatıraları için güreşip mezarlarında dua etmişler. Edirne'de zamanımıza kadar süren bir gelenek olarak bu güreşler altıyüzelli kusur yıldır devam etti.

1356'da Malkara, Lüleburgaz, Çorlu'yu alarak, Karesi'li arkadaşları Evrenos, Hacı İlbey, Fazıl Gazi, Müstecap Subaşı gibi komutanlarını ve askerlerini buralara yerleştirdi. Halk arasında Rumeli'nin ve geleceğin sultanı olarak anılıyordu. Gittiği her yerde Sultan gibi karşılanıyordu. Üstüne basa basa "**Süleyman Şah**" diyorlardı. Fakat 1357 yılında acı bir kaza oldu. Süleyman Şah, 43 yaşındayken Bolayır'da bir av sırasında atının uçurum kenarında boşa basması sonucu düşerek boynu kırılıp vefat etti. Vefatı dostlarını ve halkı mateme boğdu. O zamanın âlim ve velîlerinden, kendisiyle çok vakit geçirdiği arkadaşı Şeyh Mahmud, (Şeyh Edebalinin oğlu ve mevlid yazarı Süleyman Çelebinin de dedesidir.) kendisi için yazdığı uzun mersiyesinin bir yerinde, "***Keramet gösterip suya seccade salmışsın. Rumeli Yakasını dest-i takvayla almışsın.***" beytini söyledi. Sonraki yıllarda Süleyman Şah'ın yaşadığı birçok hikâye ve menkıbe çıktı, kahramanlıkları anlatıldı.

Cenaze merasimine Evrenos Gazi, beş bin atlı gaziyle katıldı. Öldüğü köye defnedildi. Yanına bir cami yapıldı. Hala ziyaret edilir. Süleyman Şah asırlar sonra bile unutulmadı. Vatan şairi olarak tanınan Namık Kemal hayran olduğu Süleyman Şah'ın yanına gömülmeyi vasiyet etti. 1888'de vefat edince ebedi istirahatğahında kendisiyle komşu oldu. Süleyman Şah'ın ve arkadaşlarının ismi günümüzde Trakya'da birçok okula ve kuruma verilerek yaşatılıyor.

Süleyman'ın vefat haberini Orhan Bey'e söyleme işi, 40

yaşındaki Evrenos'a düşmüştü. Bin atlı ile geldi. Başşehre has ordu dışında böyle kalabalık girmek emniyete ve edebe aykırı olduğu için atlılar Mihaliç (Karacabey) harasına kondu. Bursa'ya kırk atlı ile geldi. Bursa Sarayı'nda acı hikâyeyi dinleyen Orhan Bey çok üzüldü. "İnnalillahi ve inne ileyhi raciun. Muhakkak Allah'tan geldik ve O'na döneceğiz." dedi. Gözlerinden yaşlar boşaldı. Bir müddet sessizlik oldu. Orhan Bey Evrenos'a: "Sen hep Süleyman'ın yanındaydın. Artık O aramızda yok. Ama fetihlerimiz berdevam olsun." dedi.

Bursa'da bir yeis oluşmuştu. Orhan Bey çok yaşlıydı ve ülkenin geleceği olan Süleyman vefat etmişti. Şimdi ümidler diğer oğlu Murad'a kaymıştı. Son zamanlarda gözleri iyice az gören Orhan Bey, Murad'ı Rumeli'ye veziri olarak tayin etti. Evrenos Gazi, Murad'ın hemen yanındaydı. İznik Kadısı, Çandarlı Hayreddin'i vezir olarak Bursa'ya yanına aldı. Fakat hep Süleyman'ın acısıyla yaşadı. O yıl Şehzade Murad'ın bir oğlu oldu. Orhan Bey çok sevindi ve ona **Bayezid** ismini verdi, hayat devam ediyordu.

Çandarlılar...

Medresede hoca iken, İznik kadısı olan Çandarlı Kara Halil Hayreddin, dikkat çekici kabiliyetleri olan biriydi. Dirayet, doğruluk ve çalışkanlığı ile Orhan Bey'in ve Murad'ın veziri oldu. İznik'te abide bir cami yaptırdı. Bu cami zamanımızda bile bütün sağlamlığı ve güzelliğiyle duran **İznik Yeşil Camiî**'dir. Mimarı, Mimar Hacı Musa'dır. Abidevi oluşu en iyi çinilerle çok süslü olarak yapılışındandır.

Çandarlı ailesi, o kadar çalışkan ve iş bilirdi ki her sultana vezirlik yapıyorlar, çok çalışıp, Devlet-i Osmaninin güçlenmesine vesile oluyorlardı. İleride isimleri çok geçecek. Bu durum Fatih'in başveziri Çandarlı Halil Paşanın, Kostantinapol'ün muhasarasında gösterdiği isteksizlik, hafif muhalefet ve imparatordan hediye

aldığı söylentisi ile önce hapis sonra idam edilmesine kadar böyle sürmüştü. Bu olaydan sonra Çandarlı ailesi Osmanlı sarayından ve devlet yönetiminden uzaklaştırıldı ve kendi içine kapandı. Zamanımıza kadar gelen bu aileden, gazetecilik yapan Cengiz Çandar'ı tanırsınız.

Aynı yıllarda İznik Kadısı Hacı Özbek de İznik'e güzel bir cami yaptırdı. Ayrıca İznik'in dört kapısından gelen dört yolun kesiştiği meydandaki Ayasofya kilisesi, Fatih Camiîne çevrilerek yanına minare yapılmaya başlandı. İleri yıllarda Murad, İznik'e güzel bir hamam yaptırdı. İznik hızla Türk eserleriyle mamur hale geliyordu. O hamamın erkekler kısmı hâlâ ayaktadır. Kadınlar kısmı ise zamanımızda Çini atölyesi olarak kullanılıyor. Kütahya'dan, Sivas'tan çini ustaları gelerek İznik'e yerleşiyorlar ve Selçuklu çiniciliğini geliştirerek yaşatıyorlardı. İznik'i seçmelerinin sebebi, toprağının çini yapımına uygun oluşundandı. İznik'in meşhur çinileri, kurvarslı topraktan süzülmüş çamurdan 3500 derece ateşte taş fırında pişirilerek yapılıyordu. İznik'e özel mavi-yeşil, firuze renkli çiniler, kükürt kokulu yeşil taşlarının, un gibi yapılıp çininin sırları içine konulup öyle pişirilmesiyle meydana geliyordu.

Bursa ile Karesi arasında sulak, bataklıkları bol bir yöre vardı. Bu yörenin Türkmenleri, yaptıkları peynir ve kaymakları Bursa pazarına getirirdi. Sarayın ihtiyaçları için pazarı dolaşan Saray serdarı kaymaklardan tadıp çok beğendi. Türkmenlerin başıyla tanıştı. Onları araştırıp güvenilir insanlar olduğunu anlayınca sarayda yenilen kaymakları onlardan almaya başladı. Kaymakların lezzeti, "Su sığırı" denen manda ya da camızların sütünün çok yağlı olmasındandı. Asırlar boyu İstanbul sarayının kaymakları da hep buradan gitti. O yöreye, "**Su sığırlığı**" zamanla "Susığırlık ve **Susurluk**" denildi. Kaymağı, yoğurdu, peyniri, köpüklü ayranı hep meşhur oldu.

Tekke ve Medreseler Şehri.

Yeni Burusa'da birçok tekke ve medreseler açıldı. Orhan Bey benim bildiğim üç tekkenin açılması ve şenlenmesi için bizzat çalışmıştı. İleride Evliya Çelebi Bursa'yı yazdığında bahsettiği için ona bırakıyorum. Tekkelerin gelen gideni çok olurdu. Ahîler gündüz çalıştığı için onların tekkeleri daha çok geceleri şenlenirdi. Medreseler yatılı eğitim veren yerlerdi.

Tekkelerin ortak özellikleri ne zaman gitseniz, ocakta yemek, hamamda sıcak su bulunurdu. Yaz kış dumanları tüterdi. Bu yüzden herkese sığınılacak bir yer, sıcak bir çorba ve aş demekti öncelikle. Geniş bahçesi içindeki **Tekke**lere uzaktan bakanlar, Kabe'ye, Medine'ye bakar gibi, öteki âlemle irtibatlı bir koridormuş gibi saygıyla bakardı. Velîlerin yaşadığı ve geleceğin velîlerinin yetiştiği bir okul olarak görürdü. "Bugünün ve geleceğin sahipleri var." güvenini verirlerdi **medrese** ve tekkelerin sakinleri. Güven sacayağının üçüncüsü de uzaktan bacaları tüten asker **talimgâh**ıydı. Halk bu üç müesseseye severek ve güven duyarak her türlü maddi desteği verirdi. Hisarlarda, kapılarda dalgalanan Kayı Boyu'nun bayrakları gögüslerini kabartır, içlerini rahatlatırdı. Memleketi emniyet içinde görürlerdi.

Bursa Anadolu'da istikrarını kaybeden beldelerden göç alıyordu. Sağlanan huzur ortamından, Orhan Bey'in âlim ve şeyhlere saygı gösterip onlara yer vermesinden dolayı, Anadoludan gelen medrese hocaları ve tekke şeyhleri yerleşmek için özellikle Bursa'yı seçiyorlardı. Bursa büyürken aynı zamanda tekke ve medreseler şehri oluyordu.

Gündüzleri medreselerde arı kovanındaki vızıltı gibi, devamlı Kur'an-ı Kerim ezberi yapan, derslerini çalışan hafiz ve mollaların sesleri duyulurdu. Çarşıda demir dövenlerin ince - kalın, ritmik, karışık, dan- dun, tın- tın tin sesleri birbiriyle karışırdı. Geceleri insanlar tekkelerde toplanırdı. Akşamla yatsı arası Ahî tekkelerinde, Mevlevî tekkesinde; zikir, ayin, tambur, kudüm, def, raks, ney

sesleri duyulurdu. Dağılan cemaatin, ellerinde yanan meşalelerlei, üçlü dörtlü sohbet sesleriyle yürüyerek evlerine varmalarını izlerdim. Akşam ile yatsı arası toplanmalar üç saati geçmez yatsı kılındıktan sonra evlerde kandiller söner, yatılırdı.

Orhan Bey'in Vefatı ve Hüdâvendigâr…

Orhan Bey, son altı ayında Beysarayından dışarı çıkmadı. Sonra "Başında bekliyorlarmış." diye duyuldu. Murad, Bursa'dan ayrılmıyordu. Orhan Bey 1362 yılı Nisan ayında 80 yaşında vefat etti. Bursa ile beraber bütün memleket yas tuttu. Cami yaptığı Manastır Camiîne getirilen naaşı, bütün etraf illerden gelen büyük bir kalabalıkla kılınan namazdan sonra babasının yanındaki manastıra defnedildi. Definden sonra Taziye yani başsağlığı dileklerini kabul için Bey Sarayı'na geçildi. Murad'a bütün vezirler başsağlığı dileklerini ve biatlarını yani kendisine tabi olduklarını sözlü olarak sundular. Bütün Osmanlı beldelerinde sela okunup, gıyabi cenaze namazı kılınıp dualar ve hatimler yapıldığını duydum. Orhan Bey'in yedisi, kırkı ve elli ikisinde Bursa'daki camilerde hatimler okundu, yemekler dağıtıldı.

Murad, Beysarayı'nda uzaktan yakından taziyeye ve biat etmeye ya da sultanlığını tebriğe gelen misafirlerini kabul ediyordu. Dülkadiroğlu Beyliği'nden Albistan'lı (Elbistan'lı) İsmail Bey bir heyetle ulema ve şeyhlerle Murad Bey'in ziyaretine gelmişti. Saray bahçesindeki konaklardan ikisini bu değerli konuklara tahsis etmişlerdi. Aralarında Mevlâna Celâleddin Rûmî'yi ve Mevlevîliği iyi bilen zamanın ariflerinden olan Maraş'lı Vakkas (Okçu demekti) Vehbi Hoca da vardı.

Evliyalar sultanı, Mevlâna Celaleddin

Saray serdarı Şerafettin, bir "Sultan sohbeti" tertip etti. Sohbete Bursa Mevlevîhanesi şeyhi Recep Hoca, Mabeynci

Ömer Efendi, Hamdi Efendi gibi Bursa'nın en namlı hocalarını davet ederek bu misafirlerle bir araya getirdi. Adet olduğu şekilde yenilen öğle yemeğinin ardından vakit namazı ve sohbet için başka bir salona geçildi. Namazdan sonra güzel sesli hafızların okuduğu aşir ve naatların ardından isimleri sayılarak enbiya, evliya ve ataların ruhuna fâtihalar gönderildi. Daha sonra rahat bir şekilde oturuldu. Herkesin yüzü Murad'a doğru dönüktü.

Orhan Bey'den sonra Murad'a da vezir olan Hayrettin Paşa konuşmasına, Albistan'dan değerli âlimlerin misafirleri olduğunu ve Burusa'nın Mevlevî büyüklerinin de hâzır olduğunu, söyleyerek başladı. "Bu güzide insanların bir araya gelmesinden Sultan Murad'ın hoşnut olduğunu, imdi Sultan Murad Han'ın izniyle, Anadolu'nun manevî sultanı, büyük evliya Mevlâna Celâleddin Rûmî'den bahseden bir sohbet yapmak istediklerini" söyleyince, Murad, izin verdiğini gösteren bir baş işareti yaptı.

Hayrettin Paşa dönerek, "Ağam, Mevlâna atamız aslen nerelidir? Kaç yılında doğmuştur? Ne zaman ahiret yurduna göçmüştür? Bunları bize bir deyiverseniz." dedi. Vehbi Efendi, Murad Bey'e baktı. Murad tekrar başını eğerek konuşmasına izin verdiğini gösterdi. Vehbi Efendi anlatmaya başladı,

– Mevlâna'nın asıl adı Muhammed Celâleddin'dir. Doğduğu yer Afganistan'ın Belh şehridir. (halen aynı isimle anılır) Annesi Belh Emiri Rükneddin'in kızı **Mümine Hatun**'dur. Babası **Sultan-ul Ulema** ünvanlı **Bahaeddin Veled**'dir. Mevlâna 30 Eylül 1207 tarihinde, zamanımızdan (Murad zamanından) yüzellibeş sene önce dünyaya gelmiştir.

Hayreddin Paşa,

– Koniya'ya teşrifleri ne zaman olmuştu?

– Celâleddin altı yaşında iken babası Bahaeddin Veled ile karavanla Bağdat'a gitmişler. Feridüddin Attar Hazretleri'ni ziyaret etmişler. Feridüddin, onları uğurlarken babasının ardından yürüyen Celâleddin için: "Derya, ırmağın arkasından

gidiyor." demiş. **Celâleddin Rûmî**'nin gelecekte aşk deryası olacağını görmüş. Kufe üzerinden Kabe'ye gitmişler. Dönüşte Karaman'a yerleşmişler. Bahaeddin Veled, İslâm âleminde şöhret kazanmış. 1225 tarihinde Mevlâna, Semerkend'lı Hoca Şerafeddin'in ahlakı ve güzelliği dillere destan kızı Gevher Banu ile evlenmiştir. Sultan Veled ve Alâeddin isimli iki oğlu olmuştur. Bahaeddin Veled, Alâeddin Keykubat'tan büyük bir alaka ve hürmet görür. Sultan'ın davetiyle 3 Mayıs 1228 de Koniya'ya yerleşti. Celâleddin, Seyyid Burhaneddin'den zahiri ve batıni dersler almış ve irşad olmuştur. Onun isteğiyle tahsile Halep'e gitti. Meşhur Hoca Kemaleddin'den ders aldı. Halep'ten sonra Şam'da dört yıl kaldı.

Salona soğuk şerbetler, meyve dolu tabakları getiren saray hizmetlileri herkese ikramları sundu. Şerbetler içilip meyveler yenirken kaldığı yerden anlatmaya devam etti.

- Babası Bahaeddin Veled 1231 yılında vefat etti. Ayrılışından yedi yıl sonra Konya'ya dönen Mevlâna, Sultanın ve Konya halkının isteğiyle babasının yerine geçti. Kendisine Allah'ın işçisi, kölesi anlamında "**Hüdâvendigâr**" dedirtiyordu. Üç medresede dörtyüz talebeye yüksek ilmi dersler veriyor, Koniya halkını vaaz ve nasihatlarle irşad ediyordu. 1244'ün Kasımında ruhunda büyük tesirler yapacak, cezbeli bir âlim ve derviş olan **Şems i Tebrizî** ile Koniya'da karşılaştı.

Mevlâna katırı üzerinde etrafında talebeleriyle medresenin birinden diğerine giderken Şems karşısına çıkarak: "Sen hocaya benziyorsun, söyle bakalım, Bayezidi Bistami (753-845 yıllarında Şam'da yaşamış bir velî) mi yoksa Hazreti Muhammed (sav) mi daha büyüktür? Bistami, "Ben âlemde Allah'tan başka bir şey görmüyorum." diyor. Hazreti Muhammed (sav) ise, "Seni hakkıyla bilemedik Ey Maruf (bilinen)!" diyor. Bistami, "Günah bize dokunamaz." Hazreti Muhammed (sav) ise "Ben günde yetmiş defa tövbe ederim." diyor. Bunlara ne diyorsun?"

Mevlâna bu garip dervişe: "Bayezidi Bistami'nin gönül havızı sınırlı idi. Ve gelen Marifetullah feyizleriyle çabuk dolarak öyle demiştir. Hazreti Muhammed aleyhisselam ise öyle büyük bir havuzdur ki kâinatı içine alsa gene de dolmamaktadır. O yüzden namütenahi marifet sırları karşısında öyle demektedir. Ayrıca O hergün yetmiş mertebe kat ediyordu, bir önceki mertebesine "Tövbe ederim, diyor." der. Bu cevap karşısında Şems, Mevlâna'nın derin imanını ve ilmini anlayarak: "Doğru söylüyorsun, seninle sohbet edilir."der.

Mevlâna'yı ziyarete gelen Şems: "Bunlarda ne var ki?" diyerek kitapları havuza atar. Etraftakilerin: "Sen ne yapıyorsun?" diye çıkışmaları sonucunda kitapları tekrar havuzdan çıkarır. Hiçbir kitabın ıslanmadığını gören Mevlâna ve talebeleri hayretle: "Bunu nasıl yaptın?" diye sorarlar. Bundan sonra Şems ile Mevlâna aynı güzelliğe meftun iki aşık olarak sık sık bir araya gelirler ve saatlerce Allah'ın kainattaki isim, sıfat ve fiillerinin tecellilerini, Peygamber Efendimizin (sav), Hazreti Ali'nin ve Hasanla Hüseyin'in silsilelerinden gelen velayet ve marifet sırlarını konuşuyorlar. Sohbetlere oğlu Sultan Veled ve talebesi Hüsameddin Çelebi'den başka kimseyi almıyorlardı.

Mevlâna'nın derslerini bırakıp, altı ay kapanarak sadece Şems i Tebrizî ile sohbet etmesi Konya halkını, talebelerini rahatsız etmişti. Tebrizî'nin aleyhine konuşmalar hatta sataşmalar başlamıştı. Ve Şems, bir gün ortadan kayboldu." Herkes ilgi ve merakla dinliyordu. Recep Hoca:

– Şems'in şahsiyeti ve fikirleri hakkında malumat lütfeder misiniz, deyince, Vehbi Ağa:

– Şems Tebrizde doğmuş. Mevlâna'dan 21 yaş büyüktür. İyi bir tahsil almış. Tebrizli Şeyh Ebubekir'in irşadına girmiş. Ulaştığı manevî haller kendisine yetmeyince senelerce kendini tüketircesine dolaşmış. Her duyduğu âlime, arife ulaşıp bir fezy almaya çalışmış. "Allah'ım sevgililerinden birini bana yâren eyle"

duası üzerine Celâleddin ilham edilmiş ve Koniya'ya gelmiş. Birbirlerinde Allah ve peygamberine olan aşkı gördükçe aşkları daha da artıyordu. Şems Şam'a gidince Mevlâna'nın aşkı, hasret aşkı da ilave olan bir ateşe döndü. Hamdi Bey:

– Bu aşkı herkes anlayamadı, Şems'e âşık zannedildi. Vehbi Ağa:

– Evet yanlış anlaşıldı ve yadırganıp dile dolandı. Mevlâna Şems'in tekrar gelmesi için birçok şiir ve mektuplar yazdı. Sonunda oğlu Sultan Veled'i bir mektup ve hediyelerle Şam'a gönderdi.

Şems: "Mevlâna'nın bir gel sözü bana yeter." diyerek heyetin karavanıyla Koniya'ya döner. Fakat çok geçmeden halk ve talebeleri gene rahatsız olur. Bir söylentiye göre altı yedi kişilik bir grup Şems'in önünü kesip bıçaklar. Bundan sonrası için kesin bir bilgimiz yok. Şems'in bir nara atıp kaybolduğu ya da bir kuyuya atıldığı gibi birçok söylenti vardır. Şems'ten bir daha haber alınamadı. Mevlâna yıllarca yandı.

Allah aşkı ile meşgul olup her an onun sevgisiyle hemdem olan Mevlâna, bir gün çarşıda yürürken dostu Şeyh Selahaddin'in kuyumcu dükkânına yaklaştığında altın varaklara ince çekiç ile vurmaktan oluşan ritmik tin tın tin seslerini duyunca kendinden geçmiş bir vaziyette kendi etrafında dönmeye başlamış bunu gören Şeyh Selahaddin, altınların zayi olacağını bile bile çıraklarına durmamalarını söyler. Mevlâna'nın semaının başlangıcı böyledir.

Mevlâna, çok oruç tutan namaz kılan, secde eden büyük bir abitti. Mesnevîde: "Çok secde et ki Allah'a yakın olasın", "Hamdım, piştim, yandım elhamdülillah" der.

Onu en iyi tanıtan sözleri şunlardır: "**Canım bedenimde oldukça Kur'anın kuluyum, Hz Muhammed'in bastığı toprağın tozuyum. Birisi sözlerimden bundan başka bir söz naklederse ondan da o sözden de bizarım. (rahatsızım)**"

Onun engin bir insan sevgisi vardı. "**Biz bir pergel gibiyiz; bir ayağımız şeriatte öbür ayağımız yetmiş iki milleti dolaşır.**" demektedir. Onun meclisine, inanmayan, sarhoş ya da Hristiyan kişiler de katılırdı. Bütün kâinatı kucaklayan sevgi ve hoşgörü sahibiydi ve bunu Allah'ın ve peygamberimizin ahlakı olarak söylüyordu. Bu gönül insanı 17 Aralık 1273 tarihinde bir grup vakti ebedi âleme göçtü.

Vefatı için, "*Öldüğümde tabutum yürüyüp gitmeye başladı mı bende bu cihanın gamı var dünyadan gittiğime üzülüyorum sanma, böyle şüpheye düşme, bana ağlama, yazık yazık deme, ayrılık ayrılık deme; o benim buluşma zamanımdır. Herkesin bir düğün gecesi olur, benim düğün gecem de (Şeb-i Arus) öldüğüm gündür. Beni kabre indirip bırakınca sakın elveda elveda deme; zira mezar cennetlerin perdesidir. Batmayı gördün ya doğmayı da seyret; sana batmak görünür ama o doğmaktır. Mezar sana hapis görünür; ama o canın kurtuluşudur. Hangi tohum yere ekildi de bitmedi, hangi kova kuyuya salındı da dolu çıkmadı. Kardeş mezarıma defsiz gelme; çünkü Allah'ın anıldığı yerde gamlı durmak yaraşmaz.*" demiştir.

Vasiyeti üzerine namazını kıldırmak için Şeyh Sadrettin öne geçtiğinde dayanamayıp bayıldı. Namazı Kadı Siraceddin kıldırdı. Yeşil kubbe denilen türbesi oğlu Sultan Veled ile Gıyaseddin Keyhüsrev'in kızı ve Emir Pervane'nin eşi olan Gürcü Hatun tarafından yapılmıştır. Türbenin mimarı Tebrizli Bedrettin'dir. Ahşap oymacılık şaheseri ceviz sandukasını Selim oğlu Abdülvahid yaptı.

Dinleyenler Mevlâna'ya bir daha hayran oldu söylediklerinden hüzünlendi. Recep Hoca, "Mevlâna'dan elimizde değerli eserler kaldı." deyince Vehbi Ağa:

– Evet talebesi Çelebi Hüsameddin'in Mevlâna'nın dilinden kaleme aldığı 25.618 beyitli "Mesnevî'si", "Divân-ı Kebir'i", "Mektubat'ı" oğlu Sultan Veled tarafından sohbetlerinin toplanmasından oluşan 61 bölüm Fîhi Mâ Fih ve

Mecalis-i Seb'a adlı eserleri vardır." deyip, Recep Hoca'ya döndü: "Mevlevîhâne'de bu eserlerden olması lazım." dedi. Recep Hoca, Sultan Murad'a bakarak cevap verdi. "Evet, her Mevlevîhânede üstadımızın eserlerinin bir nüshası vardır. Ayrıca dervişanın çoğu ezbere çalışırlar." dedi. Sultan Murad'dan izin isteyerek: "Derviş Ömer Mesnevi'den okuyabilir." dedi. Murad başıyla müsaade etti.

Derviş toparlanıp, makamlı bir şekilde, ezbere Farsça aslından okumaya başladı: "Ney kanla dolu bir yoldan bahsetmekte, Mecnunun aşkını hikâye etmekte. Aşk ateşi ki neyin içine düşmüştür, Aşk çoşkusu ki meyin içine düşmüştür. Ney gibi hem zehir hem panzehir, Ney gibi hem âşık hem maşuku kim gördü."

Gecenin sonunda Murad kendini çok huzurlu hissediyordu. Sohbete katılanlara birer hediye verip, "Mevlâna'yı bize bu kadar güzel anlattığı için Vakkas Vehbi Efendi'den Allah razı olsun. Bize hem babamızın acısını unutturdu hem de Mevlâna'yı tanıttı." dedi.

Orhan Bey, gerçekten çok bereketli bir hayat geçirdi. Seksen yıllık ömründe, Bursa'ya 33 eser bıraktı. Purussa zamanında kaleye bakan, ovada yüzlerce irili ufaklı bağları, bahçeleri ve içindeki envai çeşit ağaçları görürdü. Yeşilin her tonunu bulunduran ovada, bahçeler arasındaki yollar ile kaleye çıkan yol ve parmak sayısınca yapı görünürdü. Mudanya ya da Kios yani Gemlik tarafından gelenler, hisarda Oğuz'un Kayı boyunun sembolü olan renkli bayrakları, beyaz sarıklı, bıyıklı geniş omuzlu askerleri görürdü. Bellerindeki kılınçların kabzasını kavramış, şahin bakışlarla etrafı gözleyen nöbetçiler karşılıyordu. Bursa'ya gelenler aşağı hisarda yüksek ağaçların arasında Emirhan, Orhan hamamı, Camiî, medresesi, ve imarethanesi ile Tahtel Kala'daki; tekke, medrese ev ve mağazaları görüyordu. Hisariçi'nde kubbe ve minareler görünüyordu.

Murad Hüdâvendigâr…

Murad, 1362 yılı Mart ayında 36 yaşında yeni Bey olarak başa geçti. Bursa Beysarayında, komşu beylikler, krallıklar ve Mısır Sultanlığı'ndan, "Başsağlığı" ve "Beyliğini tebrik etme" amacıyla gelen heyetlerin kabulü iki-üç ay sürdü. Venedikli denizciler gene gelerek babasıyla imzaladıkları anlaşmayı Murad ile tekrar imzaladılar. Halk arasında Murad Bey'e komşu beyliklerden çok değerli hediyeler geldiği, Murad Bey'in çok saygı ve hürmet gördüğü konuşuldu. Murad, üç beş ay, "**Sultanı Cedid**" (Yeni sultan) olarak sonra da, "**Sultan Murad**" olarak anıldı. O kendisine, "**Allah'ın kölesi ya da işcisi**" anlamında, "**Hüdâvendigâr**" dedirtiyordu. Aklıma Mevlâna'nın da kendisine Hüdâvendigâr dedirtmesi geldi. Acaba O'ndan etkilendiği için mi bu ünvanı benimsedi, bilemiyorum.

Osmanlı Beyleri, Ertuğrul Gazi'den beri boylarını, istişare grubuyla, özel adıyla, "Divan"la yönettiler. Kaleleri, küçük yerleşim birimlerini bir komutana, halkı kalabalık şehirleri de kadı, subaşı gibi yöneticilere bırakıp sık sık o yerleri ziyaret ederek, meseleleri yerinde görerek, problemlerini dinleyip çözerlerdi. Orhan Bey de çok gezer, her kale ve beldeyi ziyaret ederdi. Oğlu Murad ise merkeze çağırarak görüşüyordu. Merkeze bağlı, ancak kendi meselelerini çözecek yetkiye sahip, muktedir yöneticilerle problemleri mahallinde çözüyordu. Merkezde de tecrübeli, bilgili güçlü bir danışma heyetiyle divan toplayıp kararlar alıyordu. Murad Bey kendisine bağlı, güçlü, itaatkâr uç beyleri, vezirler, paşalar ve bir ordu devir almıştı. Yapılan ilk divan toplantılarında Ankara üzerine sefere karar verildiğini duydum. İki ay sonra sefere hazır olan ordusuyla Osmanlı hâkimiyetinden çıkan Ankara'ya yürüyerek orayı tekrar kontrolü altına aldı. Damad (Kız kardeşinin eşi) Bayezid paşa ile ordunun bir kısmını Ankara kalesinde bırakıp Bursaya döndü.

Sultan ve vezirleri her divanda: "Adrine'yi elinde tutan, Trakyanın sahibi ve Balkanların yolunun başını tutmuş demektir." diye konuşuyorlardı. Trakya'da kalıcı olabilmek için Adrine'nin alınmasına karar verildi. Ordu, 1362 Temmuzunda Rumeline geçip, Adrine'ye yürüdü. Ozamanlar Avrupa'da "**Yüzyıl savaşları**" denen hakikaten 116 yıl sürüp sonunda Fransa'nın nisbi üstünlüğü ile biten savaşlar ve Balkanlardaki kralların mezhep kavgaları vardı. Hiçbir kırallık üstünlük sağlayamadığı için bölgede güvenlik ve istikrar yoktu. Murad Bey ve emirleri, asayişi sağlayacak güvenilir bir devlet gücüne hasret olan çevredeki yerli halkın özlediği emniyeti ve istikrarını sağlayarak direnç görmeden 1362'de **Adrine** (Zamanla **Edirne** olarak anılır oldu) ve çevresini tamamen idaresine aldı.

Yıllardır Trakya'ya göçüp yerleşen çolpanlar, (sürü sahibleri) çanak-çömlekçi, keçeci, demirci, nalbant, bıçak ustaları, at yetiştiriciler, baytarlar, kurulan değirmenlerin sahipleri ve tekkelerdeki şeyh efendiler ve müridlerin dürüstlüğü, çalışkanlığı, insan sevgisi; güzel ailelerin örnek olmalarının etkisiyle Rumlarda Türklere bir güven ve sevgi oluşmuş. Edirne, küçük bir kasabaydı. Halkı Serez'e, Sofiya'ya gittiği için küçülmüştü. Türklere terk edilmiş ve harabe bir halde geçti. Küçük olsa da önemli şehirlerin yolları üstünde olduğundan, kontrolü sağlamak için önem taşıyordu. Edirne'nin, öneminden dolayı Murad, burayı yeniden kurmaya karar verdi. Sözü dinlenir, iş bilir, **Lala Mustafa Paşa**'yı Edirne'ye Uçbeyi tayin edip, "**Güzel bir şehir**" yapmasını istedi.

Murad'ın güçlü komutanı Evrenos Gazi 1363 yazında Filibe'yi aldı. Sultan Murad, Bursa, Amasya, Kütahya, Eskişehir'den mimarlar, yol ve su arkı ustaları, tüccarlar, çoban ve çiftciler getirterek bu toprakları mamur hale getirdi. Filibe'ye de bir Camiî Kebir yaptırdı. (Muradiye isimli o cami, 2008 de İstanbul Belediye Başkanı Kadir Topbaş tarafından restore ettirilerek ibadete

açıldı.) Mihal Gazi'yi biliyorsunuz. İyice yaşlanmıştı. O ve oğulları Rumeli'ye yerleştiler. Anadolu'dan da aileler taşındı ve şehirler canlandı. Onlara asırlarca **Evladı Fâtihan** denildi.

Murad, o sene Bursa'da kışladı. Beylerin hatta bütün erkeklerin vazgeçilmez alışkanlığı olan ava çok vakit buldu o sene. Bütün kış asker, av ve talimle, paşalar, sarayda, divanda toplanıp hazırlıklar yaptı. Bahar gelince, köprülerin tamirleri, gerekirse yeniden yapılmaları için "Yolcu ve Lağımcılar bölüğü" önceden yola çıktılar. Birkaç hafta sonra da Murad, sabahın erken saatlerinde, halkın sevgi gösterileri ve dualarıyla, 10-11 bin kişilik ordusuyla Bursa'dan ayrıldı. Balkanlara doğru yola çıktı. Daha sonra, idari merkezi de Edirne'ye taşımak için bir saray yaptırmaya başladığı konuşuldu Bursa'da. Ordunun büyük kısmı da oraya yerleşti. Artık iki ordu olmuştu. Anlaşılıyordu ki Murad Bey, gözünü kimsenin tam hâkim olamadığı Balkanlara dikmişti.

Osmanlılar, Kayı boyunun bu güçlü kolu, asırlar önce soyunun başından geçen ve büyük göçlere sebep olan o kuraklık yıllarını, Orta Asya'nın steplerinden, Ergenekon'dan başlayan yolculuğu ve acıları unutmuyorlardı. Nesilden nesile, destanlar, öyküler, hatıralar şeklinde nakledilen, soylarının yok olma tehlikesi geçirdiği o büyük kuraklıktan sonra, sulak bol nehirli yerlere bitmez tükenmez bir istekle yöneliyor, fethediyor, yerleşiyor; ama gene yedeklemek isteğiyle yeniden bol sulu dağlara ovalara yöneliyordu.

Bursa'ya Türklerin olalı beri derviş ve mollalar gelip gidiyordu. Kumral Çelebi, Sarı Saltuk, Abdal Murad, Yunus-u Sadık, Kara Molla gibi sık gelenleri artık tanır olmuştum. Bunlar kimi elinde sazı, kimi dazlak, çezbeli, çevresine onlarca meraklı toplayıveren adamlardı. Akbıyık denen derviş, bu gelişinde, "Selçuklunun yıkıldığından bu yana, İlhanlı'ların Anadolu beyliklerini bezdirip iktidarlarını yok ettiğini, misal olarak, Eşrefoğulları Beyi Mehmed'i, kendi adına sikke kestirdiği için, ayağına taş

bağlayıp Beyşehir gölünde boğduklarını" anlattı. "İlhanlıların Batı Anadolu'ya bakacak askeri ve idari memurları olmadığı için, mecburen Uçbeyler, sancak, tuğ, davul çıkarıp, sikke kesip kendi idarelerini ilan ettiğini; ancak güçlü, yeni bir devletin Anadolu'da 250-260 yıldır süren Türk hakimiyetini tekrar kurması gerektiğini" yana yakıla anlattı. Dervişler, Orhan Bey zamanında halktan gelen heyecanlı, meraklı, "Hangi beylik daha güçlü, buna daha yakın?" sorularına, yıllardır imâ ile Osmanlı'yı söylüyorlardı. Ancak Hüdâvendigâr'ın Rumeli fetihlerinden sonra artık imâ ile değil, açıkça: "Bu devlet, Osmanlı Devletidir, Osmanlı'nın etrafında toplanmak gerektir." diyorlardı. Ve ekliyorlardı: "Gezdiğimiz her yerde halka bunu söylüyoruz."

Bu gezgin bilginlerden biri de beyaz pala bıyıklı, nüktedan Bâtırzâde idi. Çarşı içinde dükkânların önüne dört ayaklı hasırlı tabureye oturmuş, etrafındaki kalabalığa heyecanlı kahramanlık hikâyeleri ve savaş maceralarından anlatıyordu. Sonra derin bir nefes çekip, bıyıklarını sıvazlayıp konuşmaya devam etti;

– Dikkate şayan garip bir tecelliyi nazarlarınıza vermek istiyorum. Tuhafdır ki, Ertuğrul Gazi'nin vefat ettiği günlerde Orhan, Osman Gazi'nin öldüğü günlerde Murad dünyaya gelmiştir. Sanki Cenab-ı Hak, bu hânedandan aldığı birinin yerine diğer birini veriyor. Böylece boşluk doluyordu. Nitekim Orhan Gazi'nin vefat ettiği yıl, Sultan Murad'ın şehzadesi Bayezid dünyaya geldi. Tıpkı Orhan Gazi'nin ve Sultan Murad'ın doğumlarında olduğu gibi. Aslında bu garip tecelli Osmanlı devletinin kuruluşunda da vardır. Osmanlıların anne karnına (Anadolu'ya) düşüşü, Selçuklu'nun can çekişme safhasına rastlar. Beylik olarak doğumu ise Selçuklu'nun ölümüne tevafuk eder.

Dinleyenler birbirlerine bakıp, dudaklarını bükerek hayretlerini gösterdiler.

Gezgin destancılar, yanık sesleriyle ezberden içli makamlarla okudukları manzum destanlarda, hep gâzâ ve kahramanlık

hikâyelerini anlatırlardı. Dervişler, molla ve gaziler, sohbetlerinde üzerine basa basa, "Gâzâ, Ehl-i İslâm'ın ayakta kalmasının tek yoludur. Küffarın, uğrunun tecavüzatına sed olmağ, muzırratını def etmeğ, özünün hakkını saklamağ demektir." diyorlardı. "Bazı beyliklerin, Müslümanların toprağına, malına zarar verip, hâkimiyet mücadeleleri yaptıklarını" uzun uzun anlattıktan sonra "Bu gâzâ degül, fesatdır, Gâzâyı tek Osmanlılar yapmağdalar, kamumuzun rızasını ve duasını almağdalar." deyip memleketin içinde bulunduğu halleri, olan biten olayları anlatırlardı.

"Gâzâ ve kahramanlık" sözü büyük küçük herkeste heyecana yol açıyordu. Bu aynı zamanda "zafer ve ganimet" demekti. Gerçekten de Türkler savaşa çok yatkın bir milletti. Herhalde sarhoşluk veren içeceklerden kesinlikle uzak durdukları için zihnen ve bedenen sağlıklı ve diri oluyorlardı. Aralarındaki oyunlar bile; güreş, ata binme, attan adam alma ya da düşmeme, cirit vurma, okçuluk, kılıç-kalkan oynama, yüzme, koşma, avlanma savaşçılıklarını geliştirecek eğlencelerdi. Hiç mağlup olmamışlardı. Karşılarında toplu, diri hiçbir güç yoktu.

Etrafına zarar verenlere, haddi aşanlara haddini bildirme ve ceza verme hakkı ve gücünü kendilerinde görüyorlardı. Her yer güçlü, atlı, zinde yiğitlerin kontrolü altındaydı. Hiç ayaklarına üşenmezlerdi. Uzak illere gidip gelme onlara bir talim, gezi ve eğlence olurdu. Adaletlerine bağlıydılar. Allah için söylemek gerekirse Kanun ve hakka riayetlerine, sözleşmelerine uyacaklarına dair güven her yerde ve herkeste vardı. Türk demek güvenilir, itimad edilir insan demekti. "Özellikle Osman Bey'in boyundakiler için."

Hüdâvendigâr Camii'nin Yapılması

Hüdâvendigâr, merkeze 50 dakika yürüyüş mesafesinde olan ve üç-dört dereden geçip ağaçlık, fundalıklar arasından, bazı yerlerde yokuş yukarı dar patikalarla ilerleyerek ulaşılan,

30-35 hanesi 2-3 hamamı bulunan Pitia" muhitini seviyordu. O tepelere ava çok çıkardı. 1363 senesinde orada büyük bir cami yaptırma hazırlıklarına başladı. Bu uzak tepeye böyle büyük bir caminin yapılması halk arasında yadırgandı. "Sultan Hüdâvendigâr'ın ne maksadı olabilir." diye aralarında konuşuyorlardı. Ancak inşaat bitince tam anlaşıldı Murad'ın maksadı. O zamanlar Bursa civarında en iyi ustalar, mimarlar Rum ve Ermenilerden oluyordu. Murad, Rum ustaların başına tecrübeli bir Türk mimar aradı. Kayseri'den "**Ali Sahip**" adlı bir mimar getirildi. Murad mimarı Beysarayında kabul etti, onunla binanın mimarisini konuşmak istiyordu. Aslında yeni, farklı bir tarz arıyordu. Bu arayış etrafında bazı sorular sordu.

– Farklı bir eser arzuluyorum. Medrese ile camiyi beraber yapabilir miyiz? Ali Sahip,

– Yapabiliriz, Kırşehir'de yüz yıl önce yani 1272'de yapılmış olan CacaBey'in medreseli mescidini iyi bilirim Sultanım. Elbette bizim inşaatımız size yakışır şekilde daha büyük, geniş ve yüksek olmalı.

– Cacabey'in medresesi mescide açılıyor mu?

– Evet Sultanım, içiçe ancak oda sayısı sağda beş, solda üç, ikinci katta da üç oda olarak az tutulmuştur. Sizin medreseli caminizin altına luzumu halinde mahkeme ya da başka hükümet işleri için kullanılabileceğimiz geniş odalar üst katta ise çok sayıda ders odaları olan, kubbeli, mihrabı dışarı uzanan ve son cemaat yeri kadimki gibi (klasik) olan bir yapı düşünmekteyim.

– Tek kubbeli mi yapacaksınız?

– Evet. Ancak kadim Selçukî tarzdan farklı bir tasvirimiz var, deyip, büyük bir kağıdı açarak çizili suretlerini gösterdi. Sultan Murad iyice baktıktan sonra:

– Venedik saraylarına benziyor. Rum mimarların da oylarını sor, belki onların da bir şekil teklifleri olabilir.

– Buyruğunuz olur; kubbelerin ve tonozların hendesesini, direk ve kemerlerin sağlamlığını, duvarların kıyamını beraber hesap edeceğiz. Konuşmalar bitince, teşvik edici sözlerden, iltifatlardan sonra verilen hediyeleri alarak etek öpüp çıktı mimar Ali Sahip.

Hüdâvendigâr Camiî bir sıra taş bir sıra üç ince tuğla şeklinde alaşımlı gri-kırmızı uyumuyla ve yüzyıllarca taklit edilecek güzelliğiyle yükseliyordu. Bu camide olmayı çok istiyordum. Beni de kullanmaları için dua ettim. O tepede mükemmel ve büyük bir mabed ortaya çıkıyordu. Burusa'ya ve etrafına o zamana kadar yapılan camilerin hatta binaların en büyüğü oluyordu. Bir gün, caminin mimarı, kalfa ve işçiler yanımıza geldiler. Hem de tam bana doğru geldiler. Burusa'nın batısında bir bayrak gibi dikilen bu abide mabette bir parça olacağım diye, heyecandan yerimde duramıyordum. Bir süre; başımı, nasırlı elleriyle, çekiçleriyle okşadılar; sonra gittiler. Ben merakla "Bizi ne zaman alıp götürecekler diye" bekliyordum. Fakat sonra duyduk ki, uzak diye bizi taşımaktan vazgeçmişler.

Cami iki katlı inşa edildi. Üst katta medrese talebelerinin kalacağı hücreler olarak on altı oda yapıldı. Son cemaat yerinin kemerlerini tutan sütunlar eski saray veya kilise yıkıntılarından getirildi. O yüzden farklı motiflerle süslüdür. Üst kata Sultan kendisine bir oda yaptırmıştı. Ön salonun ortasına bir havuz kondu ve mescid kısmına çıkmak için üç basamak yapıldı. Büyük kubbe, bu mescidin üzerine inşa edildi. Geniş, güzel bir mihrap yerleştirildi. Minare, Anadoludaki Selçuklu minareleri gibi sadece tuğladan örüldü. Altı sıra mukarnas (stalaktitle) ile şerefeye geçildi. Stalaktitler çift zincir, tek zincir, kuş gagası, balık sırtı motifleriyle yükseldi. Petek konduktan sonra minarenin tepesi tekke külahlı yapıldı. İnce bir hesapla içten merdivenli Selçuklu minaresini yapan Sivas'lı ustaları dikkatle izleyen Rum mimarlar sonunda takdir ve tebriklerini söyledi.

Ayrıca ön salonun yanlarına ders ya da mahkeme için kullanılan müderris, kâtip veya kadılara mahsus odalar hazırlandı. İnşaatın içinde bir marangozhane kurularak, caminin pencereleri, kapıları, mimberi hazırlanıyordu. Zamanın en iyi camları Beykoz'daki imalathanesinden tedarik edilerek sade, güzel alçılarla pencerelerine takıldı ve yukarıdaki yuvalarına yerleştirildi. En son mimber bitirilerek yerine kondu. Cami iki yılda tamamlandı.

Cuma günü açıldı. Bursa'dan kalabalık cemaat toplandı. Vakur, sade kıyafetli, sarıklarını geniş sarmış 8–10 kişilik bir grup konuşarak geliyorlardı. Dikkatle bakınca o zamanın şeyh ve âlimlerinden Şeyh Karaca Ahmet ile Hasan-ı Kayserî'yi seçebildim. O kadar saygı uyandırıcılardı ki, halk sessizce kenara çekilip, kendilerine yol veriyordu. Onlar da birbirlerinin önüne geçmeyecek şekilde, hatta arkada kalarak yürümeye çalışıyorlardı. Bunu da belli etmemek için hafif yan dönüp birbirlerine saygıyla bakarak, gülümseyerek, konuşarak yürüyorlardı.

Murad Hüdâvendigâr'ın da bizzat katılımı ile uzak ve yakınlardan çok Müslümanın hatta Sultanın gönlünü almak için Hristiyanın da iştiraki ile büyük bir tören yapıldı. Caminin girişindeki ilk eşikte sağlı sollu yuvarlak mermer sütunlar vardır. Hâlâ duran bu sütunların ortasında da delikler bulunur. İşte bu deliklere, Sultan camide ise sancaklar dikilirdi. Sancaklar dalgalanırken gösterişli kıyafetli askerler nöbet tutardı.

Cuma namazından sonra büyük kalabalığa dev kazanlarda hazırlanan birinç(pirinç) pilavı üstüne kavurma ve Cebel-i Keşişten getirilmiş kar ve buzlarla soğutulmuş ayran, tatlı olarak da zerde ikram edildi. Bir ara Murad, kazan'ın başına geçip kepçeyle pilav dağıttı. Hatırlıyorum babası da Orhan Camiî ve imareti açılışında çorba dağıtmıştı. Tepe üzerinde yükselen bu büyük cami, uzun minaresiyle bir daha heybet kazanarak ovaya çok yüksekten bakar hale geldi. Minaresinden uzaklar görüldüğü

gibi yapı da çok uzaklardan göğe uzanmış şehadet parmağı gibi görünüyordu. Sultanın bir maksadı da anlaşıldı. Hem medrese ve cami hem gözetleme kulesi ve uç karakol olarak iş yapacaktı. Uzaklardan gelenlere bu beldelerin Türk yurdu olduğunu bir bayrak gibi gösterecekti. Bana gelince: "Ben de böyle bir mabette yer alabilecek miyim?" diye iç geçiriyor ve beklemeye devam ediyordum.

Bu abidevi yapı, içinde medrese bulunan, cami olarak yapılan ilk ve tek örnek olduğu için Osmanlı mimari tarihinde çok önemli yer tuttu. Daha ileri ki zamanlarda alt odalar medrese ve mahkeme olarak yüzyıllarca kullanıldı. Biliyor musunuz, zamanımızda 1950 den 1990'a kadar üst katlar "Vakıflar öğrenci yurdu" olarak kullanıldı.

Çekirge Dede, Çekirge Semti

O yıllarda, Pitia'da yaşayan bir dede vardı. Yüzü yerde, elinde tespih, dilinde dua ve zikir olan bu dede, hamamın çevresinde oturuyor, hanımıyla sakin bir hayat yaşıyormuş. Kendisi hiçbir dünyevi şeye talip olmadığı için halk zekât, fitre ve sadakalarını o dedeye vermek iştiyakı duyarmış. Bursa'da yaşayan Sultan, vezir, paşa, mimar, kadı, agniya (zenginler) ve tüccar hanımları, ayda bir kez Pitia'daki hamama gelmeyi adet edinmişlerdi.

Tabii o zamanlarda Pitia'ya gidip gelmek kolay değildi. Hamam yolculuğu saltanatla yapılırdı. Bir hafta önceden hamam kıyafetleri, taraklar, yağlar, sabunlar, kıl döken otlar, peştamaller, kokular hazırlanır; bir gün önceden yiyecek, içecekler; uşaklar, arabalar, atlar hazır edilirdi. Hanımlar bu tebdili havaya bayılırlar, komşular birbirini teşvik ederlerdi. Dönüşlerinde yolculuğu, hamam sefalarını, duyduklarını, gördükleri gonca kızları, yeni gelinleri, hamileleri; kimin gürbüz, kimin hastalıklı göründüğü ve daha neler neler günlerce ya da bir dahaki hamam safasına kadar anlatırlardı. Böyle bir hamam safasından sonra, bir

paşa hanımı elmas taşlı altın küpesini bulamamış. Bütün hamam aranmış, eşyalar tekrar karıştırılmış, nafile; küpe yok. Kadıncağız çok üzülmüş. Geç kalmamak için artık aramalardan ümid kesilmiş, vazgeçilmiş. Çıkarken yaptıkları konuşmalardan küpenin kaybolduğunu anlayan Dede:

– Sağ köşedeki kurnanın deliğine baktınız mı? Demiş. “Oraya baktık ancak bir daha baksak iyi olur.” deyip baktıklarında, sabun köpükleri ve saçların arasında, kayıp küpeyi bulmuşlar. Çok sevinerek, dedeye hediye, para verip Bursa’ya dönmüşler.

Bursa o zamanlar 11-12 bin nüfuslu bir yer, tabii bunu hemen herkes duydu. “Zaten mübarek bir adamdı.” diyerek, keşfine verdiler. Bundan sonra da birşeyi gayb olan, (Kaybolan) bulamayan, dedeye varıp, fikir ya da keşfini sordu. Allah’tandır, dedenin tahminleri ya da keşiflerinin çoğu çıkıyordu. Halk bire bir daha ekleyip anlattıkça dedenin adı, “Keşifçi” ye çıktı. Hüdâvendigâr, bir Cuma namazına Pitia’daki Camiîne gelince namaz sonrası, imaretinde halkla beraber oturdu. Aklına saray hanımlarından duyduğu bu dede geldi. Sorunca bulup sultanın sofrasına getirdiler dedeyi. Sultan, hal hatırdan sonra:

– Dede, hatunların gayıplarını biliyormuşsun. Bil bakalım avucumda ne var? der. Dede, bildiklerini kendi ilmi ve iradesiyle bilmediğini bildiği için çok sıkılarak: “Çekirge bir atlar, iki atlar, üçüncü de avuca girer.” der. Sultan dedenin safi kalp, mübarek bir adam olduğunu anlayıp, avucunu açıp, tuttuğu çekirgeyi salar. Dede, gene Allahın lutfuna mazhar olduğunu görmüş, Sultandan hediyesini alıp, karşılıklı dualarla ayrılmış. Bu sevimli hadiseden sonra “Çekirge Dede” olarak anılmaya başlanmış. Dede vefat edince, Hüdâvendigârın türbesinin önüne gömüldü. O muhite “Çekirge dedenin yeri” ve zamanla “Çekirge” dendi. Şimdiki Bursa’nın en güzel semtlerinden olan Çekirge’nin adı buradan gelmektedir.

O düğünleri Nasıl Unuturum

Tophane'deki "Beysarayı"ndan bahsetmiştim. Şimdi yerine ne yapıldığını sonra söyliyeceğim. Saray, ilavelerle tam bir Türk sarayı haline getirilmişti. Edirne'de inşaası başlanan yeni saray ve 100 yıl sonra İstanbul'da yapılacak olan Topkapı Sarayı'nın küçük öncü yapısı bu saray oldu.

Sarayda sevinçle yaşanan özel günlerden bahsetmek istiyorum. Murad'ın şehzadeliği zamanında Gülçiçek Hatun'dan **1360 yılında**, **ilk oğlu olmuştu**. Orhan Bey, büyük velî Bayezidi Bistamî'ye atfen torununa Bayezid adını verdi. Sarayda bayram yapıldı. Yedi gün ziyafet sofraları herkese açık oldu.

Murad, Bayezid ve diğer oğulları Yakup Çelebi, Savcı Bey, İbrahim Bey daha sonra da Yahşi ve Halil'in sünnetlerini Beysarayı'nda yaptı. Düğünlerde Bursa, tam bir şenlik havasına girerdi. Hisarın ve sarayın cümlekapısı ve duvarlarındaki renkli bayrakların sayısı arttırılırdı. Günlerce süren toy, eğlence ve şenliklerde çocuğunu sünnet ettirmek isteyenler de ettirdi. Bayezid'in medrese ve talim arkadaşlarından Doğan, Mehemmed, İbrahim ve Korkud'un da içinde olduğu iki yüz çocuk, şehzadeye benzer ama daha sade kıyafetler giydirilip sünnet ettirilmişti. Ziyafete gelen halka günlerce yemekler, tatlılar verildi. Yemekten kalkanlara "Diş kirası" namıyla hatıra hediye ya da para verilirdi.

Bir de Murad'ın gözde Şehzadesi Bayezid'in 1380'de düğün töreni vardır ki; hatırlayınca hala heyecanlanırım. Germiyan Bey'i Süleyman Şah'ın kızı **Devlet Hatun** gelin geliyordu. Murad, çevre beylik ve krallıklara ulaklarla davetiyeler gönderdi. Murad, geleceğin devlet adamlarını yetiştirmek için saraya alınan gençlerin iyi yetişmesi için gözü tutanlara vazife verirdi. Düğün hazırlıkları için genç saray teşrifatçısı Ivaz'ı çağırdı.

– Ivaz, saraydaki hazırlıkları sen deruhte et, dedi. Hoca Naib'e dönerek:

– Siz de beyliğimize, şehzademize yakışır bir alay düzenleyin. Kütahya'ya yola düzülün, dedi.

Gerçekten, düğünün bütün organizasyonunu, sonra vezir olan, hacı ve paşa unvanıyla çok anılacak olan sakal-bıyığı yüzünü yeni süslemeye başlayan **Ivaz** yapmıştı. Bursa'da kadı olan **Hoca Naib** de bin kişilik bir alayın başında Kütahya'ya gelini almaya gitmişti.

Sarayın bahçesine yüzlerce misafir değerli hediyelerle gelip, yiyip içti. Halkın hediye getirmesine izin verilmedi. Böylece rahat bir şekilde düğüne gelmeleri sağlanmıştı. Sadece uçbeylerden, çevre beylik ve krallıklardan gelen hediyeler kabul edildi. Evrenos Paşa, Filibe'den erkek ve kızlardan oluşan 100 hizmetçiyi, ellerinde altın ve gümüş dolu tepsilerle hediye getirmişti. Murad davetine gelen beyleri, kralları Beysarayı'nda ağırladı.

Sultanın ve Şehzadenin, düğünde davetliler arasına gelmesi bekleniyordu. Zengin taşlarla parıldayan hil'atli ve değerli kıyafetleriyle bir heyet göründü. Öyle güçlü ve göz alıcı idiler ki herkes sultan ve misafirleri sanarak yerinden kalktı; gelenlerin, kadı, subaşı, komutanlar ve avanesi olduğu anlaşıldı. Onlarla beraber oturdu herkes. Yeni bir heyet ama daha göz alıcı zengin kıyafetli bir grup geliyordu. Yine sultan ve konuklar zannedildi, ayağa kalkıldı; bunların da vezirler ve bazı paşalar, müftü, müderris ve misafirleri olduğu anlaşıldı.

Herkesi imrendiren ve hayranlık uyandıran bir heyet daha göründü. Etrafındaki muhafızların saygılarından ve gelenlerin hil'at ve kaftanlarının göz alıcılığından sultan ve konuk beyler olduğu fısıldaşıldı ve tabii herkes saygıyla kalkmış ayakta bekliyordu. Göz kamaştıran bu grup yaklaşınca bunların da Şehzade Bayezid, diğer şehzadeler ve onların yaranları olduğu anlaşıldı.

Yirmi yaşındaki yakışıklı şehzade, yeni çıkmış hafif sakalıyla, asil ve alımlı idi.

Nihayet Sultan Murad, dünürü Süleyman Şah ve misafirleriyle sarayın kapısında görününce herkes nefesini tutmuş heyecanla gelen gruba bakıyordu. Dostun düşmanın saygısını kazanacak, zengin göz kamaştıran seraser kaftanları, çevresinde saygılı, dikkatli muhafızlarıyla yerlerine doğru ilerliyorlardı. Herkes ayaktaydı ve yanından geçerken sultan ve yakınlarının yüzlerine dik bakmayıp, boyunlarını eğerek, saygılarını gösteriyorlardı.

Hüdâvendigâr, otağındaki atlastan kaplı tahtına oturduktan sonra, herkes bir üst kıdemlisini takiben sırayla sedirlere oturdu. Damat diğer şehzadeler ve arkadaşları, arkalarındaki onlarca, kuşak ve cepkenleri sırmalı; kırmızı-mavi-sarı-yeşil çeşitli canlı renkli, silahlı, saygı ve disiplinli, gür bıyıklı, düzgün dizilmiş askerlerle beraber sultanın sağında ayakta duruyorlardı. Sonra hep beraber kendilerine hazırlanan süslenmiş çadırlarına geçtiler.

Yeri gelmişken o zamanın resmi kıyafeti olan kaftanlar hakkında bir şeyler söylemek istiyorum. Kaftanlar giyenin gücünü sembolize ederdi. Bu yüzden zamanın en kıymetli kumaşlarıyla yapılırdı. Daima giyene göre biraz daha büyük ve geniş hazırlanırdı. Amaç, sultan ve etrafının haşmetine haşmet katmaktı. Önü açık, dik yakalı, cepli, yanları yırtmaçlı olurdu. En çok kullanılan kumaş, ipekten sık dokunan, sert ve parlak bir kumaş olan "**Atlas**"tı. En değerli kumaş, "**Seraser**" idi. Dokumasında saf veya altın alaşımlı gümüş tel kullanılırdı. Kemha, daha çok kadifeye benzerdi ve Bursa ve Amasya dışında pek dokunmazdı. Bu kıymetli kumaşlar elmas zümrüt gibi mücevherler ile süslenirdi.

Kış aylarında kaftanın üstüne kürk giyilirdi. İstanbul saraylarına geçtikten sonra kaftanların süsleme ve mücevherleri daha da artmıştı. Avrupa, Mısır, Bağdat saraylarında bu şaşaalı kaftanlar konuşulur ve taklid edilirdi. Herkes mevkiine göre giyinmek zorundaydı. Üst rütbelilerden daha değerli kaftan giyilmezdi.

Daha alt rütbeli görevliler "Hilat" denilen kıyafetleri giyerdi. Giyecek kişinin zevkine göre en çok yeşil, mavi, kırmızı ve eflatun renkli kaftan ya da hilatler kullanılırdı.

Halk bu şâşaalı kıyafetleri, boylarının, devletlerinin gücünü dosta düşmana ilana yarayan bir gösterge olarak görür, bundan rahatsız olmazdı. Hatta kendilerine de bir pay çıkararak mutlu olduklarını görüyordum. Uzaktan yakından gelen dost düşman herkes, Osmanoğullarının "Purusa"nın alınışından 54 yıl sonra ulaştıkları bu zenginlik ve haşmetine" hayret ediyordu. "Çalışkan, dürüst, ne istediğini bilen insanların bu bereketli topraklardaki ziraat, hayvancılık, Dirliklerden gelen vergi, ganimetler ve ticaretle böyle zenginleşmeleri normal." ya da "Osmanoğulları zaten zengindi.", "En önemlisi birlikleri, birlikleri." diye söyleşiyorlardı.

Düğünden sonra Şehzade Bayezid, yâranları ve Lalası Çandarlı Ali Paşa'yla Kütahya'ya gitti. Kaimbabası, (Baba yerine geçen demekti, zamanla kayınbaba dendi.) Germiyan Beyi Süleyman Şah'ın isteğiyle Kütahya sarayına yerleşti. Süleyman şah, Karaman Beyliğinin musallat olduğu Tavşanlı, Simav, Emet Kasabalarını Osmanlılara çeyiz olarak verdi. Kendisi Kula'ya yerleşti, oğlu Yakub'u da Afyon'a yerleştirdi. Fakat oğul Yakup bunu kabullenemedi. Şehzadeyi arasıra rahatsız ettiği söylentileri oldu. İlerki zamanlarda Bayezid Amasya'ya vali tayin olunca Yakup, Osmanlı'ya bağlı bir sancak beyi olarak tekrar Kütahya'ya yerleşti. Timur'dan sonra tekrar Bey oldu. Sonra gene bahsi geçecek Yakup Bey'in.

Şehadet Camiî'nin Yapılması

Sarayın karşısına bir saray Camiî inşaatı başladı. Şehadet Camiî isimiyle hala ibadete açık olan (1935 yılında orduevi bando-mızıka bölüğü yatakhane ve talim yeri oldu. 1946'da tekrar ibadete açıldı.) bu mabedin ismiyle ilgili iki hadise anlatıldı.

Hüdâvendigâr Kosova'da şehit olunca yarım kalan camiyi oğlu Yıldırım tamamlattı ve adına, '**Şehitlik**' anlamında olan '**Şehadet Camiî**' denildi. Diğer rivayet ise zamanın kadısı Molla Fenarî'nin, bir muhakemede: "Namazı cemaatle kılmayanın şahitliği kabul olmaz" diyerek, Yıldırım'ın şahitliğini kabul etmemesi üzerine, 1365'te babasının yaptırmaya başlayıp tamamlayamadığı camiyi Yıldırım'ın cemaate gidebilmek için yaptırmasıyla '**Şahitlik**' mânâsına da gelen "**Şehadet Camiî**" dendi.

Murad, Çekirge'ye cami, hamam, medrese yaptırsa da şehir merkezinin Emir Han, Orhan Camiî eksenli olacağını biliyordu. Emirhan'ın 300 adım güney batısına Tahtal Kala'nın yakınına üç katlı bir han inşaatı başlattı. Emir Han'a, o zamanlar Bezistan deniyordu. O zamanın en değerli meta'ı olan ipekliler ve diğer kumaşlar, altın ve mücevherin alınıp satıldığı yerdi. Aktarlar orada ilaç olarak çeşitli baharat ve otlar satardı. Şehrin tahıl, sebze, meyve alım satımı ve bunların toplandığı bir mekân yoktu.

Kapan, büyük terazi demekti ve toptancılık yapılan yerlerde bulunurdu. **Kapan Han**, malların toplanıp satıldığı yer olarak yapıldı. Daha sonra Kapan Han'ın kopyaları 250-300 yıl sonra İstanbul'a daha büyük bir şekilde inşa edildi. O zamanın İstanbul'una ve Balkanlar'a hizmet vermek üzere tahıl ve un toptancılığının yapıldığı "Un Kapanı Hanı" ve birçok hanlar yapıldı. Şimdiki "**Unkapanı**" semti adını o hanlardan almıştır.

Uzaktan gelen tüccarlar Kapan Han'ın üst katlarında kalırlardı. Bunlardan ikisi de Kostantinopol'den gelen Vasilius ve Edrine'den gelen Dimitri isimli Rum tüccarlardı. Eski Purussa'dan kalma, Manuel adlı dostlarına her sene, değerli kumaşlar, altın ya da gümüş takılar, **Gallipoli** (Gelibolu), **Keşan** birinci, (pirinç) mum, cam getirirlerdi. Bunların karşılığında; kumaş, deri, bıçak, baharat, tereyağ, peynir, kurutulmuş meyveler, ceviz, kestane götürürlerdi. Gelen misafirler gri-kırmızı "Üç katlı Kapan Han"a hayran kaldıklarını saklamayıp,

– Türkler epey ilerlemişler. Böyle hanlar, Galata'da, Kostantinopol'de bile yok, deyince, dostu Manuel:

– Bütün şehirlerine böyle hanlar, mutlaka hamamlar, yüksek camiler, medreseler yapıyorlar. Aşhaneler kurup parasız yemek dağıtıyorlar.

– Bunları neden yapıyorlar?

– Cami, medrese, aşhaneleri öldükten sonraki hayatlarında cenneti kazansınlar diye, han hamam gibi şeyleri de güzel yaşamak için, zengin ve temiz olmak için yapıyorlarmış. Dimitri:

– Evet Edrine'ye de hamam geldi. Bizimkilerin gittiği yerlerde yıkmak istemesinin aksine bunlar bir düzen kurmak ve yerleşmek için binalar yapıyorlar. Vasillu:

– Bunlar zenginlik ve güç ister, nasıl yapabiliyorlar. Manuel:

– Gençlerini erken evlendirip, düzenli hayata sokuyorlar; yeni yurt arayan Türkmenlere, yer ve otlak vererek nüfuslarını devamlı arttırıyorlar. Ticaret, ilim ve sanatta ileri olan kişileri bulup, getirterek, Purusa ve Edrine'de yaptıkları gibi yeni yerlere iskân ettiriyorlar. Böylece yerleştikleri yerleri şenlendiriyorlar. Biz de onlardan, güçlü aile olmayı, iş kurmayı, üretmeyi, ticareti ve temizliği öğreniyoruz. Memleketlerinde birlikleri var. Bir de güçlü büyük bir orduya sahip, adil sultanları var. Sultan Murad çok iyi bir hükümdar.

– Bakıyorum da Türk'ün sultanını kendinize de sultan belemişsiniz, Manuel.

– **Güç ve zenginlik, hoşgörü ve adalet herkese sultanlıkdır**, Vasillu.

– Kendiniz burada kalıcı mısınız? Yoksa Kostantinopole göç görünüyor mu?

– **Rahatımız, hürriyetimiz ve güvenliğimiz olan, geleceğimizi gördüğümüz yer, vatandır; ülkemizdir.** Ortodokslar,

Katoliklerden gördüğü zülümden dolayı Türklerin şehirlerine geliyorlar.

Kendisi de Katolik olan Vasillu:

– Doğru ama Ortodokslar da Katolikleri öldürüyor.

– Onun için hem Katoliğin hem Ortodoksun beraberce rahat yaşayabildiği tek yer Türk şehirleri.

Gerek Emirhan ahırlarının çevresi gerekse Tahtakale denilen alışveriş merkezinin etrafında neccarlar (marangoz) ve sepet, köfün, (küfe) hasır, iskemle imal eden zenaatkarlar yerleşmişti. Her meslekten ustalar Bursa'ya gelip kalıcı işyeri ediniyorlardı. Ben de her ay birçok yeni sima, yeni kıyafet ve şiveyle tanışıyordum çarşıda. Sabahtan akşama kadar, nal; özellikle ok, kılıç, kalkan döven Kayserili, Sivas'lı demirciler vardı. Gittikçe sayıları artıyordu. Gökderenin batısında yerleştikleri, Bursa **Sivasiler Mahallesi** ve **Camiî** o zamandan kaldı.

Demirciler yüzyıllarca körüklerinin başında kor yakıp; demiri kızdırıp, dövüp, keskinletip, su verip, çelikleyip; ok bertip, kargı hazırlayıp, zırh yassıtıp orduya silah yaptılar. Demirciler çarşısında devamlı çekiç seslerinden oluşan madeni musikî duyulurdu. "Dan Dun Dan, Çan Çun" sesleriyle çarşı çınlardı. Bursa'nın demircileri: "Âlemde en sağlam, keskin bıçağı, kılıncı biz yapıyoruz. Zaferlerde bizim dövdüğümüz kılınçların, kargıların büyük ehemmiyeti ve payı var." diye söylerlerdi.

Sırpların Sındığı Savaş

Balkanlarda dönüm noktalarından ve Bursa'da büyük yankıları olan önemli iki savaşı ve arasındaki gelişmeleri anlatmadan geçemem. 1362'de Edirne'yi alan Hüdâvendigâr, büyük bir ordugâh kurarak, Edirne'de asker yetiştirmeye ve bulundurmaya başlamıştı. Hatta ilk defa bir topçu bölüğü kurup tophane tesis edilmişti. Osmanlı'nın önemli beylerinden, Lala Mustafa,

Evrenos Paşa, Hacı İlbey, Çandarlı Halil ve Ali Paşa gibi komutanları Edirne'ye, **Paşayiğit**'i Keşan'a, (Türbesi orada) ve **Sarısaltuk**'u Babaeski'ye (Onun türbesi de oradadır.) yerleştirdi. Kendi de yılın neredeyse yarısını orada geçirmeye başladı. Bu gelişmelerden rahatsız olan Sırp ve Bulgarlar, Papa 5. Urbanus'un önderliğiyle 60 bin kişilik ordu ile Filibe ve Edirne'yi almak üzere I. Haçlı Seferi'ni başlattı.

Sultan Murad Bursa'daydı. Evrenos ve Lala Mustafa Paşa'nın gönderdiği haberciler Bursa'ya geldi. Bu arada paşalar, aralarında alınması gerekli tedbirleri konuşup Hacı İlbey'in haçlı ordusunu keşfedip gelmesine karar vermişler. Hacı İlbey emrinde küçük bir ordu ile Edirne'den ayrılırken, Evrenos Paşa, Hacı İlbey'i iyi tanıdığı için sıkı sıkı tembih etmiş: "Sadece keşif yapıp gelesiniz, mecbur kalmadıkça vuruşmayasınız."

Ah Deli Oğlan, Ah Hacı İlbey

Karesi Beyliği Osmanlı idaresine katılınca, birlikleriyle beraber önce Orhan Bey'in sonra da Murad'ın emrinde çalışan komutanların, "**Karesi Bey**'in emirlerinden, **Hacı İlbey**"in komutasındaki, "Hepsi atlı; zırhı, oku, kargısı, kılıncı, gürzü olan" akıncılardan olan 9-10 bin kişilik küçük ordusu, 60 bin kişilik Haçlı ordusunu dağınık halde; hatta eğlence yaparken ve şarhoş görünce büyük bir riski göze alarak ani bir baskınla vurup, bütün gün boyunca kılınç sallayıp, sındırıp bir daha toplanamayacak şekilde dağıtıp kaçırtmışlar.

Çoğu Sırp olan Haçlıların 1364'teki bu mağlubiyeti o günlerde ve tarihte "**Sırpsındığı**" savaşı olarak anıldı. Zafer sonrası Lala ve Evrenos Paşa, Hacı İlbey'in olan biteni anlatmasını gözleri hayretle açık bir vaziyette dinlediler. Aldığı büyük risk karşısında Evrenos Paşa sadece, "Ah delioğlan, delioğlan." diyordu başını iki yana sallayarak. Sonra Hacı İlbey'in (Lala Paşa'nın, "Kıskandığı ya da emir dinlemediği sebebiyle" bir yemekte

zehirletmesi sebebiyle) öldüğü duyuldu. Gerçeğini Allah bilir. Ah Hacı İlbey, mekânın cennet olsun.

Osmanlı sarayını gelecek yüzyıllar boyunca etkileyecek olan "**Savcı Bey Olayı**"nı sizlerle paylaşmak istiyorum. 1373'te, Murad Hüdâvendigâr, Veziriazam Çandarlı Hayrettin Paşa ile birlikte seferde iken Edirne'de "Taht koruyucu" olarak bıraktığı ortanca oğlu Savcı Bey, Bizans İmparatoru Palalogos'un oğlu Andrenikos ile birbirlerini ayartarak saltanat dava etmeye, ordu toplayıp, babalarına isyana kalktılar. Murad'ın, Büyük oğlu Yıldırım'dan ve Bursa kadısından daha önceden mektupla Savcı Bey'in ahvalini sormasından zaten birşeylerden şüphe ettiği anlaşılıyordu.

Osmanlı memleketinde saltanat davası ortaya çıkmıştı. Bu isyan vuku bulunca, Murad ihanete çok kızarak, "Derhal yakalanıp, Kadı'nın vereceği hükmün tatbikini istemiş." Savcı Bey'in çevresindeki paşalar, Edirne'ye gelen Çandarlı Hayrettin Paşa'nın kuvvetlerine direnerek Edirne'ye sokmamış; ancak Sultan Murad'ın da geldiğini duyunca Savcı Bey'le beraber kaçarak Dimetoka Sarayına geçmişler. Sonra Dimetoka'da yakalanan Savcı Bey ve yanındaki hain paşaları mahkeme edilip idam edildi. Şehzade olduğu için cenazesi Bursa'ya getirildi. Bursa çarşısında toplanan esnaf, aralarında "vah vah" deyip durdurdular. Cehalete ve yapılan ihanete esef ettiler.

1375'te Hamidoğulları, Hüdâvendigâr'ın güçlü emirlerinden, uçbeyi Balaban Bey vasıtasıyla Murad'la görüşüp, sembolik bir bedelle topraklarının yarısını Osmanlı'ya bırakıp, seferlerine birlikler vermeye başladı. Neredeyse her ay bir bey veya beyi temsilen bir veziri Bursa'ya gelip, Hüdâvendigâr'ın bir veziriyle ya da bizzat kendisiyle görüşürlerdi. Her "Bey ziyareti" sonrası çarşı pazar daha bir hareketlenir, hanlardaki esnafın neşesi daha artar, sohbetler birlik dirlik, büyüme üzerine yapılırdı.

O yıl Sultanın İznik'te yaşayan annesi, **Nilüfer Hatun'un önce hastalandığı** sonra da **vefat haberi geldi**. Cenazesi

yağmurun şakır şakır yağdığı bir sonbahar gününde, Bursa'ya getirilip Orhan Bey'in yanına defnedildi. O gün Murad Bey'in annesini ne kadar sevdiği ve vefatına çok üzüldüğü, yüzünden yağmurla beraber süzülen yaşlardan anlaşılıyordu.

1383 yılı baharından itibaren Kütahya ve Eskişehir tarafından on beş- yirmi ailelik on ayrı gurup geldi geçti. Bu guruplar Evrenos Bey'in ve Lala Şahin Paşa'nın isteği ve Sultan Murad'ın izni ile Trakya, Filibe yöresine iskân ettirilmek üzere seçilmiş ailelermiş. Beş-on gün konaklayıp yol tedariki yapıp yola çıkıyorlardı. Bazı tekke ve sanat erbabı da kafilelere katılıyordu. Aileler, zamanın kutbu, Mevlâna Burhaneddin'in Pınarbaşı'ndaki dergâhına uğrayıp, duasını alırlardı.

Mevlâna Buhaneddin, her kafileye, "Komşularınızla Müslim, gayrımüslim fark etmez, çok iyi geçinin. Çünki, Fahri Âlem Aleyhisselam buyurdular ki: 'Komşu hakları için Cebrail o kadar çok geldi ki komşu komşuya vâris olacak sandım.' Ayrıca 'Komşusu açken tok yatan kâmil Müslüman değildir.' Demek ki komşulara iyi davranmamız gerekiyor" şeklindeki nasihatları söylüyordu. "Unutmayın temsil vazifeniz var. İslâmiyeti sizinle ve yaşayışınız ile tanıyacaklar. Size verilen Dirlikten herkese bol bol yedirip içirin, ikram edin. Allah yardımcınız olsun." diye dua ediyordu. Ailelere birer hediye verir, sağlığı müsaid ise onları aşağı Hisarın dışına kadar uğurlardı.

Abdaldan Al Haberi

Yazın son günlerinde kalaycı esnafı olarak, "**Abdal Musa**" adlı bir gezgin geldi. "Abdal" sözü bugünkü "Usta ya da san'atkar" mânâsında kullanılıyordu. "Menteşe ve Aydınoğulları, Saruhanlı illerini gezdiğini oradan yeni geldiğini" anlatıyordu. Abdal Musa'nın evini sırtında taşıyor gibi yüklü devesi, üç katırı ve bir atıyla, üç çırak bir yamak bir kalfası ile şimdiki Kapan Han'ın kıblesindeki "Bekârlar Han'ı"na kondular.

Yerleşmesinden ve tavırlarından kışı Bursa'da geçireceği anlaşılıyordu. Hakikaten de bir dahaki bahara İnegöl, Kütahya, Domaniç, Eskişehir tarafına seyahata çıkıncaya kadar kaldı Bursa'da.

Bursa halkının kap, kacak, kazan, kapak neyi varsa kalayladı, tamir etti kaldığı bu 6-7 ayda. Çalışırken, kalfa ve çıraklarının yaptıkları işlere nezaret ediyor, en güzel şekilde sanatını icra ediyor ve öğretiyordu. Bu arada halkın içinde, çarşıda, medresede, sarayda, tekkede olanlarla dostluklar kuruyordu. Diğer şehirlerden getirdiği "Ahî başlarının selamları, hediyeleri, emanetleri veya mektupları" sebebiyle güvenilir olduğunu herkese göstermiş ve haklı bir itibar kazanmıştı.

Beraber yedikleri bir yemek sonrasında, Bursa Ahîbaşısı Abdal Hüseyin;

– Burusa'mıza hoş geldin. Sizin gibi hem usta hem dürüst adamların gelmesinden ziyadesiyle mesrur ve müstefid oluyoruz. Bizler sizin san'atınızdan istifade ediyoruz bir de heryeri gezdiğiniz için doğru haberleri, malumatı da sizden duyuyoruz. Abdal Musa kardeşim, geldiğin taraflarda bizim Türkmenlerin Müselman ahalinin hali neçedir, neler işlerler, Hristiyan ahali ne yaparlar, bir anlatıver hele, dedi. Abdal Musa:

– Allah'a şükür, dört yıldır gezdiğim Hamid, (Burdur) Aydın, Menteşe Eli, (Milas, Muğla) Saruhan, Karesi, hoş Karesi artık Osmanlı olmuş ya, illerinde hâkimiyet çok uzun zamandır Müselman Türk beylerdedir. Artık kimse oraları bir iki yüz yıl önceki eski isimleriyle anmaz olmuş. Bu ellerin tamamında sükün ve tınışlık vardır. Beylerin hepsinin sarayı, hamamı, hanları, medrese ve camileri vardır.

Etraftaki gençler gözlerini ayırmadan diğer misafirler de büyük bir merakla duyabilmek için boyunlarını uzatarak dinliyorlardı. Devam etti:

– Antalya'da Hamidoğulları Tekeliler boyundan Mübarizeddin Mehmet Bey'in 1373'te yaptırdığı sanki mücevherden

yapılmış gibi olan şimdi, (hatta 2008'de bile) "**Yivli Minareli Cami**" olarak anılan ihtişamlı camiyi gördüm. Milas'ta 1378'de Erhan Bey, **Ulu Camiî** yaptırdı. İlyas Bey'in veziri Ahmet Gazi de yanına Medrese yaptırmış. Aydınoğullarının eski payitahtı Birgi de üç ay oldum. 1312'de Mehmet Bey'in yaptırdığı Ulu Camiî, kubbesi, firuze yeşil sırlı tuğlalı minaresiyle dimdik ayaktadır. Beş vakit ezanı Muhammediye okunur. Yeni beyleri İsa Bey, köhne (eski) Efesos (şimdiki Selçuk) şehrinde onların teyatro ve saraylarına mukabil yeni hamam, medrese ve İsabey Camiî'ni ve cesim bir saray yaptırmış, orada oturur.

Magnisia denilen Saruhan Elinde de Saruhan Bey'in oğlu İshak Bey, dağa yüksekçe bir mevkiye 1376'da **Ulu Camiî** yaptırmış. İki sene sonra da yanına medresesini ve büyüklerine türbelerini yaptırmış. Orada da altı ay kondum. Ben oradayken medreseye talime talebe aldılardı. Bu ellerde güçlü beyler, vezirler, ulema ve kadılar vardır. İmarları, yolları, evleri, hamam, medrese ve camileri de fena değildir. Hatunları, en güzel kilimleri, keçeleri, döşekleri yapar; yağın, balın, peynirin, kavurmanın, reçelin en lezzetlisini yapar ev dirliğini yaşatırlar. Nüfüsları, evleri, sürüleri artmaktadır. Ancak beyler mülkü çocukları arasında böldükleri için büyük güç olamamaktalar.

Osmanlı beylerindeki, vezirlerdeki, ulema ve umerasındaki azim, çalışkanlık, cehd ve gazâya gayret hiçbir yerde yok. Asker sayısı, at sayısı, gazileri, şehitleri en çok olan beylik Osmanlılardır. Sırp, Bulgar, Macar, Ulah Kralları, tek Osmanlı beylerinden çekinirler. Küçük Asya dedikleri Anatolia'yı basıp, Ümmeti Muhammedin canına malına zeval veremiyorlarsa bilin ki bunun sebebi Osmanlının kılıcından korktukları içindir.

Ahîbaşı, civar Türk beyliklerinin durumunu ve gelişmelerini memnuniyetle biraz da "Yarıştaki diğer rakiplerinin hallerini" öğrenme tutkusuyla ayrıca Osmanlı'nın dışarıdan nasıl göründüğünün merakıyla pürdikkat dinledi. Merakını giderme

rahatlığıyla, başını sallayarak tastik etti misafirinin anlattıklarını. O yılların en çok konuşulan konusu hakkında sordu,

– Rumeli'ndeki fütuhat ve oraya yerleşme hakkında sen ne düşünüyorsun?

– Burusa'da ve gezdiğim her yerde Rumeli'nin, Edirne'nin bol sulak, meyve bahçeli, güzel yeni bir yurt yapıldığı, ve Rum dilberlerle Türk yiğitlerin sevdaları çok konuşuluyor. Halkın Müslümanlığa meraklı olup dervişler, ustalar ve ailelerden etkilendiği ve bizim tarafa geçtiği anlatılıyor. Nasip olursa ben de ileride oraya yerleşeceğim.

O günlerde Bursa'da bir misafir daha vardı. Rumeli'nden gelen Yorgo, Edirne'de kalan Rumlardandı. O da Bursa'nın durumunu görmeye, Sırp kralının adamlarına vermek için Osmanlı hakkında bilgi toplamaya geliyordu. Ayrıca bıçak, ipek, ayakkabı, kemer, kılıf, sadak, dizgin, karınlık gibi işlenmiş deri mamulleri alırdı. Bütün gün Burusa'lı Nikola'yla beraber çarşıyı gezdi alışveriş yaptı. Barut aradı sordu. Akşam Niko'nun evine konuk oldu. Nikola sofraya evde yaptıkları şarabları çıkartmıştı. Yorgo yemek sonrasında Nikola'nın karısı Anastasya'ya sordu,

– Burusa'da kaç Rum hane var?

– Biz yüz haneyiz, otuz hane Ermeni on hane de Musevi var.

– Armaniler bizim kiliseye mi geliyor yoksa kendi kiliseleri mi var?

– Kendi kiliselerine gidiyorlar. Kios, Montania ve çevre Ermenileri buraya bağlı. Siz Trakea'da ne haldesiniz? Uzun zamandır sükûnettesiniz. Edirne, Malkara'nın çoğu Türk, ancak Filibe, Keşan, Havza, Tekfurdağ'ın yarısı Rum. Rum'lar Türklerin idaresinden memnunlar mı? Size eski zamanlardaki gibi baskı yapıyorlar mı? Yorgo:

– O zamanlar savaş sonrasıydı. Biz onlardan onlar da bizden emin değildik. İki taraf da karşı tarafın ne yapacağını tam

bilmiyordu. Ancak geçen 20 yılda Başa, (Lala Şahin Paşa'yı kastederek) çok han, hamam, çarşı, kendilerine cami, medrese inşa etti. Anatolia'dan birçok usta, sanatkâr, çiftçi ve malçılar (hayvancı) yerleştirdiler. Şehir olduk. Beldeler hareketlenip, şenlendi. Kiliselere, Yahudilerin havralarına zarar vermiyorlar, hatta onları koruyorlar. Başa'nın teminatı altındayız.

Evde şarap içmemize karışmıyorlar. Kiliseye gitmemize, Yortularda bir araya gelmemize engel olmuyorlar. Adalet aramamız gerektiğinde, ister onların mahkemelerinde ister kendi mahkemelerimizde, muhakemelerimizi sağlıyorlar. Vergilerimizi tam verirsek, mallarımıza ilişmiyorlar, kimseyi de iliştirmiyorlar. Çocuklarımızın papazlar tarafından okutulmasına karışmıyorlar. İsteyen onların mualimhanesine (okullarına) hatta askeriyesine bile gidebiliyor. Bizimkiler çocuklarını Türklerin askeriyesine göndermeye yarışıyorlar. Asker kabul ettikleri gençlerin ailesinden, ailenin bir ferdini aldıkları için vergi almıyorlar, savaş zamanı başka asker istemiyorlar.

Niko ve Anestesi, Bursa'da şahit oldukları bu gelişmelerin, Trakya'da da aynı şekilde yaşandığını duyunca birbirlerine bakıp duyduklarını başlarıyla tastiklediler. Yorgo devam etti,

– Bomboş Trakeya topraklarına her bir konak mesafesine bir kaç aile yerleştirip, canlandırdılar. Böylece her yerden haber almaya hem de at, koyun, sığır yetiştirerek, ekin ekerek zenginleşmeye, güçlenmeye devam ediyorlar. Bizim Tekfurlar hiçbir yerde taş üstüne taş koymuş mudur? Bunlar her yerde binalar diktiler. Bize çok şey öğrettiler. Yoğurdu, yayık ayranı, tereyağı yapmayı, peynir işlemeyi, et kavurmayı; kurutmayı, saklamayı öğrendik. Meğer biz şarap yapmaktan başka bir şeye önem vermiyormuşuz, dedi. Sonra "Asker sayısı, silah yapımı, diğer Beyliklerle münasebetler" konularında Niko'ya sorular sordu. Konuşmaları geç vakte kadar sürdü.

Çevre beyliklerden Osmanlı'yla birlikte hareket edenler

artıyordu. "Askerleriyle hizmet etmek istediklerini" bildirerek, Osmanlı Paşalarından vazife istiyorlardı. Divanda konuşulup, balkanlara veya başka yerlere gönderiliyordu. Bu olayların perde arkaları, esnaf, molla ve halk arasında merakla anlatılıyordu. 1383'te Candaroğulları Osmanlı'ya tabi oldular. Bursa'ya ve Osmanlı'ya yeni kadılar, müderris hocalar, tüccarlar, zenaatkarlar, çolpanlar gelip yerleşiyorlardı. Bunlar, âlimler ve halk arasında sevinçle karşılanıyor ve Selçukludan sonra doğan boşluğu, yaklaşık yüz yıl beklendikten sonra Osmanlı'nın doldurduğuna delil sayılıyordu. O yıl Hüdâvendigâr, şimdiki Karacabey İlçesi'ne Filibe'dekinin aynısı olan "**Camiî Kebir ya da diğer adıyla Ulu Cami**" yaptırdı. Hâlâ duruyor.

Anadolu'da önceden bir Sultan vardı; Selçuklu Sultanı. Fakat Selçuklu 1300 yıllarının başlarında Moğol İlhanlı Devleti'nin baskısıyla dağıldı. Hanedanın bütün erkek çocukları öldürülerek Selçuklu tarihten silindi. Murad'ın Rumeli fetihleri ve Anadolu beyliklerinin iltihaklarından sonra Mısır Memlüklü Sultanı bir nağme ve hediyeler gönderdi. Nağmede, Murad'a, "Sultan" olarak hitap ediyordu. Osmanlı komutan, bey, ulema ve ümerasının aralarında sınırlı olarak kullandığı, Sultan hitabı, artık aleni ve yaygın olarak kullanılır hale gelmişti. Hisarda ve saray duvarlarında kırmızı, mavi, yeşil, sarı renkli, üzerlerinde Kayı boyunun sembollerinin olduğu bayrakların sarktığı Bursa hızla büyüyüp gelişiyordu. Bursa'da yaşayanların yüzleri gülüyordu, yeni gelenler, böyle güzel, zengin ve huzurlu bir şehre yerleşmekten mutlu olduklarını söylüyordu.

Beylikler Arası İlk Büyük Savaş

Osmanlı'nın güçlenip gelişmesi Konya'daki Karaman Beyliği sarayından dikkatle takip ediliyordu. Bursa'daki, hatta Beysarayı'ndaki, casuslar Konya'ya bilgi taşıyorlardı. Kendilerini Selçuklunun tabii bir devamı olarak gören Konya sarayı

rahatsızdı. Karamanoğulları üstünlük davasıyla beylikleri Osmanlı aleyhine kışkırttı. Birçok sınır ihlalleri, ilhak ve talan yaptı. Küçük Asya'da hareketli günler başladı. Ve bunların Bursa'ya yansıması çok sürmedi. Murad, savaş divanı toplamak zorunda kaldı. Karamanoğullarıyla çatışmamak ve dost olmak için kızı Nefise Sultan'ı, Halil Bey'in oğlu Alâeddin Bey'e eş olarak verip akrabalık kurmuştu.

Divanda, Şehzade Bayezid'in, Saruca Paşa, Balaban Bey, İlyas Beyle beraber, Muğla Sancak Bey'i Firuz Bey'in (Muğla'da adını taşıyan Camiî hâlâ ayaktadır) güçleriyle birleşerek, Karaman üzerine gönderilmesine karar verildi. Hakikaten iki hafta sonra Şehzadenin komutasında, muharebe gücü yüksek bir ordu, teçhizatlarıyla Bursa'dan ayrıldı. Üç ay sonra ordu seferden döndü ve Konya ovasında savaş olduğu, iki tarafın da birçok şehit verdiği anlatıldı. Sonuçta Bayezid'in Karamanoğulları'nı yenerek, zelil kıldığını, bir daha değil şehir ilhakı, haber vermeden hareket bile etmeyeceğinin sözünü aldıkları bir andlaşma (Yeminleşme) imzalattıklarını, sefere katılan yeniçeri ağalarından işittim. İşte Karamanoğulları'nın Osmanlıyla sürekli didişmeleri ve ileride bahsedeceğim, Bayezid'e olan kinleri ilk o zaman başladı.

İlk mağlubiyet haberi, Ploşnik

Orduy-ı Hümâyûn, Anadolu'da Karamanoğlu'yla meşgulken Sırp Kralı Lazar ile Bosna Kralı Twartko'nun birleşip seksen bin kişilik ordu ile Ploşnik'e saldırarak Lala Şahin Paşa ve Timurtaş Paşa kumandasındaki Osmanlı kuvvetlerini yendiği ve paşaların ordusuyla geri çekilmek zorunda kaldığı haberi geldi Bursa'ya. Osmanlı'nın aldığı bu ilk mağlubiyet halk arasında biraz kaygıyla; ama daha çok şaşkınlıkla karşılandı. Her savaş sonrası gibi, Bursalı şehitlere ağlandı, şehit ve gazi aileleri ziyaret edildi, gazilere olağanüstü itibar edildi. Acılar paylaşıldı. İlk

şaşırmalar geçtikten sonra, Hristiyanların toparlanıp Osmanlı'nın üzerine daha çok gelebilecekleri söylenmeye başladı. Bu da çarşı pazarda ve cami kürsülerinde, "Sultanın etrafında daha çok kenetlenmeye, daha çok çalışma ve uyanıklığa sebep olmalıdır" konuşmalarıyla sürdü.

Sultan Murad, Filibe'ye paşalarının yanına giderek savaşı kendilerinden dinledikten sonra onları teselli edip:

– "Sizin en azami şekilde cehdinizi gösterdiğinize kaniim. Çekilme tedbiriniz dahi yerinde olmuş. Görünen hezimetten uzaklaşmak, çerimizi kırdırmamak da devlete hizmettir. Sizler izni ilahî ile daha nice cenklere varıp Muhammedî fetihlere müyesser olacaksınız inşaallah" diyerek onların gönüllerini aldı. Paşalar Sultan Murad'ın bu anlayışı ve tesellisiyle çok rahatladılar,

– Canımız malımız mülkümüz devletimize feda olsun. Sultanımızın himmetiyle daha çok gazâlara zaferlere gideceğiz inşaallah, dediler.

Aradaki nisbetsizlikten doğan bu zaferin, Avrupa'da büyük yankı yaparak, yeni Haçlı ordusu hazırlamak isteyenlerin şevkini artırdığı konuşulur oldu. Hüdâvendigâr Edirne sarayında iken, vezirlerinden Çandarlı Hayreddin Paşa (Edirne'ye gönderilmeden önce **Dikili** ve **Çandarlı** civarını fethederek oralarda emirlik yapmıştı. Çandarlı Beldesi ve körfezinin adı, daha sonra veziriazam olan bu vezirden gelmektedir.) ve Lala Şahin Paşa geldiler. Ru be ru (yüz yüze) görüşme müsaadesi istemeleri üzerine, onları has odada kabul etti. Çandarlı, hürmetle etek öpüp halini hatırını sorduktan sonra, güvenilir adamı olan Sofiya Kilisesi zangocu Dimitri'nin kendisine getirdiği haberi söyledi,

– Macar Kralı Lazar, bütün krallıklara elçilerini gönderip büyük bir orduyla Osmanlı'yı kırmak için birleşme daveti yapmış. Kısa bir sürede Macar, Sırp, Leh, Polonya, Bulgar krallıkları güçlerini bir araya getirip yüz bin kişilik bir ordu hazırlamak

için anlaşmışlar. İhtiyaç duyduklarında İtalyanlar da onlara destek sözü vermişler.

Kozova (Kosava) Savaşı veya Zaferi

İşte anlatacağım ikinci büyük savaş bu Kosova Savaşı veya I. Kosova Zaferi'dir. Bu savaşı, Rumeli Beylerbeyliği yapmış, hayatları hep Balkanlar'ın fethi seferlerinde geçmiş ve Kosova Savaşına da katılmış olan komutanlardan Lala Şahin Paşa, (Trakya'da kurduğu yerlerden olan **Lalapaşa İlçesi**, kendi adıyla anılır. Türbesi **Kirmasti**, yani **Mustafakemalpaşa** ilçesindedir, ziyaret edilir.) Timurtaş Paşa (Türbesi Çakırhamam'dadır), Eyne Bey, (Medresesi Çakırhamam'dadır.) Evrenos Paşa gibi büyük mücahitlerden dinledim. Bu paşaların ve birçok gazinin katıldığı bir içtima yapılmıştı. Şimdiki Bursa Işıklar Askeri Lisesi'nin olduğu o yüksek düzlükler o zaman, askerin talim yerleri ve yaşadıkları ocaklar idi. Buradaki asker ocağında, sakalının beyazlaşmasına rağmen; bıyıkları, kaş, kirpik ve gözleri hâlâ kapkara olan 63 yaşına varmış Evrenos Paşa, genç leventlere anılarını şöyle anlattı:

– Balkanlar'da çok iyi bir haber alma teşkilatımız vardı. 1389 yılının bahar başında, Filibe ve Edirne'yi alıp, Küdüs'e kadar gitmek üzere toplanan Haçlı hazırlığını anında haber alarak Edirne'de Sultan Murad'la bir araya geldik. Ben diğer paşa, emir ve uçbeyi arkadaşlarımla önceden görüşüp onların fikirlerini almıştım. Asker ve at sayımızı; yol, silah, para ve erzak durumlarını tek tek öğrenmiştim.

Sultan Murad, harp divanı toplayıp bizleri dinledi. Yapılan müzakerelerde çok şeyler konuşulup tartışıldı ve şu sonuç çıktı: "**Onlar bizi vurmaya geliyorlar. Eğer biz onları beklersek bütün köy, kasaba, şehirlerimizi yakıp yıkıp Müslümanları öldürecekler. Bu iş, bir karar verme işidir. Ya onlar bizi vurup hâkimiyetleri altına alacaklar. Her şeyimizi alıp bizi**

yönetecekler. Ya da biz onların üzerine varıp, ordularını dağıtıp düzen ve hâkimiyetimizi devam ettireceğiz." Paşaların ekserisinin fikri bu şekildeydi. Divanda, bekleyip müdafaa yapmak yerine sefere çıkma kararı alındı. Vurucu gücü olan otuz bin kişilik, tecrübeli bir orduyla, süratle Rumeli'ye geçtik.

Üç günlük yürüyüşün sonunda yeni birliklerle Filibe'de birleştik. Kırk beş bini bulan ordumuzla, vakit kaybetmeden Bulgarların üzerine yürüyüp sıkı bir vuruşma sonucu onları yenerek Haçlı ordusuna ilk darbeyi vurduk. Şehitlerimizi hemen orada bir "**Şehitlik makamı**" hazırlayıp elbiseleriyle gömdük. Yaralı gazilerimizin yaralarını dövülmüş çörekotlu, küflü peynirle sarıp sarmalayıp kaleye gönderdikten sonra ilerlemeye devam ettik.

Ceviz ağaçları çok olduğundan, Türklerin "**Kozova**" adını verdikleri şimdiki **Kosova**'da 20 Haziran 1389'da iki ordu karşı karşıya geldi. Hava aşırı derecede sıcaktı ve emsaline az rastlanabilecek feci bir rüzgâr aleyhimize esiyordu. Harp Divanında durum muhakemesi yapılırken bu olumsuz faktörler uzun uzun konuşuldu. İstişareyle, "Delibaş bölüklerinin" gece sabaha kadar baskın yapıp düşmanın manevîyatını bozacak ve onları uyutmayacak akınlar yapmasına, ordumuzunsa dinlenmesine karar verdik. Akşam karanlık çökerken ovayı sis kapladı, göz gözü görmez hale geldi; atlar bile huysuzlaştı. Her şeyi birbirine katan rüzgârın hızı gittikçe artıyordu.

Padişahın çadırında bütün komutanlar bir arada savaş vaziyetlerini tartıştık. Kimlerin nerelerde hangi askerlere komuta edeceklerine karar verdik. Geç vakitte yanındaki kumandanları çadırlarına yollayan padişahımız, Şehzade Yıldırım'a, Şehzade Yakup'a; Timurtaş, Lala paşa, Paşayigit, Hacı İlbey, Ece Bey, Gazi Fazıl ve bana kalmamızı söyledi. Abdestini tazeledi; hep beraber hacet namazı kıldıktan sonra alnını secdeye mıhlayarak şöyle dua etti; "*Ya Rab, niyetimiz Senin malumundur; niçin buraya geldiğimizi en iyi Sen bilirsin. Mal mülk edinme, şöhret kazanma*

gibi bir hesabımız olmadığı Sana ayandır. Düşmana, tabii afetlere, korkaklığa bizi ezdirme nolur... Şimdiye kadar bütün dualarımı kabul buyurduğun gibi bunu da kabul buyur Allah'ım... Çünkü Senden başka dilenecek kapımız yoktur, eşiğinden bizi boş çevirme. Beni bu meydanda bulunan ve bulunmayan bütün Müslümanlara kurban et. Canımı al; ama bizden zaferi esirgeme! Beni gazi kıldın, şimdi de şehit eyle Rabb'im." deyip, bizlere döndü: "*Âmin deyin paşalarım, eğer ordumuz mağlup olup dağılırsa karşımızdaki Haçlılar Anadolu'daki Türk şehirlerini yok etmek üzere engel tanımadan ilerleyecekler. Bu bir ölüm kalım savaşıdır.*" dedi. Bütün zerreleriyle uyanık haldeydi.

Daha sonra bize de istirahat etmemizi söyledi. Bana ve Lala Paşa'ya beklememizi işaret etti. Diğer şehzade ve komutanlara başıyla müsaade verdi. Yalnız kalınca yanımıza gelip elini omzuma koydu ve gözlerime bakarak:"*Yarın Şehzade Bayezid'e göz kulak olmanı istiyorum. Biliyorsun, atiktir, etrafındaki serdengeçmiş leventlerim onu kollarlar ancak o açılır, ilerler düşmanın içine dalar, Allah korusun, bir şey olursa devlet işleri akamate uğramasın. Sen de hakkını helal et, yarın imtihanımız çetin olacak.*" deyip, kucaklaşmak için kollarını açınca ben de lütfuyla kendisine sarıldım. İkimiz de kucaklaşırken hafif sarsılarak gözyaşı saldık. Sonra Lala'ya dönüp: "*Yakup'a da sen mukayyed ol. Allah vermeye bir kötü gidişat olursa bari şehzadeler selamette kalsın. Devlete zeval gelmesin.*" dedi. İzin isteyip ayrılmak için ikimiz de yüzümüzü yere eğip geri geri yürüyerek dışarı çıktık.

Günün ilk ışıklarıyla duasının kabul olacağına dair işaretler belirdi. Rüzgâr durmuş, yoğun sis kalkmış, yaz güneşinin kavurduğu topraklara tatlı bir yağmur inmeye başlamıştı. Ordumuza şöyle bir göz gezdirdim, herkeste bir sükûnet; hatta huzur var gibiydi. Yıldırım ve ilk birlikler pür zırh idi. O ve askerleri atlarını mahmuzlayıp, hücuma geçmeye hazır bekliyorlardı. Derin,

sık nefes alıyor, hiç korkmayan gözlerle karşıdaki düşman ordusuna bakıyorlardı.

Ordumuzun merkezini Sultan Murad tutuyordu; sağ cenahı Şehzade Bayezid, sol cenahı diğer oğlu Yakup, yanında paşalarıyla yönetiyordu. Ordunun önüne üç binden fazla okçu dizildi. Haçlı ordusunun merkezine Lazar, kanatlarına damadı Vuk Brankoviç ile Bosna Kralı Twartko komuta ediyordu. Ordular ok atışlarıyla birbirlerine zayiat vererek yaklaştılar. Atlı birliklerimiz hücum işareti ile koparak hücuma geçti. Nihayet yayalar da kılıç mesafesine geldiler. Ve biraz sonra; binlerce kılıç şakırtısı, kalkan, mızrak tokuşması, at sesleri, nara ve feryatlar birbirine karıştı.

Savaş kızışmaya yüz tutunca zırhlı Sırp atlıları, ordumuzun sol cenahına yüklendiler. Bu cenah, Sırpların müthiş ataklarına dayanamayarak çökmeye başladı. Haçlılar burada üstünlüğü ele geçirdi. Merkeze doğru ilerlediler. Sol cenahın durumunu gören Şehzade Bayezid bana seslenip: "Yakup'a yardıma gidiyorum sen kal bura boş kalmasın" diyerek, cevabımı beklemeden ve ne yaptığıma bakmadan, havsalaya sığmayacak süratte, birlikleriyle o tarafa bindirdi. Ben çaresiz: "Allah Allah" deyip kaldım. Elindeki topuzla en önde göğüs göğüse dövüşen Beyazıd'ı gören askerlerin heyecanı doruk noktasına ulaştı. Bu arada toparlanan Yakup Bey'in emrindeki birlikler de karşı hücuma geçtiler. Önce Vuk Brankoviç, sonra Bosna Kralı Twartko savaş alanından sıvıştılar. Sekiz saat süren çetin savaş Osmanlı ordusunun kesin zaferiyle sonuçlandı. Lazar maktuller arasındaydı.

Buruk Zafer, Sultan Murad'ın Şehadeti

Lazar'ın öldürüldüğü ve haçlı ordusunun dört bir yana dağılıp kaçtığı haberi "Otağı Hümâyûn"daki Hüdâvendigâr'a getirildi. Sultan Murad, otağında şükür secdesi yapıp dua etti. Sonra yanında komutanlarıyla birlikte savaş alanını gezmek istedi. Hep beraber savaş alanına çıktık. Biz sultanın ardından yürüyorduk.

Yaralı gazilerin arasında dolaşırken, Miloş Kobiloviç adında bir Sırplı "Müslüman olduğunu, sultana bağlılığını sunmak istediğini" söylerken, aniden yerden sıçrayarak Sultan Murad'ı hançerledi. Neye uğradığımızı şaşırmıştık. Leventlerimiz kâfiri anında pare pare ettiler; ama sultan, ağır ceriha alarak orada kollarımın arasında şehit oldu.

Bu acı haber tez Şehzade Bayezid'e salındı. Bayezid nefes nefese geldi. Kan ter içinde idi. Babasının nasıl böyle ağır yaralanıp şehit olduğunu anlamaya çalışıyordu. Öyle yiğitler ağlamazdı; ama bu hal başkaydı. Yıldırım iki dizinin üstüne çöktü. Çok sevdiği sultan babasının başında gözyaşlarına hâkim olamıyordu. Bütün komutanlar, beyler, hepsi Murad'ın naaşının ve Bayezid'in yanındaydılar. Sanki babası dünyayı sırtında taşıyan bir kişi, bir direkti de vefatıyla o direk yıkılarak o yük kendi sırtına binmiş gibi Şehzadenin omuzları çökmüştü. Babasının nasıl biri olduğunu onu kaybedince anlamıştı. Hüdâvendigâr'ın iç organlarını çıkararak şehid olduğu yere Kosova ovasına gömdük. Hala meşhedi (türbecik) orada duruyor; ziyaretgâhtır. Böylece Sultanın duası aynen kabul olmuştu. Sayıca çok üstün olan haçlı ordusuna karşı ordumuz galip geldi ve Gazi Sultan Murad şehitler âleminde yerini aldı. Kosova savaşı ve zaferi haçlılarla yaptığımız ilk büyük savaş ve zaferdir.

Şehzade Yakup'un Şehadeti

Şehzade Yakup birliklerinin başında, kaçan Macar ve Sırp askerinin ardından gitmişti. Lala Şahin Paşa derhal Hüdâvendigâr'ın savaşa katılan bütün gazi paşalarını ve kadı, müftü, kazasker, kethuda, ahîbaşı gibi cephe gerisindeki umera ve ulemayı da davet ederek divanı topladı:

– Ağalar, paşalar, Hakkın takdiri ile Hüdâvendigâr şehadete erip cenneti âlâsına gitti. Devletimiz devamı ber karar olmak gerektir. Oğuz'un eski töresine göre mülk kardeşler arasında

üleşilir. Selçuklu da bu töreyle yürümüştür. Bilirsiniz civarımızdaki beyliklerde baba ölünce kardeşler mülkü paylaştıkları için hiç büyüyemezler. Fakat bu töreyi bırakmamız lazımdır ve Ertuğrul Gazi'den, Osman Bey'den ve dahi Orhan Bey'den gördüğümüz, bırakılmıştır. Gene bilirsiniz, Hüdâvendigâr'ın da vezir ve paşaların da hayali, "**Bir devlet olmak, tek bayrak altında toplanmaktı.**" **yoksa hiçbir zaman Selçuklu'nun bıraktığı devlet-i âliye olamayız.**" dedi. Ateş gibi bakan kırmızı gözlerle divandakileri süzüp:

– Rey sahibi; akıl, ilim, dirlik sahibi kocalar, ne işleyelim deyiverin. dedi.

Divandakiler bazen karşılıklı bazen baş başa, yaklaşık otuz kırk dakika, konuşup tartıştılar. Sonunda: "*Devletin zaafa uğramadan devamı ve mülkün bölünmemesi için büyük şehzade* ***Yıldırım Bayezid'in sultan olmasına****, saltanata hak iddeasını bertaraf etmek için, Yakup Bey'in 'Agası Yıldırım'ın sultanlığını kabul ettiğini ve gönderdiği bir ilde sancakbeyliği yaparak emrinde çalışacağını beyan etmesinin teklif edilmesine' yoksa (Savcıbey vakasından da ibret alarak) Şehzade Yakup'a şehadet şerbeti nûş ettirilmesine*" karar verildi.

Kırk cengâver vazifelendirilip anlatacakları öğretilip, tenbihle yola koşuldu. Gece yarısı kırk cengâver maalesef Şehzade Yakup'un naaşıyla döndüler. Babasından sonra bir de kardeşinin acısı Bayezid'in ciğerini dağladı; ama onun şehadetine de ağlayamadı. Veziriazam, diğer vezir ve paşalar bu zor gününde Yıldırım'ı hiç yalnız bırakmıyorlardı. Sadece devletin ve ordunun bölünmemesi ve birliğin bozulmaması tedbirlerini konuşuyorlardı. Sancak, Çandarlı Paşa'ya emanet edildi. Yıldırım ve paşaları, Kozova'nın etrafında sükûneti sağlayıp kalabalık birlikler bırakarak Edirne'ye döndü. Babası ve kardeşinin cenazelerine yolda yetişmek üzere Bursa'ya doğru yola düştüler. Sonrasını biliyorsunuz, hep beraber Bursa'ya vasıl olduk."

Bursa'da Salâlar… Bir Koca Sultan göçtü

Hüdâvendigâr'ın şehadet haberi gelince, o zamanki en büyük camiler olan Alâeddin, Kavaklı, Manastır ve Orhan Camilerinden salâ okunmaya başladı. Bursa'lılar kadın erkek sokaklara döküldü. Böyle genel salâ okunması pek hayra alâmet değildi. Çok önemli paşalar öldüğünde bile böyle olmamıştı. Halk evlerinin işyerlerinin önlerine çıkarak, birbirlerine, " Sakın Sultan Murad'a bir şey olmuş olmasın" ya da "Yoksa Şahzade Bayezid'e bir şey mi oldu" gibi telaşlı, heyecanlı sorular sorarken, minarelerdeki müezzinler tarafından, "**Sultan Murad'ın**" adı ve "**Şehadeti**" söylenince kadınlar "ah vah" larla ellerini döverek toplandı. Çok geçmeden, "Kozova'da zafer kazanıldığı ve Sultanı cedid, Bayezid Han'ın hayatta ve asâkiri İslâm'ın başında" olduğu münadiler tarafından sokak sokak dolaşılıp davul vurup bağırılarak ilan edildi ve bu haber Bursa'da hemen her yerde konuşulur oldu.

Sultan Murad ve Şehzade Yakup'un naaşları iki arabayla onbeş günlük bir yolculuktan sonra Bursa'ya geldi. Bursa tarihi günlerden birini yaşadı o gün. Halkın halinden Murad'ın ne kadar çok sevildiğini anladım. Sultanı şimdiki yerine yani Hüdâvendigâr Camiî altına oğluyla beraber gömdüler. Yıldırım, babasını ve kardeşini kaybetmenin verdiği hüzünle çok üzgün ve durgun görünüyordu. Allah'ım bu ne yaman imtihandı ki, "Milleti İslâm ve Devleti Âliye için kendi canlarını, mallarını ortaya koymaktan başka bir de aile ferdlerini kurban ve feda etmeleri." gerekiyordu. Yıldırım, babasına ve kardeşine geniş kubbeli bir türbe inşaatı başlattı.

Hüdâvendigâr'ın şahsiyeti, velîliği, kahramanlığı ve saltanatı; zamanında 37 harbe bizzat iştirak ettiği, toprakları 500 000 km2 ye çıkardığı, vefatından sonra senelerce, daha sonra da asırlarca anlatıldı; kitaplar yazıldı, hatıratlar kaleme alındı. Gündüzleri Bursa'dan görünen Çekirge Tepesi'ndeki türbesinde,

cami ve minaresinin gölgesinde, gece ise yanan titrek kandilin ışığında hep Bursa'lılarla beraber oldu. Sevenleri yüzyıllardır türbesini ziyaret ederler. Bursa'ya gelenler: "Gelmişken Murad Hüdâvendigâr'ı ziyaret etmeden gitmek olmaz." deyip yolu bilen birilerini alarak 50 dakika uzaklıktaki kabrine ziyarete giderdi. Bursa'lılar arada bir: "Cumayı Hüdâvendigâr Camiînde kılalım, hem de atamızı ziyaret edelim." deyip, yol meşakkatini göze alıp giderlerdi. Bu adet zamanımızda da devam ediyor.

Şehzade Bayezid 4. Sultan Oldu

Bayezid, babasının şehadetinin ardından 1389 Ramazan'ında, Edirne'de kılıç kuşanarak, 30 yaşında 4. Sultan oldu. Bursa'da herkes hüznü ve sevinci bir arada yaşıyordu. Hem vezirler, paşalar hem de halk, Bayezid'i sultanlığa hazır ve layık buluyordu. "**Sultanı Cedid**" (Yeni Sultan) diye anılıyordu. Bayezid orta boyluydu. Ancak göğsü, omzu geniş; kolları kalın kaslı olduğu için heybetli görünüyordu. Büyük dedesi Osman Gazi gibi esmer, koç burunlu, karakaşlı, kara gözlü, konuşurken gözlerine bakamayacağınız kadar celâlli, atası gibi gözükara idi. Çok iyi ata biner; cirit oynar, mızrak ve ok atar, kılıç, topuz kullanırdı. Sefer zamanları dışında at sırtında ava gitmekten çok hoşlanırdı. Kırmızı atlastan yapılmış elmaslı ve incili kaftan giymeyi severdi. Beyaz Uşşak cuhasından geniş sarık sarardı, sorgucunda elmas eksik olmazdı.

Yeni sultan, Osmanlı mülkünde, Müslüman tebada heyecan dalgası oluşturdu. Gayrimüslimler için çok fark yoktu; onlar eskisi gibi işlerine bakmaya; ama olan biteni de izlemeye devam ettiler. Yıldırım'ın, lakabına uygun olarak şehzadeliğinden beri atının nalının ezmediği Osmanlı toprağı yoktu. Bursa'da senede yedi sekiz ay kalırdı. Bazen sadece gelip gittiğini duyuyorduk. Devlet Hatun ve ondan olan çocukları Amasya'dan Bursa Beysarayına taşındı. Balkanlarda seferde olduğu zaman Edirne'deki yeni sarayı kullanıyordu. Ordu artık Edirne'deydi.

Komşu krallıklar, dost olmak istiyorlardı. Böylece düşmanlarına karşı güçlü bir müttefik olarak Osmanlı'ya yanaşıyorlardı. Sultana heyetler ve hediyeler gönderiyorlardı. Sırp Kralı, kızı Prenses Olivera'yı Yıldırım ile evlendirdi. Böylelikle Sırp Krallığı Osmanlı ile dostluğunu ilan etmiş oluyordu. Bu evlilikten sonra Yıldırım, "Melîk-i diyâr-ı Rum" olarak anılmaya başladı.

Osmanlı ordusunun Kosova Savaşı'yla meşgul olması ve yeni sultanın geçiş dönemindeki boşluktan yararlanmak isteyen Karamanlı'ların, Osmanlı topraklarında yayılmaya başladığı duyuldu. Ankara'yı tekrar alıp diğer beyliklere de kendilerine katılmaları için baskı yaptıkları: "Edirne buralara uzak ama biz sizin yanı başınızdayız. Ya biz, ya Osmanlı." dedikleri konuşuluyordu. Bunu haber alan Yıldırım, divan topladı. Divan, Anadolu birliğini bozdurmamak için 1390 yılında Anadolu'ya sefere çıkılmasına karar verdi. Kula'ya yerleşen Germiyan Beyi Süleyman Şah ve oğlu Yakup Bey; Aydın, Menteşe ve Saruhan Beylikleri de asker verdiler. Ordunun Ankara'da karargâh kurduğunu duydum. Fitne başı Damat Alâeddin Bey'in kaçarak izini kaybettirdiği haberi geldi. Osmanlının ideal edindiği "**Tek devlet düzeni ve Anadolu birliği**" kısmen kurulmuştu.

İlk Deniz Savaşı Oldu ve İstanbul Kuşatıldı

Kostantinopol'ün himayesinde Ege adalarında yerleşerek deniz yollarında korsanlık yapan Venediklilerin Adremit'i yağmaladığı, denizlerde Türk balıkçı ve gemicilerine zarar verdiği şikâyetleri artmıştı. Bayezid, Gallipoli'deki (Gelibolu) gemileriyle Ege adalarına çıktı. 1100 yıllarında Symirna'da Beylik kuran Çaka Bey, Saruhan, Aydınoğulları ve Karasi Beyliği daha önce Ceneviz ve Venediklilerle deniz savaşı yapmış ve denizlerde Türk varlığını göstermişlerdi. Ama bu Osmanlı'ların Venedik'lilerle denizlerde ilk savaşı oldu.

1391'de Kostantinopol'ün karşı tarafındaki Sükûdar'da, (şimdi Üsküdar deniyor) Türk hâkimiyetini pekiştirip, Beykoz'u alarak hâlâ ayakta olan **Anadolu Hisarı**'nı yaptırdı. Bir yıl sonra 1392'de Kostantinopol'ü kuşatma altına aldı. Yedi ay süren bu ilk Türk kuşatması sırasında, başta Bursa, Edirne olmak üzere Osmanlı memleketindeki bütün camilerde, Kostantinopol'ün fethi için dualar, hatimler okundu.

Camilerde toplanan cemaata vaizler, medreselerde talebelere müderrisler ağız birliğiyle; peygamberimizin (Aleyhisselam): "Kostantinopol mutlaka fetih olunacaktır. Onu fetheden komutan ne güzel komutan, o askerler ne güzel askerdir." hadisini anlatıyorlardı. Bu söze dayanarak, "Eyüp Sultanın 80 yaşından sonra ilk Kostantinopol muhasarasına İslâm ordusu içinde geldiğini ve bu seferde şehid olarak o topraklarda kaldığını, mübarek naşının hâlâ oralarda olduğunu" aylarca (yıllarca ve yüzyıllarca) anlattılar. Yıldırım ordusuyla bu müjde ve medhe ulaşmak için yedi ay Kostantinopol'ü muhasara etti. Sonunda Çanakkale Boğazında Deniz kilidi mânâsındaki Kilitbahir denilen kalenin yapılmasına, Kostantinopol'de bir Müslüman mahallesi kurulması, kadı tayinine izin verilmesi ve vergiye bağlanmaları şartlarıyla kuşatma kaldırıldı. Halk Yıldırım'ın idealinin Kostantinopolis'i almak olduğunu konuşuyordu. Aynı yıl; yani 1392'de münadiler, Evrenos Bey'in **Atina**'yı aldığını duyurdular ve geceleri fener alayları gezdirildi. Bu başdöndürücü hızdaki sefer ve gözalıcı zaferler Bursa'da büyük bir ilgiyle takip ediliyordu.

Beni sorarsanız, aradan geçen uzun yıllarda bitmeyen kış geceleri soğuktan donmam, yazların uzun günleri boyunca sıcaktan pişmem hep bir imtihandı. Gerçekten ihlâsla, bir kudsî mabedde yer almak isteğimde samimi miyim, çok istekli miyim? Deneniyordum. Önüme çıkan ilk han-hamam inşaatında yer almaya meyledecek miyim? Yoksa sabırla ama ısrarla bir camide görev almaya layık olacak kadar istekli miyim, değil miyim?

Bunun imtihanını verdiğimi düşünüp kaderin hakkımdaki hükmünü bekliyordum.

1390 yılında Yıldırım Bayezid bu defa Bursa'nın doğusuna taştan bayrak ya da gözünü ufuktan ayırmayan, yılmaz bir nöbetçi dikiyor gibi, dev bir inşaata başladı. İnegöl, Eskişehir, Kütahya taraflarından gelen dost, düşman herkesin uzaklardan görünce, Payıtahtı Osmanîye'ye yaklaştıklarını hatırlatsın, devletin gücünü, kalıcılığını göstersin diye Yıldırım Camiî'ni; medrese, imarethane, hamam ve hatta bir şifahaneli olarak yaptırmaya başladığını işitince büyük bir sevinç duydum. Oraya yerleşip bütün Bursa'da olan biteni görür ve ileride hatıralarımı gelecek nesillere aktarırım diyordum.

Aynı yıllarda Edirne'de ismiyle anılan, hâlâ ayakta olan ve içinde ibadet edilen Camiî'ni başlattı. Ayrıca; Mudurnu, Bolu, İznik, Bilecik, Kınık, Edremit, Bergama'da Karesi elinde (Balıkesir) **Yıldırım** ismini taşıyan camileri; Kütahya'da şehzade iken yapımını başlattığı Ulu Camiî; imaret, hamam ve medrese inşaatlarının bazısına yeni başladı, bazısını devam ettirdi. Bu camiler o şanlı günlerin şahidi olarak hâlâ yaşamaktadırlar. (Ancak Edremit Yıldırım Camiî 1945'te bir şahsa satılıp yıkıldı.)

Bursa esnafının yeni ahîbaşısı seçilen Ahî Şerafettin, Uzunçarşı esnafıyla her ikindide yaptıkları çınar altı muhabbetinde çok sevdiği dostu, kadı naibi Nizamettin Hoca'ya:

– Nizamettin bu yaz tam on altı kervan gelip kondu Burusa'ya. Her bir kervan en az on, on beş deve yüküyle geldi. Her sene altı, yedi olan kervan sayısı arttı. Bunun sebebi Kayseriyye'den Edirne'ye kadar bütün kalelerin bir devlet idaresinde oluşudur. Yıllardır bu memlekette uğruluk (hırsızlık), talan duyulmadı. Her şehrin ahîbaşları bir konaklık (yaklaşık 31-33 km; yani sekiz, on saatlik kervan yürüyüşü mesafesi) ya da 40 çağırımlık (bağırarak sesin duyurulabildiği uzaklığa, Çağırım denirdi.) mesafeye bir kervansaray ya da han yaptırdı. Bu şekilde

artık Maraş'ın Berit dağından çıkarılan demiri, demirciler; ister boy boy kalıp halinde, ister dövülmüş; mıh, nal, gem, zincir ya da kılıç, ok ucu şeklinde, korkmadan Burusa'ya Edirne'ye, İzmir'e yola çıkarıyorlar, dedi. Yandan Keçecizade Fazıl söze karıştı:

– Koniya'nın Afyon'un keçesi, Uşşak'ın çuhası; pamuklusu, şalı, halısı, kilimi, seccadesi, aynı şekilde artık bize ulaşır oldu. Ayakkabıhâne sahibi Alizade Âşık Mehmet:

– Artık; ayakkabılar, çizmeler, meshler, yemeniler Antep'ten hızla nakledilebiliyorlar. Biliyor musunuz, nakliyatçılık ve kervancılık yığınla insana geçim yolu olmuş. Hayvanların nakli de artık çok artmış. Hayvancılığı ilerletmiş olan Kemalzade Evren:

– Yollar tamir edildiği için posta ve eşyanın yanı sıra; susığırı, boğa, inek, koyun, keçi, tavuk gibi canıvar malların intikal ve satışları da arttı, diyerek sohbete katıldı. Bedesten emniyet bölüğünün başı Umurbey:

– Biliyorsunuz Sultan Bayezid; barudu, atlarımızı, çeliğimizi; kılıç, ok, bıçak, kargı ve kalkanımızı yabanlara satmayı yasakladı. Her yer Macar; Sırp, Venedik, Fransız, Rumla dolu. Kendilerini saf tacir gösterip bu mallarımızı ya da nasıl yaptığımızın malumatlarını almaya çalışırlarmış, deyip, sohbete şahitlik yapan bütün kalabalığı uyarmayı ihmal etmedi.

Barutu Harlatıp, Gülleyi Uçurmak

Demirdökümcülerin ustası kabul edilen Toktamış Hamza Ağa, herkes (onun da söyleyecek sözleri olduğunu bildiğinden) kendisine bakınca, bir nefes çekip söze başladı:

– Osman Bey zamanından beri demirdökümcü abdalı ustalar, barutu harlatma, (Tutuşturup patlatma) barutla demir fırlatma üzerine çalıştılar. Hüdavendigâr zamanında bir ucu açık bir ucuna muhkem kapak konulmuş çok sağlam borularda, barutu

tutuşturunca demir gülleyi açık olan uçtan fırlatan toplar yapıldı. Edrine'nin fethinde, Kozova'da bu toplardan ordumuzun önüne koyup patlatıldı. Salip (haçlı) ordusunun zırhlı süvarileri, şövalyeleri bu güllelerle kırıldı. Hem de Kuvveyi manevîyeleri yıkıldı. Genç demirdöküm ustası Feyzullah Usta saygılı bir ses tonuyla:

– Barut o ağır gülleleri nasıl o kadar uzağa atabiliyor acep?

Hamza Ağa bilen kişi olmanın rahatlığı ve güveniyle geriye doğru hafif yaylanıp:

– Barut harlatıldığı zaman, etrafına şiddetli bir tazyik yapar. Barut ne kadar çok konursa ya da sıkıştırılırsa o kadar çok tazyik yapar. İmdi; içi boş, bir ucu açık, muhkem büyükçek bir borunun diğer bir ucuna sağlam bir kapak yapıp; önce gülleyi, ardına barutu koyup kapağı kapatarak alttaki küçük delikten barutu tutuşturunca harlayan barutun bütün tazyiki sadece öndeki açık uçtan çıkar. Bu şekilde gülleyi uçurup düşmanın üstüne üşüştürür. Bu has bir iştir. Her usta böyle top döküp kapak koyamaz. Bizim dökümcü abdalları, ustaları bunu az sayıda has adamlara öğretiriz. Sultanın ve Veziriazam Çandarlı Ali Paşa'nın katı buyruğu var: "Yabana, gayrimüslüme bu zanaat öğretilmeye, sırları söylenmeye" diye. Alimallah (Allah bilir ki), ruhsatsız öğretenin, öğrenmeye çalışanın başı gider."

Eynebey (İnebey) ve Issızhan

Bursa hem taht şehri olduğundan hem de yeni göçler aldığından iskân arttı. Yıldırım, Bursa Subaşısı olarak iyi bir planlamacı ve uygulayıcı olan Eynebey'i (İnebey) tayin etti. Eyne Bey bir yıl sonra Yıldırım'a, "Karasi, Manisia canibinden gelen ve Burusa'dan o canibe gidenlere karavan yoluna bir konak yeri olmak üzere karvansaray yaptırmak lüzumludur" diyerek, bir kervansaray inşasına izin istedi. Yıldırım:

– Beli, lüzumludur. Yapılsa eyi olur, diyerek ilave etti:

"Koniya, Aksaray arasında, bizim de birneçe kez konakladığımız Alâeddin Keykubat atamızın 1229 yılında yaptırdığı, "Sultan Han" gibi büyük ve muhkem yapılmalı" dedi. Yanlarındaki Mimar Süleyman: "O kervansarayın şemasının benzeri üzerinde çalışıp size arz edelim Sultanım." dedi. Bu konu üzerinde biraz daha konuştuktan sonra Eynebey ve Süleyman etek öpüp çıktılar. Eynebey mimara, tez olarak güzergâhın ihtiyacını giderecek büyüklük ve şekilde bir kervansaray şeması hazırlamasını söyledi.

Bursa'dan "Bir konak" mesafeye; yani sabah Bursa'dan çıkan kervanın akşam varabileceği uzaklığa büyük bir han inşaatı başlatıldı. On ayağa oturtulmuş, yükseklikleri farklı tonozlarla ve geniş tavanla örtülü 42 metreye 22 metrelik dikdörtgen şeklinde, çok sağlam duvarlarla çevrili bir han olarak iki yılda yapıldı. Dış duvarları 4 sıra tuğla, 2 sıra kefeke taşlarla çok yüksek taş kemerli kapı girişiyle çok gösterişli, kale gibi korunaklı bir kervansaray oldu. İçine yemek pişirmek ve kışın ısınmak için büyük iki ocak ve baca kuruldu.

Yıldırım, bir değirmen ve bir köyün iradını (vergi gelirini) oraya vakfetti. Yolculardan konaklama ve yemek parası alınmamasını emreden bir vakfiye ve kitabe yazdırdı. Bu yüzden yüzyıllarca "Yıldırım Bayezid Kervansarayı" daha sonra etrafında çeşme ve su olmadığı için "Susuz Han", asırlar sonra da kullanılmayıp terk edildiği için "**Issız Han**" olarak anıldı. 600 yıldan fazla zaman geçtiği halde Uluabad Köyü'nün beş, altı kilometre doğusunda hâlâ bütün ihtişamıyla dimdik ayakta durmaktadır. Eynebey'den bahsetmişken, Yıldırım'ın bu çalışkan, "İşbilir ve bitirir" bey'ini çok sevdiğini söylemeliyim. Eynebey, Tahtakale'de hâlâ ayakta olan, zamanımızda "El yazmaları kütüphanesi" olarak kullanılan medresesinin yanında, ismiyle anılan ve kullanılan bir de hamam yaptırdı. 1401 yılında Balıkesir'de de Taşpınar Hamamı'nı yaptırdı ki hâlen ayaktadır. Maalesef daha

sonra anlatacağım fetret kargaşalıklarında 1403 yılında bir savaşta vefat etti. Kendisini rahmetle anmak için yazdım.

Türklerin güreşi çok sevdiklerini söylemiştim. Her fırsatta çocuklar güreş tutturulur, gençler pehlivanlığa teşvik edilirdi. Pehlivanlık kahramanlık sayılırdı. Söğüt ve Domaniçten beri; yani 700 yıl öncesi Domaniç Yaylalarında, her yaz, idman ve müsabaka için güreşler yapılırmış. Daha sonra Bursa'ya yerleşip, Kocayayla, Kadıyaylası ve Hüseyinalana çıkılmaya başlayınca bu güreşlere devam edildi. Her yaz bir yiğit Başpehlivan olurdu. Sonbahar ve kışta, gençlerin ve güreşle ilgilenen büyüklerin sohbetlerinde, yazın yapılan; hatta yıllar önce yapılmış güreşlerin hikâyeleri, büyük pehlivanların hayatları, güreşleri anlatılırdı. Edirne, merkez olunca orduyla beraber, güreşlerin yeri de oraya kaydı. Kütahya ve Bursa'da güreşler devam etse de, hakkını teslim edelim, güreşte (size başlangıç hikâyesini anlattığım) Edirne'nin Kırkpınar güreşleri yüz yıllardır hiç değerini kaybetmedi. Yüzbinlerce pehlivan içinden yüzlerce başpehlivan çıkarttı.

1393 yılının sonbaharına ulaşmıştık. Bursa'da artık günler kısalmaya, ikindi sonrası çabuk akşam olmaya başladığı günlerden birinde, Kütahya sancak beyi, Yıldırım'ın da kaimbiraderi Yakup Bey, eniştesi Sultan Bayezid ile görüşmeye gelmişti. Avanesi ile kalabalık bir heyet idiler. Yakup Bey, saraydaki ciddiyetten bir devletle muhatap olduğunu anlıyordu. Küçük Sarayda misafir edildi. Aynı gün kız kardeşi Devlet Hatun'la görüştüler. Babaları Süleyman Şah'ın halini hatırını; Kütahya sarayını, akrabalarını, gençlik günlerini, ortak arkadaşlarını; Yakub'un önce Bayezid'le çekiştiğini, sonra Osmanlı devletinin hızla teşkilatlanması ve güçlenmesi karşısında en hayırlı yolun tâbi olmak olduğu ve bu kararının ne kadar isabetli olduğunu yemek boyunca konuştular. Yakup Bey:

– Sultan Bayezid ne zaman gelir?

– Bergamon derler, köhne zamanlardan kalma bir şehre

gittiler. Önce Karasi Beyliği'ninmiş. Türkmenlerle doluymuş. Artık 50 yıldır Osmanlı emirleri ve askerleri idare ediyorlar. Sultan bıldır da varup geldiydi.

– Ben de vardımdı oraya. Havası temiz, suyu bol, meyvelî bir şehirdir. Önceki halkı zelzeleyle, kalanı da Venedik uğrusuyla kırılıp bitmiş. Amma 8, 10 asırlık ak taşlı sutunlarla süslü tarihi eski şehri, teyatreası dağın üstünde boş durup durur. Müselman Türkmenler eteğe yeni şehir kurmuşlar.

Devlet Hatun:

– Bayezid oraya, Osmanlı'nın müstakil şehri olduğunun alâmeti olması için, "Cuma Camiî olacak bir Camiî Kebir yapılsın." deyü emir verdiydi. Cami itmam olmuş, onu açıp sonra da civardaki Kınık Kalesi'ni ve orda kendi parasıyla, adına yapılan Camiyi de gezip geleceğini söyledi.

– Egean Denizi derler denize sahilalan yerler yakındır.

– Beli, Çandarlı Ali Paşa'nın babası Hayrettin Paşa aldı. **Çandarlının Koyu** derler oralara.

Osmanlı'nın İlk Şifahanesi, Yıldırım Darüşşifası Yapıldı

Yıldırım'ın, Edirne'deki Camiî'nin inşaatı devam ederken Burusa'daki inşaatları da ilerliyordu. Dağdan taşlar taşınıyordu, hatta dağdan taş indirilmesi hiç durmadı. Bursa Türklerin eline geçtiğinden beri benim ocağımdan (ailem mânâsında da söylüyorum.) yani aynı damardan taşlar sürekli geliyordu. Bazen taş ustaları için tellal bağırtıldığını duyuyordum. Horosan harcı için halktan parayla ya da bağışla yumurta ve süt toplanırdı. Çünkü devamlı; cami, medrese, han, bedesten, hamam, köprü, konak inşaatları başlatılıyor ve bir veya en çok iki yılda o taşlar önemli bir binaya dönüyordu. Bursa kuruluyordu.

Yıldırım Külliyesi'ndeki Darüşşifa bildiğim müesseseleşmiş **ilk Osmanlı hastanesi** olacaktı. Bulutlu bir günde hafif

çiseleyen bir yağmur altında, Yıldırım; on beş kişilik maiyetiyle, atlı olarak, inşaata geldi. Planları hazırlayan İvaz Paşa'yla Ali Neccar kendisini karşıladılar. Hem sahada hem kâğıt üstünde kendisine bilgi verdiler. O günden sonra inşaat daha hızlandı. Giriş kapısının iki yanına hastaların ilk müracaat yeri ve beklemeleri için birer oda hazırlandı. İkişer oda tabiplere ve eczacılara yapıldı. Ortaya ferah bir avlu bırakıldı. İçinde havuz olan avlunun yanları onar oda ile çevrildi. Her oda, tepesinde 'alem' olan kurşunlu kubbeyle örtüldü. 1394'te bina tamamlandı.

Sultan Bayezid, dostu olan Memlüklü Sultanı Melik Zakir'den tecrübeli bir hekim istedi. Bunun üzerine, **Şemseddin Sağir** adlı meşhur bir hekimin Bursa'mıza başhekim olarak geldiğini duydum. Halk Yıldırım'ın Darüşşifa hayratından çok mesrur olmuştu. "Rum hekimlerine mecbur kalmayacağız" diye sevinerek konuştuklarına şahid oluyordum. Darüşşifanın açıldığı günlerde Anadolu'yu geze geze şehrimize gelen gezginlerden Molla Saltuk, Orhan Bey'in hamamında bir güzel keselenip kir attıktan sonra gitti, hastaneyi gördü. Ertesi gün, Emirhan'daki esnaflar ve molla dostlarıyla sohbet ederken Yıldırım'ın Darüşşifasından söz açıldı. Molla:

– 1207 yılında Kayseriyye'de Gevher Nesibe Sultan'ın adına yapılan ve 1217'de Sivas'ta Sultan İzzettin Kaykavus'un yaptırdıkları Bimaristanlar kadar büyük." dedikten sonra: "Koniya, Divriği, Amasya, Tokat ve Kastamonu'daki Bimaristanlardan daha büyük ve Burussa'nın şakirdan-ı etibbası (tıp talebeleri) daha çok, dedi.

O yıllar hep böyle imarla, genişlemeyle, düzen kurmayla geçti. Ancak Rumeli tarafında bir hareketlilik başladı. 1396 baharında Macar Kralı Ezgismund'un yeni bir sefer, yani üçüncü haçlı seferi için hazırlandığı konuşuluyordu. Her milletten toplanan yetmiş bin kişilik haçlı ordusunun Tuna'yı geçerek Niğbolu Kalesini kuşattığı duyuldu. Uzun zamandır haçlı hareketlerini

takip eden ve orduya hazırlık yaptıran Yıldırım, harp divanı toplayarak; Anadolu ve Rumeli beylerbeyi, kadıyı askeri (kazaskeri) hazine kethüdası, defterdar, vezirler ve ulemanın katıldığı geniş istişareler yaptı. Divana nice savaşlar görmüş, yetmişbeş yaşındaki Evrenos Paşa da gelmişti. Cesaretiyle meşhur Saruca Paşa'yı göstererek:

– Saruca Paşa'nın adamlarının ihbarına göre, Frenklerin: "Artık bizim kılıçlarımız da Osmanlı'ların kılınçları kadar keskin ve zırhlarımız onların zırhları kadar sağlam dövülmektedir. Bundan sonra meydanlarda bozguna uğramayacağız." dediklerini bildirmektedir. Demesi üzerine Yıldırım: "Bu mümkün mü?" diye sordu. Trakya'nın fatihlerinden Hacı İlbey'in oğlu Bünyamin Gazi, "Mümkündür Sultanım. Bizim demir dökme usullerimizi ayrıca at üstünde nasıl savaştığımızı öğrendiklerini biliyoruz." dedi.

Yıldırım sadece, "Hıı… dikkatli olmalıyız." diyerek başını salladı. Evrenos Paşa:

– Sultanım, ayrıca toplarımızın sırrını, nasıl yapıldığını öğrenmek için çok çalışıyorlar. Her yerden demir döküm ustaları getirtip barut temin edip top yapmaya uğraşırlar. Yıldırım:

– Onlar öğrendiğinde biz çok daha büyüklerini yapmış olacağız. Bize yetişemezler.

Vezirler ve komutanlar hep beraber: "Beli" diyerek tasdik ettiler.

Niğbolu Savaşı ya da Zaferi

Bir aya varmadan, haçlı ordusunun yüz otuz bine ulaştığı ve Anadolu'ya yürümeye başladığı söylentileri ulaştı Bursa'ya. Yıldırım, Haçlı ordusunun Osmanlı topraklarına gelmesini beklemeyerek, onları kendi topraklarında vurma kararı ile orduyu harekete geçirdi. Bir de adakta bulundu. "**Bu savaştan zaferle**

dönersem yirmi cami yaptıracağım." İşte bu adak, "Bir taş, bir hiç olan ben hakirin" dileklerinin kabulünün ilk nüvesi ve işareti idi.

Yine bütün Osmanlı memleketindeki camilerde hutbeler, vaazlar, verilmeye dualar ve hatimler okunmaya başlanmıştı. Ordu; Karesi'den, Germiyan'dan, Aydınoğulları'ndan Saruhan'dan katılan; bayrakları ve kıyafetleri farklı, rengârenk askerlerle Bursa'dan ayrıldı. Halk büyük birliklerin yola çıkışını heyecanla izledi ve askerleri dualarla uğurladı. Uğurlamadan dönen şehir eşrafı aralarında konuşuyorlardı. Biri: "Kastamonu, Amasya, Ankara ve diğer uçbeyliklerden de asker yola çıkmış." Öteki: "Hatta yevmiyeli Tatar askerlerden de katılacaklarmış." diğerleri: "Allah hepsini korusun, ana babasına, varsa çoluk çocuğuna bağışlasın." gibi sözler söyleyerek, Edirne'ye; ama asıl **Niğbolu**'ya doğru giden, Yıldırım ve askerleri hakkında konuşarak evlerinin yolunu tuttular.

1396'nın 25 Eylül'ündeki bu savaşta, Osmanlı ordusu kendisinden iki kat büyük olan ve "Yenilmez şövalyeler" olduklarını söyleyen: "Bizim zırhlarımıza kılınç, ok, kargı işlemez; gök düşse, mızraklarımızla tutarız." diyecek kadar kibirli haçlı ordusu ile karşı karşıya gelmişti. Sonucu çok önemli tarihi gelişmelere yol açacak olan bu savaş için Yıldırım ve ona bağlı beyleri; vezirleri, paşaları, komutanları ve askerleri her şeylerini ortaya koymuşlardı.

Çetin bir savaş sonunda haçlılar kesin ve net olarak büyük bir yenilgiye uğramıştı. Niğbolu zaferini bildiren, sancakbeylerine, komşu beylik ve krallıklara gönderilecek **Fetihnameyi** Mevlâna İdris kaleme aldı. 21 Zilhice 798 Pazartesi (25 Eylül 1396) tarihini düştü, beyanın sonuna. Burusa'da, Edirne'de, Kütahya'da, Amasya'da günlerce fenerler yakılarak bu zafer kutlandı. Salâlar, hatim ve mevlidler okunarak şehitler anıldı.

1396'daki bu **Niğbolu Zaferi**'nin ardından bir ay sonra,

soğuklar başlamadan, esir şövalyelerle Bursa'ya gelen Yıldırım, büyük törenlerle karşılandı. Sokaklar bir anababa günüydü. Bu uzun ve çok yorucu sefer sonucu sultanın, kışı Bursa'da geçireceği anlaşılıyordu. Burusa tekrar canlandı; çarşı, pazar hareketlendi. Yazın görmediğimiz vezirler, paşalar, komutanlar; hatta Veziriazam, Bursa sokaklarını renklendirip şenlendirdiler. Kurbanlar kesildi; fakirlere sadakalar, yemekler dağıtıldı. Padişah, iki hafta saraydan çıkmadı; istirahat etti. Bir cuma namazı sonrası, Çandarlı Ali paşa'ya:

– Avı özledim Lala. Bir av tedarikleyiver, dedi.

Sultan, üç gün sonra, yedi bin kişilik bir grupla Keşiş Dağı'na ava çıktı. Av nasıl yapılırmış, sultanın avlanması nasıl olurmuş görsünler diye, esir şövalyeleri de kelepçesiz, kayıtsız ava götürmüşlerdi. Şövalyeler hürriyete kavuştuktan sonra, sultanın ve Türklerin, "Avlarının" bile ne kadar ihtişamlı ve heyecan verici olduğunu Avrupa'da uzun yıllar anlatmışlardı.

Ben savaşta olan biteni, bir saray ziyafetinde, Bursa kadısı, müftüsü ve müderrislerinin; ahîbaşlarının bulunduğu bir sohbette, savaşı idare eden komutanlardan, Çandarlı Ali Paşa'dan dinledim:

– Yıldırım, Galliboli tarafı 'yolvermez' diye, ordunun Rumeli'ye Üsküdar'dan geçmesine karar verdi. Boğazdan geçişte ve yollarda güvenliği Evrenos Paşa kuvvetleri sağladı. Ordu Edirne'deki ordugâha ulaştı. Orada iki gün konduk. Ertesi sabah, güneş doğmadan bir buçuk saat önce namazı kılıp yola çıktık. Komuta heyeti olarak, askerlerimize; çok acele etmemiz gerektiğini, ehli salibin (haçlıların) Niğbolu Ovası'na toplanmakta olduklarını; obalarımıza, köylerimize varmadan onları orada karşılamamızın daha evla olacağını bildirdik. Lağımcı (tünelci), köprücü, tesviyeci, yol yapıcı ustalar; 40 kişilik bir grup halinde, önden giderek, ordunun geçeceği dere, tepeyi münasip hale getirmek için çalışıyorlardı. Derelerin üstünde taş köprü kurmaya

zaman olmadığı için, geçiçi asma köprü ya da havaleli köprüler kurduklarını görüyorduk. Ustaların zamanla yarışarak, büyük gayretlerle yaptıkları işlere biz de hayret ediyorduk.

Askerimiz şevkliydi. Sık adımlarla hızlı yürümemiz gerekiyordu. Arada, nefesleri yormayacak kadar marşlar, gülbanklar, salâvatlar söyleniyordu. Asıl zahmeti; levazımatçılar, topçular çekiyorlardı. Yüzlerce eşek, katır, binlerce at, onlarca deve; yüklerimizi, çadır, battaniye, sabun, un, şeker, yağ, kap, kazan, gülle, barut, ok, kalkan, mızrak gibi levazımatlarımızı taşıyorlardı. Hayvanları çekerek, iterek; hele yokuşlarda, uçurumlarda yedekleyerek gidiyorduk. Bir dere tepe bitiyor, bir dere tepe başlıyordu. Yol yapanlar insanüstü gayretleriyle en aşılmaz yarlarda, dağlarda bile bir araba geçebilecek genişlikte yol açmışlar. Ordumuzdaki onbinlerce asker bu şekilde akıp gidiyorduk.

Yemek ve namaz için duruyor; ancak istirahat etmiyorduk. Somunumuz arasına peynir, soğanımızı alıp hemen olduğumuz yerde tayınımızı yiyorduk. Verilirse ayran ya da hoşab içip cemaatler halinde kısa seferi namazımızı kılarak hemen yola devam ediyorduk. Bütün gün yürümekten, topları ve levazımatı taşıyan arabaları arada itip çekmekten askerimiz o kadar yoruluyordu ki gece herkes yattığı yerde hemen uyuyup kalıyordu. 5 gün sonra, Niğbolu'ya iki günlük mesafedeki Filibe Ovası'na konduk. Orada konakladık. Asker derede yıkandı; elbiselerini yıkadı. Biz son hazırlıklarımızı yaparken, katılacak birlikleri de beklemiş olduk. İki gün daha yürüyerek akşamüstü Niğbolu'ya bir saatlik mesafe kala ordugâhımızı kurduk. Orduya 5-6 saatlik istirahat ve uyku verildi. Bölük komutanları seslerini bölüklerine duyurmak için bağırıyordu. Cesaret verici sözlerle; ne kadar uyuyacaklarını, ne zaman kalkılacağını, sabah ne yapılacağını anlatıyordu. Askerimizin morali yerindeydi. Yıldırım, o gece, Doğan Bey'i ve kaleyi ziyaret etmiş.

Osmanlı Toplarıyla tanışın!

Güneş doğmadan toplar ve ordumuzla kale etrafına intikal ettik. Artık, iki ordu da karşı karşıya idi. 40 kadar topumuzu okçuların önüne dizmiştik. Çok geçmeden zırhlı; Sırp, Macar ve Fransız atlı şövalyeleri üzerimize hücüma geçtiler. Oklardan etkilenmeyerek hızla geliyorlardı. Topların mesafesine girince, topçuların komutanı Haydar Ağa: "Osmanlı toplarıyla tanışın!" diye bağırarak, topçularına ateş emri verdi. Sanki onun boyun damarlarını şişirerek ve gırtlağını yırtarcasına bağırmasına uyarak toplar büyük gümbürtü ve alevlerle gürleyerek atışa başladı. Güllelerin düştüğü yerlerde atlar, askerler tozun toprağın dumanın içinde etrafa dağılıp gidiyordu. Arkadan gelenler durup ne olduğunu anlamaya çalıyor, kimi de paniğe kapılıp geri dönüp kaçmaya koyuluyordu. Bir orduda panik ve kaçma başlarsa birbirine girip bozurlurlar. Haçlı ordusu da öyle oldu. Bir müddet daha topçu atışı ve okçuların yağmur gibi ok yağdırmalarının ardından sıra süvarilerimize gelmişti.

Ordumuzdaki kös ve davullar baştan beri bütün şiddetiyle vuruyordu. Aynı ritimle askerimiz hücuma kalktı. Göğüs göğse; kılınç, kalkan, kargı, topuz ne varsa şiddetli bir şekilde iki ordu birbirimize girmiştik. Ama Allah var, sanki sonuç baştan belli olmuştu. Bizim asker ne kadar dinç ve istekli ise, haçlılar da o kadar gevşek ve isteksizdi. Gece sarhoş oldular da sabah ayıkamadılar mı? Yoksa Allah onların kalbine korkumuzu saldı da nüzül (felç) inmiş gibi mi oldular anlayamadık. Sadece müdafaa yapıyor gibiydiler. Akşama kadar çetin bir mücadele sonunda savaş alanının tamamını terk edip kaçtılar. Ardlarına süvarilerimiz düştü. Binlerce ölü, yaralı ve esir bırakmışlardı.

Yıldırım savaş meydanını gezmeye çıktı. Babasının şehadetinden ders alındığı için etrafı et ve çelikten kale gibi çevriliydi. Elleri arkadan bağlı esir Türk askerlerinin şehit edilerek yığılmış oldukları bir yere gelince sultan orada uzunca durdu. Bir kısmını

tanıdığı, görev verdiği, bu genç askerlerin öldürülmelerine çok üzüldü ve kılıncına dayanarak birkaç defa sarsılarak ağladı. Kısas olarak onların esirlerinden de öldürülmesini söyledi. Esirler getirilerek öldürülmeye başlandı. Sultan gidince, şehzade Mustafa bunu durdurdu.

Size birşey söyleyeyim mi? Harp çok kötü bir şey. Haçlı hücümü olmasa çıkar mıyız sefere? Resullullah aleyhisselam, "Sulh hayırlıdır." dememiş mi? Bir de, bilir misiniz, ceng insanı nasıl yoruyor? Bir gün ceng etmek bir ay hiç durmadan idmana; güreşmeye, ava, ağaç yarmaya bedel demektir. Her an şehadetin gelebileceği ihtimali ve "kâfiri mutlaka def etmek gerek" fikriyle ceng ederken; korkan atımızı dehleyip, hem dört tarafımızdan gelen kılınç kargıyı defedip, kollarımızın dermanı tükense de, var gücümüzle kılınç vurmak yaman iştir. Savaştan sonra insan hiç yarası beresi yoksa bir ayda zor dinlenir."

Niğbolu Savaşı'ndan sonra, diğer savaş sonraları gibi, geriye kalan binlerce şehit, gazi, dul, yetim oldu. Bu savaş, halk arasında, olağan ya da olağanüstü hikâyelerle, destanlarla ve anılarla en az kırk-elli yıl anlatıldı Bursa'da. Niğbolu'yu ileride gene anlatacağım ama şimdi farklı bir anıyı aktaracağım sizlere. Gazi Turhan Paşa'nın kendisinden dinledim. "Burusa'dan, Edirne'ye, oradan da Niğbolu'ya doğru hareket eden altmış bin kişilik Osmanlı ordusunun arkasından bir artçı birlik görevlendirdim. Mutemed adamlarımdan Manisa'lı Fahreddin'e bin altın verip ordunun yolu üstündeki bağ-bağçalara, ekinlere, meyvelere, mallara bir ziyan değdiyse tazmin ediniz; Müslim, gayrimüslim reayanın gönlünü alınız." diye tenbihatta bulundum. Badehu (sonra) Fahreddin'den malumat sordum. Fahreddin: "Paşam ordumuz köylünün ekinine, meyvesine, malına, davarına, kızına kızanına bir ziyan vermeyipdir. Bir salkım üzüm alsa, meyve yese, dal kırsa, akcasını koymuştur. Halk askerlerimizin bu tavırından çok mesrur olmuştur. Bana memnun ve gözü yaşlı beyan

ettiler. Sizin âdilâne tedbiriniz ve emrinizle, onların şikâyetlerini sorup, gönüllerini almamız, Müslim, gayrimüslim, varlık reayanın, (idaremiz altındakilerinin) duasını mucip olmuştur." dedi. Daha sonra kendisi de 'Paşa' olan Fahreddin de bu uygulamayı örnek alıp devam ettirdi.

Bursa halkı ve "Sultan Yıldırım'ın; yani Osmanlı emirlerinin idaresi altındakiler" haydi, daha genişleterek söyliyeyim; dost, düşman Anadolu'daki bütün beyliklerin halkı, İslâm'ın zaferleri olarak gördüğü bu gelişmelerden çok mutlu oluyordu. Hakikaten geniş bir coğrafyada tam bir emniyet, huzur ve sükûn hâkimdi. Her yerde hareketlilik ve inşaatlar görüyor, duyuyordum. Bu emniyet ortamı imaret ve ticari gelişmelere iyi bir zemin hazırlamıştı. İznik'e kumaş, bıçak, kap, kaçak satmaya gidip dönen Hace İbrahim, gördüklerini dostu Ali pehlivana şöyle anlatıyordu:

– İznik'e mutlaka bir varmalısın. Çandarlı Ali Paşa, babasının başlattığı camiyi, Sultanın izniyle tamamlamış. Bir görmelisin, Ben 48 yaşındayım, böyle bir minare görmedim; firuze yeşil ile koyu gök (lacivert) çinilerle çok güzel dikmişler minareyi, külahını sivri kurşun kaplı yapmışlar. Tuğlaları sırlı yapıp zikkaklı istiflemişler, şerefesini anlatamam, nasıl güzel koymuşlar. Tasvire dil yetmez, görmek lazım.

– Onun için mi ona İznik Yeşil Camiî diyorlar?

– Beli, bir de merhum Sultan Orhan'ın hanımı Nilüfer Hatun'un imareti, oğulları Süleyman Şah'ın medreselerini de görmelisin. Âlemi İslâm'ın en büyük âlimleri ders veriyorlarmış. Arapdan, Acemden, Koniya'dan şagirtleri var. İznik pek şenlenmiş. Daha ne çini fırınları, ne dükkânlar; hanlar, hamamlar… mutlaka görmelisin.

– Doğru dersin, varmalıyım. Bir günde Yenişehir'e gider, gece konar, ertesi gün de İznik'e varırım. Aynı şekilde iki günde Bursa'ya avdet ederim.

– İznik'te de, Yenişehir'de de Ahîler seni aç, açık komaz; misafir ederler.

– Yenişehir'de akrabalarım var, İznik'te ahilere konarım.

Çandarlı Ali Paşa

Yıldırım sultan olunca, şehzadeliğinde lalası olan Çandarlı Ali Paşa'yı veziriazam yapmıştı. Devlet işlerinin tamamını vezirleriyle Çandarlı Ali Paşa yürütüyordu. Her önemli gelişme ve durum zaten divanda ya da divan sonrası Yıldırıma takdim edilirdi. Yıldırım'da Kara Timurtaş Paşa'nın torunu ve Çandarlı Hayrettin Paşa'nın oğlu olan Ali Paşa'nın idaresinden çok memnundu. Hem Bursa'da hem Edirne'de Yıldırım, Ali Paşa'yı yanından ayırmazdı. Edirne'deki meşhur "Alipaşa Kapalı Çarşısı" onun eseridir.

Mesele çözmede, sevk ve idarede asker ve komutanlara kendisini saydırmakta çok başarılı idi. Elindeki bu selahiyet ve gücü yıllarca iyi kullandı; ancak şa'şaya, eğlenceye de düşkündü. Hisardaki sarayında sık sık eğlence düzenlerdi. Uzun kış gecelerinden birinde Yıldırım'ı da sarayına davet etti. Emirlerinden olan Fazıl Bey'in anlattığına göre sultana yakışır bir eğlence ve yemek tertip etti. Yüksek, geniş, süslü salonun ortasındaki şadırvanlı havuzun etrafında güzel Rum kızları oturmuştu. Etrafta meyve ve şarap taşıyan Bulgar, Sırp, Macar kızları dolaşıyordu. En iyi sazendeler çeşitli dilde şarkılar söylüyorlardı. Hayatı talimler ve savaşlarda geçmiş Yıldırım böyle zengin sofraların etrafında şarkılar söyleyip dans eden kızları görünce: "Lala, meğer biz hiç yaşamamışız." dedi. Sultan o geceyi çok neşeli geçirdi.

Yıldırım kendi sarayına ilave binalar yaptırdı. O da böyle eğlenceler tertip eder oldu. Halk arasında saray bahçesinin cennet bahçesi gibi olduğu, sarayda 50 odanın bulunduğu konuşuluyordu. Bu senelerde Yıldırım'ın gazâlardaki cengaverliği, her yere yetmesi, devleti dirayetle idare mahareti, memleketi imarı

övülerek anlatılıyordu. Sohbetler: "Ama bir de alem yapıp ecnebi kızlarla eğlenmese" diye temennileriyle bitiriliyordu. Müftü, molla, tekke erbabı, sofiler buna üzülüp kızarken; bazı vezirler, tüccarlar, paşalar: "Padişahlar on erkek gücündedir, haremindeki eşleri de cariyeleri de kendisine helaldir." yollu savunma yapıyordu. Fakat: "Amma şarap içiyorsa, onu yapmaması lazım." demeyi de ihmal etmiyorlardı.

1396 yılı sonbaharında sabah serinliğinde kuşların şarkıları arasında, Vezir-i Azam Çandarlı Ali paşa ve avanesi saraya girdi. Beysarayı'nın "Ağaçlıyol"undan yürüdüler. Büyük havuzlu rengârenk çiçekli bahçeden geçtiler. Yeni yapılmış divanın oradan kabul ve huzur salonlarına geldiler. Yıldırım'la görüşeceği hasodanın önünde durdular. Saray serdarı, kolağası ve beraber geldiği vezirler burada kaldılar. Çandarlı değerli Hint halılarıyla kaplı has odaya yalnız girdi. Yıldırım tahtında oturuyordu.

– Veziriazamımızın ehem konusu ne ola ki, diye sorunca, Çandarlı saygı merasimini hızla yerine getirerek, mutlu bir şekilde:

– Yuannis en güçlü adamını gönderip bana bir nağme ulaştırdı. Kostantinopol'ün hükümdarları birbirini kırmakta imişler. Benim size ricacı olmamı ister. Ayrıca kabul buyurursanız, elçisi size de bir nağme sunmak ister.

– Ne dersin Ali Paşa, doğunun ve batının en güçlü ordusuna sahip olduğumuzu ve bize dayanmayan kişinin, imparatorluk tahtına oturamayacağını Yuannis rezili nihayet anladı mı?

– Bunu Yuannis de, Manuel de, Andronikos'ta bilir sultanım.

– Yorgi; yani Seyyid Ali ne haber gönderir, halk ne dermiş?

– Elvan Bey ve Mustafa kulunuz Galata'da, Kostantinopol'de iki ay gezip Süküdar'daki Karaca Ahmet ve Seyit Ali'den de malumat alıp geldiler. Bu malumata göre, hâlihazırda tahtaki

Palegeolos'un hükmü bitmiş. Ancak kendi hallerine bırakırsak üçü de tek başına hâkim olamazlar. Belki biri tahta oturur ama çok kan akar; geride kalanların hem kendileri hem çocukları öldürülür; ya da gözleri kör edilir veya Amilus zindanlarında delirirler.

– Lala, has divanı toplayınız; Anadolu ve Rumeli Beylerbeylerini, Kazaskeri de davet ediniz; doğrusunu seçmeliyiz, dedi.

İki ay sonra Kostantinopol'e elçi gönderilen Doğan Bey ve Elvan Bey, yaptıklarını has divana anlatmak için geldiler. Doğan Bey, Yıldırım'ın çocukluk arkadaşı, Elvan Bey de kayın biraderi (Devlet Hatun'un kardeşi) olmasına rağmen, sultanın ve divan huzurunun adabına uygun olarak el pençe divan durup, boyun eğip, yüzü yerde bekliyorlardı. Sultanın: "Şöyle oturup anlatınız" demesiyle gösterilen yere oturdular. Doğan Bey:

– Emriniz üzerine nağmenizi imparator Palegeolos'a verdim. O okuduktan sonra, sözlü olarak da kendilerinin Selanik'e tek hâkim olarak gönderilmesine, Yuannis ile Andronikos'un eşit hükümran olarak Bizans'ın yeni imparatoru olmalarına karar verdiğinize, bunun tatbikinin ve sükûnetin sağlanmasına kadar dört çağırım ötedeki ordugâhınızın yerinden kalkmayacağına dair emirlerinizi bildirdim. Tahtın kendi elinden gittiğini duyunca, Palegeolos'un, ölüm korkusundan olacak, rengi bembeyaz oldu. Ancak hayatta kalacağını Selaniğe gidebileceğini duyunca sevinçten neredeyse ayaklarımıza kapanacaktı.

– Haşmetli Sultanınıza hürmet ve bağlılıklarımı, şükranlarımı iletin, dedi ve değerli hediyelerle bizi uğurladı.

– Yuannis ve Andranikos ile görüşmeniz nasıl oldu?

– İkisi de eskiden de uygulanan iki ortaklı hükümranlığı kabul ettiler. Kan akmadan, kargaşa çıkmadan bu meselenin halinden çok memnunlar. Zatınıza değerli hediyeler gönderdiler, şükran ve bağlılıklarını iletmemizi istediler. Nağmelerini takdim ederiz.

– Yıllık vergiye itirazları oldu mu?

– Hayır sultanım, bunu hakkımız olarak görüyorlar.

Yıldırım, veziriazamına ve diğer vezirlerine baktı. Onlar da sultana gelişmeleri yorumladılar ve memnun olduklarını ifade eden konuşmalar yaptılar.

Ancak iki yıl geçtikten sonra imparator Yuannis, vergiyi göndermeyip Kostantinapol'ün surlarını daha muhkemleştirmeye başlayınca, Yıldırım, derhal vergilerini ödemesini, yeni istihkam, sur ve hendek yapımlarını durdurmasını istedi. Aksi halde muhasara ve fethin kaçınılmaz olduğunu bildiren bir nağmeyle elçiler gönderdi. Bir değişiklik olmaması üzerine, Çandarlı Ali Paşa'nın:

– Sultanım, Kostantinapol'ün muhasarası müşküldür, fethi zordur. Anadolu ve Rumelideki muarızlarımız boş durmazlar, dedi.

Buna rağmen Yıldırım Kostantinopol'ün ikinci muhasarasını başlattı. Beykoz sırtlarında **Güzelce Hisar** adında bir kale inşaatını bir yılda bitirdiğini söylemiştim. Ayrıca Çanakkale Boğazı'ndan Cenevizli'lerin yardımını engellemek için, "**Kilid bahir kalesi**" inşa edilmişti. Kostantinopol'de yaşayan Türkler için, bir kadı tayin edildiğini daha önce anlatmıştım. Bu muhasara da Yuannisin, "Yıllık vergiyi vermeyi kabul etmesi" üzerine kaldırıldı. Yıldırım'ın Kostantinopol'ü kuşatması sonucunda vergiye bağlayıp diğer şartlarını kabul ettirmesi, göz alıcı şöhretini dünyaya yaydı ve büyük yankı yaptı. Balkanların kayıtsız şartsız hâkimi olan Osmanlı'nın bu gücü Karamanoğulları hariç Avrupadaki krallıklarda ve Küçük Asya'daki beyliklerde Osmanlı'ya karşı hayranlık uyandırdı.

Karamanlı'lar, Kostantinopol seferini fırsat bilerek Osmanlı topraklarına tecavüz etti. Birçok uyarıya rağmen geri adım atmayınca, artık çileden çıkan Yıldırım, son dersi vermek için ordusuyla 1397'de Konya'ya girdi ve babası Hüdâvendigâr

zamanından beri hiç uslanmayan ve saldırgan olan eniştesi Karamanoğlu Alâeddin Bey'i idam ettirdi. Alâeddin Bey'in oğlu Mehmed ve küçük oğlu Ahmed'i savaş suçlusu ve ölüm cezaları olmalarına ve vezirlerin cezaların infazına ısrarlarına rağmen öldürtmeyip, Bursa'ya getirerek Yerkapı'daki hapishaneye koydu.

Buhara'dan Burusa'ya…

Bursa'ya, **Medine**'den **Muhammed Şemseddin** isimli bir genç geldi. 1390'lı yılların başında şehrimize yerleşti. Müslümanlar arasında bir heyecan dalgası oldu ve asırlarca sürecek etkileri konuşulmaya başladı. İlk duyduğum, Peygamberimizin şerefli soyundan olduğu idi. Peygamber Efendimiz Aleyhisselam'ın manevî görevlendirmesiyle Bursa'ya gelmiş. 1389 yılında Buhara'dan Medine'ye göçmüş olan bu âlim genç, bazı Medineli'lerin, Buhara'dan geldiği için, Peygamberimiz Aleyhisselam'ın soyuna dayanması konusunda şüphe etmeleri üzerine, Resullulah Efendimiz'in kabr-i şerifleri önünde, "Esselamû Aleyke ya Ceddi" (Selam senin üzerine olsun dedeciğim) demesiyle, Kabr-i Şeriflerinden, "Ve aleykesselam ya veledî" (Selam senin de üzerine olsun evladım) cevabı gelmesiyle Medine'de çok meşhur ve saygı duyulan bir makam sahibi olmuş. Rüyasında, Peygamberimiz Muhammed Aleyhisselam'ın önünde oturmaktadır. Yanında Hz. Ali de vardır. Kendisine: "Ey oğul, Allah'tan sana işaret olundu ki, Diyar-ı Rum'a (Anadolu'ya böyle deniyordu) varıp, ceddin Hz. Muhammed'in sünnetini Müslümanlara öğretesin. Sana üç kandil yol gösterecek. O kandiller nerede sönerse oraya yerleş. Mezarında orada olacak." denir.

Bu manevî emirle Muhammed Şemseddin, kendisinden ayrılmak istemeyen Buharalı ve Medineli'lerden oluşan bir kafileyle Medine'den çıkıp; Kudüs, Şam, Halep, Antakya, Konya, Kütahya, İnegöl üzerinden kendilerine gösterilen üç ışığı takip

ederek Bursa'mıza gelip konaklamışlar. Şimdiki Işıklar Askeri Lisesi'nin olduğu "**Işıklar**" mevkiinde üç gün yanmaya devam eden ışıkların sönmesi üzerine; "Bizim ömür kandillerimiz bu şehir üzerinde sönecek, mezarımız bu şehirde olacak" diyerek Bursa'mıza yerleştiler.

Bursa'da babasının sanatı olan çömlekçiliği icra etmeye başlamıştı. Aynı zamanda çevresine İslâm'ı öğretiyordu. Bursalılar, anadili Türkçe ve Buharalı bir Türk olan bu gence sahip çıktılar. Aynı zamanda Medine'den geldiği ve Resûlulah Efendimizin soyundan olduğu için kendisini çok sevdiler. Yaptığı her hareketine bir mânâ verdiler. Türkiye'de hakkında en çok keramet ve hikâyeler anlatılan velilerden olacağı o zamandan belli olmuştu.

Sırlı Bir Evlilik ve Sultanla Tanışma

Bir yaz günü Muhammed Şemseddin ile Yıldırım Bayezid'in kızı Hundi Fatma Sultan'ın evlendiği duyuldu. Yıldırım Balkanlarda seferde idi. Sultandan habersiz evlenmişlerdi. Sultanın reşit olan kerimeleri (kızı) rüyasında, bu evlilik ile emir olunduğunu görmüş. Muhammed Şemseddin de aynı rüyayı görmüş. Valide Sultan'dan istemiş. Annesi de kırk deve yükü altın getirirse kızını kendisine vereceğini söylemiş. Tabii ki bir çömlekçinin bu kadar altını bulmasına ihtimal vermemiş. Halktan duyduğuma göre Muhammed Şemseddin, Nilüfer Deresi'nden topladığı kırk deve yükü taşın, Allah'ın lütfuyla altına dönmesiyle Hundi Hatun'u nikahlamış ve (Sarayda değil) kendi evinde yaşamak üzere evine çıkarmış.

Kendisi seferde iken kızının, Medine'den gelmiş bir çömlekçi ile evlendiğini duyan Yıldırım, deliye dönmüş; kızgınlığından kırk tane cengaverini göndererek o adamın başını getirmelerini istemiş. Yıldırım'ın sayıp güvendiği Bursa kadısı (sonra II. Murad döneminde Osmanlı memleketinin ilk Şeyhülislâmı olan)

Molla Fenarî, cengaverleri güç bela durdurarak padişaha bir mektup yazar. "*Bu gencin Resûlulah Aleyhisselam Efendimizin şerefli soylarından geldiğinin kesin olduğunu, kendilerinin Peygamber Efendimiz ile dünür olduklarını bunun dünya ve ahiret mutluluğuna vesile olacak çok hayırlı bir iş olduğunu, damatları olan bu zatın da çok değerli bir âlim olduğunu, tanıdıktan sonra kendilerinin de çok seveceğini*" anlatır. Molla Fenarî'nin yazdığı bu mektup, atlı ulaklarla Edirne'de olan Sultana üç günde ulaşmış. Sultanın affını bildiren cevabî mektubu Bursa'ya erişinceye kadar cengaverler Muhammed Şemseddin'i evinde tuttular. Bursalılar ancak bu mektuptan sonra derin bir "oh" çekerek nefes alabildi. Molla Fenarî'nin araya girmesiyle haşmetli Sultan yumuşayarak damadını kabul etmiş oldu.

Kış başlamadan Bursa'ya dönen Yıldırım'ın, Mihaliç (Karacabey) tarafından geldiği haberi ulaştı. Karşılamaya rengârenk kaftanlarıyla çıkan Bursa kadısı Molla Fenarî, subaşı Koca Naib, vezir İvaz Paşa, Kara Halil Paşa, saray serdarı, has askerleri ve halkın yanında yeni güvey Muhammed Şemseddin'de vardı. Şaaşalı ve kalabalık etrafıyla gelen Yıldırım, karşılayan heyetin yanına gelince atından indi. İleri gelenlerin hepsiyle tek tek musafaha yapıp hal hatır soruyordu. Onlar da çok sevdikleri haşmetli sultanın sağ salim dönüşüne çok sevinerek kendisine dualarla karşılık veriyorlardı. Ama herkes damadına nasıl davranacağını merak ediyordu. Molla Fenarî seğirtip Muhammed Şemseddin'in yanına kaydı. Onu kendisi takdim etmek istiyordu. Yıldırım damadının yanına gelince daha tanıştırmadan yüzüne bakıp:

– Kalenin kapısını açan sendin değil mi? diye sordu. Muhammed Şemseddin sadece başını salladı. Gülümsedi:

– Ömrünüz uzak, kılıncınız adil ve keskin olsun Sultanım, dedi.

Bu konuşmadan kimse bir şey anlamadı. Yıldırım damadını tanıdıkça çok sevdi. Peygamber soyundan geldiği için, kendisine

"Emir" denilen Muhammed Şemseddin, ilim sahibi ve sultan damadı oluşu sebebiyle ilerleyen yıllarda halk arasında, "**Emir Sultan**" diye anılır oldu. Emir Sultan'ın bahsine ileride devam edeceğim.

Gezgin derviş ve mollaların gelişleri devam ediyordu. Her geldiklerinde gene üzerine basa basa, "Gâzâ, ehli İslâm'ın ayakta kalmasının tek yoludur." "Gâzâ, küffarın tecavüzatına sed olmağ, muzırratını def etmeğ, öz canını, malını ve hakkını saklamağ demektir." diyorlardı. Cemaat, onlar gittikten sonra, dinlediklerini aralarında günlerce konuşur ve onlara hak verirdi.

Fetihnameler… Fener alayları…

Evrenos Paşa, Paşa Yiğit, Hacı İlbeyi, Ece Bey, Lala Şahin gibi paşaların Rumelide yaptığı fetihlerin haber ve müjdesi Bursa'ya her yaz ulaşırdı. Gazilerin hangi şehri aldığı çarşı, pazarda halka tellallarla duyurulurdu. Şükür etmeleri, sadaka dağıtmaları, kurban kesmeleri tavsiye edilirdi. Yıldırım döneminde de bu fetihler ve Burusa'ya gelen müjdeli haberler eksik olmadı. Hatta halk, artık nerelerin fethedildiğini hatırlayamaz oldu. Bazen de:

– Yahu Selanik (ya da Mora, Tırnova, Yanbolu) daha önce fetholunmamış mıydı?

– Evet daha önce feth olunmuştu; hatta Kayseriye'den kırk ocak (aile) oraya göçüp konmuştu. Daha birçok molla ve derviş de gitmişti. Ama Sırpıyan (ya da Bulgariyan) demekki tekrar geri almış, şimdi bir daha fetholunmuş. Gibi konuşmalara şahit oluyordum.

Büyük zaferlerden sonra bir hafta boyu geceleri, "**Fenerler**" yakılır, alaylar dolaştırılırdı. Hele gözde komutanlar, gaziler; hele bir de sultan dönerlerse, en az bir konaklık mesafeye karşılamaya çıkılırdı. Kaimmakam (Kaimmakam, sultanın makamına

geçen ya da taht koruyucu olan şehzadeye denirdi. Daha sonra Payitaht, yani taht şehri, başşehir Edirne'ye taşınınca Bursa'ya Kaimmakam olarak bir Şehzade, Subaşı ya da bir komutan bırakılır oldu. *Daha sonraları bu adet **Kaymakam** olarak devletin temsilcisi anlamında devam etti.*) Şehzade ya da subaşı; kadı, müftü, ahibaşı, umera, ulema ve halk, savaştan dönen gazileri karşılardı.

Mehteran kös vurarak, münâdiler gelenleri tanıtarak, destancılar, savaşta gösterilen kahramanlıkları; şehitleri, gazileri, bazen düz, bazen kendilerine has nağmeli makamlarla anlatarak, şehre girerlerdi. Sultanın ve ordunun bu şekilde gelmesi ile şehir bir hafta çalkalanır, hareketlenir sonra herkes günlük hayatına dönerdi. Mısır, İran gibi büyük devletlerin sultanlarına, komşu beyliklerin beylerine, sultanın ağzından ya da veziriazamın ağzından, "**Fetihname**" ya da "**Zafername**" yazılarak özel elçi ya da ulaklarla gönderilirdi. Daha sonra da o sultan ya da beylerden hediyelerle beraber; tebrik (kutlama), takdir ve iyi niyet mektupları gelirdi.

Gazilere ziyaretler yapılır, teşekkür edilir; yaralılara şifa duaları okunurdu. Şehitler için camilerde salâlar verilir, gıyabi cenaze namazları kılınırdı. Hocalar camilerde; Yasin, Tebareke, Fetih Sureleri, kaside okurlar; hatimler yaparlardı. Dul kalan hanımlarda komşular toplanır, 40 gün evinde yemek pişirtilmez, hazır getirilir, kadın ve çocukları yalnız bırakılmazdı. Oğulları varsa sultanın ya da vezirlerinden birinin himayesine sokulur. Yüksek bir komutanın çocuğu ya da kabiliyeti olanlar saraya enderuna (geleceğin yöneticilerini yetiştiren saray okuluna) ya da yeniçeri ocağına alınırdı. Şehitlerin hem çocuğuna, hem hanımına sahip çıkılır; aidat bağlanırdı. Yetişkin kızı varsa evlendirilirdi. Bunlar hem bir vazife kabul edilir hem de çok sevap sayılırdı.

***

Yıldırım Bayezid, Abidevi bina yapmaya çok meraklı bir sultan idi. Her yıl mutlaka iki-üç cami, bedesten, imaret gibi yapılar inşa ettiriyordu. Bursa'daki Yıldırım Camiî'den başka Kütahya'da başlattığı Ulu Camiî inşaatı başına (başımıza) gelen felaketle yarım kaldı. Bu camiyi oğlunun torunu II Mehmed. (Fatih Sultan) tamamladı. Boğazın Asya tarafındaki Anadolu Hisarı'nı da, 1394–96 arasında Yıldırım yaptırmıştı ve hâlâ ayakta. Şimdiki Bulgaristan sınırlarındaki Vidin'e giderseniz orada duran kale ve hisarlar da Yıldırım'ın yadigârıdır. Bergama'daki Ulu Cami'yi, Edremid ve Kınık'ta Yıldırım adındaki camileri yaptıran da odur. Edirne'de başlayıp sonra oğlu Süleyman, Musa ve en sonunda Çelebi Mehmed'in tamamladığı "Camiî Kebir" Yıldırım'ın tarihimize armağanıdır. Yıldırım'ın size anlatmadığım başka camileri de var, onlarla beraber, tarihimizde en çok cami yapan, kale ören sultandır.

Osman Bey'in Orhan Bey'in, Hüdâvendigâr'ın olduğu gibi Yıldırım'ın da "gözleri kızgın, yürekleri pek" vezirleri vardı. Hepsi zamanlarını, canı gönülden inandıkları din ve devletleri yolunda harcıyorlardı. Onlar da kendi adlarına cami, medrese, hamam yaptırıyorlardı. Osmanlı reayası, (İdaresinde olanlar) Yıldırım Bayezid gibi güçlü, faal bir sultanları olduğuna çok seviniyorlardı. Artık Osmanlı dışındakiler de ona "Sultan" diyorlardı. "Meliki diyarı Rum" olarak anılıyordu, dost ve düşmanın yanında.

1397 nin Baharı geldi. Her bahar gelişinde olduğu gibi dağlardaki karların erimesiyle çağlayıp akan buz gibi suları ve üstümüzdeki bahar güneşinin çok yakmayan ama ısıtan ışıklarıyla tabiat cıvıl cıvıl canlandı. Ağaçların dalları; otlar, yoncalar, çimenler, rengârenk çiçekler dirilirken; bülbül, kanarya, saka, serçe, kumru, güvercin, kırlangıç kuşları, şarkı söyleyebilen binlerce böcekle ve sokaklara çıkmaya başlayan şen şakrak çocuk sesleriyle yeryüzü dirildi. Çobanlar çoğalmış sürülerini otlaklara

çıkardı. Çiftçilikle uğraşanlar tarlalarını sürmeye ağaçların bakımına gidip gelmeye başladılar. İnşaat yapacaklar da inşaat hazırlıklarına başlıyorlardı.

Yıldırım'ın kızkardeşleri, eşleri geniş aile şeklinde Beysarayı'nda oturuyordu. En büyük oğlu Ertuğrul, Aydın'da; Süleyman, Rumeli'de idi. Mustafa, İsa, Mehmed ve Musa, vezir ve Lalalarıyla değişik yerlerde valilik yapıyorlardı ya da gezi anlamında seferde idiler. Bir gün, eşleri sarayda; Germiyan Beyi'nin kızı Devlet Hatun, Dülkadir Beyi'nin kızı Sultan Hatun, Aydınoğlu İsa Bey'in kızı Hafsa Hatun; kızları Fatma, Melek ve Hundi Hatun'lar ile haremlikte yemek yediler. Damatları ve yaranları yan salonda yediler. Yıldırım selamlığa geldi. Oturup sohbet ederlerken söz, adağı olan, yirmi camiyi yaptırma konusuna geldi. Yıldırım:

– Adağım olan 20 cami inşaatı için hazırlıklar gerek. Ayrıca ihtiyacı olan yerleri seçmek lazım.

Damadı Emir Sultan:

– Hünkârım, yirmi yere yirmi ayrı cami yapacağınıza, yirmi kubbeli bir "Camiî kebir" yapsanız. Bu hem devleti aliyenizin haşmetini, hem dini mübini İslâm'ın üstünlüğünü, dosta düşmana gösterir. Hem Burusa'mızın cuma ve bayramlarda toplanan cemaate yetecek bir büyük camiye ihtiyacı var.

– Benim adağım yerine gelür mü?

– Beli sultanım, gelür.

Bu konuşmalardan sonra, sultan bir ferman yazdırarak, "Camiî kebir" yapma çalışmalarını başlattı. Konuşulanlara göre Emir Sultan, cami yeri olarak, rüyasında, Emir Han'ın üstündeki meyve bahçelerini, sınırları belirlenmiş yemyeşil bir saha olarak görmüş. Bahçeler paraları ödenerek satın alındı. Hatta doğu minaresi için Emir Han'ın ahırlarının yıkılması gerekiyordu. Vakıf olduğu için onun da parası ödenerek yıktırıldı.

O bahar sefere çıkılmadı. Yıldırım zamanının çoğunu Bursa'da geçiriyordu. Yapılan inşaatları geziyor, halkla konuşuyor, uzaklardan gelen elçileri ve dostlarını kabul ediyordu. Benim içimdeyse bir sevinç bir heyecan var; kıpır kıpır, yerimde duramıyorum. Sebebini merak ediyorsanız, yapılacak olan yirmi kubbeli Camiî kebir inşaatının başlayacağını duydum ya işte ondan.

Bugüne kadar yapılan camilerin bünyesinde olabilmek için yıllardır yaptığım dualarımın ertelenen cevabının daha hayırlı bir şekilde kabul edileceğini ümit ederek dualarıma tekrar sarıldım. Biliyordum Allah, yapılan dualara mutlaka cevap veriyor. Ya aynını kabul edip hemen verir, ya erteleyip sonra verir. Ya da "hayırlısını" dilemişsek belki istediğimizden daha hayırlısını verir. Ben biliyor ve bekliyordum; mutlaka cevap verilecekti.

Camiî Kebir (Ulu Cami) İnşaatı Başlıyor…

İbrahim Paşa, Yıldırım'ın emriyle, Camiî kebir (O zamanlar şehirdeki en büyük cami anlamında.) inşaatının mes'uliyetini üstlenmişti. Hazine veziri Hüseyin Paşa, Hacı İvaz, Umur Bey, Ali Neccar gibi zamanın iş bilir, ileri gelenleri inşaatla ilgili işleri görüşmek için toplandılar. İbrahim Paşa:

– *Ağalar, **Camiî kebir dikmek**, büyük bir iştir. Bildiğiniz gibi, Anadolu'da, kimsenin koruması olmadan (başka sultanlığa haraç vermeden) varlığını devam ettirebilen, büyük devlet olmak düşleyen, özünü civar beyliklerden yüce gören beylikler, cum'a namazının kılındığı yer olduğu için, "hür olduğunun, egemenliğinin" alâmeti olarak, Camiî kebir diker. Camiî kebir'i olan beylik, civarındaki beyliklere demek ister ki: "Buraların hükümranı benim, bana taabi olun." Yani bu, "**devlet**" olma nişanesi sayılır*. Gene bildiğiniz gibi, Anadolu ve Rumeli'nin en büyük hükümranlığı, hamdolsun, bizimdir. Demek ki en büyük ve farikalı Camiî kebir bizimki olmak gerektir.

Dinleyenlerin hepsi, bu söylenenleri tasdik eder ve memnuniyetlerini gösterir şekilde sözler söylediler. İbrahim Paşa, devam etti:

– Diyarıbekir, Sivas, Koniya, Birgi, Magnisa, Arzıyırum (Erzurum) gibi büyük ve meşhur Camiî kebir'i olan Ellere ikişer kalfa göndersek de camimizin hendesesini ondan sonra yapsak. Ali Neccar:

– Adam göndermeye hacet yok. Koniya ve Diyarıbekir'in camileri, kiliseden devir alınmadır. Büyüktürler; ancak hendesi (Mühendislik hesaplı, planlı) değildirler. Magnisa ve Birgi camileri hastırlar fakat küçüktürler. 1179 yılında Saltukoğlu Nasiruddin Muhammed'in Arzırum'da yaptırdığı Camiî de has bir Camiî kebir'dir. O Camiî eyi bilirim. Yüz ona seksen iki adım, (54 x 41 metre) büyüklüğünde cesim, yüksek bir binadır. Kıbleye doğru yedi bölmedir, Arzırum'un kara taşından yapılma, yüksek kemerlidir; ancak çok sanatlı, müsenna vezinli ve nâzım (Simetrik ölçülü ve düzgün) değildir. Bizim yerimiz daha gendir. İnşaallah bizim camimiz daha cesim, sanatlı müsenna vezinli ve muhkem (Sağlam) olacaktır.

İbrahim Paşa, Ali Neccar'ın bu bilgili konuşmalarından memnun oldu. Zaten ona vazife vermeyi düşünüyordu. İşinin ehli; usta, kalfa, amele tedarikini İvaz Bey'e; hendesi mukavemet (mühendislik) ve mimari tasvirlerini, Ali Neccar'a ve ustalarına; malzeme tedariki işlerini de Umur Bey'e, taksim ettiler. Para işlerini Hüseyin Paşa takip edecekti.

İşbaşına

Yirmi kubbeli bir Camiî kebir yapılacağı haberi Bursa'da duyulunca, "Yirmi kubbeli bir caminin tutturulamayacağını" iddia edenler ortaya çıktı. Bazı boşboğaz insanlar orada burada: "On adam boyunda duvar mı olurmuş, diyordu. Bazıları da: "Böyle büyük bir binanın inşasının mimarlarca kabul olmayacağı,

bunun bir heves olduğunu." söylüyordu. Böylesine büyük bir camiyi herkesin kafası almıyordu.

Baş mimar ve ustabaşı olarak en çok Ali Neccarı ve İvaz Paşa'yı görüyordum işin başında. Uzunluluğu 68 metre, genişliği 56 metre dikdörtgen olacak şeklinde planlanmıştı. İnşaatta çalışacak usta ve amele bulmak için tellallar çıktı. Günlerce derin temel kazıldı. Toplanan birçok mimar; usta, kalfa, duvarcı, tesviyeci, harçcı, amele ara vermeden; sıcak soğuk, kar kış demeden çalışıyorlardı. Herkes işbaşı yapmıştı. Beni bir merak sardı, acaba bana da sıra gelecek miydi?

İnşaatın ilerlediği günlerden bir gün, benim de içinde bulunduğum taş öbeğin yanına, katırların çektiği arabalar ve bir sürü amele geldi. Artık bu caminin inşaatında kullanılacağım belli olmuştu. Ne kadar çok heyecanlandım, sevindim ve şükrettim anlatamam. Bütün taşlar yüklenerek derin temelleri kazılmış olan Camiî kebir inşaatına getirildik. Ustalar, daha çok kesme taş gerekeceğini, yeni taşlar sipariş verilmesi gerektiğini söylüyordu. Bu bir daha ümit ve cesaret verdi bana. Demek ki inşaallah Camiî kebir de kullanılacaktım.

Duvar hizasına gelince; doğu, batı ve kuzeye üç kapı yeri bırakıldı. Bunlardan kuzey tarafındaki kapı daha büyük olacak şekilde bırakılmıştı. Dördüncü bir kapı padişah ve şehzadeler için doğu duvarının güney duvarıyla birleştiği köşedeki ilk pencere olan yere bırakılmıştı. "Hünkâr Kapısı" denen bu kapı doğrudan iç köşedeki "Hünkar mahfiline" yani padişahların namaz kıldığı bölüme açılıyordu. (1945 yılına kadar kullanılan bu kapı o yıl kapatıldı.) İnşaatın başlamasıyla toplanan yüzlerce usta ve amelenin tayını (yemekleri) için İvaz Paşa'nın kardeşi Umurbey görevlendirilmişti. Umurbey, malzemelerin ve haftalık 'tayın'ın miktarı ve akçasını Yıldırım'ın Kethüdası Hüseyin Paşa'ya arz eder ve tahsilât yapardı.

Somuncu Baba

Geniş omuzlu, nurlu yüzlü, çoğu beyazlamış gür sakallı; kaşı, kirpik ve gözleri kara, 45 -50 yaşlarında bir fırıncı geldi. Aslen Kayseri veya Darendeli olan, eğitimini önce Şam sonra Tebriz'de yapan zahirî ve bâtınî ilimlerde âlim olan; fakat Bursa'da kendini fırıncı olarak tanıtan kendi halindeki bu kişi, Bursa halkının çok sevdiği, "**Hamidi Aksarayî**" idi. Üstünde nohutî renkli, bol bir gömlek vardı. Ekmekçi Koca da denen bu fırıncı Umurbey'e:

– Unlarını verirseniz her gün bütün amelenin somununu sıcak olarak vereceğim, dedi. Umurbey'in:

– Yeter fırının, adamın var mıdır baba, sorusuna,

– Yetişiriz, yoksa taliplisi olur, taahhüt eder miydik beyim. cevabını verdi.

Eşeği ile her gün Keşiş Dağı'nın eteklerinden topladığı odunlarla pişirdiği somunlarla gerçekten de inşaat sürdüğü müddetçe amele hiçbir vakit ekmeksiz kalmadı. Hatta fakirlere bile parasız ekmek verdiği söyleniyordu. Artık amele ve halk, Hamidi Aksarayî'yi, "**Somuncu Baba**" diye tanımaya, çağırmaya başladı.

İnşaat hızla ortaya çıkıyordu. Pencereler boy hizasında bir sıra ve yukarıda da bir sıra olarak bırakıldı. Ortada "fil ayağı" denen 12 tane payende, geniş tutularak yükseliyordu. Sultan Bayezid'e Beysarayı'nda defalarca, caminin planlarını sunduklarını anlatan İvaz Paşa, bazen, başarıp başaramayacakları endişesi taşıyan yorgun gözlerle inşaatı inceliyordu. Çok sık ölçümler yaparak, kubbeleri taşıyacak ayakları titiz hesaplarla yükseltiyorlardı. Ali Neccar çok güzel çizim ve hesap yapan Hacı İvaz'a:

– İvaz Mirza, bu Camiî kebir'i sadece bugünün Burusa'sı ve insanları için değil, yüzelli yıl sonrasının Burusa'sı ve insanlarına da yapıyoruz, dedi. Hesap ve çizimleri ustalara anlatmaktan

yorulmuş İvaz Paşa, başına doğrudan sardığı Burusa bezinden kurşunî renk sarığını yukarı itip:

– Sahih dedin, Ali Mirza, bu değğin mıhlı ve sağlam duvarlar en az iki yüz yıl ayakta durur.

Gelecek nesilleri göremeyeceklerdi; ama onların neyi göreceğini biliyorlardı. Böyle tahminlerinin ötesinde kalıcı bir iş yapmanın mutluluğu ile yorgunluklarını unutup huzurla birbirlerine gülümsüyorlardı.

İnşaat devam ederken, bir gün, mimar Ali Neccar yanımıza gelerek, beni ve bir grup taşı göstererek:

– Bu taşlar kubbelere daha uygun, dedi.

Bunun üzerine bizi ayırdılar. Ne kadar çok sevindiğimi size anlatamam. Bizi en son yerleştirilecek taşlar olarak seçtiler. Dört bir koldan cami tamamlanmaya çalışılıyordu. Kapılar, pencereler, mimber, mihrap, taban tahtaları, her biri zamanımızın en iyi usta ve sanatkârlarına tevdi edilmişti. Ara sıra mimarların değiştiğini görüyordum; ama inşaat hiç durmuyordu. Kalınlığı en az iki metre olan duvarlar içteki ayaklarla beraber yükseliyordu. Duvarların sağlam olması için bazı yerde kalınlık iki metreyi geçiyordu. Ayaklar geniş yapılıyordu. Kıymetli kefeke taşları sadece dış görünen yerlerde kullanılıyordu. Aralar moloz taşla örülüyordu. Taşların arasına **Horasan harcı** konuyordu. Toprak elenip, fırında pişirilip, kireçle karılırken yumurta akı ve süt konuyordu. Harcın içine konmak üzere her gün binlerce **yumurta** toplanıyor, kovalar dolusu **süt** geliyordu. Beli bükülmüş koca anneler her sabah elinde bir iki bakraçla harca konmak üzere inşaata süt getirirlerdi. Küçük çocuklar evlerinden gönderilen yumurtaları bırakırlardı. Bazen de oyun olarak yumurta çalıp kaçan çocukları görürdüm.

Dış duvarlar üst pencerelerin bittiği yerden itibaren "Horosan kemeri" denilen sivri şekilde kemerleşiyordu. İçteki ayakların araları da aynı şekilde kemerle birleşiyordu. Bu sivri kemere

daha sonraki yüzyıllarda "**Bursa kemeri**" dendi. Bütün Osmanlı coğrafyasında karakteristik bu mimari üslup çok yaygın kullanıldı. Güney; yani kıble duvarının hem yüksek hem uzun olması mimar ve ustaları hayli düşündürüyordu. Bu kadar büyük bir duvarın yıkılabileceği konuşuldu. Sonunda her kubbenin altını müstakil bir duvar olarak planladılar. Hatta müstakil bu duvarı da iki ayrı kemerli yapmaya karar verdiler. Sonunda iş bitirilince, ustalar, mimar Ali Neccar'a hem tebrik hem de teşekkür anlamında "dış duvarlarda kullanılan bu kemerli taksimatın, kubbelerin ağırlığını taşıdığı ve de cephenin aleladeliğini (sıradanlığı), yekpareliğini (tek parça olması) ve monotonluğunu giderdiği için çok ustaca ve güzel olduğunu." söylediler. İnşaat böyle devam ederek yükseliyordu. Ben heyecanla sıramı bekliyordum.

Şehzade Ertuğrul…

O yıllar Sivas tarafından gelen Osmanlı emirleri Yıldırım'a, Kadı Burhaneddin'in, Osmanlı'yı tanımadığı ve saldırgan hareket ettiğini, topraklarımıza girdiğini bildirdiler. Bayezid, Aydın'da sancak beyi olan şehzade Ertuğrul'u güvendiği paşalarından Firuz Paşa'yla (Yıldırım'la beraber esir düşen Firuz Paşa değil) beraber dersini vermek üzere Kadı Burhaneddin üzerine gönderdi. Ancak 1398'deki bu seferden acı bir haber geldi. Çorumda Kırkdilim Mevkii'nde tutuşulan savaşta Şehzade Ertuğrul şehid düşmüştü. Yıldırım'la beraber bütün saray halkının ve Bursa'nın içi yandı. Yıldırım etrafına:

– Yüzüne bakmaya kıyamadığım evladım kendisine doyamadan gitti, diyor, kendini suçluyor ve gönderdiğine pişman oluyordu. Ertuğrul'un Naaşı Bursa'ya getirildi. Seferin mes'ul komutanı Firuz Paşa, Sultanın huzuruna çıkarıldı. Paşa, iki dizi üstüne çöküp sol yanağını yere koyarak, "Şehzademiz, sultanımız gibi atik olup hep öne çıkıyordu. Kendisini sıkı koruduğumuz ve pürzırh olduğu halde boğazına gelen kemtalih bir okla şehit

oldu. Sultanım, takdir tedbiri bozdu. Bendenize ne ceza verseniz hakkınızdır." dedi. Yıldırım yüzünü sağa döndü. Gözünden yaşlar süzüldü. Eliyle dışarı çıkarılmasını işaret etti. İvaz paşa:

– Emrinizle tahkik ettirdim. Paşanın taksiri yok. Gayretli kullarınızdandır, diyerek, affı için ricacı oldu. Sultan, "Takdir Allahtan" dedi ve affettiğini söyledi.

Şehzadenin cenazesi kapalı çarşının altında yapılan, "**Ertuğrul Camiî**"nin yanına gömüldü. Cenazeden birkaç gün sonra Yıldırım üzüntüsünden Hüseyinalan tarafına gam uçurmaya çıktı. Orada, yalnız kalmak istediğini söyleyince, erkânı, bir çağırım geride durdular. Yıldırım tek başına gezerken kaval çalan bir çobana rast geldi. Çoban, kaval çalmayı kesip ayağa kalkınca: "Çal çoban, çal; senin Ertuğrul gibi bir şehzaden gitmedi." dedi. Akşam olmadan hep beraber saraya dönüp şehzadeye okunan hatimi dinlediler. Kasveti aylarca sürdü Yıldırım'ın.

Ulu Cami inşaatının başlamasından bir yıl sonra dış pencereleri tamamlanmıştı. Duvar ayakları arasına alt üst olarak iki sıra ikişer pencere yapılmıştı. İçte ayaklar arası kemerler bağlanmıştı. Pencereleri, kapılar ve tavanı; yani kubbeleri dışında yüksek taş duvarlarıyla cami-i kebir ortaya çıkmıştı. Ben aciz taş parçası bu büyük yapının yanında artık çok küçük kalmıştım. Beni bırakın, insanlar bile çevresinden geçerken Osmanlı'nın yükselişi gibi yükselen bu muhteşem yapının yanında küçücük kalıyorlar ve hayranlıkla seyrediyorlardı. Sanki cami inşaatı yükseldikçe Bursa ve Devleti Osmaniye (O zaman böyle deniyordu.) ayağa kalkıyordu.

Bir cuma günü, namazını Şehadet Camiî'nde kılan Bayezid, atının üstünde saltanat kapısından geçip, halkı selamlayarak inşaata geldi. Yanında vezirler, Kütahya, Amasya Sancakbeyleri, Rumeli Beylerbeyi Lala Şahin Paşa, Bursa kadısı Molla Fenarî, damadı Emir Sultan ve üstlerindeki kıyafet ve ciddiyetlerinden umurı devlette (devlet işlerinde) oldukları anlaşılan kalabalık bir

gurup vardı. Etraf, merakla bakışan halkla doluydu. Gelenleri Ivaz Bey karşıladı. Bayezid, Ivaz Bey'e samimi bir şekilde sarıldı ve sevgi gösterdi. Konuşa konuşa inşaatın içini ve dışını gezdiler. Başını kaldırıp kubbeleri inceledi. Sonra binanın görkemli yükselişinden memnuniyetini göstererek:

– Para sıkıntımız yok. Cami en iyi şekilde ve zamanında bitirilsin, dedi.

Derhal Bir Hamam Yapılsın

Bayezid, inşaatı gezerken; işçilerden, aslan gibi yağız bir delikanlının düzgün kesilmiş kefeke taşlarını alıp duvara taşıdığını, sonra tekrar yerine geri götürerek oyalanıp durduğunu, hiç bir taşı duvar ören ustalara vermediğini gördü. Yanında yürüyen Hacı Ivaz'a gencin neden böyle yaptığını sordurdu. Ivaz genci çağırdı. Genç, mahçubiyet içinde "Kendisinin hafızı Kur'an olduğunu, gece uykusunda ihtilam olduğu halde hamam bulamadığını, boy abdestsiz, mübarek bir mabedin duvarına taş koymasını içinin kabul etmediğini" söyledi. Yıldırım bunu duyunca "Cami inşaatını aksatmayacak şekilde, derhal, amelenin ve halkın ihtiyacını karşılayacak bir hamam inşaatı yapılmasını" emretti. Böylece caminin kuzeyindeki hamam yapıldı.

Camiî kebirin tavanı 20 kubbeli olacaktı. 1600-1700'lü yılların tek kubbeli ve etrafında destek sağlayan küçük ya da yarım kubbelerle en güzel şekline ulaşacak olan Osmanlı mimarisinin bir habercisi ve hazırlığı gibi, doğu ve batı kısmındaki kubbeler daha alçak, ortaya doğru ikinci sıra daha yüksek ve en ortadaki kubbeler en yüksek olacak şekilde inşa ediliyordu. Ancak kubbelerin tutturulması çok önemli olduğu için çok dikkatli ve hesaplı yapılıyordu. Hatta taşlar yukarıda da yontulup açıları tekrar tekrar denenerek yerleştiriliyordu.

Kuzey kapısı, binanın bütün yüksekliğine yakın bir ölçüde yapılarak, bakanlara heyecan verici bir ihtişama sahip olmuştu.

Tabiî ki ihtişamlı olacaktı, adı üstünde "Taç kapı" oluyordu. Caminin batısında sekizgen köşeli çok geniş bir tabana oturan ulu bir minarenin yapımına başlandı. Hatta bu minarenin Yıldırım Bayezid'in emriyle inşa edildiğini yazan güzel bir kitabe yerleştirildi. Hâlâ duruyor. Bu minarenin içine ayrı iki yoldan merdiven yapıldı. Merdivenin biri kubbelere çıkıyordu, diğeri şerefeye. 200 sene sonra Edirne'deki Selimiye Camiî minarelerinin içini, üç şerefenin her birine ayrı bir merdivenle çıkılacak şekilde yapan Mimar Sinan'a ilham kaynağı oldu. Doğudaki minarenin yapımı yirmi sene sonra Çelebi Mehmet'e nasip olacaktı.

Kuzey kapıdan girenin karşısına çıkan geniş havuz, üç katlı ve otuz üç kurnalı olarak yapıldı. Açık kubbe Horosan'da kullanılan ve Anadolu'da devam eden avlulu cami modelinin, merkez avlunun bir kubbe genişliğine indirilmiş şekli olarak yapıldı. Mimarlar arasında, havalandırma için yapılan akım hesapları sonunda bugünkü şekliyle havuzun üstü açık kubbe olarak bırakıldı. Kubbeler kapatıldıkça caminin iç mekânı karanlığa büründü. Ancak duvarlardaki iki sıra pencerelerin, kubbelerdeki sekizer küçük pencerenin ve havuz üstündeki açık kubbenin ışığıyla, gündüz ayrıca bir ışığa gerek kalmadan cami aydınlık oluyordu. O zaman çok pencere yapmanın ne kadar isabetli olduğunu anladım.

Sıra, mihrabın üstündeki kubbeye gelmişti. Zaten o sıra hem en yüksekti hem en son yapılıyordu. Beni daha çok hizmet edeyim, daha çok sevap kazanayım diye, sekiz-on parçaya böldüler, her bir parçamla özellikle ilgilenip, ellerindeki taş keserleriyle şekil verdiler. Ve.... Dört adamın besmelelerle yüklenip taşıdığı terekelerle yavaş yavaş yükselmeye başladık. Tavana ulaştığımızda, elden ele iltifatlarla, dualarla, bizden çıkan şükürlerle mihrap kubbesindeki sıramıza konduk. Hatta benim parçalarımı en üste kilit taşları olarak koydular. Derzleri gene Horosan harçından yaptılar. Kubbeler tamamlanınca kurşunla kapladılar. İslâm'ın alâmeti olan "**Alem**" denilen Hilâli tepeye yerleştirdiler.

Allah'ım, bir mabedin en yüksek ve güzel yerinden her şeyi görmeye devam edeceğim için ve aciz kulunu bu görevle böyle yüksek bir yere çıkarttığın için sana zerrelerim adedince şükürler ediyorum.

Mihrabın sağına, duvar üzerine altın yaldızlı yuvarlak bir çerçeve içinde yeşil zemine, altın yaldızlı nefis bir sülüs yazıyla, "Eşhedü en la ilahe illallah" yazdılar. Usta hattat, sağda bunu yazarken, mihrabın solunda aynı şekilde altın yaldızlı yuvarlak bir çerçeve ve yeşil zemin hazırlandı. Buraya da aynı güzellikte "*Ve eşhedü enne Muhammeden abduhü ve resulühu*" yazdı. İki yazı da sülüs hattı idi ve ma'na olarak birbirinin devamı oldu.

Mihrabın içindeki ihlâs Suresi'nin altına, sağ tarafa yine yeşil zemin üzerine yaldızla, bu sefer nesih yazı ile "*El hamdülillahi ellezi hadanal İslâm*" (*Bütün hamdler o Allah'adır ki bizi İslâm'a hidayet etti.*) tam karşısına sol taraf duvarına da "*Ve cealna min ümmeti Muhammedin aleyhisselam*" (*Ve bizi Ümmeti Muhammed'den yaptı. 'Allah'ın selamı onun üzerine olsun'.*) yazdılar. Ortada müminlerin namazın son ka'desinde okudukları Rabbena duası, "*Rabbena atina fiddünya haseneten ve fil ahireti haseneten ve kına azabennar*" (*Rabbimiz bize dünyada ve ahirette güzellikler ver ve bizi ateş azabından koru*) yazdılar ki hem müminlerin hissiyatlarına tercüme olsunlar, hem de bilmeyenler okuyup ezberlesinler diye eşine rastlanmayacak güzellikte yazıp koydular. Ellerine sağlık.

Mihrabın tam ortasına öyle bir şaheser yazdılar ki asırlarca insanlar onu okumak için zevkli bir uğraşa girdiler. Hem okudular hem seyrettiler hem de bu kadar ince ve karşılıklı ayna-simetrik görüntüsüne hayran oldular. Hattı sevenler, birbirlerine gösterip durdular bu paha biçilemez sanatı. Büyük bir vazo şeklinde yeşil zemine yaldızla ve nesih yazılmış İsra Suresi'nin 84. âyeti olan, "*Kul küllün ya'melü ala şakılatihi Ferabbüküm a'lemu bimen hüve ehda sebila.*" (*De ki her insan kendi seciye ve karakterine göre davranır. Kimin daha isabetli olduğunu ise asıl Rabbiniz bilir.*) sözüydü.

Mihrabın sağ ve soluna asırlar boyunca birçok güzel levhalar asıldı. Bunların bir kısmı zamanla çok eskidi, alındı. Bir kısmı zelzelede harap oldu, bir kısmı da çalındı. Evet maalesef "Allah'ın evinden" levhalar çalındı. Bunlardan unutamadığım ve ayrılığı hâlâ içimi yakanlardan biri, dünyaca ünlü hattat Şefik'in "Medet ya Rasülallah" levhası, biri de hanım hattatlarımızdan Hatice Huriye'ye ait olan yeşil zemine siyah boya ve sülüs yazıyla yazılmış olan "*Al cennetü Tahtel Akdamul Ümmehat*" (*Cennet annelerin ayakları altındadır.*) hadisi yazılı levhasıdır. Yine aynı hattat Hatice Huriye Hanım'a ait "Hayruküm men tealla mal Kur'an ve allame hu- sizin hayırlınız Kur'anı öğrenen ve öğreteninizdir" hadisi yazılı levhalar, daha 1948'de Bursa'nın hayırlı evladı Kazım Baykal "Ulu Cami" kitabını yazdığı zamana kadar yerinde duruyorlardı. Sonra ne olduklarını bilmiyorum.

Emsalsiz Kündekâri Ahşap Mimber

Mimber, Burusa Camiî kebirinden 23 yıl önce Manisa'daki Saruhan Beyi'nin inşa ettirdiği Ulu Cami'nin minberini yapan, sanatında çok ilerlemiş, ustalığının zirvesindeki "**Antepli Daki oğlu Mehmet'e**" yaptırılıyordu. Antepli Dakioğlu Mehmet usta, mimberi tamamlamak için çırak ve kalfalarıyla, aylarca geceli gündüzlü göz nuru döküyordu. Zamanın en büyük neccarı (marangozu) idi. Bazen o kadar çok yoruluyorlardı ki iki lokma bir şey yedikten sonra sanki yıkılmış gibi uzanıp uyuyuveriyorlardı. Günler geceler böyle geçti. Ama sonunda bir kündekâri şaheseri ortaya çıktı. Zamanında da yetiştirdiler.

O yıllarda Selçuklu'dan devir alınan ve Anadolu'da çok yaygın olan, ahşap süslemeciliği; Çorum, Kastamonu, Amasya, Manisa, Birgi ve Bursa'da şaheserlerini veriyordu. Çorum müzesinde saklanan, Ahi Şerafeddin'in 1350 yılında yapılmış ahşap sandukası (Ankara'lı Vakkasoğlu yapmış) hâlâ görenleri hayret içinde bırakan bir şaheserdir. Minberin iki tarafına aynalık

deniyordu ve aynalığın tasvircileri (zamanımızda tasarımcı diyorlar) dengeli motifler işliyorlardı. Bazen düzenli, yıldızlı geometrik, çok taksimatlı, bazen de serbest girift dallı motifler işliyorlardı. Ulu Caminin minberinde, aynalıkların ortalarında "**Kabara**" denilen yuvarlık sırtlı derin oymalı geometrik düzgün taksimatlı motifler kullandılar. Korkuluklara sonsuz şebekelerle bağladılar. Yüzyıllarca insanlar bu çok düzenli olmayan ancak kendi içinde bir ölçüye göre dağılan "kabara" ları ve diğer kabartmaları "güneş sistemine" benzettiler. Gerçekten, o asırlarda Orta Asya'daki ünlü Türk gök bilimcileri (Galileden üç yüz yıl önce) gezegenleri, mesafelerini ve özelliklerini biliyorlardı. O yıllarda yapılan motiflerle "**Güneş sistemini ve burçları**" çiziyorlardı. Hatta bir gezegenin farklı yapıda olduğunu bulup bir kabarayı farklı bir madenden yaptırdılar.

Usta neccar, minber kulesinin tepesine tahta kabartma şeklinde nesih tarzda bir hadis yazdı. "*El mu'minu fil mescidi kel samak-i fil ma.*" *(Mümin mescidin içinde sudaki balık gibidir, rahattır.)* Altta aynı şekil, renk ve tipte hadisin devamı minber merdivenlerinin üstüne yine tahtaya kabartmayla yazıldı. "*Vel münafiku fil mescid kel tayrifil kafas.*" *(Mesciddeki münafik kafesdeki kuş gibidir.)* Ayrıca bu yazının üstüne, "*Men kale la ilahe illallah Muhammeden Resul Allah, dahelel cennet*" *(Kim Allah'tan başka ilah yoktur, Muhammed Allah'ın resulü, elçisidir, derse cennete girer.)* sözü yine kabartmayla yazıldı. Okuyanlar kafa ve kalplerine bir daha yazsınlar diye.

Ulu Cami 1399 da tamamlandı. Caminin avlusuna; yani Emir Han, aynalı çarşı ve batıdaki medreselerin arasına iki şadırvan yapıldı. Çınar ağacı dikildi.

Camiî Kebirin İlk İmamı

Sultan Bayezid, has odada yaranlarıyla sohbet ederken divan imamına, "Ulu Cami'ye senin imam olmanı istiyorum. Saraydaki divana da devam edersiniz." dedi. Divan imamı saygıyla

"Fermanınız olur." dedi. 40 yaşlarında dinç, güzel yüzlü, iri, kara gözlü biriydi. Kıyafeti ve ciddiyetiyle saray mensubu ve devletin direklerinden olduğu, derin bir ilim ve iman adamı olduğu hemen anlaşılıyordu. Halk ona çok hürmet ediyordu. İsmi Süleyman'dı. Osman Bey'in kayınbabası Şeyh Edebali'nin torunu, 'Şeyh Mahmud'un oğlu, Orhan Bey'in vezirlerinden Ahmet Paşa'nın' oğluydu. Süleyman Şah'ın Rumeli'ye geçtiği 1359 yılında doğmuş. Babası, Süleyman Şah'ı çok sevdiği için, oğluna onun ismini vermiş. O yıllarda saray mensuplarına **Çelebi** denirdi. Kendisine, Yıldırım'ın oğullarına hocalık ve saray divanında imamlık yaptığı için **Süleyman Çelebi** deniyordu.

Açılıştan bir hafta önce Sultan Bayezid, Molla Fenarî, Çandarlı Halil Paşa şehrin, umera ve uleması ile beraber camiyi tekrar gezdi. Uzak köşelerden mihrabı, mimberi görmeye çalışıyorlar, yapılan bu büyük eserle iftihar ediyorlardı. Hayatlarında bu kadar büyük bir mabed görmediklerini birbirlerine anlatıyorlardı. Caminin yüksekliğini ve genişliğini, devletin ihtişamı ve topraklarının genişliğinin alâmeti olarak görüyorlardı. Taşın görünüşündeki o sertlik ve metanetin (dayanıklılığın) Osmanlının gücünü ve devamlılığını anlattığını söylüyorlardı. Gelecek nesillerin görecekleri eserleri bırakıyorlardı. Gurupta Süleyman Çelebi, Emir Sultan olarak anılan Muhammed Şemseddin, Şeyh Mehmet Cezeri, Somuncu Baba gibi büyük âlimler vardı. Hepsinin yüzü gülüyordu. Allah'ım onlarla bir mekânda olup, onları gördüğüm için ne kadar şanslıyım.

Caminin Açılışı, Somuncu Baba'nın Hutbesi ve Bursa'dan Ayrılışı

Sultan Bayezid, Camiî kebirin açılışında ilk hutbeyi, halkın teveccühünden dolayı, damadı Emir sultanın okumasını, namazı da Süleyman Çelebi'nin kıldırmasını istedi. Emir Sultan, "Aramızda hem zahiri hem batını ilimlere sahip bir alim varken,

hutbeyi okuma ve namazı kıldırma da ona münasip düşer." deyip, Somuncu babayı gösterince, başta Sultan olmak üzere etraftakiler Somuncu babaya baktı. Somuncu baba önüne bakıyordu. Bayezid,

– Öyleyse buyursunlar, dedi.

Okunan iç ezandan sonra Somuncu Baba; Molla Fenarî, Süleyman Çelebi, Emir Sultan ve diğer ulema, müderris, müftü naibleri ve yaşlı mollalara izin ister gibi bakıp başıyla selamladı. Onların da öne hareketle, hafif kalkarak saygı göstermelerinden sonra, tevazuyla kalkıp hutbeyi vermek üzere yeni mimbere doğru yürüdü. Hutbe dualarından sonra, "Allah'a hamd, Resulüne salat ve selam olsun. Muazzam bir devletten sonra böyle muazzam bir mabedi de bize lutfeden Rabbül âlemine şükürler olsun. Sultan Bayezid Han'ın ömrü uzun, mülkü daim olsun." diye dua etti.

Hutbede Fâtiha Suresi'ni yedi yönüyle tefsir etti. İlk açıklamalarını herkes anladı. İkinci ve üçüncü açıklamalarını âlimler, müftü ve yardımcıları, mollalar anladı. Dört ve beşinci açıklamaları bâtınî ilimlere vakıf olan, kalp ehli âlimler, velîler anlayabildi. Ancak altı ve yedinci yönünü galiba kimse anlamadı. Bunu daha sonra zamanın en büyük âlimi Molla Fenarî de böylece söyledi. Somuncu baba, başta Bayezid'in, Molla Fenarî'nin, ve diğer âlim ve müderrislerin saygısını kazandı. Camiden çıkanların, her üç kapıda da kendisini görüp, elini öptüğü söylentileri yayıldı. Halk arasında, kendisinin bir velî olduğu, az bir unla, pişirmeye yetişemiyeceği kadar çok somun yapıp, cami inşaatındaki ameleye, halka, medrese talebelerine dağıtmasının da bir kerameti olduğu konuşmaları çok arttı.

Ama böyle gizli inciler tanınmaktan rahatsız olurlar. Somuncu baba: "Sırrımız faş oldu, artık bize başka diyarlar göründü." diyerek çok sevdiği Bursa'dan ayrılmaya karar verdi. Bir gün kimselere bir şey söylemeden mütevazı bir kafileyle

Bursa'dan ayrıldı. Ancak, bunu haber alan Ivaz Paşa, arkadaşlarına birer haberci salıp, "Somuncu Baba'nın ayrıldığını, İnegöl yolunda olduğunu" duyurarak "Tez varıp geri çevirelim." çağrısı yaptı. Hakikaten de şehirden ayrıldıktan sonra, Emir Sultan, Molla Fenarî, Süleyman Çelebi dâhil, ileri gelenler de hemen peşine düştüler. O zamanki şartlarda iki saatlik mesafedeki bir yerde yetişip, hep beraber "kalmasını" rica ettiler. Somuncu Baba,

- Bizim nasibimiz burada bu kadarmış. Takdire uyup yola düşmekten başka işimiz yok, dedi. Gelenler gitmekte kararlı olduğunu görünce: "Bari bize kızmadığınızı göstermek için bir dua buyurun." dediler. O da şimdi şehir içinde kalan ve hâlâ ayakta olan bir çınar ağacına dayanıp şehre yüzünü çevirdi: "Bereketi eksilmesin, velîsi bitmesin." diye Bursa'ya dua etti. Ardından, arkadaşlarıyla vedalaşak yola koyuldu. Bursa'da birçok güzel hatıra, unutulmaz bir isim, dostlar ve iz bırakarak geçip gitmişti. Hâlâ, o çınara ve etrafındaki semte **Dua Çınarı** deniyor.

Beşinci Makam

Beyliğin kuruluşundan yüzyıl geçmişti ki Küçük Asya'nın en büyük Camiî olarak Bursa Cami-i Kebiri yapılmıştı. Caminin ibadete açıldığı iki yıl ne kadar güzel geçti. Ulu Cami, bütün İslâm dünyasında beşinci büyük cami olmuştu. Daha inşaatı sürerken dillendirilen bu konu, uzak memleketlerden gelen tüccar, seyyah, hacı ve dervişan tarafından yüzyıllarca söylendi. Hacılar, tüccarlar, Mısır'a giden öğrenciler, gördükleri mabedlerle karşılaştırıp ağız birliğiyle Cami-i Kebir'in büyüklüğünü anlatırlardı.

Uzaklardan yüzlerce binlerce insan ziyaretine geliyor, Ulu Cami'nin büyüklüğü karşısında hayret ve hayranlık içerisinde kalıyorlardı. Kendi beldelerinde böyle büyük bir mabet yapmak arzuluyorlar; ancak mümkün görmüyorlardı. İslâm dünyasının

büyük şehirlerini gezenler, daima Dünya'nın sayılı mabedlerinden olduğumu söylüyordu. **Mekke'de Kabe'yi, Medine'de Peygamberimizin Mescidini, Kudüs'te Mescid-i Aksa'yı, Şam'da Mescid-i Emevi'yi** görenler, birbirlerine bunlardan sonra beşinci büyük mabedin **Burusa Ulu Camiî** olduğunu söylüyorlardı. **Diyarbakır**'daki "**Ulu Cami**" nin benden önce beşinci en büyük mabed olduğunu ancak şimdi beşinci makamın Bursa'daki bu cami olduğunu konuşuyorlardı.

İsmail Hakkı Bursevî, "Yapılış gayesinin ulviyetinden ve yapanların ihlâsından dolayı makbuliyet sırasına göre de Burusa Cami-i Kebir'inin, "**Beşinci Makam**" olduğunu" yazdı Ruhul Beyan adlı kitabında. Konstantinapolis'in fethinden sonra yapılan Fatih Camiî'ne de, "**Altıncı Makam**" dedi. Doğrusunu Allah bilir. Ancak "Beşinci makam" olduğuna dair fikir ve sözlere seviniyor ve öyle olduğuna cemaatle beraber ben de inanıyorum.

Caminin içinde müminlerin Allah'a, isimleriyle dua etmeleri için, Allah'ın güzel isimlerinin duvarlara yazılmasına karar verildi. Ve Cami-i Kebirin içi en başta fil ayakları olmak üzere "En güzel isimlerle" güzelleştirilmeye başlandı. Ancak caminin çok yüksek ve geniş olması sebebiyle yazılacak harflerin bu büyüklükle mütenasip olması gerekiyordu. Fil ayaklarının genişlikleri hesap edilerek, buralara yazılacak harflerin boyunun en az bu genişlik kadar olması gerektiği üzerinde tartışıldı. Sonunda bunda mutabık kalındı. Ortaya nasıl bir şekil çıkacak diye merak ediyordum. Yüzyıllar sonra bu yazıları gören Evliya Çelebi kitabına hayranlık içinde, "Elif'ler adam boyunda." diye yazdı.

Hüsn-ü hattın en güzel örneklerinin yazılması, arada kesintilere uğrasa da yüzyıllarca sürdü. Esmau'l-hüsnâ, büyük harflerle karşılıklı simetrik yazılıyordu. Bu ayna görüntüsüne "Müsenna" deniyordu. Bütün fil ayakları doluncaya kadar devam etti bu yazmalar. Fil ayaklarına, Esma'nın yanına, bir de:

"Bismillahirrahmanirrahim" yazıldı. Harflerin karşılıklı iç içe geçmeleri sonra ortada ya da kıyılarda düğüm gibi grift özel bir motif oluşturmaları çok güzel bir şekil ortaya çıkardı. Onlarca hat ustası, merdivenlerde günlerce uğraşarak yazdılar Esma'yı. Bu yazma aşkı o hâle vardı ki, büyük harflerle yazılacak yer kalmayınca, daha küçük ve değişik karakterde harflerle ve farklı renkle Allah'ın isimlerini büyük harflerin aralarına yazmaya başladılar. Yazılanlar halktan da yoğun alâka görüyor, bu da hattatları teşvik ediyordu. Böylece ben ve cami cemaatı, **caminin içinde Allah'ın güzel isimlerini okuyor, dışarıda da bahar, yaz, güz, kış, gece, gündüz her daim** isimlerin tecellilerini görüyorduk. Hem içten hem dıştan, **Ya Allah**; **Hallak**, **Rezzak**, **Şafi**, **Musavvir**, **Müzeyyin**, **Cemil**, **Hay**, **Kayyum**, **Settar**, **Selam**, **Küddüs**, **Nur**, **Fettah**, **Kadir** okuyor ve seyrediyorduk.

Ulu Camiî özellikle ramazan'da ve diğer mübarek günlerde gece gündüz dolar taşar oldu. O günler bir bayram havası eser caminin içinde. Küçük çocukları büyük bir neş'e kaplar. Büyüklerinin ellerinden kurtulup hoplaya zıplaya caminin içinde gezerler, neş'eyle kıkırdayarak sanki bir panayır yerinde oyun oynar gibi ordan oraya koşarlardı. Yeni geldiği ve ilk ziyaret ettiği anlaşılan insanların çoğunun gözleri, kubbelerde, kubbelerdeki ve alttaki pencerelerde, ayaklara ve duvarlara yazılan birbirinden güzel ve zengin türdeki hatlarda gezer. Mihrabın önünde dakikalarca durup altın yaldızlı ve on altı kez tekrarlanmış olan o nefis kufi yazıyla yazılı "*Ya malikel mülkü zûlcelali vel ikrâm*" (*Ey mülkün maliki ikram ve celal sahibi.*) yazısını hayranlıkla seyrederler. Bu yazının aynısının, aynı kufî hat ile (Kazakistan sınırları içindeki Türkistan şehri) Türkistan denilen Yesi şehrindeki Ahmet Yesevi atamızın çok ihtişamlı türbesinde bulunan dev kazanın çevresinde yazılı olduğunu değişik yüzyıllarda birkaç defa duydum. İlginçtir, Timur'un yaptırdığı bu türbe ve kazandaki bu

yazının aynı oluşu, aklıma "Timur'un aynı hattatı oraya götürerek yazdırdığı" fikrini getiriyor.

Ziyaretçiler tam kıble tarafına yazılan, gene kufî, "İhlâs Sûresi"ni okuyabilirlerse, sevinç çığlıklarıyla birbirlerine gösterirlerdi. Tam simetrisi karşısına yani müsenna denen ayna görüntüsü de yazıldı. Ancak onu hat okumada çok ustalaşanlar tersten okuyabilir.

Bir de Ulu Cami'ye bağışlanan Kur'anı Kerimler, halkın söylediği şekliyle, Mushafı Şerifler getiriliyordu. Çeşitli süslü cildler içinde elyazması harika kitaplardı onlar. Tek tek kaydedilir, itinayla saklanırdı. Enfes ağaç işi rahleler hediye edildi. Zamanla sedef kakmalı, yekpare oymalı, açılır-kapanır, boy boy birbirinden güzel rahleler birikir oldu.

Cuma ve bayram namazları artık tamamen burda kılınıyordu. Dolup taşıyordu içerisi. Allah'a şükür için söylüyorum, cemaat; cuma, bayram ve kandillerde yer bulmak için bir saat önceden gelirdi. Geç gelip yer bulabilenler şükrederdi. Bulamayanlar gene terk etmez namazlarını avluda huzur ve sevinçle kılarlardı. Cenazelerini uğurlayanlar bile cami içine girer girmez manevî kucaklayıcılığı iliklerine kadar hisseder, teselli bulur ve artık ruhaniyet dışındaki her şeye kapanırlardı. İmanlarının tadını ve ruhani lezzetleri yaşarlardı.

Yıldırım, Ulu Cami'nin batısına "Vaiziyye Medresesi" denilen on odalı, kubbeli, büyük dersanesi olan bir medrese yaptırdı. Ulu Cami yapıldıktan sonra, şehir, Orhan Camiî ve güneyine doğru gelişmeye başladı. Orhan Bey'in, ordunun ihtiyacını karşılamak için şimdiki Altıparmak caddesinin altındaki düzlüklere yaptırdığı büyük ahırlardan bahsetmiştim. Yıldırım zamanında artık yetmez olduğundan, oraya ilaveten, Mihaliç'e yeni Hara kuruldu. Haranın nalbantbaşı Mahmut Bey, taştan güzel bir cami inşaatı başlattı. Taşların arasına tuğla yerleştirerek, Hüdâvendigâr'ın Camiî gibi taş, tuğla alaşımı geleneğini

sürdürdü. İşte Mahmut Bey'in yaptırdığı, oğlu Ali'nin tamir ettiği şimdiki **Nalbantoğlu Camiî**, o zamandan kalan hatıradır. Etrafında oluşan mahalle, Nalbantoğlu adını aldı.

Timur Tehdidi ve Ankara Savaşı

İçimde arada bir, bir sıkıntı oluyordu. Oysa sıkılacak bir şey görünmüyordu, cami dolup taşıyordu. Osmanlı beyliğinden komşu beyliklerden hatta uzak, İslâm ya da Rum diyarlarından beni görmeye geliyorlardı. Sevilen, dirayetli, adaletli ve Bizans'tan vergi alan güçlü bir Sultan başımızdaydı. Ancak Sivas'tan ve Kayseri'den gelen haberlerle benim sıkıntım da artıyordu. Bir kötü ruh en güzel en iyi çağımızda başımıza çökecekmiş gibi, korku ve endişe duyuyordum.

Bazen de müslüman ya da diğer dinlerden olan ziyaretçilerden bazı casus kem gözler görüyordum. Bakışlarından içlerine imanın tam sinmediğini; ırkî, dinî bazı ayrımlarla bana kötü niyetlerle baktıklarını, Osmanlı'nın içinde bulunduğu şartları anlamaya çalıştıklarını görüyordum. Biz parlak zaferler ve harika âbide eserlerle yürürken, Doğu Türkistan Sultanı Aksak Timur, Anadolu'da ilerliyordu. En son Sivas kalesini aldığı duyuldu. Ellerinden beylikleri alınan ve Osmanlı'dan memnun olmayan beyler Timur'a tabi olup, O'nu tahrik ettikleri gibi, Timur'dan kaçıp Yıldırım'a sığınan beyler de vardı.

Ve beklenen irtibat gerçekleşti. Timur, Bursa'ya bir mektup yazarak Yıldırım'a beraber hareket edebileceklerini bildirdi. Timur'un Sivas'a yaklaşmasıyla Yıldırım orada sancak beyi olan oğlu Emir Süleyman'ı Bursa'ya çağırdı. Timur, Sivas'ta "Kan dökmeyeceğim" diyerek şehri teslim almasından sonra dört bin çok iyi yetişmiş Osmanlı askerini diri diri toprağa gömmüş. Bir de, "Bakın söz verdiğim gibi kan dökmedim" demiş. Sonra Sivas Kalesi komutanı Malkoç Mustafa Bey'i Yıldırım'a gönderip Sivas'taki katliamın haberini ulaştırdı. Yıldırım bu habere çok

üzüldü. Bu büyük bir tecavüzdü ve tek başına savaş sebebiydi. Sivas katliamı üzerine Bursa'dan çıkıp, ordusunun başında Kayseri'ye gitti. Timur'un da ordusuyla Suriye'ye doğru gittiği duyuldu.

Yıldırım Erzincan'ı aldı, ancak halkın isteğiyle ve vezirlerinin de tavsiyesiyle Erzincan Bey'i Mutahharaten'i kendisine tâbi kalması şartıyla yerinde bıraktı. Kemah'ı alarak ordugâhı yaptı. Tekrar Bursa'ya döndü. Timur, sulh taraflısı olduğunu bildiren ancak kendisini üstün Beyazid'i tâbi gösteren üsluplarla mektup göndermeye devam ediyordu. Tabi olmayanların sonunu hatırlatarak tehdit ediyordu. Yıldırım bunlara, "*Ey Timur denen parçalayıcı köpek kâfir*" diye başlayan sert bir mektupla cevap yazdı.

Yıldırım topladığı divan-ı harpde, "Sulh yoluyla yürürsek ne olur, savaşırsak ne olur?" konusunu detaylı tartıştı. Emir Sultan, Yıldırım'a bu savaşa çıkmamasını, mümkün olduğunca sulhu tercih etmesini tavsiye etti. Molla Fenarî de onu destekledi. Hatta ulema ve halk ikiye bölünmüş gibiydi. "Savaş isteyenler", "Sulh yolunu izleyelim" diyenler aralarında tartışıyorlardı.

Camiî kebirin hatibi, Molla Ömer Tokatî, cuma vaazlarında, "Timur, 'Küçük Asya'da düzeni ve adaleti tesis edeceğim.' dermiş. Zaten Anadolu'da düzen ve adalet var. O ne düzeni kuracakmış? Bakara Suresi'ndeki ayeti hatırlayın cemaat, "Onlar biz islah edicileriz, derler. Onlar bozguncuların ta kendileridirler, fakat onlar bilmezler." Timur'un girdiği İslâm beldelerinde Ümmeti Muhammed'e yaptıklarını biliyorsunuz. Bunu haçlı kâfiri ancak yapar. Girdiği yerde taş taş üstünde komuyor. Allah bizi zalimlerin şerlerinden koruya." diye anlatıyordu. Cemaatin hepsi 'severek ve kabul ederek dinliyor.' değillerdi. İçinde Timur'a bilgi gönderenler vardı. Zaten Timur'un ordusu Bursa'ya gelince ilk asılanlardan biri de Tokat'lı Ömer Hoca oldu.

Hadiseler ve şartlar hızla savaşa gidiyordu. Timur ordusuyla Anadolu'da dolaşıp duruyordu. Bazen sırf "Nam olsun" diye kale ve şehirleri yıkıyordu. Yıldırım son derece gergin görünüyordu. Başşehir ve saray ahalisi sıkıntılı günler yaşıyordu. Sulh kabul edilse bile bu kerteden sonra Timur'un yapacakları belli olduğu için, savaşmaktan başka çare görünmüyordu. Sonunda Yıldırım, Timur'un üstüne ikinci defa gitmek için Rumeli'den takviye asker çağırarak, yolda birleşmek üzere Bursa'dan sefere çıktı. Sultan ordusuyla ayrılınca Bursa'ya bir endişe çöktü. Timur, Pasinler'deki karargâhından kalkarak Erzurum, Erzincan ve Kemah'a, oradan da Sivas'a gitti. Yıldırım da ordusuyla Tokat'a vardı. Bir kovalamaca başladı. Timur, Kayseri'ye sonra da Kırşehir ve Ankara'ya geçip, Ankara Kalesi'ni muhasara etmiş.

Bundan sonrasını daha önce bahsettiğim Yıldırım'ın komutanlarından Timurtaş Paşa, savaştan sonra Ulu Cami avlusunda yarenlerine savaşı anlatırken dinledim. Birçok paşa arkadaşı gibi Devlet-i Aliye-yi Osmaniye için canını, evladını ortaya koyan Timurtaş Paşa bu uğursuz harbi şöyle anlattı:

– "Timur'un kendisiyle savaşa yanaşmadığını gören Yıldırım, Timur'un önünü kesmek için Tokat'tan çıktı, fakat yetişemedik. Ankara'ya vardığımızda, Timur'un, ordusunu Çubuk Ovası'na indirmiş olduğunu gördük. Çubuk Çayı'nı arkasına almış, bizlerin faydalanacağı kuyuları taşla doldurmuş veya zehirlemiş bulduk. Askerimiz yorgun ve susuzdu. Hava amansız sıcaktı. Timur'un ordusu iki yüz bini bulurdu. Önlerinde elli kadar fil vardı. Bizim sayımız yetmiş seksen bin kadardı. Sol cenahı Hoca Firuz Paşa, sağı ben, merkez de şehzadeler İsa, Musa, Mehmed, Mustafa ve Sultanımız Yıldırım Bayezid vardı. Rumeli askerleri ve Sırp kralının süvarileri, Şehzade Süleyman ve Vezir Ali Paşa'nın idaresinde bulunuyordu.

İki ordu birbirine yaklaşınca süvari birlikleri öne çıktı ve Yıldırım'ın işaretiyle hepimiz birden hücuma geçtik. İlk saldırımızda Timur'un birliklerini dağıttık, ancak filler ve zırhlı birliklerle karşılaşınca durakladık. Daha sonra da mecburen gerilemeye başladık. Ordumuzdaki Karatatarlar Timur tarafına geçti. Menteşe, Saruhan ve Aydın beyliklerinden bize katılanlar kendi beyliklerinin bayraklarını Timur tarafında görünce onlar da karşıya geçtiler. Timur'un ordusu kısa bir zamanda bizim ordumuzun üç katı oluvermişti. İşin doğrusu fillerin ve zırhlı birliklerin karşısında tutunamıyorduk. Kızgın güneş altında kanlı bir harbin korkunç yüzünü bütün acısıyla yaşadık." Bursa'da çok konuşulan bir konuyu, Yaniçzade Ali, hürmetli bir tonda sordu,

– Osmanlı topları kullanılmadı mı?

– Toplarımızı tesirli kullanamadık. O kargaşada topçuların topları bırakarak karşı orduya geçtiği de söylendi, Timur taraftarı bazı ulemanın, 'Ehli İslâm'a yakıcı ateş açılmaz; toplar küffara vurmaya olur; amma Müselman'a vurmaya olmaz' diye askerimizi kandırdıkları da söylendi. Hangi sebebtir bilmiyoruz; ancak, toplarımız kullanılmadı. Sonra da Lâin toplarımızı tahrip etti. Şehzade Süleyman ve Vezir Ali Paşa ellerinde kalan az bir kuvvetle, "Bari bizler kurtulup, Osmanlı'nın devamını sağlayalım" fikriyle, savaş alanından tamamen çekildi. Yıldırım'a yardıma gelen Sırp kralının da çekildiğini duyduk. Şehzade Çelebi Mehmed, paşalarının ısrarıyla (ya da O'nu kurtarmak için kaçırmalarıyla) Amasya'ya doğru hareket edince harp neticelendi ve mağlubiyetimiz tahakkuk etti.

Timurtaş anlatırken kahroluyordu. Hakikaten de, Ankara Savaşı'ndan üç gün sonra, Yıldırım'ın büyük oğlu 25 yaşındaki şehzade Süleyman, vezir Ali Paşa ve üç-dört bin kişilik bir orducuk ile çok yorgun bir halde Bursa'ya geldiler. Sonra da biriki artçı birlik geldi. Süleyman, hiç oyalanmadan Beysarayı'na gitti. Üç saat sonra da Edirne'ye gitmek üzere Bursa'dan hızla

ayrıldılar. Çelebi Mehmed'in de sağ olduğu ve Amasya sarayına ulaştığı duyuldu. Timurtaş Paşa:

– Yıldırım az bir kuvvetle kalınca, çok sevdiği Minnet Paşa'nın, "Geri çekilelim, hâlâ kurtulma ihtimalimiz var." tavsiyesine kuvvetle karşı çıktı. Akşama doğru elindeki üç bin askerle bir tepeye çekilen Yıldırım'ı tanıyan tatar askerler Timur'a bildirince yeni birliklerle yeğeni Mahmut Han'ı bize doğru yönlendirdi. Her yere yetişip kılıç sallayan, şanlı şerefli padişahımız en sonunda atıyla beraber yere yuvarlanınca Sultana kılıç vurmasınlar diye, bütün hepimiz kılıç koyup teslim olduk.

Timurtaş Paşa sarsıla sarsıla ağlamaya başladı ve bir müddet hiçbir şey anlatamadı. Biraz sonra toparlanıp anlatmaya devam etti,

– Ben, oğullarım Ali, Mahmud, Hoca Firuz Paşa (Timur onu idam ettirdi.) şehzadeler; İsa, Musa ve Sultan Yıldırım Bayezid Han esir düştük. Ben yaralıydım ve oğlum Yahşi şehit olmuştu.

Bizi Timur'un çadırına götürdüler. Çadırın girişini baş eğilerek girilsin diye kısa yapmışlar, biz boynumuzu eğerek girdik Yıldırım kapıya gelince durdu, sırtını dönerek yani Timur'a boynunu eğmeden arka arka girdi çadıra. Lâin, harbin mesuliyetini Yıldırım'a yükleyip sonra "Dünya halidir; olur, üzülme" gibi sözler sarfetti. Bizleri Akşehir karargâhına gönderdiler. Günlerce aç-bîilaç, acı ve sıkıntı çektik. Bayezid Han'ın Semerkant'a götürüleceği söylentisi yayıldı. Zaten yıkkın olan Yıldırım Han'ın hastalıkları arttı. Onu son gördüğümde zayıflamıştı ve çok ağrısı vardı.

Bursa Moğol İşgalinde, Emir Sultan ve Molla Fenarî Sürgünde

Ankara savaşının olduğu günlerde halk arasında Osmanlı ordusunun mağlubiyeti ve Moğol ordusunun Bursa'ya doğru

ilerlemekte olduğu duyuldu. Halk her gün hisarların üzerine çıkıp İnegöl, Kestel taraflarına endişeyle bakıyordu. Telaşla gelen bir atlı ya da uzaktan görünen bir duman, "Timur ordusu geliyor" diye herkesin yüreğini ağzına getiriyordu. Herkes taşınabilir malını dağa taşımıştı. Karısını, kızını dağın en korunaklı yerlerine götürmüştü.

Korku dolu bekleme başladı. Ve bu bekleyiş fazla sürmedi. Şehzade Süleyman'ın küçük bir orduyla Bursa'ya gelip, ailesiyle beraber saray kütüphanesini, (Eş şeçeretül numani Fid devletil Osmanî adlı sırlı kitabı özellikle aldığını, Timur'un yeğeninin astırdığı saray serdarı söyledi.) paha biçilmez ipek halıları, gümüş şamdanları alıp güvenli olduğu için Rumeli'ye geçmesinden üç gün sonra Moğollar geldi. Timur'un torunu Mehmet, yeğeni Ebu Bekir Mirza ve Şeyh Nurettin komutasındaki otuz bin kişilik bir orduyla Bursa'ya girdi. Bursa halkı Keşiş Dağı'na çekildiği için boş bir Bursa buldular.

Gelen ordu sarayı ve Bursa'yı yağma ve talan etti. Karamanoğlu Mehmed'i ve kardeşini hapisten çıkarıp serbest bıraktılar. Timur'un ordusu hayvanlarıyla birlikte, sanki başka yer yokmuş gibi Camiî Kebire yerleşti. Burada yemek pişiriyor, yatıp kalkıyorlardı. Hatta atlarını bağladıkları demirlerden bir ikisi ibret olsun (devletiniz, ordunuz olmazsa, böyle gelip mabetlerinizi ahır yaparlar) diye yerinde bırakıldı hâlâ duruyor. Her gün bir haberle sarsılıyor, yarın daha ne acı haberlerin geleceğini kestiremiyorduk.

O kara günlerde Emir Sultan ve Molla Fenarî, Kütahya'daki Timur'un yanına götürülmüş. Bunun amacı halkın manevî direnişini kırmak, büyüklerin rehberliğini engellemekti. Timur'un asıl niyeti Emir Hazretlerini tekrar Buhara'ya götürmek imiş. Yaptığı daveti Muhammed Şemseddin kabul etmemiş.

Sultan Bayezid'ın ya da Devletin Ölümü

Timurtaş Paşa üzüntüden kızarmış ve şişmiş gözlerle ufka bakarak anlatmaya devam etti:

– Timur'un hekimleri tedaviye uğraşsalar da hayata küskünlüğünden dolayı sultanımızın hastalıkları geçmiyordu. Bu şekilde Akşehir'e nakledildik. Yedi aylık esaret hayatından sonra Sultan Yıldırım Bayezid 9 Mart 1403'te hayata gözlerini yumdu. Akşehir'de Şeyh Mahmut Hayrani'nin türbesine geçici olarak defnedildi. Sonra Timur beni, çocuklarımı ve şehzade Musa'yı serbest bıraktı. Sultanımızın naaşını Burusa'mıza getirip cami-i şeriflerinin önüne defnettik.

Yıldırım'ın vefatından üç gün sonra ölüm haberi bir ateş gibi düşmüştü Bursa'ya. Ama her yerden, herkesten çok Beysarayı'nda göz hapsindeki, sultanımızın annesi Gülçiçek Hatun, hanımı Devlet Hatun ve kızlarının yüreğine düşmüştü bu ateş. Önce Ulu Cami'den sonra bütün camilerden salâlar okunmaya başlandı. Hem de müezzinler salâları ağlayan bir sesle okuyordu. Herkes anlamıştı çok önemli bir vefat olduğunu. Zaten aylardır her gün salâ dinliyormuş gibiydi halkın yüzü. Ama bugün artık bardak taşmıştı. Yaşlı ninelerin, gözyaşlarıyla avlulara, avlulardan kapı önlerine çıkışları hâlâ gözümün önünde. Mahallelerin bütün kadınları kapılara döküldüler. Hepsinin elleri ağzında, kimi göğsünü kimi dizini dövüyordu. Yürekleri yanıyordu. Gözlerde yaş ve dillerde, "Yıldırım vefat etmiş, Sultan gitmiş", "Sultan Bayezid ölmüş" çığlıkları… Bir daha hatırlamıyorum Bursa o günkü kadar ağladı mı?

Yıldırım'ın ölüm haberini duyan adamlar ellerini vura vura olduğu yere oturuyor ve uzun zaman yerinden kalkamıyor, tarif edemeyeceğim keder ve hüzne boğuluyordu. O'nun ölümü bir sultanın ölümünden çok, devletin ölümü te'siri yapmıştı,

"Sultanı cedidi" olmayan bir ölüm. Camiî kebirin imamı Süleyman Çelebi, kuşluk vakti serin bir çınarın altında kalabalık bir cemaat ile otururken duydu bu acı haberi. Şehzadeliğinden beri tanıdığı ve çok sevdiği Bayezid'in ardından acı-tatlı hatıralar, fetihler, zaferler, imarlar, hizmetler ve acı sonu ile dolu 25-30 yılın içinde saklı olduğu göz yaşları ile ağlamaya başlamıştı.

Ağlamayan hiçkimse yoktu. Öğle namazına toplandıklarında gözler kıpkırmızıydı. Camilerde gıyabi cenaze namazı kılındı, Yıldırım'ın ruhuna fâtihalar, dualar gönderildi. Ertesi gün öğle namazı öncesi Bursa'nın bütün camilerinde hatimler okundu. Sanki imam ve müezzinlerin ağlayan sesleriyle Bursa topluca ağlıyordu. Yıldırım'ın vefat haberinden beri hiç kimsenin ağzını bıçak açmıyordu. Osmanlı Devleti, Cihan devleti olmaktan çıkmıştı.

Yıldırım için son söyleyeceklerim: O bir cihangirdi. Allahın kendisine verdiği güç ve yetkiyi tam kullandı. Ancak zirvelerin, uçurumu da o nisbette derin olur. Zaferin namı ne kadar çoşkun ise mağlubiyetin de o kadar hazindir. Bursa'da yaşayan sultanlar içinde en çok onu sevdim ve onun vefatına üzüldüm. O aklıma geldiğinde hala ağlarım. Gözyaşlarım süzüldüğü zaman insanlar caminin havasızlıktan nemlendiğini ya da yağmur veya kar sularının sızdığını sanırlar.

O yıl Amasya'daki Çelebi Mehmet'in Dulkadiroğlu Süli Bey'in kızı Emine Hatun'dan "**Murad**" ismini verdiği bir oğlu oldu. Hayat devam ediyordu. Kader geleceğe ait hükümlerini icra ediyordu. Emir Sultan iki yıl Kütahya'da zorunlu ikametten sonra Bursa'mıza tekrar şeref küdüm eyledi. Ondan sonra kendileri tekrar irşadlarına, devletin tealisine, birlik ve beraberliğine hizmete devam etti. Aynı yıl Erguvanların açıldığı zaman halkı toplayarak, dersler, yemekli sohbetler yaparak şenlik gibi toplantılar tertip etmeye başladı. Yaşadığı sürece her bahar ovada çiçekler açarken Emir de müridlerini topladı. Allah'tan her sıkıntı

ve zorluk, bir güzelliğin meydana gelmesine sebeb oluyordu. Bu toplantılar da "**Erguvan şenlikleri**"ne vesile oldu. Vefatından sonra büyüyerek Osmanlı coğrafyasından gelen insanlarla yüzyıllar boyu devam etti.

Timur sekiz yıl Anadolu'da kaldı. Niye gelmişti, niye gitti kimse anlamıyordu. Ama o günler çok karanlık günlerdi. Tam ihtişamlı bir dönem başladı, bizler de bunun bir parçası olduk derken herhalde Allah'a az şükrettik ki bu belalar geldi başımıza. Batıdan gelen onca şanlı zafer ve müjdeli habere karşılık doğudan gelen bu büyük afet, sonunda bu ulu mabedin yakılmasına ve Osmanlı Devleti'nin on bir yıl süren parçalanmasına sebep oldu. Fetret Devri denilen o yıllarda, halkın hop oturup hop kalkan yüreğiyle beraber ben de çok üzüldüm.

Rumeli sanki ayrı bir devlet olmuştu. Süleyman Çelebi orada beyliğini ilan etmişti. Timur'un bölüştürmesiyle; İsa Çelebi Balıkesir'de, Musa Çelebi Bursa'da "Bey" olmuşlardı. Mehmet Çelebi Amasya beyi idi. Hepsi Timur'a vergi vererek bağlı kalmak şartıyla Osmanlı'nın parçalarına yerleştirilmişti. Mustafa görünürde yoktu. Ne ölüsünü gören vardı ne dirisini. Timur'dan kaçıp gizlendiği, Semerkand'a götürüldüğü, Bizans'ta esir olduğu gibi bir sürü söylenti dolaşıyordu. Halk bütün şehzade hikâyeleri gibi Mustafa'yla ilgili hikâyeleri de merakla takip ediyordu. Uzun yıllar haber çıkmadı ama seneler sonra ortaya çıkacaktı Mustafa.

Ulu Camiî'nin sevenleri olduğu gibi düşmanları da oluyor. Bir ruh gibi, damar gibi nesilden nesile devam ediyordu. İlk düşman, Timur'un Anadolu'yu istila ettiği günlerde, Sultan Yıldırım Bayezid Han'ın, esir düşmesinin ardından Bursa'ya gelen ordunun başındaki komutandı. İçeri girdiğindeki o hasetini, kahrolarak kubbelere, payelere, mihraba, mimbere bakışını hiç unutamıyorum. Kalbi yüzüne aks etmiş gibi kapkara suratı vardı. O ne kötü, şerare yayan ve ne kadar çirkin bir bakıştı

öyle. Zaten çatlayacak gibi dolaşıp emirler yağdırdı askerlerine ve İslâm'ın bu ulu mabedine onun emriyle hayvanlarını bağladı askerler. Hâlbuki kendilerinin de Müslüman olduklarını söylüyorlardı.

Diğeri de Karamanlı ikinci Mehmed'ti. Bu ne çekememezlik, bu ne kin idi? Güya kendileri de Müslüman'dı; ama onun komutan ve askerleri de çok kötü bakışlarla benim de parçası olduğum bu ulu mabedi süzüp kıskançlıktan çatlayacak gibi olmuşlardı. İkisi de giderken odunlar yığdırıp tüm kuzey cephemi yaktılar. Sanki içlerinin karasını duvarına çaldılar. Ne Bursa halkı ne de ben bu zalimliği-cahilliği anlayamıyorduk. Yaşlılar, kadınlar mabedin yanından geçerken sultanlarını ve şanlı günlerini hatırlayıp ağlıyorlardı. Ben de halkla beraber ağlayıp dua ediyordum. Bu mağlubiyet ve mağduriyet günleri hiç bitmeyecek sandık. O gürbüz, neşeli insanlar gitmiş, yerine yarın ne olacağını bilmeyen karamsar, bezgin insanlar gelmişti.

Bursalıların, duyan bütün Müslüman'ların içi yanıyordu. Çok ağrımıza gitmişti bu muameleler. Tabiat bile sanki bu üzüntüye iştirak ediyordu. Geceleri dışarıda köpekler uluyor, baykuşlar ötüyordu. Havada bulutlar bu mabedin uğradığı hakaret ve zulme şahit olmamak için hızlı hızlı gidiyorlardı. Bazen de yarım ya da dolunay şekildeki ay utanıp yüzünü bulut perdeleri ile örtüyor, o bulut gidince yeni bir bulut çekip tekrar örtüyordu. Üç ay gündüz, hiç güneş açmamacasına göğümüz kapkara bulutlarla kaplı kaldı. Gündüzlerimizin bile karanlık olduğu tam üç ay...

Uzun zaman o karanlık günlerin karasını üzerimde taşıdım. Bağzı kin dolu Hristiyanlar da Allah'a kulluk yapılan bu camiden şiddetli rahatsız oluyorlardı. Bu saika ile ya kapatılmamızı, daha iyisi yakılıp, yıkılıp yok olmamızı istiyorlardı. Onlara göre camiler, karşı bir medeniyetin, devletin alâmetleri, abideleriydi ve temelden kendi temellerine karşıydılar, o halde yok olmalıydılar.

1406 yılı başında Süleyman, babasının mezarını bir türbeyle örtmek için Ivaz Paşa'yla Edirne'den para yollayıp ricacı oldu. Ivaz Paşa Mehmed ve Musa Çelebi'nin izniyle başladığı türbe inşaatını yedi ayda bitirdi. Böyle olumlu münasebetlere rağmen Bursa zor günler geçiriyordu. İleri gelenler, "Mutlaka birliğin sağlanması lazım." diyordu. Akil olanlar bir araya gelince bunu konuşuyordu. Tabii birliğin sağlanması için çok çalışma ve fedakârlık gerekiyordu. Umumi bir karamsarlık vardı. Dağınıklık, fakirlik, iç savaş. Üst üste kördüğüm olmuş meseleler nasıl çözülecekti? Halk düşünüyor ve birlik için çok çabalıyordu.

Fetret Devri ve Mevlid'in Yazılması

Sıkıntılı zamanlarda güzel ve özel lutuflar gelir. Onlardan biri, yüzyıllardır eskimeyen "Mevlid"in yazılışıdır. 1409 yılında, bir acem vaiz tarafından verilen bir vaazda; "*La nüferruku beyne ehadin min rusulih- O'nun Rasüllerinden hiçbirini diğerinden ayırt etmeyiz.*" (Bakara, 285) ayetini anlatırken, Hz. Muhammed'in de diğer rasüllerden üstün olmadığını "Üstün" demenin bu ayete göre günah olacağını söyledi. Cemaatten bir hoca, "*Tilker rusulü faddalna ba'dahüm ala ba'd - Rasüllerden bazılarını bazılarına üstün kıldık*" ayeti ile cevap verdi ve Hz. Muhammed'in en son ve efdal Peygamber olduğunu söyledi. Acem vaiz önceki fikirlerini söyleyip duruyordu. Tartışma uzadı. Tabii bütün gözler devrin âlimlerinden olan, caminin baş imamı ve o anda orada bulunan, şair ve edip yaratılışlı Süleyman Çelebi'ye çevrildi. Süleyman Çelebi, irticalen (hemen diline gelen) şu kıtaları söyledi:

Ölmeyip İsa göğe buldu yol, Ümmetinden olmak için idi ol.

Çok temenni kıldılar Hak'tan bulur, Ta Muhammed ümmetinden olalar.

Gerçi kim bunlar dahi mürseldürür, Lik Ahmed efdal-ü ekmeldürür.

Zira ol efdalliğe elyakdürür, Anı öyle bilmeyen ahmakdürür.

Tartışma bitmişti ama cemaat aralarında konuşmaya devam ederek dağıldı. Süleyman Çelebi evine geldiğinde isimleriyle müsemma, hanımı Melek Hatun ve kızı Enise onu karşıladılar. Yemekte Melek Hatun bey'ini dalgın görünce:

– Hoca neyin var, geldiğinden beri dalgınsın, ne düşünüyorsun?

– Bugün camide aykırı bir musahebe oldu. Acem bir vaiz cemaatın kafasını karıştıracak sözler söyledi, deyip, olan biteni anlattı. Melek Hatun:

– Sen meraklanma, cemaat, Hatemül Enbiya (Peygamberlerin sonuncusu) Habibi Hüda'yı (Allah'ın sevgilisini) bilir, sever. O'nun sevgisi, adını duyan herkese geçer. Elhak, bütün peygamberleri çok severiz, amma Muhammed sevgisi hepsinden taşkındır. Allahümme salli ala seyyidina Muhammed.

– Doğru diyorsun, ben de biliyorum; ama halka ve nesillere devamlı öğretmek gerek, yazmak gerek.

– Öğretin, yazın. Sizi tutan mı var? Sen sözü güzel söylersin. Kafiyeli, öz, kısa söyle ki herkes ezberlesin; öğrensin.

Kızı Enise'de, "Evet baba sen yaz." deyince Süleyman Hoca'nın yüzünde tebessüm ışığı dalgalandı. Zaten içinde olan, Peygamberimiz Aleyhisselamı tanıtacak manzum bir eser yazma fikri, hanımının bu teşvikiyle daha da güçlendi. Hanımına ve kızına bakarken bunu yapacağını gösteren kararlı ve aydın bakışlarla başını sallıyordu.

Süleyman Hoca o seneyi gece gündüz Peygamber Efendimizi anlatacağı şiirle dolu olarak geçirdi. Yılların birikimi olan Peygamber aşkını, gönlünden gelen çağlayan gibi beyitlerle Peygamberimizin doğumu; hayatı, miracı, vefatı hakkında halkın

imanını yenilediği “Kurtuluş vesilesi” anlamına gelen **Vesiletün necat** ismiyle “**Mevlid**”i yazdı. Yazdığı bu eserin yüzyıllar boyunca okunacağı aklına geldi mi acaba? Nerden bilebilirdi ki, mevlid, asırlarca çok geniş bir coğrafyada en çok okunan naat (Peygamberimizi öven, anlatan şiir) olacaktı.

1410 yılıydı. Ramazan ayını idrak etmiştik. Mevsim bahardı, meyve ağaçlarının çiçeklenmesinden başka; erguvanlar, hatme çiçekleri, mor salkımlar, göz alıcı rengârenk kır çiçekleri, güller; ebru düşürür gibi, renkli mimler koyar gibi yemyeşil tabiata, bağ ve bahçe kenarlarına, dağların eteklerine kudretten serpildi. Orucun tadının eklendiği, kudret harikası günlerin ardından gelen Kadir Gecesi’nde Ulu mabed gene hınca hınç doluydu. Sultan Mehmet hünkar mahvilinde idi. Teravih namazı ve tesbih namazından sonra okunan aşırların ardından Süleyman Çelebi ve Camiî Kebir’in imam ve müezzinleri mevlidden pasajlar okudular.

Allah adın zikridelüm evvela
Vacip oldur cümle işde her kula
Allah adın her kim ol evvel ana
Her işi asan ide Allah ana
Ola kim rahmet kıla ol padişah
Ol Kerim ü ol Rahim ü ol İlah
Var iken Ol, yok idi ins ü melek
Arş u ferş ü ay u gün hem nüh felek
Sun ile bunları Ol var eyledi
Birligine cümle ikrar eyledi
……………………………..
Didiler oğlun gibi hiçbir oğul
Yaradılalı cihan gelmiş değül
Bu gelen ilmi ledün sultanıdur
Bu gelen tevhidi irfan kanıdur

Bu gelen ışkına devr ider felek
Yüzine müştakdur ins ü melek
……………………………..
Merhaba i mah ı hurşid i huda
Merhaba i Hak'dan olmayan cüda
Merhaba i rahmeten lil âlemin
Merhaba sensin şefi ul müznibin.
Afv idüp ısyanımuz kıl rahmeti
Ol Habibün yüzi suyı hürmeti

Önce Türkçe mevlid okumak ve okutmak yadırganıyordu, ancak sarayda sık okutulması yani sarayın sahip çıkmasıyla ve zaman geçtikçe mevlid çok okunur ve sevilir oldu. Gerçekten de çok temiz bir Türkçe (o zamanın konuşulan Türkçesi) ile anlaşılır manzum bir şekilde bir de makamlı okunuşu halk arasında çok sevilmesine sebep oldu. Mevlid'in, 1409'da yazılımı ile en sancılı, buhranlı günler de böylesine meyveler, halkın ümidlerini yeşertiyordu. Zaten, hangi doğum sancısız olmuş ki. Sancıların en yüksek seviyeye çıktığı zaman, doğum gerçekleşecek demek değil miydi?

Mevlid'i her dinleyişimde Süleyman Çelebi'nin ne kadar âlim, arif bir zat olduğunu anlıyordum. Zamanımızda dahi onun mevlidinin aynı kelimelerle az değişse bile aynı makamla okunuşunu duydukça büyük bir velî olduğunu da anlıyorum. Yüce Yaratıcımızı, Allah'ı o kadar güzel tavsif ediyor ve peygamberimizin doğumunu, mucizelerini, miracını o kadar tatlı anlatıyordu; okuyanlarda o kadar içten ve güzel okuyorlardı ki gözyaşlarımı tutamayıp ağlıyordum. Ben ağladıkça cemaat, kalabalıktan taşların nemlendiğini, damladığını zannediyordu.

Süleyman Çelebi 1421 yılında vefat etti. 1947 de başlayan 1952 de tamamlanan şimdiki türbesinin olduğu "Dağınık serviler mezarlığına" gömüldü. Türbesi, başında hürmet nöbeti tutan zarif servilerle çevrilidir hâlâ. Bu mezarlıkta, (mezarlığın

biraz üstündeki selvili caddesinde) tekke ve cami (şimdi yok oldu) yaptıran Yoğurtlu Baba, (Bursa'nın fethine katılan dervişlerden) Buharalı Nakşî İlahî Efendi, büyük tarih yazarı Neşrî ve Sultan Mahmud'un hocası İbrahim Efendi gibi tarihi şahsiyetler yatmakta idi. Fakat şimdi bunların mezarları bile yok olmuş, isimleri unutulmuş.

Fetret devri nedir ve ne zordur bilir misiniz?

Ankara Savaşı'nın tozu dumanı bitip ortalık sakinleşince sağ kalan dört şehzade vezirleriyle beraber dört yana dağıldılar. Bursa'ya Musa gelmişti. Mehmed Amasya, İsa Karesi'de beyliklerini sürdürüyorlardı. Bu taksimatı Timur yapmıştı. Yıllık vergiye bağlayarak üç ayrı beylik kurmuştu. Rumeli'de Süleyman hükümrandı. Süleyman Çelebi ve paşaları, zevk ve eğlence düşkünü olduğu söylentisiyle halk arasında fazla sevilmemişti. Timur işgalinden beri; zengin tüccar ve esnaf, büyük müderris âlimler, kadılar, talebeler, mal sahibi çobanlar Bursa ve diğer Osmanlı şehirlerinden çıkıp daha güvenli gördükleri; Karaman, Germiyan, Aydın, Dülkadir ve İsfandiyar beyliklerine taşınıyorlardı. Bursa'nın boşalan çarşı pazarı bir türlü toparlanamıyordu. Osmanlı ticaret, ilim ve sanatta gerilemekteydi.

Bir gün büyük bir hareketlilik oldu. Çelebi Mehmed; vezirleri, komutan ve ordusuyla Bursa'ya geldi. Halk iki kardeş beylerin arasında Bursa'nın içinde bir çatışma olacağından korktu. Ancak Mehmed'in paşaları Musa'nın askerinin başındaki paşaları ikna ettiği için korkulan olmadı. Kardeşi Musa, O'na saygı gösterdi. Dükkân önlerinde, çınar altlarında, şadırvan yanlarında, namaz öncesi ve sonrası sohbetlerde iki kardeşin anlaştıkları konuşuldu. Gerçekten de ileri gelen komutanlar, beyler, vezirler sık görünür olmuştu Bursa'da. Toparlanan askerler de yeni katılımlarla ordunun eski gücünü bulmaya çalışıyorlardı.

Bursa ve Amasya'da düzeni sağlayan Çelebi Mehmed; kadıasker Beyazıd Paşa, vezir İbrahim Paşa ve Bursa muhafızı İvaz

Paşa'nın teşvikleri ile Anadolu'da birliği sağlamak için Karasi'ye doğru harekete geçti. İsa Çelebi'yle Uluabat'ta karşılaştılar. İsa Çelebi yenilerek önce Bizans'a sığındı oradan da Edirne'de Süleyman Çelebi'ye katılmış. Yeniden asker toplayıp Bursa üzerine geldi. Tekrar yenilince bu sefer İsfendiyaroğulları Bey'ine sığındı ve onlarla beraber hareket ederek Ankara'yı almak üzere olduğu duyuldu.

Çelebi Mehmed bu sıkıntılı günlerde bir rüya görür. Rüyasında dedesi Murad Hüdâvendigâr yanında Emir Sultan, Ivaz Paşa ve bazı vezirleriyle beraber saltanat sembolleriyle süslü koşumlu beyaz bir at getirip "Görev sana verildi, atına bin evladım." demiş. Çelebi Mehmed tereddütle bakınca, Emir Sultan, "Bininiz. Biz yanınızda olacağız." der. Bu rüya Çelebi Mehmed'e hem manevî bir işaret hem büyük bir moral oldu. Emir Sultan her zaman Çelebi Mehmed'in yanında oluyordu. Cuma namazına giderken atının üstünde, sultanın arkasında veya vezirleriyle birlikte yanında yürüyordu.

On onbeş bin kişilik ordu sürekli hareket halindeydi. Bütün Osmanlı ülkesi istikrarını arıyordu. Mehmed Çelebi'ye bağlı güçler sonunda Eskişehir'de "İsa Çelebi'yi halletmişler" diye duyduk. Hanedan geleneğine uygun olarak cenazesi getirilerek babasının türbesine defnedildi. Uç beylerinin tamamı Mehmed Çelebi'ye bağlılıklarını ilan ettiler ve idarede onun tasarrufu başladı. Artık Amasya ve Balıkesir, Bursa merkezli olarak birleşmiş, Anadolu'da birlik sağlanmıştı.

Mehmed Çelebi, Rumeli ve Anadolu'da tek sultan, tek devlet olmasını istiyordu. Bu maksatla Rumeli'ni kendine bağlamak için Musa'yı Trakyaya gönderdi. Musa'nın, Süleyman'a yenildiğini ancak Rumelini terk etmediğini tebdil-i kıyafet gizli dolaştığını, bazen aleni olarak askerleriyle görüldüğünü işitiyordum. Musa, abisi Mehmed'in, Evrenos Bey ve oğullarının, mahalli beylerin, paşaların desteğiyle, Sofya'yı alarak Edirne'ye yöneldi.

Nihayet 1410 da Süleyman'ı alt etti. Rumeli'nde 8 yıl süren Süleyman Çelebi saltanatı bitmişti.

Rumeli'de, zaten önceden beri çok güçlü olan Osmanlı varlığının üstüne Musa Çelebi; meşhur akıncı beyleri, güçlü paşalar ve komutanlarla tekrar çok güçlü bir hükümete kavuştu. Ancak bu güçten şımararak, bir zaman sonra ağabeyi Mehmed Çelebi'yi tanımaz oldu. Babasının Bursa'da yaptırdığı gibi Edirne'de de başlattığı cami inşaatını devam ettirdi. O camiye de "**Cami-i kebir**" denmişti. Yani bulunduğum caminin aynısı. Ancak camiyi tamamlamak Musa Çelebi'ye değil Mehmed Çelebi'ye nasip olacaktı. Kırk sene sonra, üç şerefeli cami yapılınca, o caminin adı, "**Eski cami**" olarak anılmaya başlandı. *(Edirne Camiî kebirinin Bursa'dakinin benzeri olduğunu taşları, filayakları, kubbe, kemer yapıları ve yüksekliğinin çok benzediğini, Bursa'daki gibi etkileyici bir havası olduğunu ama mihrap ve minberin benzetilemediğini ve ortadaki havuzun orda olmadığını işittim. Eski camide de etkileyici, büyük boylarda "**Allah**" lafzı ve çeşitli hatlar yazılıymış.)*

Musa Çelebi sert olarak tanınıyordu. Evrenos Bey ve diğer beylerle, Bizans'la sık sık karşı karşıya geliyordu. Diplomasi yönetimini yapamıyordu. 23 yaşındaydı ve ağabeyi adına çıktığı Rumeli'de kendini sultan ilan ederek hazırlıksız iktidar olmuştu. Rumeli'deki askeri güce güvenerek babasının yolunu izlediğini göstermek için Kostantinopolis'i kuşattı. Bizans imparatoru da Mehmed Çelebiyle ilişkilerini geliştirdi. Çok sık görüşüyorlardı. Anlaşma imzaladılar. Musa ve Mehmed Çelebi Çatalca'da karşılaşıp savaştılar. Mehmed Çelebi yaralanınca ordusu geri çekildi. Bu savaşta Musa galip geldi. Ülke çalkalanıyor, düzenini bir türlü bulamıyordu.

Şeyhî

Size burada asıl adı **Yusuf Sinanüddin** olan **Germiyanlı bir hekimde**n bahsedeceğim. Kütahya doğumluydu; ancak

İran'da tıp ve tasavvuf eğitimi almış. Kütahya ve Amasya'da iyi bir hekim olarak ünlenmişti. Çelebi Mehmed'in davetiyle Bursa'ya geldi. Bir zaman Saray hekimi olarak Bursa'da yaşadı. Çelebi Mehmed'i defalarca tedavi etmişti. Çelebi Mehmed'in kendisine dirlik olarak Kütahya yakınındaki Tokuzlu köyünü vermesi üzerine oraya yerleşmeye çalışmışsa da köylülerin kendisini dövmeleri üzerine, öküzlere (zengin toprak sahiplerine) özenen bir eşeğin (Kendi halinde fakir bir insanın) başına gelenleri mizahi bir dille anlatan meşhur "**Harname** (Eşekname)" adlı şiirini yazdı. Mahlas olarak ta "**Şeyhî**" ismini kullandı. Yaşamış olduğu yüzyılın sanat ve edebiyat seviyesini gösteren önemli bir eser bırakmış oldu.

Sonra tekrar hekimliğe dönen Hekim Sinan (yani Şeyhî) İkinci Murad'ın da saray hekimi oldu. Hatta dini, tarihi ve edebi zengin bilgisiyle sultan'a musahiblik (sohbetçi) de yaptı. Sohbetlerde anlattığı Hüsrev u Şirin'i, bizzat Sultan Murad'ın isteğiyle Türkçeye çevirdi. O dönem divan edebiyatının gelişmesinde önemli bir isim oldu. Şeyhî, ayrıca tıbba ait Kenzül Menafi (faydalılar hazinesi) ve Habname adlı ilaç yapımını anlatan eserler yazdı. 1431 yılında vefat edip Kütahya Dumlupınar Beldesi'ne gömüldüğünü duydum. Allah ona da rahmet eyleye…

O sıkıntılı yıllarda bir gece hayli geç vakitte Ulu Cami altındaki aşağı kalenin surlarının dışında bir hareketlilik oldu. Şehzade Ertuğrul'un mezarı yanındaki demir kapıda nöbetçilerin bağırmalarını ve konuşmalarını duydum. Nöbetçi bölükbaşının görevlendirdiği; sırtında sadağı ve yayı, belinde kılıcı iki asker atlanıp yukarı kaleye doğru uçarcasına giderken önümden geçtiler. Malumat sahibi olan asker merakla sorular soran diğerine:

– Gallibolu, Dimetoka ve Serezden üç haberci, Evrenos Bey ve oğullarının birer hattını Sultan Mehmed'e getirdiklerini söylerler. Rumeli Sultanı Musa Çelebi'nin çaşitlerine görülmemek için gece yolculuk yaptıklarını derler, kolağasına sormak gerek,

diyordu. Timurtaş Paşa'nın mezarı ile Bali Bey Han'ının yanından geçip saltanat kapısından geçip kayboldular. Bir müddet sonra ellerinde meşale ve kılınç olan has askerlerin başında kolağası surlara geldi. Nöbetçi bölükbaşına:

– Ardlarını izlediniz mi? dedi. Bölükbaşı:

– Ardında kımıl, ses seda yok, dedi. Kolağası:

– Teker teker silahsızlandırıp içeri öyle alın. Kapıya mukayyed olun; gözünüzü dört açın, ağah olun, gafil avlanmayalım. Ardlarında bir kımıl olursa ok yağdırın, diye seri talimatlar veriyordu. Gelenler atlarından indirilip, ellerinde kılınçlarıyla duran has askerler tarafından söylendiği gibi aranarak birer birer kapıdan içeri alındı.

Biraz sonra yanımdan ellerinde meşalelerle askerler ve yeni gelen atlılar geçti. Atların üzerinde hafif çiseleyen yağmurun ıslağı ve terleri buharlaşıyordu. Burunlarında dumanlı soluklar ve gecenin derin sessizliğinde tırslamalarla, şakır şakır nal ve koşum sesleriyle önümden geçip gittiler. Ertesi gün Rumeli beylerinin, "Musa Çelebi'nin idaresinden hoşnut olmadıklarını, Sultan Çelebi Mehmed'in idaresi altında tek ordu, tek memleket olarak her türlü askerî, idarî ve ticarî kolaylıklardan yararlanmak için birlik, birlik için de "Sultan-ı Diyar-ı Rum olarak, Çelebi Mehmed'in Rumeli'ne teşriflerini arzuladıklarını" bildirdikleri konuşuldu. O beyler, başta Evrenos Paşa ve oğulları, Turhal ve Mihaloğullarıydı. Bu beyler, balkanların fethindeki rollerinden sonra şimdi de "**Tek Devlet**" için belirleyici bir tercihte bulunmuştu.

Mollalar arasında Muhyiddin-i Arabî'nin malum sırlı kitabında; Süleyman, Musa, İsa ve Muhammed Peygamberlerin kıssaları anlatılıp "Son hüküm sahibi Muhammed'dir." imasıyla ve ebced hesaplarının tutmasıyla, fetret devri denen kâbuslu günlerin biteceği ve Çelebi Mehmed ile tekrar tek sultan ve tek devlete kavuşulacağı haberinin yazdığı, aylarca söylenip durdu.

Mehmed, Edirne seferinin üç haftadır yapılan hazırlıklarının tamamlandığını, sabah sefere çıkılacağını söyledi, gülyüzlü hanımı Emine Sultan'ına. Emine Sultan, "Sen gitmezsen olmaz mı?" diye soracaktı ki daha önce bunu dediği zaman aldığı, "*Ben gayret etmezsem, ben gitmezsem kim yapar dirlik işlerini.*" cevabını hatırladı ve sözü boğazında düğümlendi. Gözlerine dolan yaşlarını bile silemedi; sadece yutkunabildi.

Sabah; Mehmed Çelebi'nin annesi Devlet Hatun, hanımları Emine Hatun ve Kumru Hatun, kızı Selçuk Sultan, cümle kapısına kadar saray halkıyla beraber uğurlamaya geldiler. Sultanı sefere her çıkışında; gözlerde yaşlarla, dillerde dualarla uğurlarlardı. Sonra da bitmek bilmeyen bekleyişler başlardı. Her gelenin halinde bir emare, sultanın sağlığı, ordunun muzaffer olup olmadığına dair iyi ya da kötü bir işaret arayan o bakışları nasıl unutabilirim. Gelen müjdecilere saçılan bahşişler, sevinç çığlıkları, ağlamalar ve birkaç gün sonra kavuşmalar… Sonra gene çıkılan seferler ve seferden yara berelerle dönmeler. Her seferden yaralanmış olarak dönerdi Çelebi Mehmed. 28 seferde tam 40 kere yaralanmıştı. Her sefere çıkışta gene yaşlı gözler, dualar; yolları gözlemeler, haberci kollamalar. Allah'ım, ben şahidim, bekleyen kadınlar da sefere çıkanlar kadar meşakkat ve acı çekerdi.

Dostlarım, bu gelişmeleri detaylı anlatıyorum. Gene de yaşanan zorlukları size tam hissettirmem mümkün değil. Ama bu topraklarda neler yaşandığını, Bursa sarayının ne acılar gördüğünü, sokaklarında neler hissedildiğini anlatmadan geçemedim.

Çelebi Mehmed, Dulkadiroğulları'nın desteği, Bizans imparatorunun dostluğu ve Rumeli'de adı geçen beylerin kendisini istediklerini bildirmeleri üzerine, divan kararıyla, bu sefer çok güçlü olarak, tekrar Edirne'ye yürüdü. Bursa'da "Makam koruyucu, Kaimmakam" olarak veziri İvaz Paşa'yı bıraktı. Vize yakınlarında karşılaşan öncü kuvvetlerin temasında güçleri dağılınca Musa Çelebi'nin Edirne'den kaçtığını daha sonra da takiple

Çamurlu Derbent'deki (şimdi Samakov adıyla Yunanistan'dadır) savaşta öldürüldüğünü duyduk. Na'şı getirilerek babasının yanına gömüldü. Mehmed, tek Osmanlı vârisi olarak Edirne ve Bursa'da yani iki payitahtta hâkimiyetini ilan etti.

Burusa'nın İkinci Kez İşgal Tehditi

Bunlar olurken ve Timur belası "Bitti, gitti" derken, Çelebi Mehmed, Bursa'ya intikal etmeden önce Karamanoğlu II. Mehmed 1413 yılında bir orduyla gelip Bursa'yı almaya çalıştı. Amacı; hazır Osmanlı Beyliği dağınık iken, kalbi olan Bursa'yı alarak Osmanlı Devletini Anadolu'da yok etmek ve Karamanlı Devleti olarak bütün Anadolu'nun hâkimi olmaktı. **Hacı İvaz Paşa** bütün halkı Hisar içine topladı. Birbuçuk ay, saldırganlara karşı şehri savundu. Emrindeki eli silah tutan iki üç bin erkeğe askerlik yaptırarak gece gündüz hiç uyumamacasına surlarda bekledi. Her gün, her saat, yaklaşana ok uçurup humbara savurdu; kalenin eşiğine bile yaklaştırmadılar.

Karamanoğlu II. Mehmed, Çelebi Mehmed'in Bursa'ya yola çıktığını duyunca bir sonuç alamayacağını anladı. Yağmalayabildiğini alıp, ulu mabedin kuzey duvarına odunlar yığarak ateşe verdi. Giderken, Yıldırım'ın türbesindeki mezarını açarak cesedini fırında yaktırdığını duyduk. Sonra hızla kaçıp defolup gitti. Bu ne kin ise, Müslüman bir bey, Müslüman bir beye bunu yapabiliyordu. Gelenin, Musa'nın cenazesi olduğu anlaşılınca, halk arasında çok zaman: "Karaman'ın beyi, Osmanlı Bey'inin ölüsünden böyle kaçarsa, varın dirisinden neçe korkar anlayın." diye gülerek anlatıldı. İvaz Paşa daha sonra askeriyle inip, birkaç gün haberciler, atlılar salarak, giden orduyu izletti. Konya'ya gittiğinden emin olunca halkın inmesine izin verdi. Şehirde temizliğe ve çarşıyı tekrar canlandırmak için çalışmaya başladı.

Edirne'de düzeni sağlamak, işleri yoluna koymak için Rumeli'den hemen dönemeyen Mehmed Çelebi Bursa'ya gelir

gelmez ordusuyla, "Devleti yıkmaya kalkan, işgale gelen" Karamanoğlu II. Mehmed'in peşinden Konya'ya yöneldi. Kendisini Karaman'da karşılayan orduyu darmadağın etti ve zalim beyi öldürterek cezasını verdi. **Küçük Asya**'da birliği kurarak Osmanlı hâkimiyetini bir daha sağladı.

11 yıl süren dağınıklık, orduların birbirleriyle savaşları, kardeşlerin "tek hâkim" olma mücadeleleri nihayet bitmişti. Geçen bu "fetret" döneminde Bursa uzun ve soğuk kış günleri derin sessizliğe büründü. Arada Mehmed Çelebi'nin itimat telkin eden tavırlarıyla nefes aldı. Ama ben şahidim, 11 yıl çok zor geçti. Ticaret tamamen durdu. Hanlar, çarşı yalnızca Bursalıların alışverişleri ile çalıştı. İlerki yıllarda çarşı pazarda yabancı tüccarlar yine görünmeye başladı. Bunlar halkta geleceğe ait ümitleri yeşertti. Yapılan yorumlarda, sözüm meclisten dışarı, "çarıklı, çarıksız erkan, sarıklı, sarıksız ulema", "*Peygamberimiz Hz. Muhammed Aleyhisselam, peygamberlerin sonuncusudur ve hak dine son noktayı koyduğu gibi, Allah'ın hikmeti, Çelebi Mehemmed de son noktayı koyup devletin birliğini sağladı.*" diyorlardı. Ben bu benzetmeye "*Vela teşbih vela temsil*" diyorum.

Mehmed'in, Osmanlı Memleketinde Tek Sultan (Beşinci Sultan) Olması

Mehemmed Çelebi'nin, (İlk duyduğum zamanlar bu şekilde söyleniyordu, Orta Asya'da **Muhammed**'e hâlâ böyle deniyor. Türkler hızlı konuştukları için yüzyıllar içinde önce **Mehmed** şimdi de **Mehmet** diyorlar.) rengârenk bölüklerden oluşan deniz gibi ordusuyla Bursa'ya geldiği günü hatırlıyorum. Halk, babası Yıldırım'ın bıraktığı yerden başlamasına seviniyor. Dualarla ve "Devletimiz var olsun, ömrünüz uzak olsun, düşmanınız kahr olsun." gibi sözlerle karşılıyorlardı, sanki yeniden sultan olan sultanlarını.

Çelebi Mehmed; altından, gümüşten süslemelerle bezenmiş koşumları olan gösterişli atının üstünde; zengin kaftanı, elmasla süslü geniş sarılmış sarığı ile ihtişam içindeydi. 33 yaşındaki bu büyük sultanı ilk Cuma namazında has birliğiyle beraber geldiği Ulu Cami'de bir daha yakından gördüm. Yanında Emirsultan, Molla Fenarî, Hoca İzzettin, İbrahim Paşa, Hacı Ivaz Paşa, Bayezit Paşa gibi büyükleri görüyordum. Onlarda da bir sevinç vardı. Yeni sultana sevgiyle, saygıyla bakıyorlar ve onunla hürmetle konuşuyorlardı.

Mehmed de, babası ve dedeleri gibi, seferde değilse cuma namazını, bazen vakit namazını, büyük camilerden birinde cemaatle kılardı. Çarşıda halkı selamlayarak yürür, bazen bir dostunun dükkânına uğrar, karşılaştığı büyüklerle müsafaha eder; hal hatır sorar, dualarını ister bazen kendisine bir meselesini arz edeni dinler ve vezirine talimat verirdi. Bu sultanlar, halkın içinde olmaktan çekinmezlerdi. **Onları tarihe geçiren özellikleri: Devleti adaletle yönetmeleri, din ve millet hizmeti için abide eserler yapmaları idi.** Güç ellerinde olduğu halde Müslim, gayrimüslim veya Türk olmayanların da "Hayat, mülkiyet, ticaret, din ve eğitim haklarını" tanımaları; tecavüze karşı korumaları, adil ve müşfik olmaları sebebiyle herkes tarafından seviliyorlardı.

Sultan Mehmed'in yüzündeki derin çizgilerde, gözlerindeki derinlikte, daha yirmi bir yaşında babasıyla katıldığı Ankara Savaşı mağlubiyetinin; babasını yitirmenin, kardeşleriyle yıllarca süren savaşların, devletin borçlarının, Anadolu'daki beyliklerin çekişmelerinin halka verdiği bezginliğin acılarını okumak mümkündü. Her yılına bir büyük savaş düşen ömrünün; kırkın üzerindeki ok, kılınç, kargı yaralarının yorgunluğu gözlerinden okunuyordu. Vallahi o, saltanat sürmüyordu; yük taşıyordu. Saltanat gösterilerine ve ihtişama, halkın devlete güvenini tekrar sağlamak için izin veriyordu.

Devlet İkinci Defa Kuruluyor…

Sultan Mehmed, Osmanlı gibi büyük bir devletin lüzümuna inanarak kendilerini o devletin hizmetine adamış paşalar, beyler, âlim ve erenlerle beraber "**Devlet**"i yeniden kuruyordu. Hakikaten gülecek hali de vakti de yoktu. Hep iş düşünüyor; yapıyor, yaptırıyor, takip ediyordu. Derdi üç-beş değildi ki istirahat etsin. Bütün etraf düşmanla çevriliydi. Çok geniş bir coğrafyada güçlü bir ordu tutması ve bakması gerekiyordu. İlhanlılara ağır haraç ödemek zorundaydı. Dağılmış olan; tüccar, esnaf, âlim, sanatkâr sınıflarını tekrar toplaması; halkın ziraat, hayvancılık ve ticaretle uğraşması için moral kazanması ve çalışmasına ihtiyacı vardı.

Bunun için de mutlaka zaman ve barış gerekiyordu. Bu yüzden sadece mütecavizlere, birliği bozanlara karşı sefer düzenliyordu. Bu dahi 3-5 ayda bir sefere çıkması demekti. Bizans imparatoruyla sık görüşüyor, çok iyi geçiniyordu. İki kez Kostantinopol'e II. Manuel'i ziyarete gitti. II. Manuel'de Üsküdar'da; yani Osmanlı topraklarında Çelebi Mehmed'i otağında (**Otağ**, günlük hayatta sık kullanıldığı için zamanla, **Oda** olarak söylenir oldu; ancak sultanların çadır ve odaları '**Otağ**' şeklinde söylenmeye devam etti.) ziyaret etmişti. Venedik, Ceneviz, Eflak, Boğdan, (Macar Krallığı) ve Hırvat Krallığı'yla da anlaşmalar yaptı.

1417 yılı sonunda Evrenos Paşa'nın, yaşadığı Vardar Yenicesi'nde, vefat ettiği haberi geldi. Gözümün önüne 70-75 yıl önce Orhan Bey'e selam çakan genç Evrenos geldi. Sonra balkanlarda ömür boyu yaptığı fetih ve hizmetler tek tek hatıralarımda canlandı. Yüz yaşında; ardında asırlarca anlatılacak hikâyeler ve yedi oğul, elli torun-torunça bırakarak göçtü. Mekânı cennet olsun.

Sultan Mehmet o yıl (1417'de) İzmir ve çevresini elinde bulunduran İzmirli İbrahim oğlu Cüneyd Bey'in üzerine giderek eman diletti. Kendi isteği üzerine, Niğbolu'ya bey olarak

gönderdi. İzmir ve çevresine hâkim olunca oraya Süleyman adlı bir komutan bırakarak Bursa'ya geri döndü. Bir yandan Kastamonu ve Sinop'a, bir yandan Yalvaç'a, bir yandan da Romanya ve Erdel'e seferler düzenlendi. Her sefere mutlaka kendi katılıyor. Ancak çözülmüş işlere lalası Hamza Bey'i, güvendiği paşa ve komutanları gönderiyordu. O devrin insanları sanki atın sırtında yaşıyorlardı.

İltihaklar Başlıyor

Sultan Mehmed, Erdel Seferi'nden döndükten sonra Beysarayı'nda istirahate çekildi. Beş gün sonra Hacı Ivaz, halvet isteyip huzuruna geldi. Saygı gösterisini kısa kesip iki dost gibi sarıldılar. Artık paşa ünvanı da olan Ivaz ile sultan karşılıklı hal hatır sordular. Ivaz Paşa, "Memalik i Osmanî'deki ümmet i Muhammed ile birlikte sultanımızın sağlığına duacıyız." dedi ve asıl konuya geldi,

– Candaroğulları İsfandiyar Bey'in oğullarından Kasım Bey biat etmek üzere Bursa'ya gelmesine müsaadenizi ister, dedi. Sultan Mehmed'in yüzünde memnuniyet ışığı dolaştı. Kabul edeceğini bildirdi.

Üç hafta sonra gelen heyettekiler Bursa'daki; vezir, paşa ve beylerin konaklarında misafir edildi. Üç gün sonra; yüksek duvarları rengârenk bayraklarla süslü, kapısında "Tevhid kelimesi" ve pazulu; boylu, poslu nöbetçileri olan Beysarayı'na, Mehmed'in huzuruna, kabul edildiler. Saray sofrasında ağırlandıktan sonra sultan; lalası Hamza Bey, Hekim Sinan Ağa, Ivaz Paşa, Molla Fenarî ve Ahîbaşı Muslihuddin gibi erkânıyla Kasım Bey'i dinledi. Kasım Bey:

– Yöremizdeki halk, yıllardır süren küçük iktidar mücadelelerinden bezdi; bir istikrar ve emniyet vasatını, güçlü bir bayrak altında birlik olmanın nimetlerini özlediler, diyerek, "Halkın ve kendisinin, zaten bir ve benzer oldukları, yıllarca idaresinde

kaldıkları ve memnun oldukları, Osmanlı idaresine tekrar girmek istediklerini." anlattı. Sonra ilave etti:

– Benim hakkımdaki takdirinizi kabule âmâdeyim. Nerede ve nasıl isterseniz öyle hizmet etmek isterim. Mehmed:

– Birlikten kuvvet doğar ve birliğe ve kuvvete her zamankinden daha çok ihtiyacımız var, dedi.

Kasım Bey ve gelen heyet başka bir salona alındı. Sultan, yanındakilerin bu konuda fikirlerini dinleyip, reylerini aldı. İkindiden sonra Kasım Bey ve heyetini tekrar kabul etti. Varılan kararı, merak ve heyecanla bekleyen Kasım Bey ve heyetine:

– Çankırı, Tosya ve Kalecik kalelerinin bir sancak yapılarak Kasım Bey'in idaresine verilmesini münasip gördük, Samsun ve havalisini de Lalamız Hamza Bey komutasındaki bir orduyla düzene sokacağız, dedi.

Gelen heyette Kasım Bey'in yâranı Okyaycı Rıfat Bey, ertesi gün misafiri olduğu ahîbaşı Muslihuddin ve diğer arkadaşlarına geliş sebebini ve olan biteni şöyle anlattı,

– Biliyorsunuz, Candaroğulları 1383'te Hüdâvendigâr'a tabi olmuş, Timur afetinden sonra tekrar müstakil olmuştu. Kastamonu ile Sinop arasındaki Karadeniz'e kadar olan topraklar; Çankırı, Tosya ve daha sonra Samsun'un müslüman kalesi, Candaroğulları Beyliği'nin; yani beyliğin başındaki İsfendiyar Bey'in kontrolünde idi. İsfendiyar Bey, topraklarını oğulları Hızır ve Kasım Bey'e taksim etti. Fakat oğulları bu taksime razı olmayıp çekişip duruyorlardı. Halk; beyler arası kavgalardan bıkmış, bezgin halde, olup bitenleri izliyordu. Aksakallar, hocalar, komutanlar biraraya geldiklerinde: "Beyzadeleri mi avutacağız, yoksa işimize gücümüze mi bakacağız; anlayamıyoruz. Bir düzenimiz olsa da, ticaretimizi ilerletsek, çoluk çocuğumuza oturmuş bir el; iş, aş, yurt-yuva bıraksak." diye dertleşiyorlardı.

Sonunda yanıbaşlarındaki Osmanlı sancağı olan Çorum'daki sancak beyi, Şemseddin Bey'le irtibat kurarak, "Kardeşler arasında yıllardır süren, kimseye de yaramayan, ihtilafları sona erdirmesi için" Sultan Çelebi Mehmet'ten medet istediklerini bildirmişler.

Ev sahipliği yapan Ahîbaşı Muslihuddin Ağa'nın yârenleri, yemek ve ikramlardan birini getirip diğerini götürürken, Okyaycı Rıfat Bey anlatmaya devam etti.

– Davet vaki olunca da bizler; ileri gelen aksakallar, müderris, müftü ve komutanlardan elli beş adam, Sultan Mehmed'le mülaki olmak üzere, Burusa'ya geldik. Beyimiz, Sultan Mehmed ve divanıyla görüşüp, anlaştılar, dedi. Bursalıların misafirperverlikle, "tekrar hoşgeldiniz" sözleri beş- on ağızdan birden duyuldu. Okyaycı Rıfat Bey devam etti,

– Sultan Mehmet, Molla Fenarî'ye, Çankırı'ya güçlü bir kadı ve naibini göndermesini; Lala Hamza Bey'e de sefer zamanı Osmanlı ordusuna katılacak, sulh zamanı da orada ikamet edecek güçlü bir komutan ve birlik yerleştirmesini; her müşküle Kasım Bey'le beraber çözüm sağlamalarını istedi. Hem dinleyenler hem anlatanlar çok memnun görünüyorlardı.

1418 baharı bir sabah, sarayda bildik bir telaş vardı. Kumru Hatun bir erkek evlat doğurdu. Adını Mahmut koydular. Çelebi Mehmed'in ayrıca Mustafa, Ahmed, Yusuf adlı şehzadeleri ve üç kızı daha vardı. Oğulları uçbeyliklerinde ömür sürdüler. Kızları saraya yakın paşalara veya oğullarına eş oldular.

Size yüzyıllarca şahit olduğum bir vakıayı söyliyeyim mi? Ölümü göze almayan doğuramazdı. Anne olmak demek; savaşa gidenlerin şehit olma ihtimali kadar, şehit olma ihtimaliyle doğurmayı beklemek demekti. Doğumunda vefat eden bebek, anne; ya da hem anne hem bebek ölümü vakaları hiç seyrek değildi. Saray ebeleri ve mahallenin ebe anneleri anlardı tehlikeli doğumları; bebek ters mi, iri mi; hatta boynuna kordon dolanmış mı?

Kız, erkek olacak tahmininde bulunurlardı. Ama kız mı, erkek mi sorusunun cevabını, en doğru daima, doğurtan ebe doğum sonu söylerdi. Loğusa anneler günlerce kendine gelemezdi.

Yeşil Sarayı ya da Camiî İnşaatı Başlıyor

Sultan Mehmet, Rumeli'yi güçlü uç beyleri, sadık komutanları ve dürüst kadılara teslim ederek 1419 da Bursa'da meşhur, şimdi Yeşil Cami denilen, aynı zamanda hükümet konağı olan, bir saray yaptırmaya başladı. Hacı Ivaz Paşa, Tebrizli Ali bin İlyas Ali gibi zamanın en iyi mimarlarını; nakkaş, hakkâk (taşı oyarak nakışlayan) ve sanatkârlarını toplayarak iki kubbeli iki katlı bir inşaat başlattı. Bu büyük binanın içine havuz, divan odaları, sultan mahfili, beylerbeyilerin odalarını koydurdu. *Selçuklu mimarisinin devamı olduğu gözlenen; ancak "**Osmanlı mimarisi**" denecek şekilde karakteristik özellikler gösteren bir saray yükseliyordu.*

Bursa'nın dokuz bine düşen nüfusu tekrar artmaya başlamış, iki üç yılda onbeş bini geçmişti. Ben şahidim ki Ulu Cami'nin yapıldığı zamanki heyecan, Yeşil Cami inşaatında da yaşandı. Bursa'lılar bu yükselen yeni abideyi görmeye gidiyorlardı. Cümle kapısının, kemerlerinin, kilit taşının konulmasındaki hendese ve uygulama herkesin aklını durdurmuştu. Her abidenin kapı, kemer zıvanası ikili olduğu halde, Yeşil Cami'ninki üç zıvanalı yapılıyordu. Bu uygulama sonra Fatih Camiî ve Topkapı sarayında da tatbik edildi. Mutlaka yerinde görmelisiniz. Yeşil caminin mimarisi, kemerleri, kubbelerinin üzerindeki fenerlikleri, taç kapısını ve kapının kilit taşını ne anlatanın anlatabileceğini ne de dinleyenin anlayabileceğini söyleyebilirim. Sonunda gidip yerinde görürler, gördükten sonra da sihirle yapılmış gibi olan bu eseri hayretler içinde, tekrar birbirlerine gösterirlerdi.

"Marmar" Adası'nın Aktaşları…

Cümle kapısının kabası bitince, Kostantinapol'ün saray ve mabetlerinde kullanılan aktaş; yani mermerler, **Marmar Adası**'ndan getirilerek avluya indirildi. *Rumlar,* ***aktaşa marmar*** *derlerdi. Türkler, o beyaz taşlara* ***mermer*** *dediler. Adaya; hatta adanın bulunduğu denize:* ***Marmar****, zamanla* ***Marmara*** denildi. Bu mermerlerle kuzey cephesi bir gelin gibi apak örtülüyordu. Yeşil Cami'nin avlusu mermer şantiyesine dönmüştü. Onlarca kalfa, çırak, amele mütemadiyen çalışıyorlardı. Girişi, derinlik sağlayacak şekilde yüksek tutup mukarnas ya da sanat tarihçilerinin istalaktit dedikleri geometrinin sanatta kullanılan şekliyle, ana girişten iki metre ötedeki kapının kemerine indiriyorlardı. Nişlere çiniden yapılmış küçük sepetçikler koyuyorlardı. Kapının iki yanındaki mihrapçıklarda şimdi kimselerin okuyamadığı kitabelerde mimarının Hacı İvaz Paşa olduğu yazılıdır.

Bursa'da mermer ile yapılan ilk abide oluyordu bu. Ancak mermeri de; harika hat sanatları ve Bursa'ya has çiçek motifleriyle, kemerleriyle öyle farklı yaptılar ki, önceki abidelerde kullanılan taş işçiliğinden çok farklı yeni bir güzellik ortaya koydular. Girişin iki yanına merdane gibi yuvarlak sütun yerleştirdiler. Çevresine de, kâğıda yazılmış olsa bile nefis bir hat sanatı olarak kabul edilecek; biri sülüs, biri kufî iki yazı yazdılar. Nakkaş ve hakkaklar; önce, kesilmiş mermer parçalarına ayet ya da hadisi yazıp sonra çeşitli boydaki keskilerle binlerce küçük darbeyle tam bir dantel nakışı gibi işlediler harfleri.

Ayrıca Bursa'da olan çiçeklerin, sarmaşıkların, dal ve yaprakların suretlerini iki sıra olarak hâk etmişlerdi. Allah'ım, ustalar işlerini ne kadar sabırla yapıyordu. Bu sanat, el emeği göz nuru, ne ince bir sanattı. Aynı itinayla pencereleri ve bütün cepheyi tam üç yılda tamamladılar. Sultan Mehemmed Çelebi, ak mermerleri erişebilmesi güç bir sabır ve yüksek sanatla işleyen

ustalara otuz bin altın verdi, onlara hediyelerle iltifat etti. Helalihoş olsun, hak etmişler.

Emir Sultan, Molla Fenarî gibi âlimler; yazıları, zamanın ihtiyaçlarına cevap veren konulardan seçti. Üç yıl boyunca gözlerinin, kollarının var gücünü harcayarak, kapıyı kuşatan mermerleri çiçek ve sözlerle süsleyen usta, Ali Bin İlyas Ali, şu sözleri oymuştu; "**Sultanların sözü, sözlerin sultanıdır; bilhassa Hz. Peygamber'in sözü. Dedi ki: *'Aç müminleri doyuranı, Allah kıyamet gününde cennet meyveleriyle doyurur. Susuz müminleri sulayanı, Allah kıyamet gününde cennet ırmakları ile sular.***"

Sol tarafta ise; "*Hesaba çekilmezden evvel hesabınızı yapın.*" "*İnsanoğlu öldüğü zaman dünyadan ilişiği kesilir; ancak üç zümrenin kesilmez: Sadakayı cariye vakıf bırakan, insanların faydalanacağı ilim bırakan, hayırlı evlad bırakan.*" "*Cömertlik imandandır, iman cennettedir.*" Kufî yazı da ise: "*Hayra sebep olan onu işlemiş gibidir.*" hadisleri yazılmıştı.

Ana kapıdan içeri girince yanlarda, tavanda ve duvardaki firuze yeşil çinilerin içinde altın kakmalı desenler vardır. Çiniyle nefis kufî ve sülüs hatlar yazılmış. Çeşitli renklerdeki desenlerle bezenerek yapılmış bu süslemeler görenleri hayran bırakıyordu. Aynı şekilde hünkâr mahfili ve iki müezzin mahfilleri de altın kakmalı yeşil çinilerden yapılmıştı. Her noktasına böyle ince süsleme sanatları ve güzel yazıların nasıl işlendiğini insanlar birbirlerine heyecanla gösterip anlatıyorlardı.

Yeşil Cami'yi iki büyük kubbeli olarak inşa ettiler. İki kubbeyi birleştirmek için mimar Hacı İvaz Paşa çok çalıştı; çok hesaplar ve denemeler yaptı. Sonunda mihrap ve minberin olduğu cami bölmesine dört basamakla çıkılan merdivenin tam üstüne denk gelen yere, iki kubbe kemerinin kilit taşını büyük bir mühendislik maharetiyle yerleştirdi. Bu kemeri sağ ve solda istalaktitli iki ayakla zemine oturttu. Bu ayaklara; binanın temel

kaymasını, zelzelelerden gördüğü zarar ve derecesini anlamak için döner merdane şeklinde bir taş koydu. Sonra "**Dönertaş**" denen bu ilginç usül pekçok Osmanlı yapımı abide eserde kullanıldı. Yeşil Cami'deki bu taş, hâlâ yerinde durmaktadır; fakat zor dönüyor.

Mihrabı; zamanın dahi çinicisi Mecnun Mehmet, sanat maharetinin en olgun şekliyle, çok itinalı yapıyordu. Bitince; gerçekten de, görenlerde tek parça bir çini kanaatı uyandıran; rengârenk çiçek rozetlerle, ayetlerle süslü ve bezemeli bir mihrap oldu. İstalaktitleri; çevresinde Fetih Suresi'yle, bakanların önünden ayrılamadıkları, seyrine doyulmayan bir sanat eseri olmuştu. Büyük kubbenin dört köşesindeki istalaktitlerin çini desenleri ve çiçek tarzı, mihrabın benzeridir. Çinilerde kullanılan Firuze mavimsi yeşile (zamanla Osmanlı' ların çok kullandıkları bir renk oldu.) Fransızlar, Türk rengi anlamında, "Turkuaz" dediler. Şimdi duvarlarda görülen Amme Suresi'nin yazıldığı yuvarlak hat yazılarını, 1800'lü yıllarda Bursa'da valilik yapan Ahmet Vefik Paşa'nın bizzat kendisi tertip etmişti. Yazının içinde, tertip ettiğinin ibaresi hâlâ var. Müezzin mahfili ve karşılıklı odacıkların çinilerinde "**Dağlar devrilse, gök çatlasa, cihanda bu abidenin bir misli yapılamaz.**" mânâsında bir kitabe yazılıdır.

Sağ ve sol tarafta simetrik şekilde iki geniş oda yapıldı. Bu odalar o yıllar, sancaklardan gelenlerin meselelerinin görüşüldüğü bölümler olarak, sonraki asırlarda mahkeme salonu olarak kullanıldı. Doğudaki oda Anadolu Beylerbeyliği'nden gelenler için, batıdaki oda da Rumeli Beylerbeyliği'nden gelenler için kullanılıyordu. Üst katta bulunan çok sayıdaki iç içe odalar da Sultanın hususi görüşmeleri ve istirahati için yapıldı. Sultan Mehmet kıvrımlı merdivenlerden çıkar, üst katta dinlenir ve misafir kabul ederdi. Yeşil'de olduğu günler, yandaki imaretten "Sultanî" denen yemekler gelirdi. Yeşil saray ve Camiînden sonra batısına medrese, doğusuna imaret yapılmaya başlandı. Taş

tuğla alaşımıyla; horosan harçlı derzleriyle, geniş iç avlusu ve her kubbe altında ders ve yatak odalarıyla; önde yüksek kubbeli, geniş tek dersliği ve dışta geniş ahşap saçaklarıyla tipik Bursa mimarili muhteşem bir medrese yükseliyordu. İki yılda bitirildi. O bölgede büyük bir külliye ortaya çıkmıştı.

Buhara'daki Şerda Mir Arap, Şam'daki Emeviye ve Mısır'daki El Ezher Medreseleri'yle kıyas edilecek bir medrese olmuştu. Sultan, medreseye birçok vakıf bağladı. Zeki ve istidatlı talabeler imtihanla alınıyordu. Parasız yatılı üniversite olan Yeşil'deki bu medrese, yüzyıllarca "**Sultaniye medresesi**" adıyla şöhret buldu. İleride isimlerini anacağım büyük şeyhülislâmların çoğu, hoca veya talebe olarak bu medreseden geçeceklerdi.

İslâm memleketlerindeki "en iyi medresenin adresi" zamanla Fatih Sultan'ın Fatih Camiî'ndeki ve şimdiki İstanbul Üniversitesi'nin olduğu yere yaptırdığı medreseye, sonra Kanuni'nin Süleymaniye Medresesi'ne geçse de Sultaniye Medresesi o dönemlerde dahi en iyi medreselerden biri olarak devam etti. Zamanımıza kadar ulaşabilen bu muhteşem eser, "**Türk İslâm Eserleri Müzesi**" olarak hizmet veriyor. Yeşil cami'nin doğusunda kalan şimdi bile hizmet veren (Kebabçı, Çayevi gibi yerler) Sultan'ın yaptırdığı imarethanelerdir. Yüzyıllarca Sultan'ın hayrına parasız yemek dağıtıldı. Yüzyıllardır Bursa'lılar ya da çevreden gelenler oralarda taburelere oturur; kahve, çay, şerbet içerler ve Bursa Ovası'nı seyrederler. Çelebi Mehmet Yeşil Camiî'ne gelir getirsin diye yakın arkadaşı ve veziri Hacı Ivaz paşa'ya 1419-1420 yılında "**Sultan Hanı**" adıyla şimdiki İpek Han'ı, bir yıl sonra da Fidan Han'ı yaptırdı. Hâlâ ayaktadırlar.

Sultan Mehmet büyük oğlu Murad'ın çok iyi yetişmesini istiyordu. Devrin önemli medrese âlimi ve devlet adamlarından Çandarlı Halil Paşa'yı, şehzadesine "**Lala**" tayin etmişti. Lala Halil Paşa, şehzadeye bazen medresede, zamanın en büyük bilginlerinden; tarih, edebiyat, matematik, musikî, kelam, tefsir,

hadis dersleri aldırırdı. Bazen sarayda, maliyeye, siyasete, divana, savaş kararlarına, asker hazırlamaya, askerin gönlünü hoş tutmaya, teşvike; komutanlarına iltifat etmeye, mesuliyet vermeye, hesap sormaya, gerekirse yargılayıp, ihmal ve hatası varsa, haklarındaki kararı tatbike dair eğitim aldırırdı.

Şehzade 14 yaşında Manisa'da isyan eden Torlak Kemal'e karşı yapılan ikinci sefere gitti. İsyancı Torlak Kemal, giden ilk birlikleri mağlup etmişti. Murad bizzat savaş kararından, ordunun hazırlıklarına, muharebenin başlangıcından sonuna kadar seferin içinde bulundu. Şehzade, Nisan ayında, galip ordunun başında Manisa'ya girmiş. Halk sevgi gösterileriyle karşılamış. Baharın en güzel görüldüğü yerlerden biri olarak çok beğendiği Manisa'ya ilgisinin ve sevgisinin o seferden kaldığını söylerdi Murad.

Lala bazen; zamanın din âlimlerini, şeyhlerini, tarihçileri, astronomları, coğrafyacıları toplar ve aralarında tartıştırarak Şehzade'ye dinletirdi. En sık yapılan sohbetler edebiyat ve şiir üzerine olurdu. Yeri gelmişken söyleyeyim, bir şiir kitabı ya da edebî veya ilmî bir kitap yazan kişi asıl nüshasını sultana sunardı. Sultan o kitabı beğenirse müellifini divan sohbetleri denilen sohbet ya da şiir meclisine çağırırdı. Divanda yapılan sohbetlerden yüzyıllarca sürecek olan "**Divan Edebiyatı**" doğdu.

Lalalar şehzadeleri Bursa'da yaşayan efsaneleşmiş kahramanları ziyarete götürür, onların ağzından fetih hikâyeleri dinletirdi. Oldukları yere nasıl gelindi, ne fedakârlıklar yapılıp ne zorluklar yaşandığını yaşayandan dinlemek için Halil Paşa ve Murad, bir cuma namazı sonrası Bursa'da yaşayan **Doğan Bey**'i ziyaret ettiler.

Niğbolu Kalesi Komutanı Doğan Bey

Doğan Bey, Yıldırım'ın çocukluk arkadaşıydı. Tokat doğumlu bu akıncı Bey'in asker olan babası, kuruluş devrinde Bursa'ya göçmüş. Doğan, şehrimizde büyümüş; önce Bursa,

Edirne ve son alarak da Niğbolu'da görev yapmıştı. Yaşlılığında Bursa'mıza yerleşmişti. Zamanımızda aynı şekilde "Doğan Bey" adıyla anılan sokak, mahalle adını ondan almıştır. Kadı, subaşı ve komutanlar ile umera, ulema O'nu evinde ziyaret eder; elini öpmeye, hatırını sorup duasını almaya gelirlerdi. Adına bir mescid inşa etmişti; şimdi mescidin yerinde bir ev var. Fomara Caddesi'nde, küçük parkın içinde, üstünde **Doğan Bey** yazan gösterişli mezar O'nundur.

Kalın bilekli, geniş omuzlu, sık kaşlarının altında şahin bakışlı, pos bıyık ve aksakallı, gün- devran görmüş bu Osmanlı uçbeyi cuma namazına Ulu Cami'ye gelirdi. Etrafında bir saygı halesi olur, bu yaşayan efsaneyi görmek ve elini öpmek için özellikle genç leventler toplanırdı. Cuma namazı sonrası, şimdi müezzin mahfili olan yerde oturdular. Lala Halil Paşa, genç şehzade Murad ile birlikte ziyaret edeceğini önceden bildirdiği için Doğan Bey onları bekliyordu. Çevresinde saray hassa bölüğü askerleri, (Birliklerinden seçilmiş en boylu poslu, yakışıklı leventler) saygıyla dizilmişlerdi. Lala ve şehzade yanlarına gelince, ayağa kalktılar. Onlar gelip, önce Doğan Bey'i sonra hassa asker birliğinin komutanını selamladılar. Lala ve şehzade, Doğan Bey'in halini hatrını sorduktan sonra Niğbolu Kalesi kahramanından yaşadıklarını anlatması istediler. O günlerin heyecanı Doğan Bey'in gözlerinde tekrar canlanmıştı,

– Rahmetli cennet mekan sultanım Yıldırım Han'ım, beni Niğbolu Kalesi'ne komutan bırakmıştı. Benim Niğbolu'ya gelmemden iki sene sonra Macar Kralı Sigismund deniz gibi bir orduyla kalemizi muhasara etti. Çevremize yerleştiler; eğlenip, oynayıp bizimle alay ediyorlardı. Sularımızı kestiler. Biz, üç bin ehl-i iman asâkir, yaklaşanları ok savurarak kaçırtıyorduk; sadece onları gözler olduk. Suyumuz ve katığımız bitiyordu. Açlık ve susuzluktan kırılacaktık. Kütahya'lı Elvan bana gelip: "Ağam burada telef olup gideceğiz, muhtemeldir ki bağırlarımız

(kardeşlerimiz), sultanımız bizim halimizden bihaberdirler (habersizdirler). Ruhsat (izin) verseniz ben, iki atla, kardaşım Murad'la beraber küffarı yarıp payitahta haber edelüm, dedi. Ben, "Kal'a kapılarının açılmasının çok tehlikeli olacağını." söyledim. O da: "Burçtan, halatlarla indiririz atları." dedi.

Önce yârânlerle (arkadaşlarla) güldük, fakat sonra başka çare göremeyip, "Pekala" deyip kabul ettik. Gece fedailerimiz herkesle helalleşti. Gözyaşlarımızı içimize akıtıp atlarını besleyip, suladık. Atların gözlerini bağlayıp, ağızlarını kapatıp, ayaklarını keçeledik. Karınlarına yorganlar sarıp halatlarla ön ve arka bacaklarının içlerinden tarttık. Üstlerinde yiğitlerimizle beraber, makaralarla burçtan aşağı saldık. "Atların ayakları yere değer değmez bir elinizle gözlerinin bağını çözüp, bir elinizle de halatına kılıç vurup kesesiniz; yoksa atlar zivanadan çıkıp sizi küffarın eline düşürür." diye tembihledik.

Küffardan bir ses seda çıkmayınca leventlerimizin karanlıkta, iyi bildikleri dağdan yola çıkabildiklerine inandık. İki - üç gün geçmişti, bir gece kalenin dağ tarafından, Türkçe seslenildiği haber verilince o tarafa varıp dinlemeye başladım. Birisi, "**Bre Doğan, Bre Doğan**" diye sesleniyordu. Aman Allah'ım, bu Sultanımın sesiydi, kulaklarıma inanamıyordum. Seslenen; çocukken beraber ders okuduğum, güreş yaptığım, kılıç oynadığım, at sürdüğüm, ok savurduğum, Bayezid Han'dı.

Burada, o dağ gibi yiğit adam, hem arkadaşı hem de sultanı Bayezid'a sevgi ve hasretinden gözyaşlarına mâni olamıyordu. Gözyaşlarını silip, nefesini toparladıktan sonra, "Beli, sultanım, buyruğunuz başım üstüne." dedim. "Ne zamandır muhasarada olduğumuzu, su ve katığımızı." sordu. Sonunda: "Yettik, hele az daha dayanın." deyip karanlıkda kayboldu. Sonra öğrendim ki o gece yanında birkaç fedaisiyle, tebdili kıyafetle, küffar ordusuna duyurmadan, dağdan halimizi anlamaya gelmiş. Komutanları gitmemesi için çok ısrar etmişler; ama dinlememiş."

Dinlediğim bu hatıra daha sonra asırlar boyu dilden dile anlatıldı. Bu hikâyenin; kitapları, destanları, romanları yazıldı. Filmleri çekildi. Bazen, "Ne kadar bahtlıyım ki bütün bu efsanevi insanları bizzat gördüm" diye seviniyorum. Bütün zamanların Bursa çocukları da şanslılar; çünkü onların gezdiği yerlerde geziyorlar, hâlâ ayakta olan türbelerinde o kişileri ziyaret edebiliyorlar.

Musahabe; Divan ya da Sultan Sohbetleri…

Saray sohbetleri öyle çok sık yapılmazdı. Senede sekiz- on, bazen ayda iki-üç yapılırdı. Kendi iliminde söz sahibi olan, zamanın en büyük müderris, alim ve şeyhleri bir araya gelirdi. Katılanların resmi görevi varsa resmi kıyafetlerini giymez, ünvansız gelirdi. Herkes sade ama en güzel kaftanını giyerek iştirak ederdi. Sarayda, bahçe veya has odada; çayıra çıkılmışsa, hünkâr otağında nadiren de bir medresede yapılırdı. Serbest konularda sohbet ya da özel bir konuda münazara (tartışma gibi ancak herkesin kendi bilgisini söylemesi) şeklinde yapılırdı. Çok yüksek bir seviye tutulur; keyifli, feyizli, faydalı toplantılar olurdu.

Şehzadelerle yapılıyorsa, eğitimleri nazara alınarak, ona göre konular seçilirdi. Sultanla yapılıyorsa, ilim ve edebiyat ziyafeti şeklinde götürülürdü sohbet. Kimse akıl furuşluk yapmaz, tevazu içinde sırası gelip söz verildiği ya da sorulduğunda konuşurdu. Şehzade veya sultan sadece dinler; ya da neşesi yerindeyse konuyla ilgili sorular sorar veya kendi de sohbete katılırdı. O zaman musahabeler daha bir neşeli, keyifli geçer ve tam bir irfan sofrası olurdu. Sohbet öncesi toplu namaz kılınır, kısa bir aşır okunur, "tevhid çevrilir"; sonra en rahat şekilde oturulurdu. Sohbet sonunda her katılana hatıralık kıymetli bir hediye verilirdi.

Şehzade Murad'ın, Beysarayı'nda kaldığı bir kış mevsiminde lalası Halil Paşa bir musahabe tertip etmişti. Fenarî,

hasta olduğundan yardımcısı genç Molla Yegân'ı göndermişti; Tarihçi Yazıcızade Ali Efendi, Musikî üstadı Abdülkadir Meragi, Astronom Kaşifzade Osman, Coğrafyacı İbrahim Turgut, Mevlevî tekkesi mabeyncisi Mevlâna Sacid gibi zamanın gözdeleri davet edilmişti. Adet üzere cemaatle kılınan vakit namazından sonra, kısa süre:"*La ilahe illallahül melikül hekkül mubin. Muhammedün Resûlulahi sadikül va'dül emin*" tekrarı, ardından Esma'dan, "*hay, kayyum, hak, kuddüs, selam, adl, hakem, nur*" isimleri zikredildi. Dinleyenleri kuşatıp saran sesi ve makamıyla Molla İdris'in okuduğu aşırdan sonra herkes rahat oturdu. Misafirler Şehzade ve Lalasının etrafına yüzleri onlara dönük olarak oturdular.

Sohbette, "300 yıldır Küçük Asya'da Türk devleti devam ediyor olup en kalabalık halk ve en büyük orduya sahip olan milletin Türkler olduğu, yaşayan en büyük medeniyet eserlerinin Türkler tarafından kurulduğu" konusu karşılıklı konuşulurken Lala Halil Paşa;

– Devlet-i Osmanî'den önce yani günümüzden yüzyıl öncesinde de Anatolia'da nereye gitseniz Selçuklu'nun hâkimiyeti vardı. Hâkim oldukları yerlerde eşsiz mimari eserler yapmışlar. Hala Anatolia'da gezdiğimiz her yerde Selçuklu'nun izlerini buluruz. Sivas'ın, Divriği'nin, Arzırum'un, Koniya'nın çifte minareli medreseleri; Kayseri'de Gevher Nesibe anamızın Darüşşifası; Birgi'de, Tire'de, Ayasuluk'ta Edremit'te ve sayamayacağım kadar çok yerde; cami, medrese, han, hamam ve köprülerini buluyoruz, dedikten sonra Yazıcızade Ali Efendi'ye bakarak:

– İmam Şafii Hazretleri: "Tarih bilenin aklı artar." buyurmuş. Selçuklu'nun nereden geldiğini ve tarihini, öncelikle adının nereden geldiğini bir anlatıverseniz bize, dedi. Gözler tarihçi Yazıcızade Ali Efendi'ye çevrildi. Geleceğin Sultanı Şehzade Murad da pürdikkat dinlemeye başladı.

Atalarımız Selçuklular

Yazıcızade Ali Efendi, konuşulacak konudan önceden haberdar olduğundan iyi hazırlandığı konuyu engin bilgisiyle anlatmaya başladı:

– 960-970 yıllarında Hazar Denizi'nin doğusundaki (Zamanımızda Kazakistan içindedir.) eski ismi **Sırıderya** olan, sonra **Seyhun** denen nehrin kıyısındaki **Cend** (Cend, ordu demektir.) şehrini kurarak oraya yerleşen "**Selçuk Bey**" şehre; saray, hamam, cami yaptırmıştı. İşte 300 yıl sürecek olan **Selçuklu Devleti** ismini bu Selçuk Bey atamızdan almıştır; tıpkı Devleti Osmanî'nin adını Osman Bey'den alması gibi. Selçuk Bey'in kurduğu devlet zamanla büyüdü. Büyük oğlu Mikail'in, bir toprak savaşında şehit olması üzerine, oğulları **Tuğrul** ve **Çağrı** Beyler'i, dedeleri Selçuk Bey himayesine almış ve iyi birer lider olmaları için sarayında onları en iyi şartlarda yetiştirmeye başlamış.

Selçuk Bey'in yaşlılığında diğer oğlu **Arslan Bey**, "**Yabgu**" ünvanıyla, ("Han" değil, ancak Han'ın verdiği yetkiyle icranın başındaki kişi) işleri idare ediyordu. Arslan Bey, babasının niyetinin, beyliği torunları Tuğrul ve Çağrı'ya bırakmak olduğunu anlayıp, Samanoğulları Devleti'ne yardıma gittiği bir sefer sonrasında Cend'e dönmeyerek kendisine bağlı birlikler ve komutanlarla beraber Maveraünnehir'e yerleşti.

Selçuk Bey 1000 ya da 1007 yılında vefat etti. Cend şehrine gömüldü ve üzerine türbe yapıldı. Selçuk Bey'in ölümü üzerine Tuğrul ve Çağrı Beyler, beyliğin ve hanedanın başı kabullenerek, amcaları Arslan Bey'in maiyetine girdiler. Maveraünnehir'e yerleştiler ve zamanla iki yiğit oldular. O yıllar komşu beyliklerin hâkimiyet savaşlarının yaygın olduğu yıllardı. Samanoğulları Devleti bu savaşlarda yıkıldı. Karahanlılar'dan Ali Tekin, Buhara'da yeni bir devlet kurdu. Bu devlet Selçuklulara karşıydı. Maveraünnehir'de bulunan İlek Han Nasr da iki kardeşe

düşmandı. Bu durumda iki kardeş Karahanlı Hükümdar'ı Buğra Han'ın memleketine sığındılar. Ancak Buğra Han, Selçuklu'nun gelişmesini önlemek niyetiyle Tuğrul'u hapsettirip, esir tuttu. Çağrı, Buğra Han'ın ordusunu yenerek birçok esir aldı. Esirlere mukabil kardeşini kurtardı. 1025'te Buhara'daki Karahanlı hükümdarı Ali Tekin, iki kardeşin Selçuklu'ların başına geçmesini, devleti açısından bir tehtid olarak gördü. Amcaları **Musa**'yı, **Yabgu** yaparak hanedan arasına ihtilaf sokmaya çalıştı.

Bu sırada Cend'i ele geçirerek oraya yerleşen Şah Melik, ani bir baskınla Selçuklu boyundan 7- 8 bin asker öldürdü. Kadın ve çocuklarını esir alıp, mallarını yağmaladı. Tuğrul ve Çağrı Beyler, 900 atlı maiyetiyle Gazneli topraklarına, Horasan'a geçtiler. Gazneliler, üzerlerine gelince çekilmek zorunda kaldılar. O yıl Arslan Bey öldürüldü. Başbuğsuz kalan 4000 Türkmen, Tuğrul Bey'lere katıldı ve Gaznelilerden **Nesa** şehrini alıp yerleştiler. 1035 te Gazne ordusunu mağlup ettiler. Artık bir yurtları vardı ve hâkimiyetleri kabul görmüştü. Gaznelilerle ihtilafların devam etmesi üzerine 1038'de tekrar savaş oldu. Selçuklular gene yendi.

O yıl taht şehri Nişapur alındı ve kurultay yapıldı. Tuğrul Bey'in hükümdar olarak Nişapur'da tahta çıkmasına, hanedanın diğer üyelerinin Yabgu ünvanıyla diğer şehirlere gitmelerine karar verildi. Bir yıl sonra büyük bir ordu toplayarak gelen Mesud, Nişapur'u geri aldı. Sonunda Selçuklu'lar 1040 yılında **Dandanakan** Savaşı'yla Gazne ordusunu büyük bir bozguna uğrattı. Selçuklular büyük ganimetler elde etti ve bu savaş bir dönüm noktası oldu.

Dinleyenlerin yorulmuş olabileceğini düşünen Yazıcızade Ali Efendi soluklandı. Bu arada, bekleyen hizmetliler, Halil Paşa'nın işaretiyle meyve dolu tabakları misafirlerin önlerine koyup, geri adımlarla başları öne eğik olarak odadan çıktılar. Yazıcızade Ali Efendi:

– Detaylı anlatıyorum; çünkü atalarımız Selçuklular ne zor şartlarda devlet kurup varlıklarını sürdürdüler. Batıya, Diyarı Rum'a yönelişlerinin haklılığını ve ne kadar isabetli olduğunu anlatmak istiyorum.

Meyveler yenirken dinlenen şehzade ve misafirler, Yazıcızade Ali Efendi'nin söze başlamasıyla tekrar pürdikkat bu tarih allamesini dinlemeye döndüler,

– **Dandanakan**'dan sonra Türk boylarının katılımlarıyla kurulan Büyük Selçuklu Devleti'nin doğusunu **Çağrı Bey**, batısını **Tuğrul Bey** idare ediyordu. **Musa Yabgu** güneyde, Üvey kardeşi **İbrahim Yınal** kuzeyde hükmedeceklerdi. Ayrı hükümdarlar olarak çalışıyorlar, ancak kesinlikle tek devlet gibi birlikte hareket ediyorlardı. *Kurultayda, Tuğrul Bey abisi Çağrı Bey'e bir ok vererek, kırmasını istedi. Çağrı Bey oku kırdı. Sonra iki ok vererek kırmasını istedi. Çağrı Bey biraz zor kırdı. Üç ok vererek kırmasını istedi. Çok zor kırdı. Dört ok verdi, Çağrı Bey dört oku kıramadı. Tuğrul Bey: "İşte tek tek olursak bizi kolayca kırarlar; amma dördümüz bir olursak bizi kimse kıramaz ve dünyanın en güçlü devleti oluruz." dedi. Hepsi onu tasdik ettiler.*

Hakikaten de büyük bir orduya sahip oldular, yirmi yılda doğudan batıya kadar tam 28 devlet rızasıyla veya zorla Büyük Selçuklu Devleti'nin idaresine girdi. Her zaman beraber hareket ettiler ve bereket buldular. Azerbaycan'ın iki hükümdarını kendisine tabi duruma getirdi. Nahçıvan'ı, Kars'ı, Bayburt'u idaresine aldı. Tahran yakınlarındaki Rey'i taht şehri yaptı. Batıda; Diyarbakır, Nusaybin, Silvan, Van, Erçiş, Basean (Hasan Kale) kalelerini aldı.

Tuğrul Bey, 1055 yılının Aralık ayında Abbasi Halifesi Biemrillah'ın davetiyle Bağdat'a geldi. Halife'ye bağlı, onu ve hac yollarını koruyucu olarak Bağdat'a büyük bir ordu yerleştirdi. İbrahim Yinal'ı Musul ve çevresinin hâkimi tayin etti. 1058 yılında **Abbasi Halifesi**, "*Allah'ın kendisine verdiği bütün ülkeleri*

Tuğrul Bey'e devrettiğini; memleketleri imara, kulların salahına, adaleti yaymaya ve zülmü bertaraf etmeye çalışmasını istedi. Böylece Halife dünya yetkilerini Tuğrul Bey'e devrederek, İslâm cemaatının sadece dini reisi olarak kalıyordu.

1060 yılında Çağrı Bey öldü. Yerine oğulları **Alparslan** ve **Süleyman** Bey kaldı. Tuğrul Bey, 1062 yılı Ağustos ayında Halife'nin kızını alarak arap melikleri arasında imtiyazlı bir yere geldi. Tuğrul Bey, yetmiş yaşında 5 Eylül 1063'te Rey şehrinde, sarayında öldü. Türbesi oradadır. Oğlu olmadığı için yerine Çağrı Bey'in oğlu Süleyman'ı bıraktı ve vezirlerinden ona tabi olacaklarına dair yemin aldı."

Yazıcızade Ali Efendi, birara gelen şerbeti içmek ve nefeslenmek için, susunca Halil Paşa:

– Bildiğimize göre abisi Alparslan daha güçlü bir bey ve komutandı.

– Gerçekten de öyle ama Tuğrul Bey'in seçimi böyleydi. Kudretli veziri **Amidül mülk Kündürî**, Süleyman'ı Rey şehrinde tahta çıkardı. Tuğrul Bey'le saltanat davası güden amcasının oğlu **Kutalmış**, Süleyman'ın sultanlığını kabul etmeyerek Rey şehrini kuşattı. Vezir ve yeni sultan'ın şehre kapanmalarının ardından bu durumdan kendilerini ve devleti ancak Alparslan'ın kurtarabileceğini düşünen vezir, Alparslan'ı devlete sahip çıkmaya davet etti. O'da 100 000 kişilik ordusuyla gelip, Kutalmış'ın 50 000 kişilik ordusunu kaçırttı ve devlet de hakiki vârisini buldu. Amidül mülk, kendi elleriyle tahta oturttuğu Süleyman'ı indirterek Alparslan'ın sultanlığını kabul etti ve herkesin tabi olmasını istedi. Ve sonrasında **1071** meşhur **Malazgirt** savaşıyla Anatolia'nın yurt olması Türklere açıldı.

Kutalmışoğlu Süleyman, 1075'de İznik'i alıp taht şehri yaptı. İznik 22 yıl boyunca Anadolu Selçuklu'larının başşehri oldu. Ancak 100 000 kişilik bir haçlı ordusu, 1097'de Selçukluları İznik'ten çıkarttı. Kılıç Arslan, Koniya'yı taht şehri yapıp

bildiğiniz gibi 200 yıl sürecek devleti kurdu. Anatolia'nın heryerinin Türk ve Müslüman eserleriyle donanıp şenlenmesinin tarihi seyri böyle başladı.

Daha sonra gene önceden bildirildiği için hazırlıklı olarak gelen İbrahim Turgut, tarihi anlatılan Selçuklu'ların göçleri; önemli şehirleri ve savaşların geçtiği yerleri harita üzerinde gösterdi. Sohbetin sonunda Halil Paşa, Şehzade Murad ve sohbete katılanlar Yazıcızade Ali Efendi'ye teşekkür ederek,: "Bugüne kadar kulaktan duyduklarımızı bize en toplu ve doğru şekilde anlattınız. Siz olmasaydınız biz bunları hangi kitaptan hangi hocadan öğrenebilirdik ki." gibi sözlerle iltifatlar ettiler. Herkes kıdem sırasına göre lala ve şehzade'ye gerekli saygı gösterilerini yaptıktan sonra selamlaşıp çıktılar.

Sultan Mehmed, 1420 yılı Şehzade Murad'ı, Dülkadiroğlu Bey'inin kızı Alime Hatun ile evlendirdi. Düğünden sonra Bayezid Paşa'nın nezaretinde Amasya'ya sancak beyliğine tayin etti. Murad; lalası Halil Paşa, Bayezid Paşa ve iki veziriyle beraber; renkli bayraklar, arabalar ve askerler eşliğinde bir törenle yanlarında iki bin kişilik has bir ordu ve hususi eşyalarıyla Amasya'ya doğru Beysarayı'ndan uğurlandı. Bursa'lılar Genç Şehzadeyi sevgi gösterileriyle selamladılar. Meraklı bakışlarla Bursa'dan çıkışını izlediler. Çelebi Mehmed kendisinin de şehzadeliğinde valilik yaptığı Amasya'ya oğlunu göndererek, genç yaşından itibaren halkın arasında olmasını, problemleri görerek çözümlerini öğrenmesini istiyordu. Bu şekilde genç yaşından itibaren idarenin içinde olması şehzadelere bir nevi sultanlık stajı oluyordu.

Çelebi Mehmet, Bursa'da olduğunda Beysarayı'nda kalırdı. Sabah ve akşam "**Nevbet**" denilen (Zamanla **Nöbete** dönüştü.) ve Selçuklu'lardan beri uygulanan, "devlet ve hâkimiyet alâmeti olan" sarayın kapısında "**Tabıl**" (davul) vurma töreni ile "Bekleme" devir edilirdi. Sultan, her sabah saraydan çıktığında

şehrin çöpcübaşısı çarşıya ve Yeşil'e giden yol üstünde bir manga adamla kir ve çöpleri temizletirdi. Beş atlı: "Hünkar geleyazır, Hünkar geleyazır!" diye nida eder ve subaşı naibi de bir manga adamla sağa sola bakarak emniyeti gözetir, dikkatsiz kişileri uyarırdı. Ardından saltanat davulu vurarak gelen bir manga süslü süvariden bir çağrım uzakta, en az 20-30 atlı- silahlı muhafızın arasında, vezir ve paşalarla "Sultan Mehemmed" görünürdü. Bazen gösterişli arabasıyla veya at üstünde; ancak her sefer süslü kaftanları ve elmaslı sarığıyla haşmet içerisinde olurdu. Yeşil sarayına geçer, gelen elçileri, konukları ya da bir "Arz"ı olan reayayı orada kabul ederdi.

Sultan bir gün, Yeşil Saray'da veziri Hacı İvaz Paşa'yla beraber, arzı olanları dinleyip haklarında kararlar verdiler. Yalnız kalınca bir müddet Paşa'yı süzdü. Sonra önemli bir şey hatırlamış gibi doğruldu:

– Rahmetli babamın medresesi atıl kaldı. Değerli hocalarla zeki talebelerle şenlendirseniz ne kadar güzel olur. Camiînde de haftada bir hatim yapılmasını ve türbesinde her gece kandil yakılmasını istiyorum. Darüşşifasını da hazık hekimlerle tekrar canlandıralım. Medresesinde derslerle, Camiînde hatimlerle muazzez ruhunu dinlendiriniz inşallah, dedi. İvaz Paşa:

– Buyruğunuz olur sultanım, önceki buyruğunuz üzere babanızın imaretinde aş dağıtmaya başlamıştık. Dedeniz Hüdâvendigâr'ın türbesinde gece kandiller yanıyor. Gündüz aşhanesinden fukaraya aş dağıtılıyor. Medresesi de tekrar şakirdan (talebelerle) ile doldu. Orası da şenlendi Elhamdülillah, dedi. Çelebi Mehmet derin bakışlarıyla ve başını sallayarak memnun bir yüz ifadesi ile dinledi, babasıyla yaşıt olan İvaz Paşayı.

Eşrefi Rûmî

Emir Sultan artık en olgun çağında ve Bursa'da huzur içinde yaşıyordu. Bir gün kendisini görmek isteyen bir gencin geldiğini

söylediler. Kabul ettiğinde içeriye ince, esmer bir delikanlı girdi. İznik medreselerinde okuduğunu; ancak ilimlerin ötesinde, **Ledün İlmine** talip olduğunu söyledi. Yüzyıllarca sürecek bir silsile ve damarın kaynağı olacak bu genci tanıyordum. İznik'in ilim merkezi ve mamur bir Türk şehri olmasından sonra Mekke'den göçüp gelen bir aileden 1369 ya da 1377 de İznik'te dünyaya gelmiş. Önce İznik'te sonra Bursa Manastır Medresesi'nde daha sonra da Medine'de okumuş ve ders okutmuş. Döndükten sonra Emir Sultan'a gelmiş.

Emir, kendisini dinledi. Biraz sohbet ettikten sonra, "Sağlığının kendisiyle hakkıyla ilgilenmeye müsaid olmadığını" söyleyerek Hacı Bayram Velî'ye gitmesini tavsiye etti. Hacı Bayram da Suriye Hama'da yaşayan Hüseyin Hamavîye göndermiş. Orada tahsilini ve çilesini tamamlamış, olgun bir mürşid olarak döndü ve Bayramiye ile Kadiriye tarikatını birleştirip **Eşrefiye Kolunu** kurdu.

Zamanla Eşrefoğlu Rûmî namıyla tanınan büyük bir **âlim**, **ermiş** ve **mürşid** olan bu zat, İznik'te medrese, tekke ve cami kurarak uzun yıllar hizmet etti. Eşrefi Rûmî, çok feyizli, etkili sohbetleriyle zamanının ilmiye ve sofiye zümreleri ve büyük halk kitleleri üzerinde çok tesir etti. Çelebi Mehmed'den Sultan Murad ve Fatih Sultan Mehmed'e kadar, zamanının sultan; vezir, bey, paşa ve âlimleri tarafından büyük saygı ve hürmet gördü. 1469 da İznik'te 90-100 yaşlarında öldü ve İznik'e gömülerek kendisine bir türbe yapıldı. İlmiyeden gelerek tasavvufa giren bu "**Âlim - Sofiler**" Allah vergisi cazibelerini de kullanarak yüzyıllarca çok etkili oldular. Tesirleri çok geniş bir coğrafyada ve yüzyıllarca sürdü. Beyazıd-ı Bistamî, Gazâli, Mevlâna, Emir Sultan, Somuncu Baba gibi.

Eşrefi Rûmî, hâlen okunan ve üzerinde doktora tezleri yapılan eserler bıraktı. Tarikatname, Hayretname, Münacaatname, Nasihatname, Mazeretname, Elestname, Fütüvvetname kitapları

kütüphanelerde hâlâ var. Onun torunları Bursa'da Çatalfırın altındaki Numaniye Tekkesi'nde aynı saffetiyle tasavvuf geleneğini günümüzde de devam ettirmekteler.

Çelebi Mehmed ve beraber hükümet ettikleri beyleri, özellikle Yeşil Camiî, medresesi gibi abidevi eserler yaparak Osmanlı Devletinin tekrar en büyük otorite olduğunun mesajını veriyorlardı. Halkın yıllardır özlediği gücü, ihtişamı göstererek eski güveni vermek istiyorlardı. Şimdi de kendisine mezar yeri olarak Yeşil Cami'nin üst tepelerine Ivaz Paşa'ya bir türbe inşaatı başlattı. İnşaat yükseldikçe duvarlara ve kubbeye konan firüze yeşil çinilerle yeni bir abide ortaya çıkıyordu. Bittiğinde Bursa'nın sembollerinden olan, "**Yeşil Türbe**" vücûda gelmiş oldu.

İkinci Kurucunun Terhisi

Sultan 1421 yılında Edirne'de bulunduğu bir zamanda, inme (felç) hastalığı ile yatağa düştü. Zor konuşabiliyor, ayağa kalkamıyordu. Oğlu Murad'ı Amasya'dan çağırmalarını istedi. Kendinin artık düzelemeyeceğini söylüyordu. Hatta vefatı halinde, oğlu Murad gelmeden ölümünün açıklanmamasını yoksa Bizans'ın elinde olan, "Yıldırım'ın kayıp şehzadesi olduğu iddia edilen, Mustafa'nın" Bizans'ın ayartma ve organize etmesiyle saltanata talip olacağını ve tekrar fetret devri kavgalarına dönüp, oğlunun öldürülebileceğini düşünüyordu. Bu sebeple:

– Oğlum Murad gelip tahta oturmadan, aman ölümüm duyulmasın, dedi.

Ölüm döşeğinde bile devletin selametini düşünen bu hizmet ve devlet adamı, üç dört gün içinde vefat etti. "**İkinci kurucu**" Sultan Çelebi Mehmet, takdiri ilahî ile olgun çağında hayattan terhis oldu. Murad'ın ve lalasının tanıdığı, tez atlılardan oluşan güvenilir yedi saray muhafızı, Şehzade Murad'a hemen Edirne'ye gelmesini bildirmek üzere Amasya'ya yollandı.

Ne Tedbir Düşünürsünüz Lala?

Amasya'ya gelen atlılar, Şehzade Murad'a ve Lala Halil Paşa'ya, "Sebebini bilmediklerini, ancak şehzadenin ve lalanın derhal Edirne'ye gelmesi gerektiği haberini getirdiklerini" söylüyorlardı. Yeni evlenmiş olan, hayatın baharında 18 yaşındaki genç şehzade, ne yapacağını bilemiyor, bunun olağan bir şey olmadığını seziyor; ancak başka da bir bilgiye ulaşamıyordu. Lala Halil Paşa'da telaşlanmıştı. Yıllarca süren kardeş kavgalarını hatırlayarak, "Acaba kayıp şehzade Mustafa, bir yolunu bulup, saltanatı eline geçirmek için Bizans'tan kaçmış olmasın? Vezir ve paşaları kendi tarafına çekerek Sultan Mehmed'e ziyan verip şimdi de şehzade Murad'a suikast planlıyor olabilir." diye düşünüyordu. Telaşını ve bu kötü ihtimali, şehzadeye belli etmemeye çalışıyordu. Ancak çok mühim bir şey olabileceğini düşünerek, fikrini şehzadeye açmaya karar verdi.

– Şehzademiz, biliyorsunuz; dedeniz sultanı mağfur Yıldırım Han'ın, meş'um Ankara Savaşı'nda kaybolduğu söylenen, Timur ı lainin ölümünden sonra, Semerkant'tan gelip, Bizans İmparatoruna sığınan; ancak, kim olduğu ve niyeti tam bilinemeyen ve babanız Sultan Mehmed'in İmparator II. Manuel'le hususi dostluğu ve çok yerinde tedbiri ile Bizans sarayında tutulan Mustafa denen kimesne, İmparator'un desisesiyle, vezir ve paşaları aldayıp, sultan babanıza bir ziyan vermiş olabilir. Bu veya başka bir sebepten, sizi ortadan kaldırmak istiyor da olabilir.

Genç Şehzade Murad'ın beti benzi attı.

– Ne tedbir düşünürsünüz lala?

– Ben derim ki, saraydaki has adamlarımıza bir ulak gönderip, ne oluyor bir öğrenelim. Bu arada biz de askerimize, ihtiyatımıza mukayyed olalım, tedbirimize bakalım.

Gönderilen gizli haberciler, on gün sonra, "Sarayda sükûnetin hâkim olduğunu; vezirlerin, hekimbaşının, sultanın has odasına girip çıktıklarını, Sultan Mehmed'in, 'muhtemelen' hasta olduğunu" bildirmişlerdi. Bu haberden rahatlayan Şehzade Murad ve lala Halil Paşa, "Başka ne olabilir?" diye düşünüyorlar; ancak yol hazırlıklarını da yapıyorlardı.

Bu arada Edirne'de Sultan Mehmed'in vefatını saklamaya çalışan vezirler, şehzadenin gelmemesinden telaşlanıyorlardı. Şehzade Murad ve Halil Paşa'nın çok güvendiği, İbrahim Paşa, tez Amasya'ya şehzadeyi almaya gönderildi. İbrahim Paşa, Amasya'ya vardığında; Murad, lalası Halil Paşa, vezirleri Bayezid ve Mehmet Paşalar, komutanları ve askerleri yedi bin kişilik seçme bir ordu hazırlamışlardı.

İbrahim Paşa, telaşsız görünmeye çalışarak, Şehzade ve lalanın yanına çıktı. Has odada, "*Sultan Mehmed'in hastalanarak vefat ettiğini, askerin duyup, bir kargaşa çıkartmaması, fesat ehlinin bir fitne başlatmaması için, önce Murad'ın Edirne'ye gelerek vezir, paşa ve beylerin; ulema ve umeranın huzurunda devletin devamını vucuduyla ispat etmesinin uygun olacağına karar verdiklerini, zaman fevt etmeden payitahta varmalarının lüzümunu.*" anlattı. Halil Paşa:

– Askeran ile yola revan olmak münasebetsiz düşer mi, yoksa olabilir mi? diye sordu.

– Şahzade has askeranı ile yürüyebilir. Ancak çok kalabalık olması calibi nazarı dikkat olabilir. Karar sizindir.

Murad, dört bin has askerini yanında götürmeye karar verdi. Yol, dikkat çekmeyecek ölçüde ne hızlı ne de yavaş olacak şekilde katedildi. Murad ve maiyeti; tereddütler, haberleşmeler, hazırlıklarla geçen bir yolculuk sonucu, Sultan Mehmed'in vefatından ancak kırk gün sonra Gelibolu üzerinden Edirne'ye vardılar. Mehmed Çelebi'nin yerine sade bir törenle oğlu **Muradı Sani** yani **İkinci Murad** geçti.

Çelebi Mehmed'in cenazesi, Edirne'den büyük bir törenle getirilerek, çok kalabalık halk katılımı ile vefatından sadece kırk gün önce biten, **Yeşil Türbe**'ye gömüldü. Bursa'ya gene bir sessizlik hâkim olmuştu.

Bursalılar daha doğrusu bütün memleket, ömrünün en verimli çağındaki gayretli sultanlarını kaybetmenin şaşkınlığı ve hüznünü yaşıyordu. Çelebi Mehmed'den sonra "*Tekrar bir gaile çıkar mı?*" endişesi yüzlerden okunuyordu.

Cenaze günü ve takip eden günlerde Hacı Ivaz Paşa çok üzgün; hatta yıkılmış görünüyordu. Çocukluğunu, şehzadeliğini, Amasya valiliğini, Ankara savaşı ve sonrasında ve fetret devrinin bunalımlarında çektiklerini bildiği; Bursa'yı beraber korudukları, imarına beraber çalıştıkları yâranı, Sultan Çelebi Mehmed'in vefatıyla çok sarsılmıştı.

Çelebi Mehmed; babası Yıldırım'ın cami, imarethane, hamam, medrese, şifahane ve türbesinin olduğu Yıldırım Tepesi'ne yakın tepedeki türbeye gömüldü. Bir mimari ve mühendislik harikası olarak anılacak olan **Yeşil Camiî**, **türbesi** ve **medresesi** sebebiyle oralar artık "**Yeşil**" muhiti diye anılacaktı. Ve kendisi de vefatından kırk gün önce biten, gelecek asırlara hatıra olarak bıraktığı **Yeşil Türbe**'sinde yatacaktı.

Murad ı Sani, İkinci Murad Devri

Murad, cenaze merasiminden sonra, taziyeleri kabul etti. Etrafında; vezirler, Lala Halil Paşa, Rumeli Beylerbeyi Süleyman Paşa ve Anadolu Beylerbeyi Ali Paşa, Başvezir Hamza Bey, İbrahim Paşa; Mehmet Paşa, Bayezid Paşa, Ali Paşa, Şeyhülislâm Fenarî; müftü ve kadılar bulunuyordu. Yedi gün sonra Bursa'daki sarayda Emir Sultan tarafından, "**Kılınç kuşandırıldı.**" ve yeni Sultana **Biat** edildi. Murad; tıknaz, orta boyluydu. Çok zorluk ve sıkıntılar görmüş bir ailenin ferdiydi. Genç yaşına, asil duruşuna rağmen, çektiği acılar yüzünden belli

oluyordu. İleriki yıllarda onu tanıyanlar, "Savaşçı değil, barışçı; ilme ve insana değer veren adil bir hükümdar olduğunu" söyleyeceklerdi.

Düzmece Mustafa ve Küçük Mustafa gaileleri

Murad'ın devletin başına geçmesinden kısa süre sonra Yıldırım'ın kayıp şahzedesi olarak bilinen, Bizans sarayında bulunan ve İmparatorun destekleyerek kullandığı Şehzade Mustafa'nın Rumeli'ye, oradan da Edirne'ye geçerek saraya yerleştiği haberi geldi. Hatta Rumeli'nin; Evrenosoğulları, Turhanoğulları, Mihaloğulları gibi kudretli beyleri, genç Murad'ın karşısında Yıldırım'ın oğlu kabul ettikleri (Yıldırım'a tıpatıp benziyordu ve birbirlerini tanıyorlardı.) Mustafa'nın yanında yer almışlar. İzmir beyi Cüneyt'in de akıl verip Mustafa'yı Bursa üzerine sefere çıkarttıklarını duyduk. Çelebi Mehmed'in ölüm döşeğindeyken duyduğu endişenin boşuna olmadığı anlaşıldı. Lala Halil Paşa ile Şehzade Murad'ın akıllarına gelen gecikmeli de olsa başlarına gelmişti.

Gerçekten de Şubat 1422'de Gelibolu Lâpseki üzerinden Şehzade Mustafa'nın ordusu Uluabat Çayı'na kadar geldi. Çayın doğu tarafında Lala Halil Paşa ve genç Sultan Murad, batı tarafında Şehzade Mustafa ve Rumeli paşalarının orduları karşı karşıya gelmişlerdi. İki ordu da hareket etmeden gelişmeleri bekleyerek duruyordu. Paşalar arasında yoğun haberleşmeler (bugünkü tabirle diplomasi) oldu. Bu arada Bursa'dan Karasi'ye, Manisa'ya giden kervanlar; hatta atlı, eşekli veya yaya yolcular bile çayın üstündeki köprünün doğu tarafında durdurularak, "emniyet olmadığı" söylenerek geri döndürülüyordu. Lala hiç uyumuyor sürekli Evrenos Paşa'nın oğullarıyla haberleşiyordu.

Lala Paşa'nın gayretleriyle Rumelili paşalar fikir değiştirdiler. Bunda Mihailoğlu Mehmet Bey'in, genç sultan Murad

lehine çalışmayı kabul etmesinin tesiri çok oldu. Sonunda Rumeli beyleri Murad'ın etrafında toplanınca Mustafa kaybettiğini anlayarak kaçtı. Kaçarken yakalanıp öldürülerek, bu büyük gaile atlatılmış oldu. Daha sonra bu hadise, gerçek şehzade olduğu halde sarayı tertiple ele geçirdiği için "Düzmece Mustafa Olayı" olarak anıldı ve yazıldı.

Sıkıntılar, endişeler, teyakkuz halleri hatta savaş vaziyeti almayla geçen zor iki üç ayın sonunda sükûnet sağlandı. Bursa sarayında toplanan divanda kızgın paşalar, "Kendilerini birbirine düşüren oyunların Bizans sarayında planlanıp ortaya sürüldüğünü hangi taraftan olursa olsun akacak kanın Bizans'a yarayacağının hesabıyla Osmanlı ordularının karşı karşıya getirildiğini" anlattılar. Sonra da genç sultandan devletin birliğini ve gücünü göstermek için Kostantinopol'ün muharasını istediler. Sultan Murad da Haziran ayında, başveziri ve Beylerbeyinin, "Cezalandırma" isteklerine uyarak İstanbul'u kuşatmaya aldı. Altı ay süren bu kuşatma Bizans'ta hayatı yaşanmaz hale getirdi ve İmparatora çok zarar verdi.

Bizans sarayı da boş durmadı. İmparator; Karaman, Germiyan ve Candaroğulları'yla işbirliği yaparak, Murad'ın, Hamid ilinde (Burdur) sancak beyi olan 13 yaşındaki kardeşi **Küçük Mustafa**'yı, lalası vezir Şarapdar İlyas Paşa'ya sultan ilan ettirerek tahta yeni bir rakip çıkarttı. Bu, devletin bölünmesi tehdidi anlamına geliyordu.

Küçük Mustafa, (Daha doğrusu veziri ve lalası Şarabdar İlyas) Bursa'nın (şimdi mahallesi olan) Fidyekızık Köyü'ne kadar gelip orada ordugâh kurdu. Bursa'lıların, Hisar'a çekilerek, şehri teslim etmeyeceklerini bildirmesi ve Murad'ın, Mihailoğulları'nı "Bursa'ya yardıma gelmek üzere yola çıkarttığı" haberi gelince Küçük Mustafa İznik'e yöneldi. Murad, kan dökülmemesi için, İznik'in kapılarını açmasına izin verdi. Küçük Mustafa Bursa'ya ikinci kez gelse de Yukarı hisarın

kapıları gene açılmadı. Ivaz Paşa ve subaşı onları Beysarayı'na yaklaştırmadı.

Bursa'da; "Tekrar bir fetret dönemi" şehzadeler, daha doğrusu, vezirler, paşalar savaşı mı başlıyor?" diye korku dolaşıyordu. Halk sanki düşman ordusu geliyor gibi Hisar'a çekiliyordu. Ne kadar taşısalar da çarşı pazar, Aşağı Hisar'daydı. Yürekler kabardı, herkesin ağızı dualar mırıldanır oldu. Allah'tan, gelenler çarşı yağmalamak ve benzeri başka çirkinlikler yapmadılar. "Birlikten düzenden" anlatarak endişeleri giderdiler.

Ancak duyduğuma göre Anadolu'daki beyler, Murad'ın Edirne'de hüküm süreceğini düşünerek Mustafa'ya tabi olmuşlar ya da kan akmaması için kuvvetlerine karşı çıkmamışlar. Bu böyle altı-yedi ay sürdü. Mihaloğlu Mehmet Bey, bir baskınla hamamda veziri Tacüddin ile Küçük Mustafa'yı boğdurttu. Cenazesi babası Çelebi Mehmed'in Yeşil türbede yanına gömüldü. Bursa'nın çok çile çekmiş olan halkı derin bir nefes aldı o gün.

Genç Murad'ın vezir ve paşaları, Yıldırım'ın ordusunun karşısında yer alan, ya da Yıldırım'ın ordusundayken Timur'un ordusuna geçen, ayrıca Küçük Mustafa'yı ayartıp, "**Osmanlı devletini bölüp**" birliği bozmaya çalışan beyleri, ismi bende saklı, unutmuyorlardı. Onları, "Kançık" olarak anıyor ve mutlaka cezalandırılmalarını, Yıldırım'ın intikamının alınmasını, birliğin korunmasını istiyorlardı. Yanlış anlaşılmasın, beyliklerin halklarını, askerlerini değil, beylerini cezalandırmak istiyorlardı. Ve sırasıyla etraftaki küçük beylikler Osmanlı idaresine alındılar.

Murad, Candaroğulları ve tekrar toparlanmak isteyen Karamanlı'larla savaşıp yenerek onları da cezalandırdı. Germiyanoğulları Bey'i Yakup, (Yıldırım'ın kaimbiraderi) Edirne'ye gelerek Murad'dan özür diledi ve vârisi olmadığı için şimdi bir vali tayin etmesini, kendisinin vefatından sonra da beyliğini

tamamen idaresine almasını Murad'dan istedi. Sultan Murad, Lalası ve Beylerbeyi'yle görüştükten sonra bu teklifi kabul etti. Yakup Bey, 1429'da vefat edince (Allah rahmet etsin) o bölgeler Osmanlı'ya katıldı.

Sultan Murad, sıcak bir yaz günü şimdi Muradiye Camiî'nin olduğu yere geldi. Yüksek ağaçların serin gölgesine serilen halıların üstüne kurulan dört yanı açık otağda oturdu. Kuşların şarkıları heryeri sarıyordu. Vezirler saygı ile çevresinde hale şeklinde divanlara oturmuşlardı. Şeyhülislâm meşhur Molla Fenarî ile talebesi Yegân da hazırdılar. Etrafı süzerek, "Burası çok havadar ve güzel bir yer. Biz de camimizi buraya dikelim." dedi. Bir müddet sessiz kaldı. Sultan kendisinin de bir gün o caminin haziresine gömüleceğini düşündü. Bursa'nın Hisar, Hüdâvendigâr, Yıldırım ve Yeşil tepelerinden sonra beşinci tepesine bir cami, imarethane ve medrese yaptırmaya o gün karar verdi.

İnşaat 1425'te başladı. Bittiğinde tek minareli cami o tepeye ve semte adını vermişti. Bursa üslubu; kalın iç ve dış duvarlı, geniş Bursa kemerli; yanlarında sahanları, ortasında havuzu olan, mescid kısmı üç basamakla çıkılan, 50 santim yukarıda olan ağır camilerden olmuştu. Muradiye Camiî'nin güney batı köşesinde sadaka taşı yerleştirildi. Hala durmaktadır. Kitabesi kapının üstüne yazıldı: "Bu şerefli ve mübarek imaretin yapılmasını, Arap ve Acemin sultanı, Allah'ın yeryüzündeki gölgesi, sultan oğlu Sultan Bayezid han oğlu Mehmed oğlu Sultan Murad emretti. Allah mülkünü daim etsin. 828 (1426)"

Molla Fenarî ve Molla Yegân

Molla Fenarî'nin yanındaki, sağından ayrılmayan ve her an kendisine hizmete hazır duran Aydın'ın Akçaoğulları aşiretinden olan gence, Molla Yegân diyorlardı. Fenarî ona hususi dersler verirdi. Zamanla meşhur Manastır ve Sultani Medresesi'nde Fenarî'nin yerine ders vermeye başladı. Fenarî, bu

âlim gence kızını verdi, kendine damat yaptı. Molla Yegân, Yeşil Medresesi'nde sakalları yeni terlemiş genç hocalara, Fenarî'nin, "Aynül Ayan fi Tefsirül Kur'an" kitabını okutuyordu. Dersten sonra bağdaş kurup oturdular. Yegân'ın başında hocasının sarığı gibi ama daha ince, ucu sağa sarkan bir sarık vardı. Söz hocasına geldi. Yegân:

– Hocamız geçen yıl (1424) Sultan Murad tarafından "Şeyhül İslâm" olarak atandı. İki kez Hicaza hacca gitti. Medreselerde ve şahsına ait kütüphanelerde 10.000 kitabı vardır. Bu çok büyük bir sayıdır. Kitapların tamamını okumuştur. Okurken okka ve divitini yanında hazır tutup, ekserisine, derkenar yazar. Ulema ve talebe arasında bu ilaveleri çok değerli bulunur. Önemli kitapları yıllarca okutmuştur. İslâm memleketlerinde eğitim için önceleri Mısır, Şam ve Konya'ya giden talebelerin Bursa ve İznik medreselerine gelmesinde Cemaleddini Aksarayî'nin yanı sıra Molla Fenarî'nin de çok tesiri olmuştur.

O anlatırken genç hocalar, "Molla Yegân'ın da" diye birbirine fısıldadılar. Yegân, duymamazlığa gelip devam etti, "Bursa'da bir cami ve medrese inşa ettirdi, o mahalle onun adıyla anılmaya başladı."

Bağdat'tan gelen Hüseyin isimli Hoca, "Fenarî lakabının, talebeye ve halka dersleriyle şavk vermesiyle bir alakası var mı?" diye sordu. Bunun üzerine Yegân:

– Horasan'ın Fenar köyünde doğduğu ya da babası fenerci olduğu için, Fenarî olarak tanındı. Fenarî'nin adı Mehmet Şemseddin'dir. Mısır'da Hadis, Tefsir, Mantık, Astronomi, Matematik okumuş. Yıldırım onu Bursa kadılığına ve müderrisliğine getirmiş. Yıldırım'ın istemesiyle devletin adli teşkilatlanmasını kurdu. Kadıları o yetiştirir; tayin eder, yönetirdi. Yıldırım kendisine çok saygı göstermişti. Hatta bir muhakemede şahitlik şartlarına haiz olmadığı için şahitliğini kabul etmediği, halk arasında çok uzun zaman konuşuldu.

Yıldırım ile damadı Emir Sultan'ın arasını o düzeltti. 1395 te Yıldırım'a küsüp Karamanlı Beyliği'ndeki medreselere gitti. Orada da müderris olarak büyük hürmet gördü. Yıldırım çağırınca 1398 de geri döndü. Burusa'nın işgalinde Kütahya'ya sürgüne gönderildi. Fetret döneminde medreselerde talebe kalmayınca, ziyaret ve 'ilmimi, görgümü' arttırabilir miyim, diye Mısır'a gidip, bir yıla yakın orada kaldı. Medreselerinde ders verdi, önemli âlimleriyle oturup kalktı. Birliğin sağlanması ve Çelebi Mehmed'in davetiyle tekrar Bursa'ya yerleşti. Osmanlının adliye teşkilatını tekrar kurdu ve medreseleri tekrar canlandırdı.

Fenarî, 1429 da 79 yaşında Bursa'da vefat etti ve caminin bahçesine gömüldü. Çocukları da aynı yerde yatmaktadır. Molla Fenarî'nin yerine Molla Yegân Bursa Kadısı, sonra da ikinci Şeyhülislâm oldu. **Yegân**, 1470'li yıllarda vefat etti. Yıldırım medresesinin altında kendi yaptırdığı "muallimhane"ye yani okuluna defnedildi.

1425'te Eflak Kralı Drakula'nın Tuna'yı aşarak, Osmanlı topraklarındaki köylülerin can ve mallarına zarar verdiği, Silistre'yi aldığı duyuldu. Sultan Murad, Firuz paşayı Drakula'nın üstüne gönderdi. İki ay sonra gelen elçiler sarayda Murad'a, "Drakula'nın ordusuyla beraber kaçtığını, Firuz Paşa'nın, Silistre'yi geri alıp, birlikler bırakıp, Edirne'ye döndüğü" haberini getiren nağmeyi arz ettiler.

Hacı İvaz Paşa

Devletine elli yıldır kesintisiz; vezirlik, valilik, mimarlık yaparak hizmet eden İvaz Paşa, artık yorulduğunu hissediyordu. Hüdâvendigâr'ı, haşmetli Yıldırım'ı, onların kendisine sevgi ve iltifatlarını düşünüyordu. Fetret devrinin bütün acılarını beraber yaşadığı Sultan Mehmed'le yakinen çalışmıştı. Bursa, Karamanoğlu İkinci Mehmet tarafından kuşatılınca, kendisi nasıl dirayetle ve yiğitçe Bursa'yı koruduğuna dair, Sultan Mehmed'in

berat ve takdirlerini, iltifatlarını, Yeşil Cami ve türbenin inşaatındaki gayretleri ve sonrasında ortaya çıkan harikülade eser karşısında sunulan hediyeleri ve her zaman kendisine, "**Dede ve baba yadiğarı**" deyip iltifat ettiğini düşünüyordu.

Çelebi Mehmed'in ölümünde ne kadar çok üzüldüğünü anlatmıştım. Onun da yaşıtları gibi artık gözleri az görüyor ve en önemlisi o da, "Kenara itildiğini" düşünüyordu. Torunu yaşındaki "çok genç" Murad'ın sultanlığına itirazı yoktu; ama acemiliğine de alışamıyordu. O; yapılanları bilmiyor, görmüyor ve kendisini tanımıyordu. Etrafı; kendilerini dinleten yeni paşalarla, beylerle doluydu. Genç sultan her şeyi onların gözüyle görüyor, onların anlattığıyla biliyordu. Sarayın, ordunun bütün idaresi, yönlendirilmesi onların elindeydi.

Hacı Ivaz Paşa (Başta Çandarlı İbrahim Paşa olmak üzere) o paşaları sevmiyordu. Çelebi Mehmed Sultan'ıyla uykusuz geceler, at sırtında günler boyu seferler, savaşlar yaptıkları zaman o paşalar ortalarda yoktu. Ya da yeni yetişiyorlardı. Şimdiyse; hazır devlet, ordu, saray bulmuşlar, her şeyi ele almışlardı. Onlar da Ivaz Paşa'yı sevmiyorlardı. "Zamanı geçmiş, dik kafalı" buluyorlardı. Aralarında söz gelip gidiyor, onlarla araları açılıyordu.

Murad'ın etrafındaki paşalar, yaptığı eserleri ve hizmetleri değil de, Ivaz Paşa'nın, "Yeşil Cami'nin kapısının sağındaki kitabeye adını yazdırması, Sultan Murad'a saygısızlık olarak" anlatıyorlardı. Sonunda, 1427'de gözlerine mil çekilmesine ve Tokat'a sürgüne gönderilmesine sebeb oldular. O, çalışkan adam, Tokat'ta da adına bir cami ve medrese yaptırmıştı. Sonra Murad kendisini tekrar Bursa'ya çağırdı. 1428 yılı sonunda Bursa'da vebadan öldü. Bursa'ya gömüldü. Bu olay o zaman çok konuşuldu Bursa'da, Hatta Murad'ın Edirne'ye gitmesini buna bağlayanlar bile oluyordu. Evliya Çelebi, olayın başka bir yönünü yüzyıllar sonra seyahatnamesinde anlattı.

Bazen Hacı Ivaz Paşa'yı anlatsam, üç şanlı sultanın dönemlerinde yaşananları, Ivaz Paşa'nın duyduğu ve gördüklerini yazsam kocaman bir roman olurdu, diye geçiririm aklımdan. Romanın sonunda da, "Bunca hizmetleri olan bir vezir paşanın, ayartılan genç bir sultan tarafından gözlerine mil çektirilerek nasıl bir kenara atıldığını." anlatsaydım ve "İnsanın olduğu yerde; çekememezliğin, yapılan hizmetlere nankörlüğün, ihanetin olacağını; yapılanları insanlar anlamasa da Kiramen Kâtibin'in ve tarihin yazdığını." söyleseydim. Paşalar anlaşamasa, hatta çatışsa, savaşsalar bile **Devlet** denen gemi yürüyordu. Çünki çok büyük bir millet vardı. Bu büyük milleti Allah daima bir devletle şereflendiriyor ya da şekillendiriyordu. Büyük bir nehir gibi akıtmaya devam ediyordu.

1430 yılına vasıl olmuştuk. Bursa'da huzur ve sükûnet hâkimdi. Yazın ilk günlerinde Konya Alâeddin Camiî imamı Kutbettin Efendi Bursa'yı ziyarete geldi. Beraberinde; imam, müderris, meşayih arkadaşları da vardı. Kervandaki postalar vasıtasıyla geleceklerini önceden bilen Ulu Cami İmamı İsmail Hoca, kendisi gibi görevli dört arkadaşıyla, onları kaldıkları Emirhan'da ziyaret ettiler. Daha sonra beraberce Ulu Cami'de öğle namazını kılmaya geldiler. İsmail Hoca:

– Uzun Çarşı'da kebab yiyelim. Havanın güzelliğinden istifade edelim; ikindiye Yeşil Cami'ye gideriz, dedi. Ve dedikleri gibi kebaplarını yedikten sonra bahçeler arasından Yeşil'e yürüdüler. İkindiyi kıldıktan sonra uzun uzun Yeşil Camiî'nin mermer kapı, pencere ve çinilerini incelediler. Sonra Yeşil Türbe'yi ziyaret ederek; tarçınlı bal şerbeti, nar suyu ya da ayran içmek üzere Çelebi Mehmet'in imaretinde oturdular. Uzun yıllar nizalı, kavgalı yaşamış beyliklerin maiyeti oldukları için birbirlerine hassas davranıp, saygılı olmaya çalışıyorlardı. İsmail Hoca ve yanındakileri rahatlatacak konuşma Kutbettin Efendi'den geldi:

– Burusa'yı çok güzel bulduk. Bizleri hoş karşıladınız sağolun. Camiî kebriniz, Yeşil Camiî, türbesi, yanındaki ulu medresesi, imarathanesi çok güzel. Uzun yıllar bizim beylerimiz nizalaştı, savaştı; fakat biz bir milletin ferdleri; dini bir, dili bir, örfü bir halk olarak sulh, sükûn ve birlik için dua ettik. Bizler Selçukî, sonra da Karamanî olarak devam etmek istesek de, Muradı İlahi, Devlet-i Osmanî'nin hâkimiyetini takdir etmiş. Bizler rızamız (razıyız). Sizlerin Kosova'ya, Adriyatikus denizine varmanız, Nuru Muhammedî'yi oralara götürmeniz bizleri mesrur etmektedir. 350 yıllık Türk yürüyüşünün rehnüması (rehberi, öncüsü) siz oldunuz. Sizden başka hiç kimse cihad bayrağını taşımaz oldu. Dünya hayatına, saltanata, rahata meyleder oldular. "Bir devlet" olmakla ticaret, ilim, irfan, zeneat de arttı. Bunun bereketi de cümle memlekete yaramaktadır. İsmail Hoca:

– Doğru dersiniz Kutbettin Efendi, bizler bir milletiz ve dahi şimdi bir devletiz; biz de sizden rızamız.

Etraftaki kalabalıktan da tasdik sesleri yükseldi. Kutbettin Efendi devam etti:

– Hem dahi kendi özünüzün tarzını geliştirmişsiniz. Bedesten; medrese, Camiî, hamam, imaret ve türbeleriniz Selçukî tarzın gelişmiş ve yeni bir şekli. Artık Osmanlı mimarî ve şehir tarzını ortaya koymuşsunuz. Ve dahi bu tarzınız pek muhkem ve güzel olmuş.

Dinleyenlerden Bursa'lı Müezzinzade Muharrem, Mevlâna'nın türbesini ziyaret ettiğini anlattıktan sonra,

– Kutbettin Hoca Efendi, Konya'nın en büyük ve eski Camiî olan Alâeddin Camiî ile bizim Ulu Cami ve Yeşil Cami'yi kıyas edebilir misiniz, diye sordu. Kutbettin Hoca, yanındakilere izin ister gibi baktı. Onların, "Buyrun hocam" sözlerinden sonra söze başladı:

– Konya 1097'de Kılıç Arslan tarafından taht şehri yapıldı. Sultan Mesud; 1150 yılında, şimdi Alâeddin tepesi denen yere,

bir cami yaptırmaya başlamış, Birinci Alâeddin de tamamlamış. Bu yüzden **Alâeddin Camiî** adını almış. Camide önceki devirlerden kalma farklı taş ve mermer sütun vardır. Çatısı ağaç döşeme dam ile örtülüdür. Mihrabın önü kubbelidir. Bu kubbe ve mihrap Selçukî çinileriyle pırıl pırıldır. Doğrusu caminin genişliği Bursa Ulu Cami'den az değildir, ancak Ulu Cami'nin yüksekliği ve sütünları, yani payelerinin (fil ayağı) ölçüleri Alâeddin Camiî ile kıyas edilmez. Çok daha muhkem, ihtişamlı ve büyüktür.

Etraftan gene çeşitli tasdik sesleri duyuldu. Kutbettin Hoca:

– Zeyneddin Hocam, siz de mimberinin hususiyetlerini anlatır mısınız? Hitap ettiği beyaz sakallı; fakat kaşları, kirpikleri ve bıyıkları halen kara olan adam hafif öne çıkarak;

– Koniya Alâeddin Cami'nin mimberi, Bursa Ulu Cami'nin mimberinden tam 200 yıl önce yapılmıştır. Mimbere tek bir çivi vurulmadan, geometrik şekilli parçaların birbirine geçirilmesi yöntemiyle yapılmıştır. İsmail Hoca;

– Burusa Ulu Cami'nin mimberi de Kündekâri olarak yapılmıştır. Kutbettin Hoca:

– Evet hem daha büyük hem daha motifli ve zengin yapılmış, dedi ve ekledi: "Kündekâri yapılmazsa berelenir ve erken çürür. Ben ümid ediyorum bu iki mimber de daha yüzyıl yaşarlar." Sohbete, Bursa eşrafından Darendeli Hacı Mehmed Ali Ağa da katıldı:

- Çelebi Mehmed'in başlattığı ve on yıldır devam eden Hacca giden "Surre alayının nâzırlığına" bıldır (geçen yıl) bendenizi getirdiler. Güzergâhımızdaki; Kütahya, Urfa, Diyarbakır Ulu Cami'lerine varıp namaz kılmak nasip oldu.

Sultan Birinci Alâeddin Keykubat, Malatya'ya 1224'de bir Ulu Cami yaptırmış. Malatya'lı Mimar Ebubekir oğlu Yakup yapmış. Onun mihrabının üstünde tuğla örgülü bir kubbe

vardır. Firuze ve mor çinilerle süslüdür. Selçukî; taş, tuğla sanatları meşheri bir eserdir. Sivas; Divriği, Kayseri, Mardin, Siirt, Harput, Bitlis, Erzurum, Erzincan Ulu Cami'lerini gördüm.

Mehmed Ali Ağa, merakla dinlendiğini fark ederek nefesini tazeleyip devam etti:

– Urfa'daki Ulu Cami'yi, 1150 de, Nurettin Zengi yaptırmıştır. Düz damlıdır, mihrabın üstündekinden başka kubbesi yoktur. Kiliseden çevrilme olduğu için, çan kulesi minare yapılmış, ezan oradan okumaktalar. Diyarbekir Ulu Cami'si de eskidir. Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah 1091'de yaptırmış. Bu cami önce 1225 Konya Alâeddin Cami'sinin, sonra da Burusa Camiyi Kebir'inin yapılmasına kadar Anadolu'nun en büyük mabedi olarak anılmıştır. Ancak zamanımızda devleti âliyeyi Osmanlılar temsil ettiği gibi, en büyük mabed de Burusa'ya koyuldu.

Şamdanların yakılması akşamın ilk işaretçisi oldu. Sohbet bu şekilde herkesin gördüğü camileri Ulu Cami ve Yeşil Cami ile kıyaslarıyla sürdü gitti. Billur sesli müezzinler akşam ezanları okunmaya başlayınca, susup dinlediler. Kutbettin Hoca'nın "Memaliki İslâm ve Osmanîye'ye sulh; sükûn, huzur, bereket; küffara karşı ordularımıza muzafferiyet" dileklerine, âmin deyip ellerini yüzlerine sürüp namaz için kalktılar.

Nasureddin Hoca'nın Hikâyeleri

Ertesi gün Konya'dan gelen heyeti Bursa kadı naibi Sadullah Hoca ağırladı. Yanlarında gene İsmail Hoca ve arkadaşları vardı. Bu sefer Teferrüc tarafına, Kaplıkaya Mesireliği'ne gittiler. Kebaplarını kendileri pişirdi. Dal ve yaprakları gökyüzünü kaplamış yüksek ve geniş; ceviz, kestane ve çınarların püfür püfür esen gölgesinde; dağın serin ve temiz havası, ovanın tarif edilemez güzellikteki manzarası karşısında başka bir şey düşünmeden ve konuşmadan kebaplarını yiyip soğuk ayranlarını

içtiler. Yaşadıkları anın tadını çıkarıyorlardı. Gerçi Konya'nın "**Meram Bağları**" gibi meşhur bahçeleri vardı; amma bu, Bursa bambaşkaydı.

Neşeyle yenilen kebaplardan sonra topluca öğle namazını kıldılar. Artık kırda rahat oturuyor hatta yanlarına yatıyorlardı. Sadullah Bey,

– Hemşehriniz Nasureddin Hoca hakikaten eşeğe ters mi binerdi Kutbettin Bey, diye sorup, "Nasrettin Hoca" dan söz açınca misafirler dahil herkeste bir gülüşme oldu. Kutbettin Bey:

– Evet öyle bir hikâye var. Emme biliyorsunuz Nasureddin Hoca âlim bir zattı. Akşehir gölüne maya çalması gibi bu da bir dersti. Cemaatten biri:

– Halk gülüyor böyle şeylere.

– Halk gülse de bir zaman sonra mânâsını düşünüyor ve ders çıkarıyor. Mesela eşeğe ters binme meselesi: İnsanın nefsi; Hoca'nın eşeği gibi, istenilen yere değil de ters yöne gitmeye çalışıyor, ibadetlere ve iyiliklere direniyor ya, yamanlıklara gitmek istiyor ya; Hoca da: "Ben sana uymayacağım, senin istediğinin tersini yapacağım" diyerek ders vermiş böyle. Genç mollardan biri:

– Göle maya çalma hikâyesi nedir hocam?

– İnsanlar olmayacak hayallerin peşinden giderler ya Hoca bir bakraç yoğurdu koca Akşehir Gölü'ne çalarak bütün gölü yoğurt haline getirmeye çalışıp, "Ya tutarsa" demiş. Ancak insanlara elindeki bir bakraç yoğurdun da boşa gittiğini göstermiş.

– Timur'dan bir fil daha istemesi, hamamda peştemaline üç akçe vermesi hikâyelerinin aslı var mı?

– Nasureddin Hoca, zamanımızdan iki yüz yirmi yıl önce; yani 1208'de Sivrihisar'da doğmuş. Babası Hartu Köyü imamı Abdullah Efendi, annesi Sıdıka Hatun'dur. Zamanın kutbu

Seyit Mahmut Hayranî'den ve Hacı İbrahim'den ders almış. Sivrihisar'da kadılık ve imamlık yapmış. Akşehir'e yerleşerek müderris ve kadı olmuş. 1284'te de Akşehir'de vefat etmiş ve orada gömülmüş. Timur'la görüşmüş olması mümkün değil. Ancak, Moğollar, Selçuklu'ların da baş belası idi. Hoca hayattayken Akşehir'e gelen bir Moğol valisiyle bu konuşmaları yapmış olabilir. Bu hikâyeler dilden dile yayıldıkça, artık, zaman ve mekân karıştırılarak Timur'la yaşanmış gibi anlatılmaktadır. Daruşşifa tabiblerinden Ramazan Efendi:

– Hoca adına; komşularıyla, karısıyla, eşeğiyle ilgili daha birçok hikâyeler anlatılıyor, deyince etraftan tastik sesleri geldi. Hatta iki kişi kısa birkaç fıkra anlattılar. Kutbettin Bey:

– Nasureddin Hoca halk arasında çok sevildi. Halkın ortak zekâsı gibi kabul edilip, zekâ pırıltısı taşıyan bütün hikâyeler O'na atfedilerek anlatıldı. Hem yaşadığı hem de O'na atfedilen hikâyeler basit kurnazlıklar değil, ilim imbiğinden geçirilmiş ve zekâ ürünü olan; doğruluğu, güzelliği, sabrı telkin eden makul hikâyelerdir. Azerbaycan'dan, Buhara'dan Balkanlar'a kadar Hoca'nın hikâyeleri anlatılıyor. Cemaatten biri:

– Hoca oralara gitmiş mi ki?

– Hoca'nın gitmesi mümkün değil; ancak Timur ordusu dönünce burada öğrendikleri hikâyeleri Asya'da, bizimkiler de Balkanlar'da yaymışlar.

Sadullah Bey ve etrafındakiler anlatılanları yeni öğrenmiş olmanın bir ifadesi olarak dudak büküp kavuklu başlarını birbirlerine salladılar. Kutbettin Bey'e, verdiği bilgilerden, Kutbettin Bey de gösterdikleri bu misafirperverlik ve ikramdan dolayı teşekkür ederek kalktılar.

Selçukluların Anadolu'da yaptığı abide eserlerin; sivri kümbetli türbeler, düz çatılı camiler, kırmızı tuğladan minarelerin kendine has bir mimari tarzı vardı. Selçuklulardan sonra Anadolu'da teşekkül eden yeni devletin ve medeniyetin mimarî

tarzı belli olmuştu. han, cami, türbe ve medreseler taş ve tuğla karışımından bazen de sadece taştan veya çini kaplamalı olarak yapılıyordu. Bunlar; "Bursa kemerli", ucu sivrilmiş yarım küre kubbeli idi.

Selçukludan devraldıkları çinicilik İznik ve Kütahya'da daha da ilerledi. İznik Yeşil Cami'nin içi ve minaresi, Bursa Yeşil Cami'nin içi ve Yeşil Türbe gibi çiniyle kaplı abideler yeşim-mavi firuze rengiyle bu tarzın en güzel örnekleri oldular. Mermer de kullanılıyordu. İznik Yeşil Cami'nin dışı ve Bursa Yeşil Cami'nin kuzey cephesi, ana girişi ve pencerelerinin dış kaplamasında olduğu gibi. Ancak mermer asıl unsur değildi, aksesuar oluyordu. Asıl mimari unsur taş olarak seçilmiş ki; cami, türbe, medrese, hamam ve bedestenleri hep taştan yaptılar. Önceleri boz sarı taşların arasına kırmızı tuğla veya duvarlarda sadece taş kullanarak ve kubbeleri de kurşunla kaplayarak boz sarı taşlı, kurşuni gri kubbeli ve kırmızı minareli yeni tarza ulaşıldı. Daha sonra kurşun kubbenin üzerine altın hilâl ya da ay-yıldız konulması ve minarelerin sadece taştan yapılması ile Osmanlı mimarisinin karekteristik şekli ortaya çıktı.

Bizans ve Roma'nın beyaz mermer sütunlar ve binalarla sembolleştiği gibi Osmanlı da taştan kale; han, hamam, türbe, cami ve köprülerle; taş veya tuğladan, bazen de firuze renkli çiniden minarelerle sembolleşti. Yeni yükselen devlet ve medeniyetin rengi de belli olmuştu; **boz sarı, gri-kırmızı ve firuze**. Abide eserler günümüze bu renkleriyle geldiler. Diğer beyliklere karşı üstün olma isteği ve yüzyıllarca kalması düşüncesiyle eserler hep taştan yapıldı. Taş yapıların yüksek ihtişamlı kapıları, kubbelerinin kurşun kaplamalar ve tepesindeki "Alem" denen hilâli görenler, Osmanlı'nın kendine has bu abide eserleri karşısında büyük tesir altında kalıyorlardı.

Osmanlı emirleri; kararlılıklarını **kalelerle**, diyolağa açık olduklarını **köprülerle**, ilmi ve manevî değerinin üstün

olduğu inançlarını **medrese**, **cami** ve **minarelerle**; ticarete verdikleri önemi ve istikrarı **han** ve **bedestenlerle**, merhamet ve yardım duygularını **aşhane**, **imaret ve şifahanelerle** gösteriyorlardı. Temizlik ve sağlığa verdikleri önemi göstermek için **hamamlar**, büyüklerine vefa ve saygılarını göstermek için **türbeler** yapıyorlardı. Bunların yapımında "**Taş**" kullanarak, onun sert ve sağlamlığı diliyle medeniyetlerinin gücünü anlatıyorlardı.

Bir taş olarak, taşın böyle yüksek gayelere hizmet ettiğini gördükçe seviniyordum. Dağ'ın içinde kimsenin bilmediği bir şey iken, ben ve o taş ocağından çıkan bütün taşlar, sırayla Bursa'da bir abide eserin inşaatında kullanılmıştık. Değerimiz birden binlerce kat artmıştı. İnşaatlar yükseldikçe **yeni bir şehir ve medeniyet** ortaya çıkmış; taşlar, **Bursa** olmuştu. Âlemleri yoktan var eden ve bana bunları gösteren Yüce Yaradanıma şükrediyordum.

Eserlerinin alnına ya da kapı yanına taş, mermer veya çiniden **kitabe**ler yazıyorlardı. Zamanla kitabe edebiyatı gelişti. Kitabeler; gelen geçene, gelecek yüzyıllara, **o abidenin kim tarafından, ne zaman ve neden yaptırıldığını, mimarının adını** göstererek; o mahallin, şehrin, ülkenin, milletin ve medeniyetin taştan arşivi ve hafızası oluyorlardı. Aynı şekilde taşa; keski, çekiç ve kalemleriyle "**hüsnü hat**"tı en güzel şekilde nakşederek çevresini de o yörenin çiçek, dal, yaprak ve meyveleriyle ya da girift, geometrik motiflerle süsleyerek mânâsına kalıcı sanat hususiyeti kazandırıyorlardı.

Kitabeli binanın diğer binalardan farklı bir bina olduğu hemen anlaşılırdı. Kitabelerdeki bilgiler yüzyıllar sonrasının insanları için kesin bir bilgi kaynağı oluyorlardı. Yapılış tarihi ve sahibi hakkında bilgi taşıyordu. Yaptıranına, mimarına bir dua ve vefa vesilesi oluyordu. Ayrıca; hukuk, tarih, sanat tarihi; hat sanatının gelişimi, dilin kullanımı gibi konularda da vesika

oluyordu kitabeler. Kitabesiz eserler, kendini anlatamayan dilsiz bir insan gibi duruyorlar. Kitabeler yüzyıllar sonra o kadar büyük önem kazandı ki, tarihî, hukukî büyük tartışmalar, onlarda yazılı bir bilgiyle doğru çözüme kavuşuyordu. Haklarında yüzlerce kitap yazıldı, araştırmalar yapıldı; Osmanlı tarihi ve medeniyetinin taştan vesikalarıdır kitabeler.

Bursalı Âşık Yunus…

Artık, "Bursalı" binlerce Türk dolaşıyordu Bursa'da. Yani burada doğanlar veya babası hatta dedesi Bursa'da doğanlar. Onlardan biri olan Bursalı Âşık Yunus'tan bahsedeceğim. Onu seçmemin sebebi isminden anlayacağınız üzre âşık yani "ozan derviş" olması. Âşık Yunus; Hüdâvendigâr zamanında doğmuş, Yıldırım zamanında büyümüş, Çelebi Mehmet ve İkinci Murad zamanlarında yaşamıştı.

Babası, Abdülrezzak Efendi, Emir Sultan'ın müridlerindendi ve o da öyle yetişmişti. Çocukluğundan beri nerede sohbet ya da zikir meclisi bulsa, gezgin derviş görse; hemen oraya konar, söylenenleri yerinden hiç kımıldamadan saatlerce dinler, meclistekilerin hareketlerini dikkatlice izlerdi. Özellikle Yunus Emre'nin devamı olan (onun gibi giyinip yaşayan, onun ya da kendinin şiirlerini halka okuyan, devamlı gezen) gezgin dervişleri çok severdi. Saatlerce, onların akarsular gibi söyledikleri 7-7 veya 6-5 ölçülü şiirlerini dinlerdi.

Âşık Yunus medresede; Kur'an, Tefsir, Hadis, Kelâm, Fıkıh, Mantık dersleri okudu. Emir Sultan'ın ders ve sohbetlerini de hiç kaçırmazdı. Gene onun tavsiyesiyle pişmesi için; Eskişehir, Kırşehir, Sivas gibi aşıkı bol şehirlere gitti. Tekkelerde çalışıp bazen de 2-3 derviş arkadaşıyla köy, kasaba gezdi. 1420 yılında Bursa'ya yerleşti. Artık kendisinden nefes istenen, şiirleri beğenerek dinlenilen bir âşıktı. Emir Sultan'ın evine bitişik tekkesinde her pazartesi ve perşembe, gece sohbeti yapılırdı.

O gece Emir Hazretleri'nin üzerinde nohutî renk bir elbise ile zeytunî yeşil cübbe ve başında çimen yeşili (Peygamberimizin, aleyhisselam, soyundan gelenlerin kullandığı) sarık vardı. Ay ışığı ve kandillerin aydınlığında, gece böceklerinin şarkıları eşliğinde, avluda; Emir Sultan'ın anlattığı hadisler ve verdiği nasihatlerden sonra, cemaat, Âşık Yunus'tan şiir okumasını istedi. Âşık Yunus, Emir Sultan'ın başıyla onaylamasıyla doğrulup okumaya başladı.

Yunus sana candan tutmuştur özi,
Mübarek ravzana hem sürer yüzi,
Efendim ceddine ulaşdur bizi,
Yeşil donlu (cüppeli) Emir Sultan merhaba!.."

dedikten sonra,

"Canım kurban olsun senün yoluna,
Adı güzel kendi güzel Muhammed
Şefaat eylesün kemter kuluna.
Adı güzel kendi güzel Muhammed"

bu şekilde dört tane daha dörtlük okuduktan sonra,

"Sen Hak Peygember'sin şeksüz gümânsuz
Sana uymayanlar gider imânsuz
Âşık Yunus n'eyler dünyayı sensuz
Adı güzel kendi güzel Muhammed"

dörtlüğü ile şiirini bitirdi.

Ondan sonra İrfan Seferi isimli derviş "Şol cennetin ırmakları akar Allah deyu deyu. Çıkmış İslâm bülbülleri öter Allah deyu deyu." Ve Muhiddin adlı derviş de, "Dağlar ile taşlar ile çağırayım Mevlâm seni. Seher vaktü kuşlar ile çağırayım Mevlam seni." şiirlerini çok güzel bir makamla gönül açıcı bir şekilde okudular. Üzerinde Kozak Yaylası'ndan getirilen kavrulmuş çamfıstığı olan, gülsuyu katılmış, buzlu bal

şerbeti ikram edildi. Ders ve sohbet sonrasındaki rahat oturuşa, muhabbet dedikleri serbest konuşmalara geçtiler. Emir, Âşık Yunus'a sordu,

– Okunanlar piriniz Yunus Emre'nin mi yoksa özünüzün mü? Âşık Yunus utanarak:

– Bütün güzel isimler Allah'ın olduğu gibi, söylenen bütün güzel sözler de Allah'tandır, dedi. Cemaat, bu sözlerden okunanların kendi şiirleri olduğunu anladı; yoksa "Yunus Emre pirimindir, efendim" diyordu. Emir Sultan:

– Piriniz Yunus Emre büyük bir velî idi. Mevlâna onun için, 'Hangi makama çıksam benden önce oradan geçmiş bir Türkmen kocasının ayak izlerini gördüm.' der. Gerek Mevlâna hazretleri gerekse Yunus, çok yüksek bir iman ve aşk seviyesine ulaşmışlar. O zamana göre de zamana göre de ulaşılması zor, yüksek bir kültürün bedî ürünlerini vermişler.

Cemaatta takdir sesleriyle bir uğultu oldu. Emir, Yunus Emre'nin her şeyini iyi bilen Âşık'a, "Âşık, bize Yunus'un hayatını anlatır mısın?" dedi. Âşık Yunus:

– Yunus Emre pirimiz, Sivrihisar'a bağlı Sarıköy'de, 1240 yılında doğmuş. Kurak bir yaz sonunda dağdan ahlat toplayıp Hacı Bektaş'ın dergâhına gider. 'Bu yıl ekinimden bir nesne alamadım. Bu dağ meyvesini kabul edip karşılığında buğday veresiniz, takas edelim.' der. Hacı Bektaş, 'Öyle olsun' der. Dervişler ahlatı paylaşıp yerler. Yunus gideceği zaman Hacı Bektaş: 'Sorun bakalım ne verelim, buğday mı ister nefes mi.' der. Yunus, 'Ehli iyalim vardır; nefes karın doyurmaz, buğday versinler.' der. Hacı Bektaş, nefes sayısını artırarak iki defa daha sordurur. Yunus karşılık olarak gene 'Bana buğday gerek' der. Hacı Bektaş, dilediği kadar buğday verilmesini söyler, öküzüne yüklerler.

Yunus köyün aşağı ucunda, 'Buğday bir nice günde tükenir. Nefes ise ölünceye dek tükenmez.' diye düşünüp geri döner.

Hacı Bektaş, 'Şimden sonra olmaz. Tapduk Emre'ye varsın. Nasibini ondan alsın.' der. Yunus, Taptuk'un dergâhına gider. Oraya kabul edilir. Dergâha, yıllarca dağdan odun taşır sırtında. Hep dümdüz odunlar getirir. Sebebini soranlara, 'Buraya odunun dahi eğrisi giremez.' der.

Yıllarca Taptuk'un ve diğer âşıkların binlerce şiirini ve sohbetlerini dinler, feyiz alır. Cenab-ı Hakk onun gönlüne ummanlar gibi bir "Aşk kabiliyeti" derc etmiş. Taptuk'un dergâhında olgunlaşmış. Seneler sonra bir gün Taptuk: 'Vakit oldu, hazinenin kilidi açıldı; nasibini aldın. Artık sen söyle Yunus' dedi. Asâsını atıp: 'Bunun düştüğü yerde sen de kon.' dedi. Tacir Musa Bey:

– Bir ara dergahtan ayrılıp sonra dönmesine ait bir hikâye anlatılıyor.

– Evet anlatılıyor. Yunus yıllarca hizmet ettikten sonra: 'Bende manevî bir gelişme olmuyor ben köyüme geri döneyim.'deyip dergâhtan ayrılmış. Yolda bir derviş gurubuna katılmış. Her akşam dervişlerden biri, bir velîyi şefaatçi yapıp dua eder, Allah'tan o akşamki rızıklarını istermiş. Mükellef bir sofra gelirmiş köylülerden. Sıra Yunus'a gelince, içinden:'Ben hiç velî tanımam, bu kişiler kimi şefaatçi yapıp istiyorsa ben de onun hatırına rızıkımızı istiyorum.' der. O gece iki mükellef sofra getirir köylüler. Dervişler: 'Sen kimin adına istedin' deyince, Yunus: 'Sizin andığınız velîyi söyledim ama kim olduğunu bilmiyorum' der. Dervişler: 'Taptuk'un dergâhında 30 yıldır kendi gibi düz odun taşıyan Yunus derler bir derviş var; onun adına isteriz.' deyince, Yunus, ayrılmakla hata ettiğini anlayıp hemen dergâha döner; Ana Bacı'yı bulur. 'Aman beni affettir' der. O da, 'Taptuk sabah abdest almak için çıkar. Sen kapı eşiğine yat. Taptuk'un gözleri görmez, üstüne basınca, 'Bu kim?' diye sorar. Ben 'Yunus' derim. 'Hangi Yunus' derse bil ki gönlünden çıkmışsın 'Bizim Yunus mu?' derse, seni gönlünden çıkarmamış demektir. Sen de kendini affettir.' Sabah, Ana Bacı'nın dediği gibi yapar. Taptuk

Emre, bizim Yunus mu, deyince, Yunus ayaklarına kapanarak kendini affettirir. Bir rivayete göre gönlünün çağlaması, dilinin açılması, bu olaydan sonra başlar. Seyis Timurtaş:

– Âşık, pirinizin Emre ismini nasıl aldığını biliyor musunuz, diye sorunca, Yunus:

– Ağam, Emre bir isim değil sıfattır. Oğuz türkçesinde **Emrenmek**, çok beğenmek, âşık olmak mânâsına gelmektedir. Biz de imrenmek olarak kullanmaktayız. Emrenmek sözünden gelen **Emrek** sözü "Aşık" mânâsında kullanılmaktadır. Anadolu Türkçesinde Emrek sözünün son harfi, doğuda "h"ye dönüşerek **Emrah**, batı illerde, "ğ"ye dönüşerek **Emreğ** zamanla da **Emre** şekline dönmüştür. Yani Emre, bir sıfattır ve âşıklara verilmiş bir lakaptır. Âşıklık büyük bir iştir; okuldur, birikimdir. Yüzyıllarca işlenen temaları en güzel ve olgun şekilde ifade edebilir hâle gelinmesidir. Bir âşık uzun yıllar boyu gece gündüz pişe pişe imbikten süzüle süzüle söz öğrenip sözü özünden söyleyebilir hâle gelir. Bir nehir gibidir. Kaynağı vardır, geçmişi vardır, geleceğe akar gider. Hakka âşık olmayana âşık denmez. Âşıkların bir kaçı beraber gezer beraber söylerse onlara, "**Uşşak**" derler. Âşıklar demektir. Şimdiki **Uşşak** ilinin adı da oraya yerleşmiş böyle Âşıklardan gelmektedir.

Şiirlerini duru Türkçeyle, kısa öz sözlerle söylemiştir. Çok gezdiğini şiirlerinde, "Gezerem Rum ile Şam'ı / Yukarı illeri kamu" şeklinde ifade eder. Hz.Mevlâna ile görüştüğünü, "Mevlâna Hüdâvendigâr bize nazar kılalı Anun görklü nazarı gönlümüz aynasıdır." beyitiyle söylemektedir. Evli ve çoluk çocuk sahibi olduğunu biliyoruz. Tabiattaki her sesten, nesneden Allah'a ait güzel mânâlar çıkarmış, Allah sevgisiyle şiirler söyleyerek gezip durmuştur. Her gittiği yere iman ve sevgi tohumları taşımış bir âşıktır. Yunus Emre'nin büyük bir velî ve Allah katında çok makbul olduğu şuradan belli ki o güzel sözleri Allah ona söyletmiş. Halka imanı en güzel şekilde anlatmış. Şiirleri binlerce insanın

hafızasında, dilinde günümüze kadar geldi. Kaç faniye nasip olur bu kadar sevilmek ve okunmak.

Daha sonra Bursa'da kendi adına bir tekke açacak olan Abdal Mehmet:

– Yazılı eserleri günümüze geldi mi?

– Evet Yunus Emre'nin üç binden fazla şiiri, divanı ve "Risaletün Nushiye" adlı kitapları, el yazması nüshaları var. Ayrıca vefatından sonra toplanmış şiirlerinden oluşan onlarca, yüzlerce kitap mevcuttur. Vefatından yüz seneden fazla geçmesine rağmen hâlâ Anadolu'nun heryerinde kendisi konuşulmakta ve şiirleri okunmaktadır.

Emir Sultan, "İnşallah sizin şiirleriniz de yüzyıllar boyu okunur, Bursalı Âşık Yunus diye hayır dualarla anılırsınız." dedi. Cemaat, "İnşallah" sözleriyle Emir'in duasına katıldı. Âşık Yunus, mahcup bir edayla "İnşallah" dedi. Sonra devam etti,

– Uzun bir ömür sürdüğünü, "Niceler söyler Yunus'a kocaldun aşkı kogıl (bırak) Aşk bize yenice geldi henüz dahi turfandadur." sözünden anlıyoruz. Seksen iki yaşında 1320 yılında vefat etmiştir. Doğduğu yer olan Sarı Köy'de defnedildi. Hâlen ziyaretgâhtır.

Emir Sultan'ın: "Başta peygamberânı izâm, evliyayı kiram ve bütün âşıkların, sadıkların ve dahi Muhammed ümmetinin ruhlarına Fâtiha." sözüyle cemaat Fâtiha'larını okuyup dağıldı.

Emir Sultan 1430 yılının baharında vefat etti. Vefat haberiyle Bursada yer yerinden oynadı. Bütün Bursalıların katıldığı bir merasimle defnedildi. Tasarrufu devam eden bir velî olduğuna inanıldığı için kabri üstüne türbe yapıldı. Yerine, dergâhın başına, Hâce Hasan Efendi geçti. Âşık Yunus dergâhtaki sohbetleri aksatmıyordu. Emir sultanın vefat yıldönümünde halk, camide toplandı. Bir hafta boyunca, mevlid okundu, sohbetler yapıldı, pilav dağıtıldı. **Erguvan** mevsimine denk gelmişti. Sonra her sene aynı vakitte halk toplanarak aynı merasimleri yaptı.

Bu adet asırlarca **Erguvan** şenlikleri olarak sürdü; bahsetmiştim. Âşık Yunus, "Emir Sultan dervişleri, Tesbihü sena işleri. Dizilmiş hümâ kuşları Emir sultan türbesinde." gibi özlem dolu yeni şiirleriyle Emir Sultan'ı ve müridlerini övüyordu.

Âşık Yunus'a gelince O, 1440 yılında yani Sultan Murad'ın Varna Seferi'nden önce vefat etti. Emir Sultan'ın kabrine giden yol üstündeki, şimdiki Karamazak Sokak'taki, mezarına defnedildi. Mezarını merak edenler için söyleyeyim; Âşık Yunus'un mezarı vefatından yüz elli-iki yüz yıl sonra unutuldu. Bakımsızlıktan meşelerin, çalı ve sarmaşıkların arasında kayboldu. Hatta dilim varmıyor; amma mezbele ve çöplü bir hale geldi. Niyazi Mısrî'nin 1670'li yıllarda Emir Sultan'a vaaza gider gelirken her geçişte, mezarının yakınında durup, "Buradan **Yunus** kokusu geliyor." demesi üzerine müridleri o yeri temizleyip, Âşık Yunus'un mezarını buldular. Etrafına duvar örüp, üstünü örterek, korumaya aldılar. Bu gün hâlâ ziyaret edilir.

***

İkinci Murad, Muhyiddin-i Arabî'nin kitabında, kendisine dair açıkça, "Murad-ı ilahî tahakkuk eder" diyerek işaret ettiğini, bu sözün ebced hesabının, tahta çıkış yılına denk geldiğini, zamanının allamelerinden dinlemişti. Hacı Bayram Velî kendini ziyarete geldiğinde, "Osmanlı'nın şecere sırlarını saklayan" bu kitabı tetkik etmesini isteyip, "Kostantinapol'ün fethinin kendisine müyesser olacağının bir işareti var mıdır?" diye sual tevcih etti. Hacı Bayram, Alâeddin'den sonra diğer oğlu Mehmed'in doğumunu tebrik için tekrar Edirne'ye geldi. Saray sofrasındaki sohbetin arasında Hacı Bayram'a, "Kostantinapol'ün fethi bana nasip olur mu?" diye sordu. Hacı Bayram da Mehmed'i göstererek,

– Kostantinapol'ün fethi, kundaktaki şehzadenizle, (yanındaki talebesi Akşemseddin'i göstererek) şu bizim köseye (daha

sakalı çıkmadığı için) nasip olur inşaallah, dedi. Mehmed'in hocası olma şerefinin ünlü Akşemseddin adlı şakirdine nasip olacağını söylemesi, önce saray halkında, sonra medreselerde, sonra da; çarşı, cami, han ve hanelerde dalga dalga yayıldı. Muhyiddin'in kitabını bilenler, Hacı Bayram'ın bu bilgileri o kitaptan çıkardığını fısıldadılar birbirlerine.

1444 yılında Polonya ve Macaristan krallarıyla 10 yıllık Szeged Antlaşması imzalandı. Aynı aylarda Yenişehir'de defalarca yenilip, saldırmayacağına söz veren Karamanoğlu İbrahim Bey'le, "Dostlarını dost ve düşmanlarını düşman bilip her yıl bir oğlumu askerlerle Murad Bey'in emrine vereceğim." diyen bir anlaşma yaptı.

Sultan Murad, Ağustos 1444'te Bursa'ya oradan da Mihaliç (Karacabey) Kasabası'na geçti. Subaşının konağında istirahat ettikten sonra, ziyafet sofrasına oturdular. Burada vezirlerine; subaşı, yeniçeri ağası ve ileri gelenlere:

– Beyler, paşalar bu ana gelinceye kadar Padişahınız bendim. Bu günden sonra padişahınız oğlumdur. Cümle taç, taht ve ünvanımı oğluma verdim, dedi ve Manisa'ya yola çıktı.

Şehzade Mehmed 11-12 yaşında, yanında lalası, veziri ve has askerleriyle Manisa'dan hareketle Gelibolu üzerinden Edirne'ye geçti. Ancak Eylül ayında Macar kralı Wladyslow ve Polonya kralı, Sırp kralı Brankoviç, Eflak Prensi Drakula ve Papa Gesermi kutsal ittifak oluşturarak ordu toplamaya başladılar. Kısa zamanda Avusturya ve İtalya da asker verdi. Venedikliler Çanakkale Boğazı'na Bizans donanmasıyla yerleştiler.

Varna Seferi

Ülkede savaş ve sefer telaşı başladı. Gelişmeleri, Bursa'da yâranlarıyla biraraya geldikleri bir kış gecesinde Rumeli Beylerbeyi Burhan Paşa şöyle anlattı:

– Gelişmeler karşısında Edirne sarayında yapılan divanda, Sultan Murad'ın tekrar ülke ve ordunun başına geçmesine karar verildi. Fakat sultan, yapılan çağrıyı kabul etmedi. İkinci çağrı olarak genç sultan: "**Eğer bu diyarın şehriyarı isen vilayetini himaye eyle, eğer ruiyet (vatandaş) olamağa azmettinse anın hükmüne riayet eyle**" (Padişah sen isen devleti tehlikeden kurtarmaya gel, yok eğer Padişah ben isem, Padişah oğlunun emrini dinle ve hemen gel.) diye haber gönderdi.

Burhan Paşa nefeslenip, "Veziriazam Hayrettin Paşa Çanakkale Boğazı kapalı olduğu için Sultan Murad'ı Burusa üzerinden; İznik, Sükudar ve Güzelcehisar'dan karşıya geçirmek üzere refakat ederek, hatta Bizans bir ziyan vermesin diye, topların korumasıyla boğazdan geçirtip, Edirne'ye ulaştırdı." Paşa o günlerin zorluğunu gösteren derin bir iç geçirmeyle savaşı ve neticesini şöyle anlattı:

– Yâranlar, Kasım başında Varna Ovası'nda 40 000 seçme askerimizle haçlı ordusuyla karşılaştık. Çok kalabalık idiler, 110 000 diye haber almıştık zaten. Büyük bir savaş yaşandı. Toplarımız çok işimize yaradı. Gene de çok zaiyat verdik. Sol cenah komutanımız **Karaca Paşa** şehit oldu. Allah'tan Rumeli Beylerbeyi Kasım Paşa, Hızır Bey, Mahmut Çelebi, Yusuf Paşa orduya çok iyi ileri geri harekat yaptırdı da haçlıları bozduk. Wladislow bir okla atından düşünce, Koca Hızır adlı yeniçeri, kafasını kesip taşımaya başladı. Macar askerleri de savaşı koyup kaçmaya başladılar. Anlaşmayı bozanlar kendi sonlarını kendileri getirmişti. İleri gelen komutanların, bazı kralların, kardinalin cesetlerini bizzat gördüm.

Zafer sonrası günlerce merasimler yapıldı. Murad tekrar Manisa'ya çekildi. Tahtı oğlu Mehmed'e bıraktı yeniden. Ancak, "Buçuktepe Olayı" denilen yeniçeri ayaklanmasını bahane eden Çandarlı Halil Paşa, Sultan Murad'ı ikinci kez tahta çağırdı. Devlet idaresinde bir boşluk ortaya çıkmıştı. Ordu ve başta Halil

Paşa olarak birçok paşa, Sultan Murad varken Mehmed'i sultan kabul edemiyorlardı. Ordu, paşalar ve halk istikrarsızlık içindeydi. Murad anlıyordu ki bir memlekette iki sultan olmuyor. Düzen iki başlılığı kaldırmıyor, birlik istiyordu.

5 Mayıs 1445'te gene, yanına 4000 seçme asker alarak önce Bursa'ya geldi. Bursa Beysarayı'nda dört gün dört gece konakladı. Eski yâranlarıyla sarayda, sofrada buluştular. Tevarih-i Âli-Selçuk (Selçuklu Hanedanının Tarihi) kitabını yazan Yazıcızade Ali Efendi, Hüsrev ile Şirin'i yazan Şeyhî, Makasıd-ül Elhan (nağmelerin maksadı) adlı müzik kitabını yazan (önsözünde Murad'ın da musikîden çok iyi anladığından bahsederek kitabı ona ithaf eden) Abdülkadir Meragî ve çocukluğundan beri kendisinin her işini ve sarayın idari hizmetlerini gören Reyhan Ağa'nın da (**Reyhan Ağa**, şimdiki **Reyhan** Mahallesi'nde yaptırdığı cami sebebiyle oraya ismini yadigar bırakan saraylıdır.) bulunduğu sofrada sultan çok mutlu görünüyordu. Aralarında çok uzak memleketler gezmiş, görmüş, Meliklerle oturup kalkmış bir seyyah vardı. Sultan Murad, bir ara seyyaha dönüp sordu:

– Hakikaten dedem Yıldırım Bayezid Han'ın yaptırdığı Burusa Camiî kebirinden daha büyük cami yok mu Küçük Asya'da?

– Yoktur Sultanım, hatta Camiî Kebir'iniz dünyada da sayılı büyük camilerdendir. Büyük Selçuklu sultanlarından Sencer'in 1150 yılında taht şehri Merv'de yaptırdığı muhteşem Camiî ki türbesi içindedir, saraylarıyla beraber Moğol istilasında tamamen yıkıldı, yakıldı. Şu anda toprağın üstünde bir izi bile kalmadı.

Abbasilerin taht şehri Bağdat'ta 766 yılında; yani zamanımızdan 600 yıl önce yaptırdığı Mansur Camiî 200 kadem (adım) boyunda imiş. Harun Reşid 807'de tamir ettirmiş. Ancak Moğol belası oraları da istila etmiş. 1300'lü yıllarda bu cami de tamamen yıkılmış. Samarra şehrinde yapılmış olan, çatısız,

ordu namazgâhı yüz bin nefer alacak kadar geniştir. Ancak, indi oralarda kimse yaşamaz; kıvrıla kıvrıla çıkan yollu minaresi ve kale gibi duvarları ve burçlarıyla namazgâhın kalıntıları durmaktadır. Başka büyük camiler ve mescidler yapılmış; ancak savaş, yangın veya depremle yıkılmış, küçülmüş.

Sultanın ilgiyle dinlemesinden cesaret alan seyyah:

– Tunus'taki Sidi Ulebe Camiî, Kahire'deki Tekın Camiî çok geniş avlulu camilerdir. Ancak üstü kubbeli ya da çatılı değildir. Kapalı kısımları Burusa Ulu Cami'den küçüktür. Ordugâh ya da medrese mescididirler. Ordu, talebe yoksa boştur. Endülüs'teki (İspanya) **Kurtuba Camiî** her elli - yüz yılda bir avlu ya da harim kısmı ekletilip, yaptırılmıştır. Ancak bütünlüğü yoktur, cemaatinin ve ulemasının azlığı ile Burusa ile kıyas edilemez.

Horasan'da, Belh'de, Nişabur'da, Şiraz'da, İsfahan'da da çok büyük Cuma mescidleri vardır. Ancak onlar da avlulu camilerdir. Kısmı azamı da Moğol istilası, yangın, deprem gibi sebeblerle küçülmüş haldedirler. Sultanı, ahalisi, ümarası, uleması ve ordusuyla bir bütün halinde tek sizin memleketiniz dirlik ve düzen içindedir. O yönüyle de sair memalik ile kıyası kabil değildir.

Sultan duyduklarından memnun olmuştu. Tebessüm etti; ağzından, "Elhamdülillah" sözü duyuldu. Merak ettiği cam, pencere veya kandil şişelerinin nasıl yapıldığı hakkında bildiklerini sorunca, seyyah:

– Pencere ve kandil şişeleri camı şöyle yapılıyor; Silisli denen kum; soda, kireç ya da potas gibi maddelerle birlikte fırınlarda yüksek hararette akıcı hale getiriliyor. Oradan düz satıhlara yayılıp şekillendirilip, istenirse renklendirilip, soğutulunca sert kırılabilir cam oluyor. İsa Nebi'den üç bin yıl önceye ait cam eşyalara rastlamamız, Bu san'atın çok eskiden de gelişmiş olduğunu gösteriyor. İznik'te yapılan çiniler de öyle değil mi?

Zamanımızda Bizans'ta; Şam, Halep (yaldızlı, minare ve cami kandilleri yapıyorlar) ve İran'da cam imal edilip ticareti

yapılıyor. Üflemeyle şişe, kandil yapımına Şam ve Filistin'de İsa Nebi'den 100 yıl sonra başlanmış. Oranın camı, gri, mavimtrak ve kahverengimsi olur. Kaya kristallerinden yapılan Necef yapımı renksiz, tam şeffaf tipleri en kalitelisi sayılmış ve zor bulunmuş, zor taklid edilmiş." Sultan Murad ekledi:

– Herhalde cam; tedariki, nakliyesi ve muhafazası zor olduğundan; evlerin, sarayların ve camilerin pencerelerinde alçılanarak kullanılmakta. Hepimiz süslü alçılı pencereler kullanıyoruz.

– Beli sultanım, doğru dersiniz.

Sultan Murad, çocukluğunda, gençliğinde şahit olduğu taht kavgalarından, özellikle de Bizans'ın Osmanlı'yı içinden yıkmak isteği ya da ele geçirme arzusuyla oynadığı oyunlardan dolayı hep bir entrika ya da suikasda uğrayacağı endişesiyle yaşıyordu. Bu yüzden Edirne'ye ihtiyatlı bir yolculuk sonucu vasıl oldu. Zaten tek vârisi olan ancak git gelden biraz gücenen oğlu Mehmed'i teselli ederek, bir törenle tekrar Manisa'ya gönderdi.

Vergi Sormaya Cesaret Edemezler

Ankara Savaşı'ndan sonra Moğol İlhanlı Devleti'ne yıllık haraç ödeniyordu. Dört parça halinde iken dört Bey'in ödediği haraç, toplam olarak, hem Çelebi Mehmed hem Murad zamanında ödendi. İlhanlılar Osmanlı'nın tek devlet olmasına karşıydılar. Birliği engellemeye çalışmış; ancak başaramamışlardı. 1446 yılında artık, Osmanlı, Fetret Devri ruh halinden kurtulmuş, hakikaten tekrar çok güçlü bir devlet ve memleket olmuştu. Çandarlı Halil Paşa, Sultan Murad'a,

– Sultanım, İlhanlı eşkiyası vergi almak için heyet gönderipdür. Bundan böyle vergi vermeklüğümüz yoktur, deyüp heyeti yüzgeri edelüm mü, diye sordu. Sultan Murad,

– Onları Burusa'da bir Cuma'ya kadar tutun, sonra alayişle Edrine'deki sarayuma alup gelin. Yedirin içirin, orada da bir

Cum'a tutup, şölen yapalım. Bütün ordumuzu, bir selam geçidiyle, heyetlerinin önünden yürütüp gösterelim. Sonra vergilerini verin. Bu şölenlerde gördüklerini gittikleri yerlerde anlatırlar. Ba'dehu (Sonrasında) bir daha vergi sormaya cesaret edemezler. Gelesi yıl gene gelirlerse o zaman yüzgeri edelüm.

Çandarlı, heyeti Bursa kışlasından; pala bıyıklı, iki karış pazulu, palası çifteli, kırk seçme askerle; Lâpseki, Gelibolu, Keşan, Burgaz üzerinden Edirne'ye getirtti. Gerçekten de Sultan'ın bu tedbiri uygulandı. İlhanlılar da bu muhteşem ve güçlü orduyu gördükten sonra bir daha değil vergi almaya, sormaya bile cesaret edemediler ve bir daha gelmediler.

Edirne sarayı ve yeniçeri ocağında yetiştirilmiş olan, Arnavutluk'taki Osmanlı valisi, İskender Bey'in Avrupa krallarının desteğiyle Hristiyanlığa dönerek isyan etmesi üzerine Sultan Murad 1447'de Arnavutluk seferine çıktı. Ancak coğrafi şartlardan dolayı ordunun çok dağıldığı ve ayaklanmayı bastıramadığı haberi geldi. Bundan yararlanmak isteyen Macar kralı Hunyedi Sanos'un 1448'de 50 000 kişilik yeni bir haçlı ordusuyla Kosova'ya kadar yakıp yıkıp ilerlediği haberi geldi. Bu, **Dördüncü Haçlı Seferi** oluyordu Osmanlı'lar üzerine. Hem Varna'nın öcünü almak hem Balkanlar'dan ve Anadolu'dan Osmanlı'yı sürmek için gelen orduyu, hızla toparlanan paşalar ve Sultan Murad 17 Ekimde Kosova'da karşılamış.

Kader, 150 yıldan sonra bu ovada ikinci kez karşı karşıya getirmişti iki orduyu. Bu savaş üç gün sürdü. İki ordu da ne pes ediyor ne dağılıyor ne de kaçıyordu. 20 Ekimde Hunyedi Sanos, Türklerin bindirmelerinden canını zor kurtaracağını anlayıp savaş alanından kaçınca, kesin zafer gene Osmanlı'nın olmuştu. Balkanlar başta olmak üzere bütün Osmanlı ülkesi derin bir nefes aldı. Gene günlerce fener alayları, şenlikler düzenlendi. Şehitlere hatimler, gazilere dualar edildi. Yardımlar toplanıp gönderildi. Bu savaşta öyle ağır bir zarar gördüler

ki bir daha toparlanamadılar. Balkanlarda yüzyıllarca sürecek hâkimiyetimize imkân hazırlanmış olduğu seneler sonra anlaşıldı. 1449 ve 1450 yılında Arnavutluk isyanı üzerine tekrar sefer düzenlendi. Ancak dağlara kaçan İskender Bey gailesinin bertaraf edilemediğini dinledim Sultan Murad'ın Rumeli Beylerbeyi İshak Paşa'dan.

Sultan Murad Vasiyetini Yazdırıyor

Sultan Murad 1449 Temmuz başında Bursa'ya geldi. Gelişi kışa rastlarsa uzun kalırdı. Bu gelişinde yaz olduğu halde uzun kaldı. Yorgun sultan dinlenmek istiyordu. Beysarayı'nda dostlarını, elçileri ve konaklarını kabulle geçti günleri. Devrin en iyi tabiblerinden olan Mukbilzade Mümin'in kendisine bir kitap sunmak için ruhsat istediğini söylediklerinde, en kısa zamanda kabul edilmesini söyledi. Ertesi gün tabib Mümin, yanında Amasya Darüşşifası tabibi Sabuncuoğlu Şerafeddin, Yıldırım Darüşşifası sertabibi Ramazan ile beraber huzura alındılar. "İstediğin görünmesi" anlamında, ancak Sultanın adıyla söylenip parlatılan, "**Zahireyi Muradiye**" ve "Nurun anahtarı", "**Miftahün Nur**" adlı "Göz hastalıkları ve ameliyatlarını" anlatan kitablarının bir nüshasını Sultana sundu. Sultan memnun oldu, hediyelerle karşılık verdi. Kitaplar saray kütüphanesine teslim edildi.

1 Ağustos günü hava çok sıcaktı. Sultan öğle namazına Ulu Cami'ye geldi. Namaz sonrası kalabalık maiyetiyle Kazasker Molla Hüsrev'in evine geçti. Has askerleri konağın karşısındaki Kavaklı Cami'nin avlusunda; Avanesi, kolağası, saray serdarı, Molla Hüsrev'in konağının bahçesinde; daha yakın vezir ve paşaları konakta alt katta oturdular. Sultan ve has dostları; Halil Paşa, Saruca Paşa, İbrahim ve Bayezid Paşa, İshak Bey üst katta yemek yiyip, sohbetle hasret giderdiler. İkindi okununca namaz için kalktılar. Sonra Sultan vasiyetnamesini yazdırmak

için önceden hazırlanan meşin kartuşu çıkarttı. Hazirunu şahit olarak gösteren ve 325 santim uzunluk, 22 santim genişlikteki ruloya 63 satırdan oluşan vasiyetnamesini yazdırıp tuğralattı ve balmumuyla mühürledi.

Ölümü ve türbesi konusunda şunları yazdırdı; "*Öldüğüm zaman cenazem oğlum Alâeddin'in mezarına 3-4 arşın mesafede defnedilsin. İhtişamlı türbe yapılmasın. Cesedim doğrudan toprağa gömülsün, üzerime Allah'ın rahmeti yağacak şekilde üstüm açık kalsın. Yanıma hiç kimseyi gömmeyin. Mezarım için 5000 altın tahsis ediyorum. Eğer Burusa'da ölmezsem, cenazem oraya götürülsün ve Cuma günü defnedilsin.*" Vefatı sonrasında istediklerini detaylı bir şekilde kaydettirdi. Dostları bu vasiyetten müteessir oluyorlar ancak sultan iradesi ve emridir diyerek bir şey diyemiyorlardı. Vasiyetname tamamlanınca "Sır kâtibine" teslim edildi.

Sultan, Kazasker'in konağından çıkınca dedeleri Osman ve Orhan Gazi'lerin türbelerine yöneldi. Yürümek istediği için dört yakınıyla önden gidiyor, muhafızları kendini rahatsız etmeyecek ama kontrolünü sağlayabilecek mesafeden takip ediyordu. Dallarının serinliği altında nice nesillerin oturup sohbet ettiği ulu çınar; kestane ve ıhlamur ağaçlarının altından; soğuk, tatlı, berrak suların aktığı ark ve çeşmelerin yanından geçerek Tophane'ye geldi. Dedelerini ziyaret ettikten sonra ovanın en iyi görüldüğü yer olan hisara çıktı. Uludağ'ın hafızalardan çıkmayacak ihtişamdaki yeşil tepelerine; kayalıklara, Bursa'nın mahallelerine, yeşil bahçelere, çarşının, camilerin kubbelerine uzun uzun baktı. Bursa'yı dinledi. Vasiyetnamesini yazdırmasının ruh haliyle sanki son defa bakıyor ve Bursayla vedalaşıyor gibiydi.

Sultan Murad, 1450'nin sonunda Arnavutluk'a, bahsettiğim üçüncü seferine çıktı. Bu çok zor sefer sonrası (Hangi sefer kolaydı ki?) Edirne'ye dönerken felç geçirdi. Bir süre Edirne'de sarayda hasta yattı. Ağırlaşınca Manisa'ya oğlu Mehmed'e haber verildi. Sultan, 18 Şubat 1451'de vefat etti.

Sultan Murad'ın vefatı ve Sultanı cedid Mehmedi Sâni

Hızla Edirne'ye getirilen genç Mehmed, İkinci Mehmed olarak Edirne'de tahta çıktı. Bursa'daki bütün camilerde salâlar okundu. Tellallar tarafından Üç gün: "*Sultan Murad, irtihal-i dârı beka eyledi, cinan'a gitmeklüğüne dua edüle, (ölümsüz diyara göçtü, cennete girmesine dua edilsin)*" diye nida edildi. Sonra davullarla: "*Oğlu, tek vârisi Mehemmed-i sâni, Sultanı cedid olu; bütün vüzera, paşa ve beylerin, ümera ve ulemanın kendisine biat (tabi olduğunu) ettiği.*" bağırılıp, duyana duymayana ilan edildi.

Sultan Murad'ın naaşının Bursa'ya yola çıktığı duyuldu. Türbesi hazırlandı. Bir hafta sonra naaş geldi. Çarşı Pazarda tam bir ana baba günü yaşandı. Cuma günü Muradiye'deki Camiînde tekrar kılınan cenaze namazının ardından, tekbir ve salâvatlarla bir ulu sultan daha edebiyete uğurlandı. Genç sultan taziyeleri kabul etti. Yedi gün Bursa'da kaldı. Bütün devlet erkânı; paşa, bey ve vezirleri de yanından hiç ayrılmadılar. Kırk gün merhum sultan'ın (Sağ iken kendi elleriyle fakirlere yemek dağıttığı) imarethanesinden aş dağıtıldı. Cami, medrese ve tekkelerde mevlidler, hatimler okundu. Şerbetler, şekerler dağıtıldı. Mekânı cennet olsun.

Sultan Mehmedi Sâni, Bursa'da kaldığı yedi gün boyunca saraydaki en büyük salonda vezirlerini, paşalarını dinliyor, onların verdiği bilgilerden devletin durumunu öğreniyordu. Geleceğe ait görüşlerini tavsiyelerini alıyordu. Bir ara babasının vezirlerini gördü. Uzakta duruyorlardı. "Babamın vezirleri neğe uzakta dururlar, yakın gelsinler." dedi. Onlarda yakına oturup, sohbete katıldılar. Söz sık sık Kostantinopol'ün, Osmanlı birliğini bozmak, gücünü azaltmak için yaptığı oyunlara geliyordu. Düzmece Mustafa ve Şehzade Mustafa Ayaklanmaları'nı, tahtta hak iddialarını Bizans'ın yönlendirdiği anlatılıyordu. Vezir İbrahim Paşa:

– Sultan Murad çok çekti bu oyunlardan, dedi. Bir paşa: "Macar, Sırp ve Bulgar'ları da Bizans'ın kışkırttığı; Anatolia'daki bazı yerleri vaad edip, Osmanlı'ya karşı ayarttığını" bildiklerini söyledi. Beylerbeyi İshak Paşa:

– Bize şekil vermeye; bizi bölmeye, birbirimize düşürmeye, her türlü entrikayla yönetmeye çalışıyorlar. Kendilerinde bu hakkı görüyorlar. Bir karar vermek zorundayız; yönetilen mi olacağız yöneten mi? Dinimiz hak olduğu gibi güç ve adalet de bizde. Onlar bize üstün değiller. Biz üstünüz ve idare etme hakkına sahibiz. Bunu bilip, buna inanıp ona göre yürümemiz lazımdır, dedi. Sivas beyi Kutalmış Bey:

– Hatta İran'ı üzerimize saranlar da onlar. İran'ı devamlı bizimle savaşa teşvik ediyorlar, dedi.

Hamza Bey: "Kostantinopol'ün ilgası (Ortadan kaldırılması) zamanı geldi de geçer bile. Zaten bir tutam canı kaldı. Onu da inşallah sultanı cedidimiz Mehemmed Han alacaktır." dedi.

Genç sultanın yüzü aydınlandı. Tebessüm etti: "İnşallah" dedi.

O gece gelip giden tepsilerde kap kap yemekler ve meyveler yenirken hep bu konu etrafında sohbet edildi. Ertesi sabah kalabalık halkın izlediği, mehteranın ihtişamlı saray uğurlamasıyla yeni sultan Edirne'ye doğru yola çıktı. Rengârenk bölük bölük askerden oluşan has ordusunun eşliğinde Bursa'dan ayrıldı.

Bursa, Çelebi Mehmed zamanı bitinceye kadar hep, sultan ve saray eksenli yaşadı. Başvezir, vezirler, paşalar, beyler, komutanlar, dışarıdan gelen konuk beyler; yabancı kral, prens ve elçiler; kalabalık avaneleriyle, süslü, zengin koşumlu atları ve arabalarıyla gelir giderler, Bursa sokaklarını, çarşılarını hareketlendirip, şenlendirirlerdi. Beysarayı'nın etrafı; seçilmiş güçlü kuvvetli, zengin kıyafetli, gösterişli askerlerle dolu olurdu.

Sultan Murad, hem Rumeli'de hem Analolu'da hâkimiyetini

göstermek için kâh Edirne'de, kâh Bursa'da otururdu. Oğlu İkinci Mehmed, şehzadelik yaptığı Manisa'dan Edirne sarayına geçti, İstanbul'u fethettikten sonra da Edirne ve İstanbul'da yaşadı. Bursa günlük hayatını yaşar hale geldi. İlk zamanlar saraylıların ziyaretleriyle hareketlenirken, daha sonra artık beş- on yılda veya daha seyrek hadiselerle sakinliği bozulur oldu. Zamanı geldikçe anlatacağım.

Kostantinopol'ün Fethi Haberi

Edirne'den gelen; paşa, vezir ve beylerden, Sultan Mehmed'in zamanını Kostantinopol'ün surlarını nasıl geçebileceğine dair fikirlerle çalışarak geçirdiğini duyuyordum. Bursa'nın, Edirne'nin en iyi top ustalarının gece-gündüz, büyük gülleleri en uzağa en hızlı şekilde atabilecek, parçalanmayacak sağlam toplar dökmeye çalıştıkları konuşuluyordu. Bizim ustaların tavsiyesiyle Tophane-i Hümayu'na Macar usta Urban'ı da almışlar.Dokuz-on ay boyunca; asker, silahçı, şifacı, aşçı, nalbant, seyis; hatta medreselerden mollalar, dervişler Trakea'ya geçtiler. Bursa neredeyse boşalmıştı.

1453 yılı haziran başında, Kostantinapol'ün fethedildiğine dair haberler geldi. Sonra yaralılar, gaziler, tek tük şehit cenazesi; esnaf, molla ve zenaatkarlar peyderpey geldiler. Her gelen kafileyle beraber fethin hikâyeleri; kahramanlıklar, ilahî ikramlar; paşaların, komutanların, askerlerin gayreti, sultanın memnuniyeti anlatıldı. Hatta yıllar, yüz yıllar boyunca anlatıldı. Günlerce fenerler yakıldı. Münadiler fetihnameler okudu. Şehitlere mevlid ve hatimler okundu. Hiçbir zafer bu kadar sevince sebep olmamıştı. Peygamberimizin, aleyhisselam, Kostantinopol'ün feth edileceğini, fetheden komutanı ve askerini övdüğü hadisi her yerde konuşuluyordu. Esnaf birbirlerine, "Cenk telaşı geçsin, tınışlık (sükûnet) olsun, Kostantinopol'ü görmeye gidelim." diyorlardı.

İshak Paşa

İnegöl'lü meşhur İshak Paşa vardı. Sultan Murad'a vezir olmuştu. Sultan Mehmed'in, Sadrazam Çandarlı Halil'i astırmasından sonra sadrazamlığa tayin edildi. 1453-1455 arası birinci sadrazamlığından sonra 1469-1472 yıllarında ikinci kez, Fatih'in ölümünden sonra da Bayezid zamanında 1481-1482 yıllarında üçüncü kez sadrazamlık yaptı. İshak paşanın gördükleri, yaptıkları ve anlattıkları ya da onun hakkında duyduklarımı yazsam ayrı bir kitap olur inanın. Dile kolay, üç padişaha vezirlik ya da sadrazamlık yapmak, devletin gizli sırlarını bilmek; hatta yönetmek, sadrazamlıktan yüzünün akıyla ayrılmak hiç öyle kolay bir iş değildi. Onlarca sefere bizzat ordu başında ya da komutanlardan biri olarak katıldı. Bütün Osmanlı coğrafyasını seferlerle gezdi. Selanik'te vali iken vefat ederek, vasiyeti üzerine **İnegöl**'e getirildi ve **caminin yanındaki Türbeye defnedildi**. Bu ulu paşa'dan bahsettikten sonra, ondan dinlediğim, Kostantinapol fetihini sizlere nakledeceğim. O zaman hicri takvim kullanılıyordu. Ben, bugünkü takvime göre anlatacağım.

İshak paşa Bursa'ya geldiğinde Hamza Bey'e misafir olmuştu. Bu iki efsane devletli bir araya gelir de Bursa'nın devletlileri; subaşı, kadı, müftü, kolağası, Saray serdarı, ahîbaşı, müderrisler toplanmaz mı? Şehadet Camiî'nde akşam namazını kılıp hep beraber on bir kere "La ilahe illallahu vahdehu la şerikeleh, le hül mülkü vele hül hamdü yuhyi ve yumid ve hüve ala külli şey in kadir" tahmid-tesbihinden sonra 33'er tesbih çekip dua ettiler. "La yestevi" aşrini dinleyerek Hamza Bey'in sokak başındaki konağına geçtiler. Sofralar konup kalktıktan sonra iki eski dost, silahdar arkadaş, onları dinleyenlere, fetih öncesi ve sonrasını sırayla anlattılar. Hamza Bey'in ısrarıyla önce İshak Paşa anlatmaya başladı:

– 1452'de, keşfinde Sultan Mehmed'in de bulunduğu bir gün, boğazın en dar yerine Rumelihisarı'nın yapılmasına karar

verildi. Şahabettin Paşa ve ben, kale bedenlerini; Halil, Zağonos ve Saruca Paşa'lar da üç burcun yapımını üstlenip inşaya başladık. Beş ayda hisar tamamlandı. Sultan Mehmed inşaat boyunca hiç ayrılmadı. Ancak hisar tamamlandıktan sonra Edirne'ye döndü. Edirne'de dökülen toplardan bir kaçı bu yeni hisara taşındı, hatta dur emrine uymayan gemileri batırmaya başladık.

Dayı Karaca Bey, karadan harekete geçerek, Bizans'ın destek alabileceği yerleşim yerlerini kontrol altına aldı. Ve nihayet 23 Mart 1953'te Sultan Mehmed'in başında bulunduğu muhteşem ordu Edirne'den yola çıkarak 13 günde 5 Nisanda Kostantinopol'e vasıl oldu. Ve 6 Nisan'da muhasara için mevzi almaya başladık. 11 Nisan'da gemilerimiz top atışlarıyla surları dövmeye başladı.

20 Nisan'da yardım getiren Venedik donanması, bizim gemileri aldatıp geçti. Haliç'tekiler de zinciri indirdi ve Kostantinopol limanına girdi. Sultan Mehmed kızgınlığından atını denize sürdü. Bizim gemilerimiz Haliç'teki zincirleri geçemediği için şehri baskı altına alamıyorduk. Bunu önceden hesap etmiştik. Kaz Dağları'ndan kereste getirtilip karadan bir yol hazırlayıp gemileri aşırtmaya koyulduk. 21-22 Nisan gecesi 40-50 parça gemiyi, zeytin yağlarıyla kayganlaştırıp kuru darı tanelerinin üzerinden kızak gibi çekerek sabaha kadar Kumbaracı Yokuşu, Asmalı Mescid ve Tepebaşı yoluyla Kasımpaşa'dan Haliç'e indirdik.

Sabah, dev zincirin kapattığı limanın içinde 40-50 parça gemimizi görmek, Bizans'lıları perişan etti. Artık karadan ve liman içinden toplarla devamlı dövüyorduk surları. 27 Mayıs günü tekrar büyük hücum başlattık. Karacabey'in, Zaganos'un, Saruca'nın, Halil Paşa'nın, Hamza Bey'in komutasındaki birlikler çok çalıştılar; bir dem, bir nefes almadan hep yüklendiler. **Allah, 29 Mayıs günü fethi müyesser kıldı**. Saraylı olup ön saflarda askeri sevki idare eden **Ulubatlı Hasan**, sancağı dikip dalgalandırıncaya

kadar savaşıp duran kâfir askeri, ondan sonra kılıç koyup aman dileyerek şehri teslim ettiler. İkindi de Sultan Mehmed şimdiki **Topkapı**'dan şehre girip doğruca **Ayasofya**'ya vardı; atından inip şükür, fetih ve ikindi namazlarını orada kıldılar.

Hızır Bey

Hamza Bey; İshak Paşa'nın susarak, gözleriyle sözü kendisine bırakmasıyla, yerinden doğrularak nefes geçirip anlatmaya başladı:

– Bursa kadısı **Hızır Bey**, Anatolia'daki hareketleri, Bizans'ın yardım alabileceği yerleri, askeri ve para gücünün haberlerini toplayıp, Sultan Mehmed'e bilgi veriyor, uygulanacak siyasetlere dair fikir söylüyordu. Hızır Bey kuşatma zamanında da danışmanlık yaparak, en doğru yol ve yordamın (stratejilerin) uygulanmasına gayret ediyordu. Bursa kadılığı sırasında ve bu danışmanlığındaki faydalı çalışmaları **Akşemseddin**'in dikkatinden kaçmamıştı. Onun tavsiyesiyle Sultan Mehmed, fetih sonrası **Hızır Bey'i Kostantinopol kadısı yaptı. Burusa Subaşısı Süleyman Bey'i de Kostantinpol'e Subaşı yaptı.**

Hamza Bey susunca, Molla Üzeyir söz sırasının kendisine geldiğini anlayıp doğruldu ve ilave etti:

– Hızır Bey Burusa'yı nasıl imar ettiyse İmdi de Kostanpol'u mamur kılacak. Şehrin yeniden imarı ve Müslüman şehri yapılması icap ediyor. Allah'ın izniyle, nasıl; Edirne'yi, Filibe'yi, Üsküb'ü yeniden inşa edip şenlendirdik; çarşı, bedesten, yollar, medreseler ve camilerle, adaletli kadılarla ihya ettik. Kostanpol'u da ihya edeceğiz, dedi.

Hızır Bey'in ailesini tanırsınız. Babası Sivrihisar Kadısı Celaleddin Efendi, dedesi Akşehir Kadısı Hoca Nasüreddin'dir. Yani Nasrettin Hoca'nın torunudur. Dedesi gibi kadı olan Hızır Bey, gençliğinde Yıldırım Medresesi'nde hocalık yaparken,

meşhur müderris Molla Yegân'ın talebesi oldu; sonra kızı ile evlendi. On yıl sonra Çelebi Mehmed'in yaptırdığı Yeşil (ya da Sultanî) medresesinde müderris oldu. Zekâsı, girişkenliği, güvenirliği ile Muradı Sâni zamanında Bursa kadısı, sonra da İstanbul kadısı oldu. **İstanbul için maya Bursa'dan alınıyor ve İstanbul mayalanıyordu**. Molla Üzeyir devam etti:

– Kostanpol'e büyük medreseler yapıldı. Hızır Bey; İznik'den, Malatya'dan, Albistan'dan, (Bostanlık, şimdiki **Elbistan**) Koniya'dan büyük âlimleri topladı. Fatih Medreseleri'nde, memleketin her yerinden gelen mezunlara "Tekâmül" dersleri verildi. Zamanın en yüksek ilimleri, kitapları okutuldu. Burusa Muradiye Medresesi'nden de Mehmet Zeyrek muallim gitti. Kıvrak zekâlı anlamında Zeyrek lakaplı Molla Mehmed, İstanbul'da aranılan meşhur bir âlim oldu. Medresesinin olduğu o semt, **Zeyrek** olarak tanınır olmuş. İlmi bir konuda Hocazade Muslihuddin ile çekişmeye girişince bilgisinin yanlış olduğu ortaya çıktı; Bursa'ya göçmek zorunda kaldı. Sonradan itibarını iade mânâsında Bursa Müftüsü yapıldı. 1474 te vefat etti. Pınarbaşı mezarlığına gömüldü. İsmi **İstanbul Zeyrek**'te hatıra kaldı.

Hızır Bey'in talebelerinden Molla Hayalî, bazı müşkil meselelerde, çözmesi için Hızır Bey'e geldiğinde, "Aklıselime müracaat edin" diyerek kendisine gönderdiği Hocazade Muslihiddin Mustafa Efendi vardı. Ondan da ileri de bahsedeceğim. Hızır Bey, yaşlılığında Bursa'mıza avdet etti ve 1459 da vefat etti. Zeyniler Camiî kıblesine gömüldü. Hamza Bey:

– İshak Paşa'nın biraz önce söylediği Burusa'dan bir **Karacabey** vardı. Üç bin okçusu ve yaya askeriyle ok uçurup küffara göz açtırmadı. Surlardan giriş başlayıp, gözcüler de kaçınca, varlık (Varolan bütün) askeriyle kal'adan içeri girdiler. Onun askerleri çok hizmet etti fetihte ve düzen kurmada. Sultan Mehmed ve Akşemseddin, fetihten sonra kendilerine iltifat ettiler. Karacabey yaranımız 1456 yılında Belgrat Muhasarası'nda şehitlik şerbetini

içerek cenneti âlâya gitti. Naaşını taşıyıp, Burusa'ya bir konaklık mesafede olan **Mihaliç** Beldesi'nde (şimdiki **Karacabey İlçesi**) kendi yaptırdığı caminin haziresine gömdük. Evladları üstüne türbe yaptı. Ondan sonra sadrazam olan Zağanos Paşa, daha sonra Karesi valiliğine tayin oldu. Zağanos Paşa Camiî o zamandan onun hatırasıdır.

Hamza Bey…

Yeri geldi, size anlatacağım Bursa'lı bir bey daha var: İkinci Murad'ın, "Babasının baş veziri, çok sevdiği ve saydığı güçlü emiri" olarak tanıdığı Hamza Bey. Hamza Bey; gözlerine bakamayacağınız, bakabilirseniz gözlerinden ateş çıktığını zannedeceğiniz, her yaşında ateş gibi yiğit bir adamdı. Bir bakışı ile gelenin niyetini, gücünü, sadakatini, gelecekte ne yapabileceğini anlardı. Tabi ki ona göre karşılar, görev verir ya da uzağında tutar takip ederdi. Hiç bitmeyen bir enerji, azim ve gayreti vardı. Gençliğinde, bir Amasya-Bursa, bir Edirne-Filibe koşup durdu. Kostantinopol'ün fethinde Rumeli ordusunun başında katıldı. Fetih sonrası Gelibolu sancak beyi oldu. Yaşlılığında da bir Kostantinopol, bir Bursa gidip geldi. Hiçbir vazifeye, "Yapamam" demedi. Hep zor görevlere talip oldu. Murad'ın oğlu Mehmed de Hamza Bey'i vezir tutmuştu.

Hamza Bey, İzmir'in fethinde öncü kuvvetleriyle gitmiş; daha asıl ordu gelmeden İzmir'i teslim almasıyla "**İzmir Fatihi**" ünvanını almıştı. Vazifesi yoksa Bursa'ya gelir. Tımarı olan topraklarıyla ilgilenirdi. Devrin ileri gelenleri daima kendisini arar; hal, hatır ve hatta akıl sorarlardı. Sultan Mehmed Romanya'da meskûn Müslüman Türk ve Ortodoks halka zulüm yapan Katolik Vayvoda Vlad'a zulmü bırakması ve başka birkaç meselede çözüm tekliflerini götürmek üzere; tecrübeli, bilgili, cesur bir elçi arayınca aklına Hamza Bey gelmişti.

Sarayına davet edip, bir iki gün misafir tuttu; sonra görevinin detaylarını konuşup, yanında yüz kadar askerle beraber Romanya'ya uğurladı; bu dede ve baba yadigârı veziri. Ancak bir ay sonra, Kazıklı Vayvoda namıyla anılan bu zalim kralın (*Vlademir Drakul: Drakula filmlerine ilham olan cani*) Hamza Bey'i, mahiyetindekileri ve binlerce masum köylüyü kazıklara oturtarak şehit ettiğini duyan Sultan Mehmed, kahru perişan oldu.

1461'de meydana gelen bu elim vakadan sonra Fatih; vurucu akıncıları, serdengeçtileri ve delibaş bölüklerini oraya gönderdi. Sonra da asıl ordusunun başında kendi de Romanya'ya giderek Hamza Bey ve maiyetinin kısasısını aldı. Hamza Bey'in naşını bizzat kendisi Bursa'ya getirip oğulları Oruç ve Mehmed Bey'e teslim etti. O gün Bursa'da yer yerinden oynadı. Cihan padişahının böyle alaka göstermesi, lutfetmesi karşısında ciğerleri yanmış oğullarının torunlarının acısı kısmen hafiflemişti. Zaganos Paşa da arkadaşının cenazesine geldi. Bursa kaimmakamı Nasuhi Paşa; şehir kışlası askerleri ve halkla birlikte Fatih'i karşıladı. Hamza Bey şimdi Muradiye semtinde kendi adıyla anılan mahallede, kendi yaptırdığı cami ve medresesinin yanına defnedildi. Türbesi hâlâ ayaktadır.

Sultan Mehmedi Sâni, yücelik ve tevazuyu şahsında ne kadar güzel toplamıştı. Kara iri gözlüydü. Ateş çıkan bakışlarını yere çevirmiş, halkın aşırı hüsnü tevacühü ile hem şükrediyor hem de halkı selamlıyordu. Yüzü pembeleşiyordu. Bizzat cenazeye haşmet ve tevazu ile omuz verip, kabre yerleştirinceye kadar bulundular. Bursa'lılar yiğit bir bey'ini Osmanlı'nın şanlı bir vezirini kaybetmenin acısını yaşarken, yüce hünkâr, cihan fatihi sultanları şehirlerini şereflendirdiği için bir coşku yaşıyorlardı. Benim de şereflendiğim Cami-i Kebir'e, bu Ulu Cami'ye; has muhafızları, vezirleri, vali, komutanlar, müftü, kadı, subaşı gibi eşrafla beraber geldi. Hünkâr mahfilini tercih etmedi. Mihrap ile

minber arasında, arkasında muhafızlar eşliğinde, önce iki rekât tahiyyat-ı mescid, sonra cemaatle vakit namazını eda etti. O yine aynı tevazu ile halkı başıyla selamlayıp camimizden çıktı. Ben nasıl unuturum o yüce padişahı, o güzel günü. Fatih, babası Murad-ı Sâni ve dedelerinin türbelerini birer birer ziyaret etti. Beysarayı'nda birkaç gün istirahat edip Bosna seferine hazırlık görmek üzere bir sabah namazından sonra, kalabalık maiyetiyle, Montania'ya doğru yola çıktı.

Hamza Bey mücadele ve zaferle geçen uzun bereketli ömrünü şehitlikle taçlandırıp, yaptırdığı caminin yanındaki istirahatgahına tevdi edildi ve üstüne türbe inşa edildi. O zamandan beri ziyaret edilir, ruhuna fâtiha okunur. Bursalılar geçmişlerinin, geçip gitmesine izin vermiyorlardı. Cami, türbe, tekke, okul, han, hamam, çeşmelerin, kitabelerindeki bilgilerle o yapıyı kimin, neden ve ne zaman yaptığını okuyordunuz. Yeni nesiller bu eserleri kitabelerinden tanıyorlardı. Kitabeli binalar şehrin ve yaşayanların hafızası oluyordu. Ve zamanla tarihi yaşatan çok değerli anıt eserlerle dolu bir şehir ortaya çıktı. Bursa tarihte Osmanlı'ya etki ve katkılarıyla, tasavvuf büyükleriyle ve ilim adamlarıyla İstanbul'dan sonra en çok anılan, hakkında kitap ve şiir yazılan şehir oldu. Duyduğunuz kahramanlık hikâyeleri Rumelinden, evliya menkibelerinin çoğu da Bursa'dan çıkmıştır.

Artık Fatih Sultan Mehmed İdi, "Padişah"tı

Mehmed-i Sâni artık, Fatih Sultan Mehmed olarak anılıyordu. Bu genç ve güçlü padişahın, Kostantinopol'ü fethiyle Osmanlı devleti, **İmparatorluğa, Sultan da imparator** anlamında **Pâdişâh**lığa dönmüştü. Devletin sınırları içine sayamayacağım kadar çok; beylik, hanlık, krallık, dukalık ve hatta İmparatorluk alınmıştı.

Fatih Sultan çok kitap okuyan; hatta yazan, sefere çıkarken bir katar da kitap götüren bir cihangirdi. Altı dil bilen, Kur'ân

hafızı olan bir sultandı. Dindarlığı, adaleti, ordulara hâkimiyeti dillerden düşmüyordu. Otuz yılda yirmiden fazla sefere çıkıp her seferden muzafferiyetle döndü. 1459'da Sırp Kırallığı üzerine gitti ve kendine bağladı. İki yıl sonra 1461'de bu defa, Trabzon Rum İmparatorluğu'nu tarihten sildi. İstanbul'un şimdi **Fatih** dediğimiz semtine 1463 yılında büyük bir cami inşaatı başlattığını duydum. Baş mimari Sinan Ağa'ya (Kanuni döneminin meşhur Mimar Sinan'ından sonra, karışmaması için bu mimara "**Sinanı Atik**, yani Önceki Sinan" dendi.) yaptırdığı cami 1471'de medrese ve imaretleriyle o zamanın en büyük külliyesi olmuştu. Kostantinopol'e gidip gelenler külliyenin ihtişamını anlata anlata bitiremiyorlardı. O yıllarda hastalıklarının arttığı ve Amasya darüşşifası baştabibi, Sabuncuoğlu Şerafeddin'i saray hekimi yaptığını duydum.

Sabuncuoğlu Şerafeddin.

Sabuncuoğlu Şerafeddin'i önceden de tanıyordum. Ancak zamanla şöhreti Anadolu'yu aştı. Uzak illerden gelen hastası çoktu. Arada Bursa'ya gelir mesane taşı olan hastaların ameliyatlarını yapar, çıraklara da öğretirdi. Böyle bir ziyaretinde Bursa'nın bütün tabib ve yamakları Yıldırım Darüşşifası'nda etrafına toplanmıştı. Yaptığı ameliyatları izleyerek, sorular sorarak öğrenmeye çalışıyorlardı. O da bilgisini kıskanmayıp anlatıyordu. O akşam yemeğe Kadı hazretlerinin konağına geçtiler. Yemeğin ardından (Hekim olan her ortamda olduğu gibi) kendisine bazı hastalıklar ve şikâyetler söylendi; sebebi ve çaresi soruldu. O da kısa cevaplarla karşılık verdi. Otlar hakkında bir soruya: "Bakın, İbni Sina der ki: Adına sure indirilmiş olan "Arı"ın öz topladığı ve güzel kokan çiçeklerde şifa vardır; kedi, köpek, tavşanın yediği otlarda zarar olmaz şifa olabilir." Kadı Efendi: "Gündüz hastalarla uğraştıkları yeter, bari akşam rahat bırakın hekimimizi." dedi gülerek ve hayatını öğrenmek için:

– Üstadım bize hayatınızı, hocalarınızı ve yetişmenizi anlatır mısınız, dedi nazikçe. Sabuncuoğlu Şerafeddin, gerçekten çok mütevazı idi. Yüzü kızararak:

– Ben, Allah'ın en aciz ve muhtaç kulu, 1386 da Amasya'da doğdum. 12 yaşında hekim Burhaneddin Ahmed'in yanında çalışmaya başladım. Bana çok şeyler gösterdi ve öğretti. Edirne'ye Hekimbaşına varıp bütün hekimler gibi imtihan vererek 17 yaşında hekimlik icazeti aldım. Geçimim yalnız az bir maaş ile olduğu için sıkıntılı halde iken, Zuhal yıldızının basamağı yanında olan ve katında ilimden daha değerli şey olmayan sultanımız, "**Cerrahiye i Haniye**" kitabımızı görünce bendenize değer vererek saray hekimliği ve Hekimbaşılığı şerefini verdi. Bu kitapta ömürboyu gördüğüm ve hayvanlarda denediğim, kendimde ve hastalarda tecrübe edip uzun sürede biriktirdiğim, acaip ve garip işleri yazdım. Cerrahların çoğu bu kitaptakileri ne görmüş ne duymuşlardır.

Bunu derken, kendisi de iyi bir cerrah olan yardımcısı Altuncuzade'ye baktı. O da başıyla üstadını tastikledi. Bu arada karanfil taneli ayva şerbeti ikramı yapıldı. Şerafeddin, şerbetini içip nefeslendikten sonra devam etti:

– Kitap üç babtır. Birinci babta, hangi hastalıklar dağlanır; ikinci babta, cerahatların, taşların yarılması, temizlenmesi ve dikişi; son babta, kırık çıkıkların tedavisi var. Önemli tedavilerde üstadı, hastayı, kullanılan aletleri çizdim ve tedavi usulünü anlattım.

Altuncuzade; yanındaki deri ciltli, süslü kenarlı, **renkli minyatürlerle çizilmiş 140 hastalık ve ameliyatını anlatan** kitabı: "Bunun benzeri bir kitap yok" diyerek müderrislere gösteriyordu. Merak edenler için not ediyorum. Sabuncuoğlu 85 yaşındayken "**Mücerrebname**"(tecrübe olunmuş, denenmişlerin yazıldığı) adlı kitabını yazdı. 1470 yılında vefat etti. Talebesi Altuncuzade de "Kırıkları ve kulak hastalıklarını"

anlatan çok önemli bir kitap yazdı. Kitapların hepsi günümüze ulaştı.

Fatih, İstanbul'un fethinden on yıl sonra yani 1463'te Bosna'yı mübarek bir fetihle aldı. Orada bir saray yaptırarak isminin yüzyıllardır "**Saray Bosna**" olarak anılmasına sebeb oldu. Travnik şehrinde 3 ay kaldı. "*Raiyetimden olan Sırp, Hırvat, Yahudi kulların; dilleri, ibadetleri ve yaşayışlarıyla alay eden, benimle alay etmiştir. Malları, canları, mabetleri benim teminatım altındadır. Onlara ilişen, benim namusuma ilişmiştir.*" fermanını orada yayınladı. Oralarda dokuz ay kaldıktan sonra İstanbul'a dönmüştü. 1479'da Arnavutluk'a gidip; 450 yıl hiç ayrılmadan, 1918 yılına kadar, Osmanlı toprağı olarak kalacak nihayi fethini yapmıştı.

1471 yılında Fatih Sultan, Anadolu hâkimiyetini pekiştirmek için ordusuyla Bursa'ya geldi. Buradan, ayrılıkçılık yapan Sinop ve Kastamonu Kale komutanı Candaroğlu İsmail Bey'in üzerine ordu göndermek üzere hazırlık yaparken İsmail Bey'in kaleleri teslim etmesiyle savaştan vazgeçildi. Fatih, son kez geldiği Bursa'dan ordusuyla Alâiyye'yi (Alanya) almak üzere ayrıldı. Her fetih sonrası Bursa'da fetihnameler okunur; fener alayları yapılır, fakirlere yemekler, sadakalar dağıtılırdı. Artık o kadar alışmıştık ki her güz mevsimi fenerler hazırlanır, fetih kutlamak için, sefer dönüşü beklenirdi. Bursa'dan sefere katılanların bölükleri gelmeye başlayınca karşılamalar, şenlikler yapılır; gazilere hediyeler verilirdi.

Onlarla giden zanaatkârlar, aşçılar, şifacılar, yuvalarına, işlerine döner; ustalar bir dahaki sefere, kılınç, ok, kalkan, kargı, nal, semer, koşum, asker kemeri, yemenisi, (ayakkabı) hazırlamaya başlarlardı. Kışı hem dinlenerek, hem hazırlanarak geçirirlerdi. Işıklar Kışlası'nda yeni askerler eğitime başlardı. Hisar Yar'ı altında (Şimdiki Altıparmak Caddesi) seyisler bir dahaki yılın atlarını yetiştirmeye başlarlardı.

Böylece fetih ve büyümeyle dolu koca bir otuz yıl geçti. **1481'in 3 Mayıs günü**, Doğu seferine çıkan Sultan Fatih'in Gebze yakınlarındaki Hünkâr Çayırı denen yerde rahatsızlanarak öldüğü haberi geldi Bursa'ya. Yahudi iken dönen, hekim Yakup Paşa'nın "zehir içirip yavaş yavaş öldürdüğü" fısıltısı Bursa'nın sokaklarında, konaklarında dolaştı. Yüz camiden okunan selalar ve ardından, "*Padişah ı Âlem Mehmed Fatih'in irtihali, darı cinan eylediği*" ilanıyla, Bursa ve Osmanlı diyarı nefesini tutarak beklemeye başladı. Çünkü iki güçlü ve istekli şehzade vardı…

Şehzade ya da Sultan Bayezid ve Şehzade Cem ya da Cem Sultan…

Fatih Sultan Mehmed'in ani vefatıyla Osmanlı memleketinde (artık imparatorluk idi.) 'Tekrar bir fetret dönemi ya da şehzadelerin iç savaşları geri mi geliyor?' endişesiyle yürekler ağızlara geldi. Beyazid büyük ağabeydi ve Amasya valisiydi; Cem, Konya valisiydi. Fatih'in son veziriazamı Karamani Mehmet Paşa Konya'da sekiz yıldır valilik yapan Cem'in padişahlığını arzu ediyordu. Her iki şehzadeye de haber gönderdi. İstanbul muhafızı olan İshak Paşa; Bayezid'in damadı olan Anadolu Beylerbeyi Sinan Bey ve Yeniçeri Ağası Kasım Bey, Konya'ya giden ulakları engellediler. Yeniçeriler de Karamani Mehmet Paşa'yı öldürdüler. Bayezid 4000 seçme askeriyle İstanbul'a ulaştı. İstanbul'da sükûneti tesis edip 19 Mayıs 1481'de vezir, bey ve paşaların biatıyla tahta oturdu. İshak Paşa'yı veziriazam yaptı. Cem, topladığı askerlerle Bursa'ya geldi. Yüzü babasına benziyordu. Asil, cesur, kararlı görünüyordu.

Halk artık endişelerinin gerçekleştiğini görerek, gelecek kötü günlere hazırlık yapmaya başladı. Cem kendi adına sikke kestirdi. 2 Haziran'da Ulu Cami'de hutbe okuttu. Bursa sarayında kalıyordu. Saray çevresinde devamlı bir hareketlilik yaşanıyordu. Sadece cumalara selamlık olarak çıkıyordu. Birkaç kere Ulu

Cami'ye birer defa da Yeşil'e ve Muradiye'ye gitti cumaya. Her seferinde kalabalık askeranla birlikte hareket ediyordu. Yanında Astinoğlu Yakup Bey, Gedik Nasuh Paşa, Ayaz Bey, Konya'dan gelmiş bazı müftüler bulunuyordu. Ancak Allah biliyor, hepsinin yüzünde de sonu meçhul bir yolda olduklarının endişesi, sıkıntısı vardı. Bayezit büyük bir ordu çıkararak, devletin bölünmesini önlemek için Bursa'ya gönderdi. Cem Sultan, Çelebi Mehmed'in kızı, halaları Selçuk Hatun'u, ağabeyine gönderdi. '*Kendisinin Anadolu'da, Bayezid'in Rumelide hüküm sürmeleri*' teklifini iletti. Bayezid bu teklifi kati bir şekilde reddetti.

20 Haziranda Bayezid ve Cem'in orduları Yenişehir Göksu Çayı'nın kuzey kıyısında karşı karşıya geldiler. İki Türk ordusunun savaşması çok acı idi. Hem Yakup Bey'in, Bayezid tarafına geçmesi hem Nasuh Paşa'nın askerlerinin Anadolu beylerbeyi Sinan Paşa'nın askerlerine yenilmesi ve Otranto seferinden dönen Gedik Ahmet Paşa'nın da Bayezid'in yanında yer almasıyla Cem, çareyi kaçmakta buldu. Çok zor bir kaçış yolculuğu ile Eskişehir üzerinden, 25 Haziranda Konya'ya varabildi. Üç gün sonra da kendisini çok seven Konya'lıların sevgi gösterileriyle Mısır'a sığınmak üzere yola çıktı. İki ay sonra Mısır'a ulaştı. Buradan abisiyle mektuplaştı. Bayezid, "Saltanat iddiasından vazgeçerse sancak beyliğine yani bir valiliğe tayin edeceğini" bildirdi. Ancak Cem saltanattan vazgeçmedi.

Kahire'den hacca gittiği, orada sultan gibi muamele gördüğü tekrar cesaretlenerek bir yıl sonra Anadolu'ya döndüğünü duyduk. Konya'ya oradan Ankara'ya geldi; Bayezid; elçiler gönderip, önceki davetini yenilemesine rağmen, taht isteğinden vazgeçmeyen Cem'in üzerine ordusuyla gelirken Cem tekrar kaçtı. Ah Cem… Olmayacak bir davanın peşindeydin. Ama çevrendeki birkaç kişi ve hırsların, senin gözünü bağlıyordu. Gerçi bu yoldan dönmek yarı yarıya ölümü de kabul etmek demekti o çağlarda, sen artık ne yapabilirdin ki…

Cem'in Mısır'a gitmek için bindiği gemi onu Mısır'a değil, önce Rodos'a oradan da 1 Eylül 1482'de Fransa'nın Nis limanına götürdü. O artık, Hristiyan dünyasının elinde, Osmanlı'lara karşı büyük bir koz olan, "misafir, esir" Cem Sultan'dı. Avrupa'nın çeşitli şehirlerini geziyordu. 1489'da Roma'ya getirildi. Kendisine konuk muamelesi yapılıyordu, ibadetlerini yapabiliyor kitap okuyup, şiir yazıyordu.

Bu arada, gerek İstanbul, Edirne, Konya gerekse Bursa'da halk Cem Sultan'ı, çocuklarını merak ediyordu. Arada unutulur gibi olsa da, Cem Sultan'ın adı geçti mi herkes ilgilenir, son durumunu öğrenmek isterdi. Hem acır, hem biraz yadırgarlardı halini. Tabiidir ki Bayezid da bundan çok rahatsızdı. Sanki hala Tek Sultan olamamıştı. Bu devlet için de büyük bir engeldi. Önemli bir sefere çıkılacak olsa, '*Cem gailesi nüks etmese*' denir hesaplar bir daha yapılırdı. Endülüs Müslümanlarının katledilmeleri, engizisyon mahkemelerinde zülme uğramaları sonucu bütün Müslümanların hamisi Osmanlı'dan yardım istemelerine rağmen Bayezid onlara yardıma gidemedi. 1490 da Yahudiler sığınma istediler. 150 gemi göndererek oradan ayrılmak isteyenler taşındı. Yahudiler ve Müslümanlar katliamdan kurtarılıp Bursa dâhil hemen hemen bütün Osmanlı coğrafyasına yerleştirildiler. Çok şükür, fetret devri gibi, paşaların ve orduların karşı karşıya geldikleri şehzadeler savaşı yaşanmadı.

Papa İnnacentius'un, "Hristiyanlığa geçersen, Osmanlı saltanatı için bütün Avrupa'nın gücünü arkanda bil." demesi üzerine Cem, (Fatihin oğluna yakışır şekilde) "Değil Osmanlı saltanatını, bütün dünyanın krallığını verseniz dinimden dönmem." diyerek ne kadar asil olduğunu, dinini tanıdığını ve sevdiğini cümle âleme gösterdi.

Uzun bir gurbet ve esaret hayatından sonra 1495'te Napoli'de bir iddiaya göre Osmanlı sarayı tarafından düzenletilen bir suikast sonucu öldü. Avrupa kıralları, cenazesini bile koz

olarak kullanmak istediler. Napoli'de bir sarayın bahçesine gömüldü. Dört sene sonra da kurşun bir tabut içinde bir gemiyle Mudanya'ya getirildi. Abisi Şehzade Mustafa'nın **Muradiye'deki türbesine** gömüldü. Türbesi oradaki türbelerin en huzurlu ve güzellerindendir. Ne Bayezid isterdi böyle taht kavgası olsun; ne de Cem isterdi böyle gurbet olsun. Ne diyelim, "Olacakmış, oldu." İnşallah o denli sıkıntı ve çileden sonra huzura ermişsindir Cem Sultan'ımız.

Bundan sonra, Bayezid ve idaredeki kazasker, Beylerbeyi, vezir, paşa ve emirler rahatlayarak işlerine daha çok eğilme imkânı buldular. Bayezid da babası Fatih gibi olmasa da yeni fetihler yaptı.

O yıllarda yani 1480'lerde İstanbul'dan **Hocazade Muslihiddin Mustafa Efendi** Müftü olarak gelmişti. Kaderin cilvesine bakın, seneler önce çatışarak Bursa'ya göçmesine sebeb olduğu Molla Zeyrek'in ardından o da Müftü olarak Bursa'ya geldi. Bir konak alarak yerleşti. Tabii ki Bursa'lılar her yeni gelen vazifeli kişiyi merak ettikleri gibi yeni müftü efendiyi de araştırdılar. Komşularından Ramazan Efendi, yeni komşusu hakkında edindiği bilgileri, namaz sonrası cemaata aktarmakta gecikmedi.

– Bu Müfti Mustafa Efendi gayet önemli bir şahıs imiş. Hem Fatih hem Bayezid'e yakın olmuş. Fatih'in, İmam Gazalî'nin, "Tehafüt ül Felasife" (Felsefi muhalefetler) kitabına bir açıklama yazmasını istemesi üzerine "Tehafüt ala Tehafüt ül Felasife" yi yazmış. Zamanımızın en yüksek âlimleri arasında çok değerli bir yeri olmuş. Edirne'de kadılık yapmış. Daha sonra İznik'te hem müftülük hem de medresede müderrislik yapmış.

İstanbul'dan kendisini tanıyan, Müftü Naibi Hafız Hüseyin Efendi, söze girerek:

– Esiruddin bin Ömer ül Ebheri'nin "Hidayat ül Hikme" adlı matematik ve fizik kitabına bir şerh (Açıklama ve ilaveler) yazdı. Kitabında, ışık, gök kuşağı, nokta, çizgi, cisimlerin

hareket şartları ve eğilimlerin hareketlerin hızına etkilerini anlattı. İznik müderrisleri kendisini bırakmak istemediler. Ancak o, ahir ömrünü Burusa'da geçirmek istedi, diyerek bilgi verdi. Dinleyenler Bursa'ya büyük bir âlimin geldiğini anlayarak ve hayranlıktan dudak bükerek çok sevindiler. Hafız Hüseyin Efendi, Molla Zeyrek'le çekişmelerini ve hikâyenin devamını anlatmayı da ihmal etmedi. Müftü Efendi Burusa'dayken, şehrimize gelen Bayezid'in isteği ile Şerhül Mevakıf"a şerh yazdı. Bursa'lılar kendisine çok saygı ve sevgi gösterdiler. 1488'de vefat etti. Bursa'lıların hüzünlü iştirakiyle Emir Sultan Kabristanlığı'nda ebedi istirahatgâhına tevdi edildi.

Bayezid Camii ve Koza Han'ın İnşaası

Bayezid Kostantinopol'e babasının Camiîne benzer fakat ondan dört-beş çağırım uzakta kendi adıyla anılan camiyi yaptırmış. O camiye gelir getirmek üzere Bursa'ya bir han yaptırmaya karar vermiş. Mimar Polat Şah'a, suret tasvirlerini; yani planlarını yaptırıp, görüp beğenmiş. İnşaat emini olarak Şüca bin Karaca adlı mütemedini göndermiş. Han inşaatının temelleri 1488'de atıldı. Ertesi yıl Sultan Bayezid (Bayezidi Velî de denirdi.) Bursa'ya geldi. Sultan ve diğer saraylılar, muhafızlar, vezirler Beysarayı'na geçtiler. Cuma günü Sultan, Bursa Kadısı Muhyittini İznikî ve şehrin ileri gelenleri ile Ulu Cami'de cuma namazını eda edip, Orhan Camiî ile Ulu Camiî arasındaki inşaata vardılar. Sultan atına binmedi, yürümeyi tercih etti. Babası gibi orta boylu, şahin burunlu, sakallı, güzel gözlü idi. Sarığında iri bir elmas parlıyordu. Bursa'lılar namaz çıkışından itibaren, sultana dua ve medhedici sözlerle, Bayezid'in etrafında yürüyorlardı. O da halkı selamlıyordu. İnşaatın etrafında toplananlar, merak ve heyecanla Sultanı yakından görmeye çalışıyorlardı. Mimar Polat Şah, Mutemet Süca, inşaat hakkında bilgi veriyorlardı. Polat Şah, Bayezidi Velî'ye:

– Dikmekte olduğumuz bu han Koniya ile Aksaray arasındaki Sultanhan'a benzemektedir sultanım. Allah cennetine alsın, Sultan Alâeddin Keykubat'ın 260 yıl önce, 1229'da yaptırdığı, kale gibi muhkem, dikdörtgen han, gelen geçen kervanlar için yapılmıştı. Ortasında 'köşk mescit' denilen dört ayak üzerine oturmuş, kemerli dört cepheli mescidi ve yanda hamamı vardı. Bizim yaptığımız han iki katta 95 odalı, doğusunda develîği, ortasında sekiz ayak üzerine oturan sekiz cepheli mescidin altında şadırvan olacak. Emir buyurduğunuz gibi kuzeyden taç kapı yükseltiyoruz. Girişten sonra sağlı sollu merdivenler yapmaktayız. Sultanımızın himmetiyle, kendilerine yakışır bir bina inşa etmekteyiz", dedi.

Bayezid, birinci katı biten inşaata bakarak, "Say'iniz (emeğiniz) berekeli olsun, âsarınız (eseriniz) tamam olsun." dedi. Mutemet Saci'nin anlattıklarını dikkatle dinleyip yanındaki defterdarlarına dönerek, "Tahsisatların vaktinde olması eyi olur." dedi. Gerçekten de 1490'da şimdi Kozahan diye andığımız Beyezid-i Velî hanı ve mescidi hizmete girdi. Her 50-100 yılda bir en son olarak da 1950 yılında esaslı tamirden geçerek, zamanımıza kadar sağlam ve çalışır olarak geldi Elhamdülillah.

Bayezid da babası gibi İstanbul'da ve bütün Osmanlı memleketinde yeni düzenlemeler getirdi. 1502 yılında Bursa Belediyesi'ne uzun bir kanunname (Kanunname-i ihtisab-ı Burusa) yazdırarak her ticari malın vasfını ölçüsünü, fiyatını; uymayanlara uygulanacak müeyyideleri tek tek belirledi. Bu meşhur kanunname, elde kalan, "*Yazılı en eski Belediye Tüzüğü ve Tarifesi*" olarak kabul ediliyor.

Seyyid Oğlu Mehmed veya Piremir Sultan

1495 yılı yaz mevsiminde Bursa'ya "Buharadan, Emir Sultan Şemseddin Muhammed'in kızkardeşinin oğlu olduğunu" söyleyen bir zat geldi. Adamın iyi hallerine bakarak Bursalılar misafiri açıkta bırakmadılar. Uygun bir yere maaile (Ailesiyle

beraber) yerleştirdiler. Adı Seyyid oğlu Mehmed olan bu zatın bir zaman sonra Emir Sultan Cami'sinde imamlık yapmak ve onun postuna oturmak istemesi üzerine, Şeyh Abdurrahman Efendi ile aralarında tartışma çıktı ve Emir Sultan mahallinden ayrılmak zorunda kaldı. Esnaftan Hacıalizade kendisine sahip çıkarak Musababa semtinde tekke açtı. Bu zat da **Piremir** namıyla tanınıp orada hizmet etti. Vefatında da caminin avlusuna defnedildi. Hala ziyaret edilir bir "Velî makamı"dır.

1496 yılında Bursa'da yapılan nüfus sayımında şehrin mukim ahalisi, 19.186 olarak tespit edildi. Gayrimüslim oranı yüzde beş idi. Sultan Bayezid, İstanbul'daki Bayezid Camiî, medrese ve hamamlarına gelir getirmesi niyetiyle, Bursa'ya Kozahan'dan sonra 1508'de Pirinç Hanı inşa ettirdi. O yıllarda gelirini bağışlamak için bu gibi imaretler yapılıp **Vakıf** ediliyordu.

Halkın sevip, saydığı Padişah-ı cihan Bayezid Han, sofi meşrep bir padişahtı. Yaşı 65'e yaklaşmıştı. Uzun yıllar, özellikle Anadolu'da etkili olmaya çalışan, doğudaki tehdide, İran Şiî Safevi Devleti'ne sefere çıkılmaması yeniçeri arasında huzursuzluklara, iç sürtüşmelere sebeb oldu. **Şahkulu** diye bir isyancının 1511'deki ayaklanmasıyla ilerleyerek Bursa yakınlarına kadar gelmesi, kan akıtması, yeniçeriler arasında: '*Sultan yaşlı bu yüzden devleti koruyamaz, idare edemez oldu.*' sözlerine sebep oluyordu. Trabzon valisi Şehzade Yavuz (ki o zaman kırk bir yaşında idi) Yeniçeri arasında çok seviliyor açıkça saltanata layık olduğu söyleniyordu.

Gerçekten de özellikle Şahkulu Ayaklanması'nın tahribatı, bardağı taşıran son damla oldu ve Yavuz seçkin bir orduyla önce Edirne'ye oradan da İstanbul'a gitmek üzere yola çıktı. İstanbuldan ordu çıktığını duyunca, Kefe'ye oğlu Şehzade Süleyman'ın yanına çekildi. Ancak Paşalar ve Yeniçerilerin tavır almasıyla Bayezid, oğlu Yavuz adına 31 yıllık tahtından feragat edip, Dimetoka'ya çekilirken Çorlu'da rahatsızlandı. Kısa zaman sonra vefat haberi geldi. İstanbul'a getirilip, ebedi istirahat için,

Bayezid Cami avlusundaki türbesine defnedildi. Ve…1512 yılında **Yavuz Selim** Osmanlı'nın 9. sultanı olarak tahta çıktı.

Burusa Tarihini Biriktirip Koruyor, Muradiye Külliyesi

1500'lü yıllarda "Burusa"nın en güzel silüeti oluşmuştu. Hisarın surları dimdik (şimdiki tophane) ayakta duruyordu. Hisar duvarları ve kapılarından Osmanlı İmparatorluğunun bayrakları sarkıyordu. Hisar içinde yeni kubbeler, minareler yükselmişti. Alâeddin Paşa'nın Burusa'da yaptırdığı ilk cami (hâlâ ibadete açık.) Orhan Camiî ve imareti; medresesi, hamamı ve Emir Han yeni gelişecek şehrin ta o zamandan habercileri olmuştu. Hüdâvendigâr Camiî, minaresi, imareti ve türbesiyle Bursa'nın batısında ihtişamlı bir abide olarak duruyordu. Magnisa; Karasi, Kirmasti, Mihalıç, Atranos, Mudaniya taraflarından gelenleri, "**Türk Burusa**" olarak karşılayan taştan nöbetçiydi.

Yıldırım'ın İslâm âlemine hediye ettiği, "Beşinci makam, Camiî Kebir" yirmi kubbe ve iki dev tuğla minaresi ile Emir Han'ın altındaki arasta ve dükkânları ile Bursa'nın tam merkezine oturmuştu. Babası Murat Hüdâvendigâr'ın, Kapan Hanı gibi, Yıldırım da, 14 kubbeli Bedesten ve şehrin doğusunda şimdiki **Yıldırım** ilçesinde tepeye yaptırdığı cami, medrese ve şifahanesinin kubbeleri, bir kubbeler dizisi ve şehadet parmağı gibi göğe yükselen minaresiyle; Koniya, Ankara, Bozhöyük, İnegöl, Yenişehir tarafından gelenlere Bursa'nın kimliğini gösterecek abideler olarak dikmişti.

İkinci Murad'ın saltanatının başlarında, 1426'da Bursa'da yerini kendisi seçerek yaptırdığı "**Muradiye**" Camiî ve caminin batısındaki Medresesi, merkeze yakın bir tepede yükselmişti. Daha sonra caminin doğusunda Sultan Murad'ın aşhanesi yapıldı. Caminin çok geniş haziresine ard arda eklenen, önce şehzadeleri, Amasya valisi iken 1442'de ölen oğlu **Alâeddin**, diğer oğulları

Ahmed ve **Orhan**; sonra **II. Murad**'ın kendine yaptırdığı türbesi ve 1480'de vefat eden kızı **Şahzade Hatun**, yan yana üç güzel türbe ile Muradiye'de türbeler görülmeye başladı.

Muradiye ve çevresi, şehzadeler, padişah anneleri ve saray ehlinin türbeleriyle, büyük emirlerin cami, medrese, hamam ve türbeleriyle yüzyıllar içinde bir kubbeler topluluğu haline gelmişti. **Muradiye**'deki türbelerde yatanlara bakarsanız tam bir "*Fatih Sultan Mehmed Han, aile kabristanlığı*" olmuştu. **Fatih**'in babasından başka eşi **Gülşah Hatun**, **Ebesi**, yukarıda saydığım kardeşleri, oğullarından **Mustafa** ve İtalya'da ölüp naşı buraya nakledilen **Cem Sultan**, Bayezidi Velî'nin iki eşi, **Gülruh Sultan** (1502) ve **Şirin Hatun**, oğulları, her ikisi de Manisa valisi iken ölen, **Sultan Mahmut** (1506) ve **Alemşah** (1512), onun kızı **Hondi Hatun**, **Kanuni**'nin boğdurulan sonra da masum olduğu anlaşılan oğlu **Şehzade Mustafa**'sı burada yatıyor.

Her yirmi otuz yılda bir yeni türbe eklenerek Muradiye meydana geldi. Sayarsam sıkabilirim diye isimlerini söylemediğim yüzden fazla "Saraylı", hikâyeleri ve mimarileri birbirinden farklı ve özel, Muradiye'deki 13 türbede yatmaktadırlar.

Nasıl bir kaplıcaya ya da bir hamama girdiğinizde buharlar heryerinizi kaplar, içinize dolar. Muradiye'deki türbelere girdiğinizde de başka bir boyuta geçtiğinizi hissedersiniz. **Türbeler ruhun kaplıcalarıdır**. Uhrevi bir hava; mezar taşındaki sarık, ortadaki sanduka, kubbe, duvarlar, pencereler; hattın güzel örnekleriyle yazılmış ayet ve hadisler sizi kucaklar. Türbe sizi içine almıştır ve artık onun düşündürdüklerinden başka bir şey düşünüp hissetmenize izin vermez. Muradiye Külliyesi, Osmanlı medeniyetinin, kaybedenlere de vefa ve saygıyı abideleştiren bir anlayışa sahip olduğunu gösteriyor. Bursa'nın derinliğini Muradiyedeki bu engin atmosferde fark edersiniz.

Şark'ın Sihirli Şehri

Yükselen minareler, yüzlerce kubbesi; serviler, kavaklar, çınar, iğde, ceviz, kestane ve ıhlamur ağaçlarıyla beraber, "Şark'ın sihirli şehri Burusa" silueti oluştu. O yıllarda şehrin siluetinde cami, türbe, medrese ve bedestenlerin kubbelerine sadece çınar, kestane, ıhlamur ağaçları, minarelerine de servi ve kavaklar arkadaşlık ederdi. Evler bir diğerinin önünü örtmeyecek, yolunu, su arkını kapatmayacak şekilde yapılırdı. Bursa'da ilk dönemde camiler iki kubbeli yapılıyordu. Birinci kubbenin iki yanında genişçe oda yapılırdı. Mahkeme için kadı odası ya da devlet işlerinin konuşulduğu odalar idi. Ortada bulunan şadırvan-havuz, Selçuklu'dan kalma avlu geleneğinin devamı idi. Gizli konuşmaların dışardan duyulmaması için su sesi çıkarmak amacıyla yapılırdı. İkinci kubbenin altı ise üç basamakla çıkılan, mihrap ve minberli namaz kılmaya mahsus bölme idi. Bursa'daki erken dönem Osmanlı mimarisi görülmeden, İstanbul'daki olgun dönem mimarisinin gelişimi anlaşılamaz. Selçuklu mimarisinin Osmanlı'da şadırvanlı geniş avlulu, tek kubbeli cami mekânlarına nasıl dönüştüğü de görülemez.

Yavuz Sultan Selim Han, çok atak bir padişahdı. 1512 yılından 1520 yılına kadar sekiz yıl Serdarlık yaptı. Fakat sarayda oturmadı. Açıkca söylediği, "*Bütün Müslüman devletlerin bir çatı altında birleşmeleri ve tek devlet olup büyük bir güç olarak dünyaya hâkim olmaları.*" idealini hayata geçirmek için seferden sefere ömrü at üzerinde, savaş meydanlarında geçti. Hatta o kadar saray hayatından uzaktı ki, Şehzadeliğinde Trabzon'da dünyaya gelen Şehzade Süleyman'dan başka erkek evlat arayacak zamanı ve hali yoktu. Allah korusun şehzadeye bir şey olsa, Osmanlı hanedanını sürdürecek kimse kalmayacaktı.

Bu şanlı padişah üç kere Bursa'mıza geldi. Seferlerin yolu üzerinde olduğu zaman ya da yolunu çevirip geliyordu. 1512 yılının nisan ayında tahta oturan Yavuz Amasya Sancakbeyi olan

abisi Şehzade Ahmet ve Manisa Sancakbeyi Şehzade Korkut ile anlaşmak istedi. Korkut'a Teke ve Hamid illerinin (Antalya, Burdur, Isparta) sancakbeyliğini verdi. Korkut kabul etmeyip, ordu toplayarak isyan etti. Babaları Beyazıd ile amcası Cem'in mücadelelerine benzer bir mücadele yaşandı. Ama Yavuz'un meseleyi uzatmaya niyeti yoktu. Bunun üzerine Korkut yakalanarak öldürüldü, cenazesi büyük dede Orhan Bey'in türbesine gömüldü.

Şehzade Ahmet de hiç yapmaması gereken bir şey yaptı, o zaman Osmanlı'nın en büyük düşmanı ve doğudaki Şiî tehdidinin başı olan Şah İsmail'in desteği ile ordu toplayıp İstanbul'a yürümeye kalktı. İstanbul'dan gelen orduyla Yenişehir ovasında karşılaştılar. Ahmet mağlup oldu ve "Bagi; yani devlete başkaldırma" suçundan idam edildi. O zamanın şartlarında devletin geleceği ve selameti için böyle üzücü olaylar (hatta daha da fazlaları) oluyordu. Ancak aksi olsa yani saltanat iddaasıyla başkaldıran şehzadeler halledilmezse yıllarca süren iç savaşlarda binlerce asker ölüyor, imparatorluğun, koskoca bir memleketin ve medeniyetin dağılma tehlikesi yaşanıyordu.

38 gün arayla gerçekleşen bu iki seferden sonra Yavuz Sultan Selim Bursa'ya geldi. Beysarayı'na yerleşti. Cuma gününe kadar saraya kimseyi almadılar. Sultan, cuma namazına Ulu Cami'ye geldi. Başındaki sıkı sarılmış sultanî sarığının ortasında büyük bir elmas, onun üstünde rengârenk bir tavus tüyü vardı. Sultanın sakalı yoktu, bıyığı yanaklarının ortasına kadar uzanıyordu. Bakışları ve duruşu büyük dedelerinden Yıldırım'a benziyordu. Omuzları ve göğsü genişti. Üstünde etrafı samur kürklü kırmızı seraser kumaştan kaftanı vardı. Namazı tadili erkânla kılıyor, huşu ile secde ediyordu. Namazdan sonra şehrin idarecileri ve eşraftan kalabalık gruplar padişahı sarayda ziyaret etti.

Bursalı Şair Lâmiî Çelebi

O akşam sarayda ziyafet ve şiir toplantısında Bursalı Şair Lâmiî Çelebi, Fettah Nişaburî'nin "Hüsn-ü Dîl" kitabından şiirler okudu ve kitabın manzum tercümesini sultana takdim etti. İlim ve edebiyat adamlarına büyük ilgi gösteren Sultan Selim, Lâmiî Çelebi'ye iltifat etti ve bir aylık tahsis ederek, kendisinden ilmi eserler beklediğini söyledi. Lâmiî Çelebi'yi küçüklüğünden beri tanıyorum. Asıl adı Mahmud idi. Yazdığı eserlerde Lâmiî Çelebi ismini kullandığı için zamanında ve sonraki asırlarda böyle tanındı. Muradiye Medresesi'nde; Arapça, Farsça; hadis, kelam, tefsir okudu. Talebeliğinde sekiz-on caminin önünden geçerek namaza hep Ulu Cami'ye gelirdi. Daha sonra Muradiye, Emir Sultan ve Yeşil Cami'yi de keşfetti. Çok kibar, beyaz yüzlü, iri gözlü, ince bıyıklı ve hafif sakallıydı. Kelimenin tam anlamıyla Çelebi idi. Dedesi Ulu Cami'nin mihrabının nakışlarını yapan Nakkaş Ali idi. Lâmiî Çelebi, Bursa'yı en güzel anlatan eserler arasında olan "**Bursa Şehrengizi**" kitabını yazdı. Kitabı,

Ne onun gibi var kûh-i felek-çehr,
Ne Bursa gibi gök altında bir şehr.

Beytiyle başlayıp, "Sahn-ı Kırkpınar (Kırkpınar Bölgesi)", "Vadiler Beyanındadır", "Molla Alanı ve Sarıalan", "Abıhayat Yaylası", "Yaylağ-ı Sultani", "Doğulu Baba Yaylası", "Diğer Yaylalar", "Mecalis-i Erbab-ı Medaris (medrese erbabının meclisi)", Teferrücgah'tır Kaplukaya'sı, Ki vadisinde yok aklın kıyası. Mısrasıyla başlayan, "Kaplukaya Vadisi", "Çamlıca Ayazması, Musa Baba", "Gökdere Vadisi" ana konularıyla o zamanki Bursa'yı ve Uludağ'ı hem tabii güzelliklerini sayarak, hem de ruhanî mânâlar yükleyip överek anlattı.

Bursadaki ilim ve tasavvuf erbabının aranılan insanıydı, kendisi çok seviliyordu. Uzun yıllar birlikte "Sohbeti Can" yaptıkları guruptan dostu olan, Yeşil medrese müderrisi

Abdülkerim Rızayi'nin (o da büyük bir divan şairi idi.) 1518 de **Kudüs**'e ilk Osmanlı kadısı olarak tayin olduğunda ayrılırken kendisine kitaplarından, "Hayretname"nin elyazma nüshasını hediye verdi. İki dostun gözyaşıyla vedalaşmalarını unutamam.

İranlı Molla Câmi'nin eserlerini türkçeye çevirdiği için kendisine, Câmi-i Rum dendi. Tasavvuf sahasında Nefahat'ül-Üns, Vamık u Azra, Şem ü Pervane, Divan-ı Eş'ar, Hayretname, Hıred-name gibi birçok değerli eserler yazdı. Yeri geldiğinde anlatacağım, Kanuni Sultan Süleyman'a da kitap takdim etti. 1531 yılında vefat ettiğinde ardında kitabları ve Çekirge'de kendi parasıyla yaptırdığı Lâmiî Çelebi Camiî kaldı. Lâmiî'nin mezarı, dedesinin yaptırdığı uzun zaman önce yıkılan, kaybolmaya yüz tutan Nakkaş Ali Mescidi (Nakkaş Ali Mahallesi'ndedir.) hazire-sindedir. Allahtan vefakâr Bursalılar 2007 yılında mescidi tekrar yaparak, hazire ve mezarları da kurtardılar.

Hasan Can ve Yavuz Sultan Selim

1520'de bir yaz günü bütün camilerde selalar okunmaya başladı ve ardından Yavuz Sultan Selim'im Mevla-ı müteale kavuştuğu nida edildi. Yavuz'un vefatından seneler sonra Yavuz'un can dostu, İran sarayında Şah'ın satranç arkadaşlığını yaparken Yavuz'a istihbarat sağlayan adamı, **Hasan Can**, 1530'de Bursa'mıza yerleşti. "**Tacü't Tevarih**" yani "Tarihlerin tacı" isimli çok önemli Osmanlı tarih kaynağını yazan **Hoca Saadeddin**, Burusa Sultani (Yeşil) medresesine müderris olarak tayin olunca babası Hasan Can da Bursa'ya geldi. 1567'de vefat edince **Yeşil Türbe**'nin önüne gömüldü.

Hasan Can Bursa'yı, Bursa'lılar da Hasan Can'ı çok sevdiler. Satın aldığı konağı, tarih, siyaset ve irfan okulu gibiydi. Ziyaretçileri hiç eksilmezdi. O da misafirlerine, hoş sohbetiyle İran sarayındaki casusluk maceralarını; ama kendini övmek için değil, bir nevi siyaset dersi gibi anlatırdı. Bir gün çok önemli konuklar geleceği haberini aldı. **Kanuni Sultan Süleyman**'ın Manisa'ya

vali şehzade olarak tayin ettiği oğlu **Şehzade Sarı Selim**, Lalası İbrahim Paşa'yla beraber geçerken Bursa'da bir "Cum'alık" kalıp, Sultan dedelerinin kabirlerini ziyaret edeceklermiş. Bursa'da olup da dedesi Yavuz Sultan'ın sohbetçisi, arkadaşı, yadigârı; yaşayan efsane olan, Hasan Can Çelebi'yi ziyaret etmemek olmazdı.

Hasan Can, konağının dış kapısında karşıladı onları. İkinci kattaki serin sofaya aldı değerli misafirlerini. şehzade ile lalasına yüksekce rahat bir divan hazırlanmıştı. Misafirler rütbe ve mevkilerine göre şehzadenin etrafındaki yerlerine oturdular. Hoca Saadeddin de hazır bulundu misafirlerin yanında. Hal hatır sorulup, saygı merasimi yerine getirildi. Hizmetleri konağın başkalfasıyla şehzade'nin saray serdarı yürütüyordu. "Saray sofrası" mükellef bir ziyafetten sonra, vakit namazı için kalkıldı. Namazdan sonra Sultan Süleyman'ın sağlığı, yeni döndüğü Bağdat seferi ve bunun hem içerideki hem dışarıdaki yankıları, İran ile ilişkilerde sağlayacağı üstünlükler konuşulduktan sonra İbrahim Paşa, Hasan Can'a:

– Sizin Şehristanbul'a gelişinizin, sultanı mağfur, Yavuz Selim Han'ın 1514 yılında kazanılan **Çaldıran Zaferi** sonrasındaki Tebriz seferindeki yardımlarınızı beğenip, saray enderununda yetiştirilip hizmetinde bulunmanız davetiyle başladığını biliyoruz. Ancak abaen emced kimlerdensiniz, merakımı mucip oldu, lütfeder misiniz?

Hasan Can'ın yılların saç ve sakalına bıraktığı nurlarla aydınlanmış çehresi pembeleşti. Yerinden hafif doğrularak, Şehzade'den izin sorar gibi bakıp, gözlerinin teması ve kırpışmasıyla onayını alarak söze başladı:

– Babam Isfahanlı Hafız Mehmed, O'nun babası da Molla Ahmed'dir. Yavuz Selim Han'ın, lisanlara vukufiyetim ve seferindeki yardımlarımın dikkatini çekmesi vesilesiyle, İstanbul sarayına alındım. Babam da Fatih Cami'sine müezzin oldu. Sultan'ımızın lütfuyla sarayda sohbetine ve yakınlığına müşerref

oldum. Sır paylaştım, hususi haberler taşıdım. Enderun'da geleceğin "**Devletlüler**" ine hocalık yaptım.

– Sultan Yavuz ile geçen çok hatıralarınız anlatılıyor. O hatıralardan bize de lutfeder misiniz?

Hasan Can, herkesin bunun için toplandığını bildiğinden hiç nazlanmadan anlatmaya başladı:

– Seferde olduğumuz bir bahar mevsimi vezirler, Sultan'ı; Mısır, Mekke ve Medine seferine iknaya uğraşıyorlardı. sultan kendisi de istiyor amma bir türlü harekete geçmiyor, sanki bir şey bekliyordu. Kendisi uyuyamıyordu bana uyumam için izin verdi. Sonra da, " Rüyanda ne gördün?" diye sordu. Rüya görmediğimi söyleyince de şaşırdı. O arada kapıcıbaşı Hasan kıvranarak geldi. "Sultan'a bir şey demem gerek fakat nasıl diyeceğim." diyordu. Ne diyeceğin var? dedim. "Bir rüya gördüm." deyince, elinden tuttuğum gibi Yavuz Han'ın huzuruna çıkardım. "Rüya bu Hasan'da var Sultanım." dedim.

Hemen anlatmasını istedi. Kapıcıbaşı anlattı: "Rüya amma uyanık kadar açık seçik. Dört atlı gelip otağınızın önünde durdu. Atlarının ayakları yere değmiyordu. Sizi sordular. İçeride deyince, " Sultan Selim'e söyle, bizi **Resullah Aleyhisselam** gönderdi ve dedi ki, " Haremeynin hadimliğine Yavuz Selim'i münasip gördük." dediler ve dönüp geri gittiler. Biri bana, "Onlar, **Çarı yâri Güzin**, (Dört Güzin sevgili) Ebubekir, Ömer, Osman, Ali idi." dedi.

Anlatılanları büyük bir dikkatle dinleyen Yavuz, derin bir nefes aldı. Rahatlamış bir halde, "Allah'a çok şükür; işaret geldi. Bilir misin Hasan, bize emir gelmeden biz hareket etmeyiz. Kapıcıbaşıma bahşişini veresin." dedi.

Hasan Can dinleyenleri özellikle de Şehzade Selim'i sıkmamak için susup durdu. Herkes ilgi ve merakla kendisine bakıyordu. İbrahim Paşa'nın:

– Mısır seferine siz de katıldınız değil mi? sorusu üzerine:

– Evet, Sina Çölü'nü 13 günde geçtiğimiz, hâlâ anlayamadığım o harikuladet (olağanüstü) seferde ben de vardım. 5 Haziran 1516'da Mısır seferine çıktık. O zaman Antep ve Besni, Mısır Sultanlığı sınırlarında idi. 18-19 Ağustosta **Antep** ve **Besni** alındı. 24 Ağustos'ta **Mercidabık Zaferi**'yle, Suriye'ye girdik. 28 Ağustos'ta **Halep**, 19-20 Eylülde **Hama**, **Humus** ve nihayet 27 Eylülde **Şam**, 30 Aralıkta **Kudüs**, 2 Ocakta **Gazze** alındı. Tuğrul Bey'den 450 yıl sonra Arap illeri tekrar "Tuğlu, sancaklı Türk ordusu" ve bir Türk sultanının hâkimiyetine giriyordu.

Seferimizde şimdiki Hassa sermimarı Sinan da vardı. Sina'da çölün kavurucu sıcağı dışında, ilerlenemeyen o kum bataklığından o büyük orduyla nasıl çıktık bilmiyorum. 22 Ocak 1517'de Ridaniye'de Mısır ordusuyla karşılaşıldı. **Ridaniye Zaferi**'yle Mısır Memlük Devleti tarihe karıştı. Açıkça Allah'ın lütfu ile **Fethi Mısır** müyesser oldu. Oradan bildiğiniz gibi Haremeyn, Mekke ve Medine'ye varıp oraların hizmetkârlığını üstlendik.

Şehzade Selim padişah olduğunda onun Şeyhülislâm'ı olacak olan (Hatta Selim'in oğlu 3. Murad ve onun oğlu 3. Mehmed zamanlarında da şeyhülislâm olarak çalışan) Hoca Saaddedin:

– Devletlü ve hürmetlü babacığım sizin haşmetlü sultanımızla hususi; sözlü, sözsüz anlaşmalarınız da oluyormuş, dedi. Aslında bildiği bir hadiseyi anlatması için bunu söyledi. Yaşlı bilge Hasan Can'ın yüzü geniş bir tebessümle aydınlandı. Gülümseyerek:

– Evet, bir gün, sultanımız: "Rüyamda Muhammed Bedahşi Hazretleri'ni beyaz bir elbise giymiş uzun bir yolculuğa çıkar gördüm." deyince, ben gayrıihtiyarî: "Ahiret yolculuğudur." dedim. Sultan latifeli bir şekilde: "Hazrete bir şey olursa, kötü tabirinden bilirim." dedi. Hakikaten de bir hafta sonra Bedahşî hazretlerinin öldüğü haberi geldi. Sultan Selim,

yanındaki Halimi Ağa'ya, "Ben şimdi bu çocuğu cezalandırmaz mıyım?" dedi.

Halimi Ağa bana, "Ee çocuk dilini ne tutmazsın?" dedi. Ben de dedim ki, "Araştıralım, eğer benim tabirimden sonra öldüyse ceza, tabirimden önce ölmüş ise sultanımdan bir caize (hediye) almam gerekir." Araştırma sonunda tabirden önce öldüğü anlaşılınca Yavuz Sultan Selim, "Haklıymışın Çelebi" diyerek kaftanını çıkarıp bana verdi.

Bir gün de Üsküdar'dan saltanat kayığı ile karşıya geçiyorduk. Sultanımın neşesi yerindeydi. Bana "Kahvaltı yaptın mı Hasan Can?" diye sordu, ben, "Yaptım sultanım" dedim. "Yumurtayı sever misin?" dedi. "Evet sultanım." dedim. Aradan iki-üç yıl geçti. Mısır Seferi'nden dönmüştük. Gene bir gün kayıkla karşıya geçerken birden, "Nasıl bire?" diye sorunca, ben de, "Rafadan sultanım." dedim. Hep beraber gülüp şaştılar bu hatıraya. Müfti Kerameddin Hoca:

– Sultan'ın vefatında da yanındaymışsınız, deyince, Hasan Can'ın gözleri buğulandı:

– Evet. Onun acısını hep içimde taşırım. Sarayın bahçesinde hem yürüyor hem de çıkacağı Eflak (Polonya) Seferi'nin hazırlıklarını, muhtemel sonuçlarını konuşuyorken, "Çelebi sırtıma bir diken mi battı ne bakar mısın." dedi. İzin alıp gömleğini sıyırdım baktım.

Tüylerinden dolayı işaret ettiği yerde bir şey görmeyince: "Müsaade ederseniz parmaklarımla dokunarak bakayım." dedim. "Olur." deyince, kıllarını araladım, kırmızı iri bir şişliğin üzerinde sarı irinli bir sivilce gördüm. "Sultanım, diken değil iri bir sivilceymiş." dedim. "Sıkıver." dedi, "Sultan'ım hekimlerinize gösterseniz." sözüme karşılık, "Biz Çelebi değiliz, her şeyi hekimlere gösterelim." dedi. Ben gene de sıkmadım.

Ertesi gün sivilcesi daha çok batınca, hamamda tellaklarına sıktırmış. İki-üç gün sonra sivilcesi azıp daha da büyümüş,

cerrahlarına göstermiş, merhemler sürmüşler fakat gittikçe daha da azıyordu. Sefer günü geldiğinde ağrı ve ateşi olduğu halde seferi tehir etmeyip orduyla beraber yola çıktı. Seferin ikinci gecesinde artık ayakta duramaz olmuştu; ateş ve ter içinde soluk ve mecalsiz bir hale düştü. Günlerdir yanından hiç ayrılmamıştım. Daima yüzüne bakar bir hacatı var mı anlamaya ve yerine getirmeye çalışırdım. Yorgunluktan ayakucuna oturmuştum ki, Yavuz Sultan yatağında hareketlendi. Artık çok ağır haldeydi. Bana bakıp, "Bu ne hal Hasan Can?" dedi. "Allah'la beraber olma zamanıdır sultanım." dedim. "Bire sen bizi bunca zamandır kimle sanırsın." dedi.

Hekimleriyle beraber ihtiyaçlarını anlamaya çalışırken, hekimlerin çıkabileceklerini söyledi. Konuşmaya takati yoktu. Mushafi Şerif'i işaret etti. Yasin Suresi'ni okumaya başladım. Dudaklarının hareketlerinden bana eşlik ettiğini anlıyordum. Okudukça sultanımızın yüzüne huzurun yerleştiğini görüyordum. "*Selamün kavlen min rabbir rahîm.*" ayetine gelince yüzünde bir tebessüm belirdi. Koca sultan ayan beyan gülüyordu. İlk defa güldüğünü görüyordum. O halde ruhunu teslim etti." dinleyenlerden kimi gözyaşlarını siliyor, kimi hüzünlenerek iç çekiyordu.

Hasan Can, hüznünün dağılmasını bekledi ve gözyaşlarıyla ilave etti, "Çorlu'nun Sırtköy denen yerinde iç organları çıkarıldı. İstanbul'a yola çıkılırken oğlu Şehzade Süleyman'a haber verildi. Namazını Fatih Camiînde kılıp inşası devam eden Yavuz Cami'sinin haziresine defnettik. Onuncu Padişah olan oğlu **Süleyman** hem Camiyi tamamlattı hem de türbesini yaptırdı." Şehzade Selim ayrılırken, "Hasan Can Ağa'ya gelmemiz ne iyi oldu, yaşayanından dinlemek başka oluyor." diye düşünüyordu.

1520'de Yavuz Selim Han'ın vefatıyla tek vârisi olan Şehzade Süleyman onuncu sultan olarak tahtta oturdu. Her bakımdan

çok güçlü bir devlet devralmıştı. Güçlü saray, güçlü hazine ve ordusuyla muhteşem bir "**Sultan Süleyman Devri**" başladı. Sultan Süleyman, 1526 yılında Bursa'ya geldi ve Beysarayı'nda konakladı. Onbeş gün, tedavi ve istirahat için kaplıcalara gitti. O yıl Bursa'nın nüfusu 20.383 olarak sayıldı. Bursa'da olduğu sürece akşamları ileri gelen idareci, âlim ve eşrafı sarayda kabul etti. Ebu Suud o yıllarda Bursa'da müderris idi. Ebu Suud 1533 te Bursa kadısı oldu. Bir yıl sonra İstanbul kadısı, 1537 de Rumeli kazaskeri, 1545 yılında da Fenarîzade Muhittin'in vefatı ile şeyhülislâm oldu. Vefat edeceği 1573 yılına kadar 28 yıl kesintisiz görev yaptı. Kanuni'nin efsane şeyhülislâm'ı Bursa'da hizmet etmiş ve yetişmişti.

Bahsetmezsem olmaz, Kanuni zamanında Mohaç seferinde Macaristan, Hırvatistan, Transilvanya alındı. Irakeyn Seferi diye anılan meşhur seferiyle Tebriz; Bağdat, Kerkük, Katar, Bahreyn Osmanlı'ya bağlandı. Bu arada Barbaros Hayrettin Paşa Tunus'u fethetti. 1539 yılında; yani Kanuni'nin Moldova'yı, Hadım Süleyman Paşa'nın Süveyş'ten geçerek Yemen ve Aden'i almasından, yine Barbaros Hayrettin Paşa'nın Ceneviz ve Venedikliler'e karşı kazandığı Preveze Deniz Zaferi'nden ve Cezayir'in fethinden bir yıl sonra Sultan Süleyman ikinci kez Bursa'ya geldi.

Lâmiî Çelebi, iki ziyaretinde de sultana, adına atfettiği kitaplarını sundu. Kanuni'nin rind meşrep yönü vardı. Bursa'da zamanın en büyük tasavvuf ve divan edebiyatı şairi olan Lâmiî Çelebi'ye çok iltifat edip O'nu İstanbul'a yerleşmeye davet etti. Merak edenlere hemen söyleyeyim, Lâmiî Çelebi, İstanbul'a gitmeyip Bursa'da yaşamayı tercih etti. O yıllar kahve içme çok yaygınlaşmıştı. Sabah erkenden kahve yapılıp içilirdi. Ancak kahve acı olduğu için önce; somun, peynir, yağ ve bal yeme ihtiyacı oldu. Buna "Kahve altı", zamanla 'Kahvaltı' dendi. O da kahve gibi Türklere has bir adet olarak asırlardır sürüyor.

Sultan Süleyman, saltanat döneminin onuncu seferini, Osmanlı eyaleti olan Budin ve Peşte'yi Avusturya kralı Ferdinand'ın kuşatmasını bozmak için yaptı. 1541 yılındaki bu seferle Ferdinand'ı ve onları destekleyen Almanlar'ı geri çekilmeye mecbur etti. Kanuni, tartışmasız "Cihan Padişahı" idi ve "**Muhteşem Süleyman**" olarak anılıyordu. Sultan Süleyman'ın ve paşalarının her sefer ve zaferinin haberi Bursa'da hemen yankılanırdı. "Budin ve Peşte'nin (Macaristan) fethi", "Estargon Kalesi", "Bağdat'ın fethi", "Mohaç Meydan Muharebesi", "Preveze Zaferi" gibi manzum destanlar okunur ve hikâyeleri aylarca, yıllarca anlatılırdı. Baş döndürücü başarılarla, halkın sevinç ve kutlamalarıyla dolu on yıllar akıp gitti.

Kanuni'nin son yıllarında iki şehzadesi, Konya valisi Şehzade Bayezid ile Manisa valisi Şehzade Selim, daha babaları hayatta iken taht için savaştılar. Şehzade Bayezid ordu toplayıp kardeşinin üzerine yürüdü. Önce sessiz kalan Sultan Süleyman, Şehzade Selim lehine tavır alıp ordusunu Şehzade Bayezid'e karşı gönderdi. İki şehzadenin Konya Ova'sındaki savaşı kısa sürdü. *Kanuni'nin kendinden sonra Selim'in geleceğini, '**Sırlı kitabtan**', "Seni ancak, 'bir kalbi selim' kurtarır.*" sözünden çıkarttığı söylendi. Hatta ondan sonra da torunu Murad'a ima olduğunu, bu sebepten Murad'ı çok sevdiğini, küçük yaştan beri İstanbul sarayında yanında tuttuğunu, Selim de sultan olduktan sonra Murad'ı kendinin valilik yaptığı Manisa'ya bu sebepten gönderdiği" uzun gecelerde kandillerin titrek ışıkları altında mangal başlarında konuşuldu; Bursa'nın han, medrese, hane ve konaklardaki sohbetlerinde.

Şehzade Bayezid kaçarak İran'a sığındı. Bu sığınma hukuken ve halk nazarında kendisinin sonunu getirdi. İran sınırında yakalanan Şehzade Bayezid mahkeme kararıyla idam edildi. Bu olaydan bir iki sene sonra, bir gün bütün camilerde okunan salâların arkasından, cihan padişahının vefat haberi geldi. 46

yıl süren Kanuni Sultan Süleyman döneminden sonra 1566'da oğlu Sarı Selim taht'a geçti. Selim'in sekiz yıl süren dönemini, Bursa, babasının dönemi gibi engin bir sükûnet ve huzur içinde geçirdi. 1574'te Sarı Selim, düşerek başını çarpması sonucu hamamda vefat etti. Manisa valisi Şehzade Murad, Üçüncü Murad namı ile on ikinci sultan olarak İstanbul sarayına geçti.

Üftade ve Aziz Mahmud Hüdayi

Ulu Cami'de asırlar boyu nur yüzlü ve bülbül sesli yüzlerce müezzin hizmet etti. Ancak birinin adı unutulmadı. Yaşadığı çağda Bursa halkı üzerinde çok müessir olan ve Bursa tarihine geçen Mehmed Muhyiddin'in hikâyesini mutlaka anlatmam gerek. Fahrî; yani ücretsiz müezzinlik yaptığı yıllarda halk O'nun ezanını dinlemek için vaktinden önce toplanırdı. Hatta uzak illerden bile O'nu dinlemeye ve görmeye gelirlerdi. Mütevazı, yüzü yerde, sade; bir o kadar da vakurdu. İhlâsını anlatmaya gerek görmüyorum; hem gücüm de yetmez buna.

1490 yılında Bursa'da doğan Mehmet Muhyiddin ilk tahsilini ve tasavvufi neşveyi, Çelebi Mehmet'in kızı **Selçuk Hatun** için yaptırdığı Selçuk Hatun Camiî (Bursada aynı ismi taşıyan mahallede ibadete açıktır.) İmamı Müslihiddin Efendi'den aldı. Halk arasında bu zatın keşif ve kerametleri çok anlatılırdı. Çocuk Muhyiddin bu ortamda büyüdü. Abdal Mehmet denen cezbeli bir velîden etkilenerek saçlarını uzatarak taklid eden Muhyiddin, bu zat gibi Gökdere Semti'ndeki Cenk Kaya'sının üzerine çıkar saçlarını öne doğru dağıtarak zikir ve tefekkür ederdi. Bazıları bunu Arap, İran, Hind ve Rum illerini keşfediyor diye yorumlardı. Hacı Bayram Velî'nin 1429 da ölümü ile halifesi olan Akbıyık'tan icazet alan Hızır Dede'nin hizmetine girdi. Ondan çok hâl dersi aldı.

Uzun zaman meccanen (ücretsiz) yaptığı müezzinlik hizmetleri için mütevelli heyet, kendisine bir maaş verilmesini kararlaştırır. Muhyiddin Efendi, maaşı kabul ettiği için kendisine uyarı saydığı bir rüyada, "Makamınızdan **üftade oldunuz**. (indiniz)" denmesi üzerine tevazuundan kendisine "**Üftade**" dedirtmeye başladı. Aslında bu tavrıyla hayatı boyunca alçak gönüllülüğün zirvelerine çıkıp, bence hem Hakk'ın hem de halkın indinde tekrar makamat-ı âliye sahibi oldu. Yaşadığı dönemde pekçok sıradışı hadiseler oldu. Halkın içinde en itibarlı velîlerden kabul edildi. Kendisini sevmeyen, O'na tabi olmayan Bursalı yok gibiydi. Onlarca kerametleri, olağanüstü hâlleri anlatılıyordu; taş kubbeler ve yeşil çınarların altındaki sohbetlerde.

Otuzlu yaşlarına geldiğinde, diğer sofilerden farklı olarak halkın içinde bir insan olarak insanlarla arasına mesafe koymadan yaşamasıyla tanındı. Sığ görünürdü; fakat yakından tanıyanlar ondaki derinliği, imanı, yakîni görünce artık O'nun yanında gayrı ihtiyarî, edepten nefes bile almadan öyle saygıyla dururdu. Doğanbey Mescidi'nde, Kayhan ve Namazgâh Camileri'nde vaaz ve ders veriyordu. Daha sonra Emir Sultan Camiî'nde hatipliğe devam etti. Her daim riyazat yapıyordu. Günlerce oruç tutar; orucunu bir kuru ekmekle ve suyla açardı. Gençliği böyle geçti. Bu riyazatı sebebiyle çok keşfiyata, keramete, sırlara erdiği konuşuluyordu. Halk arasında hizmet etmeye, "**Celvetiye**" deniyordu. Anadolu'dan çıkan Bayramîye, Mevlevîye tarikatları gibi Bursa'dan yeni bir tasavvuf yolu yani tarikat çıkmıştı. İstanbul'da Rumeli'de yüzbinlerce insan tarafından hayat şekli olarak kabul görmüştü. Kadı naibi Mahmud, kendisini olgun yaşlarında iken Kayhan Camiî'nde dinlemişti.

Üftade Hazretleri benim parçası olmakla iftihar ve şükür ettiğim Ulu Cami'nin kıymetini çok iyi biliyordu. Çocukluk ve gençliğinde başka işi yoksa bütün zamanını Cami-i Kebir'in içinde geçirirdi. Ya zikirle, Kur'an okumayla, ya şakirtlerine bir

konu anlatmayla geçerdi zamanı. Uzaktan gelmiş ziyaretçilerine ilgi gösterir, onları ağırlar ya da ağırlatırdı. Denildiğinden beri, yüzbinlerce insanın okuyup söylediği; "**Ey Cami-i Kebir (büyük cami) ya da büyüklerin toplandığı yer, seni gece ve gündüz ziyaret edenlere müjdeler olsun.**" sözü daha sonra o kadar sevildi ve kabul gördü ki güzel bir hat ile yazılıp levha halinde asıldı.

1573 yılında Bursa'ya, tayinle, Mahmud adında genç bir kadı naibi geldi. Sonradan öğrendiğime göre 1543 yılında Koçhisar Bey'in ilinde (şimdiki Şereflikoçhisar ilçesi) doğmuş. Sivrihisar'a yerleşen ailesinin yanında ilk tahsilini yapmış. İstanbul'a Küçük Ayasofya Medresesi'ne yerleşmiş. Oradan hocası olan Nazırzade'nin yanında yardımcı olarak Edirne, Mısır ve Şam'da kadı naibi ve müderris olarak çalışmış. Nazırzade'nin Bursa'ya kadı olarak tayini ile onunla beraber Bursa'ya gelmiş. Hocası Bursa'da vefat etmiş. Bir gün, rüyasında hocasını "Hesap gününde" zor durumda görür. Bu rüyanın etkisiyle manevî bir arayışa girer. Kadı naibi Mahmud'un arayış günlerinde, bir kadın gelerek kocasından boşanmak istediğini söyler. Mahmud, kadına sebebini sorar. Kadının:

– Kocam ya aklını kaçırdı ya da yalancı. Bana, on beş gün içinde hacca gidip geldiğini söylüyor. Demesi üzerine kocasını çağırttı. O'na:

– On beş günde hacca gidip geldiğini söylüyormuşşun. Hiç durmadan yürüsen onbeş günde Şam'a bile varamazsın. Neden böyle söylüyorsun? Adam:

– Beni Allah'ın izniyle Eskici Mehmet Efendi götürüp getirdi, diye cevap verince Eskici Mehmet Efendi'yi çağırttı. O'na:

– Bu kişi senin kendisini on beş gün içinde hacca götürüp getirdiğini söylüyor. Böyle bir şey mümkün olamaz. Sen ne diyorsun? Eskici Mehmet Efendi bu hadiseyi reddetmeyerek:

– Efendim, asıl tasarruf ve keramet Üftade Hazretleri'ndedir,

biz getir götür işlerine bakarız, dedi. Kadı Mahmud sorularının cevabı için Üftade'yle görüşmesi gerektiğini düşündü. Üftade'nin çağrılmasını istedi. Yardımcıları: "Üftade, yaşlı ve halk içinde çok sayılan birdir. Çağırmaktansa kendinizin gidip görüşmesi daha münasip olur." dediler.

Kadı Naibi, Kapı Dervişi, Aziz Mahmud Hüdayî Hazretleri

Mahmud; sırtında samur kadı kaftanla, at üstünde Üftade'nin evine doğru giderken at, evin yakınlarına gelince durdu. Zorlamalara rağmen daha ileri gitmedi. Mahmud, atından inip yürümek zorunda kaldı. Daha önceden Kayhan Camiî'ndeki vaazlarından tanıdığı bu zatın avlu kapısından girip kendisiyle görüşmek istediğini bildirdi. Üftade kendisini hoş karşıladı; oturttu. Ona ayran ikram etti. Ayranlarını içerken meseleyi konuştular. Üftade: "Güneşi; ayı, yıldızları, kudret eliyle döndüren Allah; tam inanmış kulunun halis yürekle ettiği dua sonucu, Süleyman Peygamberi, rüzgârla bir aylık mesafeye götürüp getirmişse on beş günde hacca da götürüp getirir. Bu kişi bu yıl hacca giden Bursalıları şahid gösterebileceğini söylüyor. Bekleyelim hacılar gelince sorar öğreniriz." dedi.

Mahmud, bu yaşlı şeyhin bu tam itminanlı ve teslimiyetli halini görünce daha fazla soru sormadı. Hacdan gelenleri beklemeye karar verdi. Gelenler de o kişinin hac yaptığını söyleyince, Kadı Mahmud bu davadaki boşanma talebini reddetti. Fakat bu dava sonunda Üftade'nin mânâ âleminin pek çok sırlarına vakıf bir velî olduğunu anladı. Bundan sonra Kayhan Camiî'ndeki dersleri ve hususi sohbetlerini kaçırmaz oldu.

1576 yılı idi. Yazın sıcak günlerinden biriydi. Mahmud, Üftade Hazretleri'ne gelip, "Kadılığı bırakıp dergâha girmek istediğini" söyledi. Üftade, "Kapı dervişi olarak" kabul edebileceğini söyledi. Ve kendisinden üç şey istedi. Mal ve mülkünü fakirlere

dağıtmasını, sonra resmi "Kadı Naibliği" vazifesinden ayrılmasını, üçüncü olarak da nefsini ayaklar altına almasını istedi. Mahmud, üçünü de tereddütsüz kabul ederek dergâha katıldı.

Kadının istifa haberi çabuk duyuldu Bursa'da. Mahkemeden arkadaşları olan, Samizade Selim, Ömerzade Yusuf ile Uzunçarşı'da karşılaştı. Akılları Üftade dergâhına intisab eden kadılarında olduğu için hemen "Bir değişiklik var mı?" diye birbirlerine sordular. Her ikisinin de "geri döner" diye ümidleri vardı. Hiç olabilecek bir şey miydi? "Burusa'nın koca kadısı, tekkeye; hem de hiçbir vasfı olmayan kişilerin başladığı yerden, kapı hizmetinden" dergâha girmişti. Başlarını iki yana oynatıp, akıllarının almadığını anlatıyorlar, ellerini iki yana açarak yapacak birşeylerinin olmadığı gösteriyorlardı.

Sadece bu iki mesai arkadaşının değil o aylarda bütün Bursa'nın konuştuğu mevzu buydu. Hatta yıllar, yüz yıllar boyu. Size o zamana ait bir şey söyleyeyim mi? O zamanlar Bursa'da en merak çeken ve konuşulan konular: "Kim hangi şeyhe intisap etmiş; hangi derviş erbain çıkarıyor, ne keramet göstermiş; kime ne "hâl" olmuş?" idi. Evliyanın ve keramet hikâyelerinin en fazla olduğu devirdi. Konumuzla ilgisi yok; ama Bursa'nın çok göç aldığı ve zengin olduğu yıllardı. 1576 yılı sayımında nüfusu 38.556 olarak sayıldı. İstanbul'dan sonraki en büyük şehirdi.

O günlerde tuz pazarında, aynı sokakta oturdukları komşusu Bıçakzade Yusuf, cami avlusunda arkadaşlarıyla oturan Mahmud'a selam vererek yanına oturdu. Hal hatır sorduktan sonra:

– Mahmud kardeşim, sen Medresedül Kuzat (kadı medresesi, Hukuk fakültesi)'tan icazet almış; Tefsir, Kelam, Hadis okumuş; imanı kavi, istikameti düzgün bir adamsın. İbadetini yapana, Allahın rızası ve cennet var. Kadılığı bırakıp, Üftade Hoca'ya bağlanmanın, tekkeye kapıdan yani en alttan başlamanın sebebi nedir? Ne ihtiyacın var?

– Yusuf, dediğin; Kelam, Tefsir, Fıkıh, Mantık ilimlerini okudum; imanım da kavi ancak, daha çok bilmek istiyorum. Geceleri gündüzlerin ardından getiren; mevsimleri nizamla devam ettiren, renkli dünyamızı sükûnetle bize hizmet ettiren, cenneti hazırlayan Allah'ı daha çok bilmek istiyorum. Hayatın; ölümün, varlığın sırlarını merak ediyorum. Her şey sır dolu. Gördüğümüz âlemdeki sırları; uhrevi âlemdeki sırları, kabir âlemini merak ediyorum. Allaha ve Resulü Muhammed Aleyhisselam'a yakınlaşmak istiyorum. Biliyorum yakınlık yakıcı ateştir. Ama yakınlaşmazsam da merak ateşiyle yanıyorum. Gece düşümde, gündüz aklımda hep bu sırlar var. Bu imanî sırları öğrenmeden rahat etmem mümkün değil. Benim merakım; keşif ve kerametler değil, Allah'a ait bilgiler.

Bu sebeple; içten incelemek, daha çok görmek, duymak, bilmek için bu sırların sahibi olarak gördüğüm Üftade hazretlerine intisap ediyorum. O da sırların asıl sahibi Allah Resulü Aleyhisselam'a ve vârisleri Hz. Ali ve silsilesine bağlı. Marifetullah yolu bugün bu yoldadır. Bu yola girmem lazım." dedikten sonra derin bir nefes alıp, arkadaşlarının yüzüne bakarak; "Hem biliyorsunuz; Üftadenin yolu, hakla beraber olurken halkın da içinde olmak ya da halktan, dünya işlerinden kopmadan Hakkın huzurunda olabilme ve haktan aldığını halkla paylaşma yoludur.

Dergâhtaki ilk günlerinden birinde Üftade, Mahmud'a: "Şekil olarak kadılık kaftanını ve sarığını çıkarttın amma, yüreğinden ve aklından da çıkartman lazım. Burusa Çarşısı'nda, kaftanın üzerindeyken, sırıkla ciğer satıp gel." dedi. Mahmud hiç düşünmeden kaftanını giyerek, çarşıda sırıkla ciğer sattı. Kadı'nın; ancak en vasıfsız insanların yapabileceği bir işi yaptığını, ciğer sattığını, gören Bursalılar şaşırıp, bakakaldı. "Ah vah" edip, üzüldüler. Mahmud nefsini ayağı altına alıp bu çetin imtihanı aştı. Tekkede onu bekleyen ayak işlerine döndü.

Bundan sonra zorlu bir riyazat (Açlıkla nefis terbiyesi) dönemi başladı. Üftade, olgun yaşında ilmiyeden gelen bu müridiyle bizzat ilgileniyordu. Mahmud, gece gündüz her ibadeti ve hizmeti sadece ve sadece Allah için yapmanın tadını alarak manen tekâmül ediyordu. O'un bu samimi hâli Üftade Hazretleri'nin büyük sevgisine sebep oluyordu. Üftade, birgün abdest alması için su tutan müridine şefkatle bakarak: "İnşallah senin ellerine padişahlar su dökecekler, valide sultanlar havlu tutacaklar." dedi. Çarşıda yürüdükleri bir gün yanından hiç ayrılmayan, bir adım gerisinden yürüyen müridine: "Sultanlar senin ardından yürüsün inşallah." dedi. Kendisine, kendini Allah'a adayan anlamındaki "**Hüdayî**" lakabını verdi.

Mahmud; seyrek sakallı, güleryüzlü, tatlı dilli bir insandı. 1579'da; yani üç yıl gibi kısa bir zamanda, irşad icazeti aldı. Sivrihisar'a ailesiyle beraber mürşid olarak gönderildi. Orada altı ay kaldıktan sonra, Bursa'ya, Üftade'yi ziyarete geldi. Bu son görüşmeleri oldu. 1580'de, Üftade Hazretleri vefat etti. Yerine oğlu Şeyh Mehmed Efendi postnişin oldu. Artık Mahmud'u Bursa'ya çeken bir şey kalmamıştı. Rumeli'nde birkaç yıl irşad hizmetleri yaptıktan sonra Üsküdar'da şimdiki cami ve türbesinin olduğu mekâna dergâhını kurarak yerleşti. Bursa'da bir **Aziz Mahmut Hüdayî** yetişmiş ve silinmez izler bırakarak Bursa'dan geçmişti.

***

İstanbul'dan; saray mensuplarını taşımaya mahsus arabalarla, yanlarında atlı muhafızlar ve levazımat taşıyan develerle, "Sefer ehli" yirmi kişilik bir kafile şehrimizin harîmine vasıl oldu. Kafileyi Aşağı Hisar'ın Demirkapıda Bursa'nın baş mimarı, avenesiyle beraber karşıladılar. Aralarındaki konuşmalardan, bu gelenlerden; uzuna yakın boylu, iri kara gözlü, geniş sakallı, sarığı itinalı ve geniş sarılmış olanın İstanbul sarayının başmimarı,

Memaliki Osmaniye'nin mimarı azamı, **Mimar Sinan** olduğunu anladım. Bursa başmimarı İbrahim Ağa karşıladı:

– Hoş geldiniz ağam, şeref verdiniz.

– Hoş bulduk, safa bulduk.

Emir Han'a konacaklardı. Nefeslenmek için çınar gölgesine sıralara oturdular.

– Yolculuğunuz nasıl geçti ağam.

– Beş gün önce payitahttan yola çıktık. **Yalakabat Kasabası**'na (Zamanla abat sözü, oba; kasabanın adı da **Yalova** oldu) vasıl olduk. Ne kadar asude bir belde, ne kadar güzel bağçaları var. Havası da bütün nefesleri açacak kadar temiz. Oradan yol tedariki ve rehber alıp, İznik'e vardık. İznik'te gece dem alıp, gündüz, Timurtaş Paşa'nın oğullarının yaptırdığı İznik'teki Yeşil Cami'yi, Süleyman Şah'ın medresesini, Orhan Bey'in Camiî ve imaretini gezip, çini fırınlarını, çizimhanelerini gördük. İznik eşrafıyla sohbeti can edip, bir gece daha orada konakladık. Ertensi gün Yenişehr'e doğru yola çıktık. Orada da gece konduk. Günde şehri gezip, gece de umera ve ulemasıyla sohbeti can ettik. Sabahı tekrar yola koyulup, günün âhirinde kadîm (eski) payitaht Burusa'mıza vasıl olduk; şükür.

– Yorgunsunuzdur; avenenizi, Emir Han ve Pirinç Han'a yerleştirip, sizleri hanemizde konuk etmek isteriz.

Sinan ve has adamlarından üçü mimar başımızın konağında istirahate çekildiler. Sabah, şehrin kadısı Şehabeddin Hoca, Mimar Sinan'ı başmimar İbrahim Ağa ve subaşı Zakir Ağa'yla beraber, kahvaltıya konağına çağırarak ağırladı. Kanuni Sultan Süleyman'ın zamanını, İstanbul'un ahvalini, şehzade Mustafa'nın katlini, Sarı Selim ile Şehzade Bayezid'in didişmelerini ve savaşlarını konuştular. Sonra,"*Dünyanın sahibi var, bizler kendi işimize bakalım.*" deyip, Mimar Sinan'a baktılar. Koca mimar:

– Doğru dersiniz, Bizler bir tek gayede birleşmişiz. Allah'ın adının yüceltilmesi ve Muhammed iman ve sevgisinin heryere ulaştırılması; bir devlet olmak, adaleti ve imareti tesis etmek, mazluma yardım, zalime kahr için azmetmişiz. Askerimiz, kadılarımız, müderrislerimiz bunu tesis ederken bize de; mimar, kalfa, usta gibi sanat erbabına da her yere han; hamam, cami, türbe, medrese inşa etme, imar, vazifesi verilmiş. Biz de yükselttiğimiz binalarımızla ilayı kelimetullah ve ümmeti Muhammed'e hizmet eylemekteyiz, dedi. Sonra Sinan'ın yaptığı ve yapmakta olduğu cami; medrese, suyollarını, çeşme ve köprüleri konuştular.

Konuşmaları selamlığa bakan kafeslerin arkasındaki hanımlar tarafından da izlenip dinleniyordu. Daha sonra da Sinan, Bursa'mızı gezmek üzere, yanındakilerle beraber konağın büyük beyi, hanımı ve avanesi tarafından konaktan uğurlandı. Sinan, daha Ulu Cami'ye girmeden, Aynalı Hamam tarafında durarak; temelden kubbeye, sağından soluna bütün dış duvarına; derzlere, oluklara, kapılar, pencereler ve minarelere mütecessis gözlerle, dikkatlice baktı.

– İki yüz elli sene evvel böyle yüksek bir bina dikmek kolay bir iş değil, dedi.

Girişte o zamanlar bir sacakla, sundurması olan yüksek taç kapıdan girdi. Girdikten sonra, şadırvanlı havuza kadar ilerledi. Tekrar kubbeleri incelemeye başladı. O yıllarda zemin, yaklaşık otuz santim daha aşağıda idi. Dolayısıyla; kubbeler, pencereler şimdikinden daha yüksek ve ihtişamlı görünüyordu. Kendini beğenmişlik kabul etmeyin ama bünyesinde yer aldığım Ulu Cami'ye hayran kalmıştı. Bursa'nın bütün abide eserlerini gezdi diyebilirim. Başçı İbrahim Camiî'nin kubbelerine yerleştirilen geniş küplerin nasıl yankı oluşturduğunu, Ulu Cami'nin batı minaresindeki iki ayrı merdivenle çıkışı dikkatle inceledi. Yanındaki şakirdlerinden Kalfa İlyas'a minarenin çizimlerini yapma vazifesini verdi. O da on gün çalışarak çizimlerini yaptı.

Bir Cuma namazı sonrası şehrin ileri gelenlerinden Mesut Makramavî, Mimar Sinan'ı Yeşil'deki konağına öğle yemeğine misafir etti. Sanat eserlerine çok meraklı ve sanatkârlara hürmetli olan Makramavî; kadınların başlarına örttükleri oyalı, süslü bir örtü olan **Makrama**'yı yüzyıllardır yapıp satmakta olan bir aileye mensub olduğu için bu lakapla anılırdı. Kendi adına, şimdi de açık olan, bir cami yaptıran bu zat, âdet üzre yemek sonrası **Türk Kahvesi** içerlerken, Mimarı Âzam'a, nazik bir şekilde ve merakla sordu:

– Osmanlı memleketinde Rumeli'den Mekke'ye kadar her büyük şehre eserler yaptınız. Eserlerinizin sayısı bile tam bilinemiyor. Burusa'mızı mimari bakımından nasıl buluyorsunuz?

– 1539 yılından beri; yani kırk yıldır mimarbaşılık yapmaktayım. Sultan Süleyman'ın büyük lütfuyla mütehassıs eleman toplama ve dünyanın dört bucağından her çeşit vasıta ile en iyi vasıfta inşaat malzemeleri getirtme kudret ve selahiyeti verildi bana. 1548 yılında İstanbul'da Ayaş Paşa Türbesi'nden sonra ilk büyük eserim Şehzade Camiî'ni yaptım.

1549 yılında Süleymaniye'nin temellerine başladık. Altı yıl sonra; yani 1557 yılında, Koca Sultan Süleyman, Süleymaniye Camiî'nin kapısını bana açtırdı. Gene Kanuni'nin emriyle önce Edirne, sonra İstanbul'un suyollarını yaptım. Cihan padişahının ölümünden sonra oğlu Sultan Selim de beni Başmimar tuttu. 1568'de bir gün beni çağırdı. Üç gecedir rüyasında Peygamber Efendimiz Aleyhisselatü Vesselam'ı gördüğünü anlattı. Ve şöyle dedi, "Peygamberimiz bana: "Edirne'me bir cami yaptır." Ben Edirne'ye mi, Edirne'me mi dedi karıştırdım. Fakat üç gece üst üste, "Edirne'me" deyince, oraya büyük bir cami yaptırmama emrolunduğumu anladım. Mimarbaşı: Edirne'ye Peygamber Efendimiz Aleyhisselam'ın isteğine yakışır cesim bir cami yap. Malzemenin en iyisini kullan." dedi.

Sinan, bir nefes alıp kendisini görmeye gelen Saruhan, Karasi, Kütahya mimarlarıyla Burusa'nın Başmimarı ve kalfalarını bir üstad edasıyla süzüp konuşmasına devam etti:

– Allaha şükür, 7 sene sonra 1575'te Selimiye Camiî'ni tamamladık. Allah, Şam'da cami ve külliye yapmayı nasip etti. Mekke'ye varıp Kâbe'nin etrafını soğan kubbelerle çevirmemi nasip etti. Mesut Makramavî,

– Burusa'mıza da bir eser yapma niyet ve çalışmanız var mı? Sinan:

– Burusa'mıza bir eser yapmak beni de ziyadesiyle memnun eder; ancak Burusa'nın abide eserleri ki bunların başında; Yeşil Türbe, Yeşil Cami, Camiyi Kebir; Hüdâvendigâr, Muradiye, Yıldırım külliyeleri; türbeler, hamamlar, bedestan ve hanlar geliyor. Kendine has bir tarza sahipler. Bildiğiniz gibi biz yeni tarzda binalar yapmaktayız. Ortaya yepyeni bir mimari şekil ve üslup çıktı. Burusa'nın umumî görünümü nev'i şahsına mahsus olduğu için böyle kalması daha iyi olur. Yeni tarz ile bu ahenkli görünümü bozmak istemeyiz. Eski tarzı da biz bu kadar güzel yapamayız. Etrafına bakıp başıyla kendi dediklerini tastikleyerek, devam etti:

– Biz Burusa'ya bir şey veremedik; ama Burusa'dan iki şey aldık. Sesin musavî dağılmasını sağlamak için kubbelere, yankı yaptıracak küpler yerleştirmeyi, bir de minare içinde şerefelere farklı merdivenlerden çıkmayı burada gördük, onu da kullanacağız. İslere yol veren hava akımının numunelerini de bir daha müşahade etmiş olduk.

Mimar Sinan'ı daha çok konuşturup dinleme iştiyakındaki genç mimarlardan İbrahim: (Daha sonra Mimar Sinan'a has kalfa, Sinan'ın ölümünden sonra da başmimar olan İbrahim. Hindistan'daki Türk hanedanı Babur Şah, eşinin ölümünden sonra onun adına büyük bir cami ve türbe yaptırmak için, "Dünya'nın

en büyük mimarı” diye iltifat ederek kendisini Hindistan’a davet etti. **Taç Mahal**’i, **Mimar İbrahim** inşaa etti.)

– Efendim; usta ve mimarlar, yaptığınız eserlerin sayısını kendinizin dahi bilmediğini; plan ve hesaplarını yapıp, gönderdiğiniz bir kalfayla yaptırdığınız bu eserlerin, yer ve isimlerinin bile sayılamayacağını söylüyorlar, dedi. Mimar Sinan başıyla tasdikleyip gülümseyerek:

– Cihan padişahları ve vezirleri için 80 cami, 400 mescid, 67 medrese, 32 saray, 19 türbe, 17 imaret, 19 han, 33 hamam, 3 darüşşifa tasarlayıp tatbik ettim. Cennet saraylarına benzer birçok cami yaptım. Allah bu değersiz kula birçok padişahla sohbet şerefini verdi. Bizler vasıtayız. Allah, yeryüzünde bir eser yaratmayı murad ettiğinde önce sebebini yaratıp, sonra murad ettiği eseri yaratıyor.

Genç mimarlar: “ Üstad gene yaptığı köprüleri, su kemerlerini, kervansaray, kale, bahçe ve yolları söylemeyi unuttu.” diyerek, hayran hayran ve imrenerek fısıldaştılar. Mimar Sinan Bursa’da iki aya yakın kaldı. Gelişinden elli beş gün sonra, arkasında birçok dostlar, tatlı sohbetler bırakarak Bursa’dan ayrıldı.

Dünyanın gördüğü en büyük mimarlardan olan büyük dahi, 9 Nisan 1598’de vefat etti. Süleymaniye’de evinin bahçesine yaptığı sade türbede yatmaktadır.

İstanbul’dan ve Üsküdar’daki Aziz Mahmud Hüdayî’den Gelen Haberler

Bursa’da halk, payitaht’tan arada bir gelen haberlere kulak kabartıyor; ancak herkes kendi işiyle gücüyle meşgul olarak zaman geçiriyordu. Aziz Mahmud Hüdayî’nin adı anılınca, onu herkes tanıdığı ve çok sevdiği için daha hususi alaka gösteriyorlardı. Bursa’dan İstanbul’a gidenler mutlaka Hüdayî’ye uğrarlar, birkaç gün onun tekkesinde çorba içip, sohbetlerinden

faydalanırlardı. Bursa haberlerini Hüdayî'ye, İstanbul haberlerini de Bursa'ya taşırlardı.

Muradı Sâlis denilen üçüncü Murad zamanında Üsküdara yerleşen Hüdayî'nin, ondan ve oğlu üçüncü Mehmed'den çok hürmet ve alaka gördüğünü gelen gidenler anlatıyordu. Amma Mehmed'in oğlu Sultan Ahmed ile münasebetleri çok üst seviyeye ulaşmıştı. Rüyasında Avusturya kralı ile güreş tuttuğunu ve sırtının yere geldiğini gören genç sultan, çıkacağı seferden vazgeçmeyi düşünürken, düşünü Mahmud Hüdayî'ye tabir ettirir. Hüdayî, "En güçlü yer topraktır; sırtınızı toprağa vermeniz daha güçlü olduğunuzu gösterir, inşaallah muzaffer olarak avdet edeceksiniz." der. Sultana sefere çıkmasını salık verir. Gerçekten de Avusturya seferi başarılı geçer. 1609 yılında meşhur "Sultan Ahmed Camiî"nin temelleri atılırken ilk kazmayı Veziriazam Kuyucu Murad Paşa ve Şeyhulislâm Mehmed Efendi Hüdayî'yle beraber vururlar. Sultan, altın bir kazmayla terleyinceye kadar kazmış ve eteğiyle toprak taşımış. Padişah, Caminin açılışını Hüdayî'ye yaptırmış.

Bir gün, Sultan Ahmed, Hüdayî'yi sarayında misafir etmiş. Hüdayî abdest alırken yardım eden hizmetçinin elinden gümüş ibriği alarak kendisi su dökmüş, Valide Sultan da havlu tutmuş. Bir gün de Üsküdar'da yürürken Padişah ile karşılaşmışlar. Padişah atından inerek kendisini selamlamış ve bir miktar arkasından yürümüş. Hüdayî, sultanı öne almış. Halk, sultanın bu büyük velîye saygısını görünce hem Hüdayî'ye hem sultana çok sevgi ve saygı gösterisinde bulunmuş. Hüdayî bunları şeyhi Üftade Hazretleri'nin bir kerameti olarak anlamış ve sultana da anlatmış.

Sultan ikinci Osman ve Mustafa'dan sonra 1623 yılında Sultan Ahmed'in oğlu Dördüncü Murad'a kılıç kuşandırmış. Hüdayî, 87 yaşındayken 1623 yılı Ekim ayında Hakk'ın rahmetine kavuştu. Üsküdar'da Caminin avlusuna defnedildi. Allahım,

Bursa'dan ne kadar çok evliya çıktı ve onların hayatları asırlardır konuşuluyor.

Dördüncü Murad Bursa'da

1634 yılının Aralık ayında İznik'ten gelen haberle Bursa'da büyük bir heyecan ve hareketlilik başladı. "Sultan Murad, İznik'e gelip hakkında rüşvet dedikoduları olan Kadıyı astırmış ve ibret olsun diye cesedini üç gün burçta asılı bırakmış. Şimdi de Burusa'ya geliyor." Kış olmasına rağmen lağım ustaları Yenişehir'e kadar varıp yolları tamir edip, temizledi. Bursa'da son sür'at hazırlıklar yapılıp nefesler tutularak haşin Sultan beklenmeye başlandı. Sultan, Yenişehir'de eğlenmeyerek Bursa'ya geldi. "Ulu Cami önünde otağ kuracağı, şekvası olanların arz vermeleri" tellallarla duyuruldu.

Ulu Cami'de cuma namazı kıldı. Cami avlusundaki otağında oturup halktan gelen şikâyetleri divan serkâtipine okuttu. "Burusa halkından ve etrafındaki karyelerden bir ferd yoktur ki ona medyun (Borçlu) olmaya, kuvveti sermaye ile ol diyarın vücuhu menafisine müstevli (gelirlerini istila eden) tefeci Hasankeyf'li Mehmed'i" suçlu bulup, idam ettirdi. Tütün ve içki yasağına uymayanlara çeşitli cezalar verdirdi. Halk, olan biteni korku ve biraz da merakla izledi. Çok zayıflayan devlet otoritesinin tekrar tesisi için yapıldığına yordular bu uygulamaları. "Artık böyle bir demir balyoz gerekiyordu. **Ya devlet başa, ya kuzgun leşe**" diyerek memnuniyetini ifade edenler de az değildi.

Sultan Dördüncü Murad, Bursa'da beş gün kaldı. Dedelerinin türbelerini gezdi, avlandı. Biraz daha kalmayı düşünüyordu; amma annesi Kösem Sultan, "İstanbul'da, İznik kadısına yapılanları dile dolayanlar olduğu, kargaşa çıkarıldığı, fitne fesad ehlinin kendisine kumpas hazırladığını" yazan bir mektup gönderince payitaht'a döndü. Sultanın, fesada karışan Şeyhülislâm Ahîzade Hüseyin ve oğlunu astırdığı haberi geldi Bursaya. O

yıllarda İstanbul'da kargaşa bitmiyordu. Bunlar Bursa halkı arasında uzun uzun tartışılıyordu. Ancak Dördüncü Murad gibi birinin bu gaileleri aşıp, devlet düzenini muhafaza edebileceği söyleniyordu

Mehmed Zıllî oğlu Evliya Çelebi

1650'li yıllardı. Bir bahar günü "Payitaht, Kostanpul'dan uşakları, yardımcılarıyla beraber devletlü bir seyyah" geldi. Bazıları "Murakabeye gelen görevli bir murakıp, müfettiş" olduğunu söylüyorlardı. Bu gelen devletlü seyyah, **Mehmed Zıllî oğlu Evliya Çelebi** idi.

Evliya Çelebi'nin Bursa'ya geldiği gün hâlâ gözümün önünde. Önce Ulu Camiye mi varmalıyım, Yeşil'e mi; yoksa Peygamberimiz'in torunlarından Emir Sultan'a mı, diye kararsızken, Koza Han'a yerleşti. Yakın olduğundan, yanındakilerle beraber Ulu Cami'ye geldi. Önce tahiyyatı mescid sonra cemaatle ikindi namazı kıldılar. Tesbihatı yapıp biraz oturduktan sonra haşyet ve hayranlıkla caminin içinde gezmeye başladı. Delen bakışlarla kubbeleri, dev filayağı sütunları, pencereleri saydı. Havuzu, kapıları, mimberi, mihrap ve müezzin mahfilini inceledi. Yazılarıma yöneldi. Yorulunca oturduğu yerden, sanat şaheseri hatları; "ayet, hadis, Esma" ları okumaya çalıştı. Okuyamadıklarını yanındakilerle tartıştı. Saatlerin nasıl geçtiğini anlayamadı; şamdanların, kandillerin nasıl itinâ ile yakıldığını izledikten sonra, akşam ezanları okunmaya başladı. Cemaatle akşamı kılıp hana dönmek üzere çıktı.

İlk günden itibaren, Bursa'lılar kendisini çok hoş karşıladılar çok ilgi ve sevgi gösterdiler. İleri gelenler kendisini misafir etmek için yarıştılar. Meraklılar İstanbul'dan gelen bu değerli konuğu yakından tanımak istiyorlardı. O da her gittiği yerde kendini tanıtıyordu. Evliya Çelebi, 25 Mart 1611de İstanbul'da doğmuş. Şeceresini şöyle sayardı: Hoca Ahmed Yesevî – Mehmed

Kirmanî – Allahverdi Akay – Ece Yakub – Yavuz Er – Turhan Bey – Demircizade Kara Mustafa Paşa – El Şehid Kara Ahmed – Derviş Mehmed Zıllî – Evliya Çelebi.

Evliya Çelebi'nin sarayın kuyumcubaşı olan babası ulemadan Evliya Mehmed Efendi'ye hürmeten oğluna, "Evliya" adını vermiş. Ailesi aslen Kütahyalı'ymış. Fetihten sonra İstanbul'a yerleşmişler. Anası Abaza imiş ve Melek Ahmed Paşa'nın annesi ile kardeşmiş. Unkapanı'nda, müderris Ahfeş Efendi'de yedi yıl okumuş. Hıfza çalışmış. Rumca biliyormuş. 1635 senesi Kadir Gecesi Silâhtar Melek Ahmed Paşa tarafından Ayasofya Camiî'nde, sultan Dördüncü Murad Han'a takdim edilen Evliya, saraya alınmış, 5 yıl Enderun'da kalmış.

Hoşsohbet, güzel sesli, musikîye vâkıf idi. Sürekli gezdiğinden evlenememiş. Seyahati 51 sene devam etmiş. Nereden para bulduğu, geçimini nasıl temin ettiği merak konusuydu. Evliya, her mecliste gezip gördüğü yerleri, bildiği, dinlediği vak'aları anlatır, eşrafa kendisini dinletirdi. Paşayla paşa, zenginle zengin, fakirle fakir oluyordu. Seyahatlerinde para bile kazanırmış. Ayrıca "Saraydan maaş aldığı"nı düşünenlerdenim. Gittiği her yerde yöre insanlarının yaşayışlarını; dinlerini, dillerini, adetlerini, eserlerini, mimarlarını; farklarını, malların kaça olduklarını araştırıyordu. Kitabelere varıncaya kadar her şeyi bütünüyle kaydetti.

1650 yıllarında Bursa çok güzeldi. Şehir, Hisariçi'nden başka Ulu Cami ve Bedesten'in etrafında gelişmişti. Cami'nin etrafı, hanların içi ve dışındaki sokaklar meydanlar geniş taşlarla kaplanmıştı. Bursa; kubbe ve minareler; servi, çınar ve kestanelerle dolu; yeşilin her tonuyla, kurşunî ve firuze renkli kubbelerle canlı bir şehirdi. Evliya, kaldığı müddette yardımcılarıyla; mahalle, çarşı, pazar, cami, medrese, türbe ve seyran yerlerini gezdi; notlar aldı. Bursa'da her gördüğünü yazdırıyordu. Doğrusu abartıyor, küsüratı tamamlıyordu. Yine de o zamanın "Burusa"

sını en güzel şekilde tasvir ediyor ve sade bir dille anlatan metinler bırakıyordu. Kâtipine hitaben; "Önce Burusa'nın imaretlerini (bayındırlığını) yazalım; serlevha (başlık) olarak da **Burusa imaretleri** yaz." dedi ve devam etti:

"İç kalede, iki bin ev ve kat kat yüksek saraylar vardır. Ama bağ ve bahçeleri yoktur. Dar evlerdir. Yedi mahalle, yedi mihrap ve bir hamamı vardır. Yirmi dükkânlı bir çarşısı var. Sultan Orhan'ın yaptırdığı bir cami, iç kaledeđir. Genişliği ve derinliği yüz on ayaktır. Tek şerefeli bir minaresi vardır. Orhan Gazi'nin mezarı buradadır. Orhan davulu dedikleri kırmızı kılıflı büyük davul bu caminin bir kemerinde asılıdır. Osmanlı Devletin'de ilk çalınan davul budur.

Eski padişahlara ait saray da bu kaledeđir. Bostancıları var ise de bu saraylara rağbet kalmamıştır. Bu iç kalenin caddeleri büyük taşlar ile döşelidir. Evleri eski usuldür. Bazılarının temeli kâfirden kalmıştır. Taş ve tuğla duvarlarında tarihler yazılıdır; evlerin ne zaman yapıldıklarını gösterir. Evler kârgir(taş ve harçtan yapılmış) bina ve baştanbaşa kiremit ile örtülüdür. Her evin sanatlı ocakları; tenasüplü çeşhane, (pencere) yuvarlak bacaları, servi, ceviz ağaçları, üzüm asmaları vardır. Suyu ve havası latif, yüksek bir yer oluşundan kale halkı güzel vücutludur."

Anadolu Eyaleti'nin hükümet merkezidir. Hüdâvendigâr adıyla bir Sancak paşası hâkimdir. Paşası dahi asker ile sefere iştirak eder. İçinde yedi tane mahkeme nâibi vardır. Burusa ağası, cebeci çorbacısı, yirmi yeniçeri kulluğu, sipahi kethüda yeri, nakibül eşrafı, ipek mizanı emini, gümrük emini, çöplükbaşı, subaşı, muhtesip ağası, ayak naibi hepsinin siyaset selâhiyetleri vardır. Çünkü şehir büyüktür.

Burusa Keşiş Dağı diye anılan dağın eteğinde doğudan batıya doğru uzanan bir memlekettir. Uzunluğu bir, genişliği yarım fersahtır. Daire şeklinde iç kalenin uç tarafını kuşatmış, çevresi on beş bin adımdır. Duvarları çok yüksek değildir. Kaleler üzerinde toplar ve mazgallar, iç kalede cephane ve top çoktur. Bayramlarda büyük

şenlikler olur. Dizdarı ve şehrin altı binin üzerinde bekçisi vardır. Kapılarının bazısı demir kanatlıdır. Her kapının üzerindeki kulelerde mazgal yerleri vardır. Düşman kapı önüne geldiği takdirde bu deliklerden taş ve humbara bırakılır. Bu kalenin içinde devlet adamlarına ve halka ait; mâmur, kat kat eski tarz yirmi üç bin adet evler vardır. Yukarı iç kalede, sur içinde, padişahlara mahsus bir büyük saray olup, içinde üç hamamı, yüz dükkânı vardır. Dar yerde bulunduğundan bahçesi yoktur."

Nefeslenmek, düşünmek için beş-on dakika bekliyor. Bazen mırıldanarak, bazen sesli söyleyeceklerini tekrar ediyor, son şekline karar verince tekrar yazdırıyordu;

"*Bu şehirde 176 Müslüman mahallesi, 7 Ermeni, 9 Rum mahallesi, 6 cemaât Yahudileri, 1 mahalle Kıptileri, bir de Muradiye yolu üzerinde miskinler (cüzzamlılar) mahallesi vardır. Yüksek kale eteğindeki evler, imâretler, Ulu Cami semtleri yüksekte kalmıştır. Kuzey tarafında bir saat mesafede bulunan Fledar Sahrası'ndan güneşin yakıcı ışıkları vurunca, bu şehrin, Uludağ eteğinde mavi kurşun ile süslenmiş olan han, hamam, mescit ve salâtin camilerini, kat kat sokaklarını seyredenler hayran kalırlar. Fledar Sahrası'ndan bu acayip şehir garip bir manzara arz eder. Gördüğüm şehirlerin hiç birine benzer tarafı yoktur. Manevî havası fazla bir şehirdir. Burdaki büyük velîler, müfessirler ve hadisciler başka diyarda yok. Meğer cennete benzeyen Bağdat'da ola...*

Güney tarafında olan dağ âbıhayat kaynağıdır. Çünkü bu yüksek dağdan âbıhayata benzer ismi bilinen bin altmış adet pınar akıp, bütün imaretleri sular. Yüksek saraylara kanallarla taksim edilmiş olup evden eve akar. Meyve ağaçları, çimenleri bilhassa erguvan ağaçları çoktur. Senede bir defa Emir Sultan Hazretleri'nin **Erguvan cemiyeti** *faslı olup her taraftan, deniz gibi insan toplanır ki, bu kalabalığı anlatmakta kalem acizdir. Böyle cemiyet ancak Emir Sultan sevgisiyle olur.*"

Ulu Cami'ye günlerce geldi gitti. Sonra Ulu Cami'yi,

minberini ve Bursa'nın camilerini dünyaya ve gelecek zaman insanlarına şöyle anlattı;

Salatin ve diğer camilerin vasıfları. "*Hepsi bin kırk tanedir. Üçyüz elli yedisi selâtin (sultanların), vezirler, vûkelâ, âyân ve büyüklerin camileridir.*"

"***Cami-i Kebir – Ulu cami***: *Yıldırım Bayezid Han yaptırmıştır. Burusa'nın yüksek yerinde güzel bir camidir. Cami içindeki dört köşe paye sütunlardan her birinin aşağısı adam boyu kadar yükseklikte cilalı, altınlı, nakışlı; yukarısında her payenin dört tarafında esmâyıhüsnâ (yâ Hannân, yâ Deyyan, yâ Sübhan) çeşitli yazı şekilleri ile süslüdür. Bu sütunlar üstünde on dokuzu kubbeyi tâkı kisrâlıdır. Hepsi kurşunla kaplı, her kubbenin alemleri (hilalleri) güneş gibi parlar. Yirminci kubbe, Camiîn ortası, açık olup sarı pirinç telden balık ağı gibi bir kubbe örülmüştür. Vahşi hayvan ve kuşlar giremez. Câminin içi güneş ışığıyla aydınlanır. Açık kubbenin altında daire şeklinde bir havuz vardır ki, içinde balıklar oynaşır. Bütün cemâat o havuzdan abdest tazeleyerek ibadet ederler.*"

"*Cevizden yapılma minberini üstad, var kuvvetini sarf ederek nakşı mani ile süslemiştir ki buradaki Burusalı Fahri oyması gibi; çiçek, turunca, eşlemi, çar-gül, katmer gülleri ve çeşitli kitabeleri dünya ressamları bir araya gelseler yapamazlar. Benzeri bulunmaz. Meğer Karadeniz sahilinde Sinop Camiîndeki nakışlı minber ola... Nakışlı bir müezzin mahfili vardır ki cennet mahfiline benzer. Dört tarafi pencerelerle, pencereleri billurlarla süslenmiş aydınlık bir camidir. Vakıfları çok olduğundan bu camideki halılar hiçbir yerde yoktur. Her gece yedi kandille aydınlanır. Gece ve gündüz kalabalık cemaatı vardır.* ***Camide yetmiş yerde bütün ilimlerin dersiâmları vardır ki iki bin talebe ders ile meşgullerdir***.

Bu Camiîn bir yan kapısından diğer yan kapısına kadar uzunluğu iki yüz elli ayaktır. Kıble kapısından mihrâba kadar derinliği yüz seksen ayaktır. Üç kapısı var: sol tarafta hünkâr mahfili kapısı, kıble kapıs;, sağ tarafta mahkeme kapısı. ***Kıble kapısının dışında***

sofa vardır. *Ama diğer camiler gibi büyük avlusu yoktur. Küçük bir avludur. Ortasında Şeyhülislâm Aziz Efendi, bir abdesthane ve havuz yaptırmıştır. Bu caminin sağ ve solunda göklere uzanmış kalın tuğladan iki minare vardır. Mahkeme tarafındaki minarenin dibinde üstad mimar bir şadırvan edip, tatlı suyunu ta Uludağ'dan uçurmuş. Doğrusu marifet göstermiş. Kullanılmaz. Kuşlar ondan içerek susuzluklarını giderirler. Bu cami Burusa'nın Ayasofya'sıdır. Bütün camilerin ulusudur."*

"**Sultan Orhan Gazi Câmii**: *Burusa'nın fethinden sonra yapılan ilk sultan Camiî budur.* **Gazi Hüdâvendigâr, yani Şehid Murad Han Gazi Camiî**: *Burusa şehrinin batı tarafında yarım saat uzaklıkda, eski kaplıca şehrinin güzel bir Camiîdir. Yapılış şekli hiçbir camiye benzemez. Aşağısı ibadethane, üst kısmı ise medrese odalarıdır. Görmeğe değer, seyri vâcib güzel bir camidir.*"

"**Yıldırım Bayezid Han oğlu Mehmed Han Camiî: Yeşil İmâret** *adı ile meşhur bir camidir. Burusa'nın doğu tarafında, yüksekte, sanatlı ve gönül açıcı bir camidir. Kubbeleri beyaz ham mermerdendir. İki kubbelidir. İçinde sütunlar yoktur. Mihrab ve minberi anlatmaktan acizim. Çünkü o mihrabda olan Manii mahsusu, ince hayâli tarif etmek mümkün değildir. Ancak bir kıble kapısı vardır ki sağında ve solunda yüksek kemerine varıncaya kadar kat kat, düğüm düğüm rumîler ve fevkalâde zülüfnigâr nakışlarla Behzad, Hatâyi kâğıt üzerine kıl kalemle yazamaz. Ama mermer üstadı bu kapıya tam üç yıl ham mermer üzerine keser vurarak ustalığını göstermiş, binanın sahibi Çelebi Mehmed Han'dan üç sene zarfında kırk bin altın almıştır.* **Yeşil İmaret** *kapısı kırk bin altına yapılmış ve süslenmiş diye destan olmuştur.*

Bu cennete benzer camideki sanatları insan medihten acizdir. Güzelliği ve letafeti yönünden yeryüzünde böyle bir insan işi yapılmamıştır. **Yeşil Cami** *diye anılmasına sebeb, kubbeleri ve minaresinin tacı yeşil çinilerle örtülü oluşu ve güneş ışığında zümrüt yeşili parıltı*

vermesidir. Avlusu yüksek çınarlarla süslüdür. Bu Camiîşerifin bir benzeri Burusa'da olmadığı gibi seyyahlar, böyle Allahevi görmedik diyorlar."

"**Yıldırım Bayezid Han Camiî**: *Burusa'nın doğu tarafında cennet bahçesine benzer bir gül gülistan içinde küçük bir camidir. Eski usul sadedir, bir kapısı, tek şerefeli bir minaresi vardır. Türbesi yanındadır.*

"**Çelebi Mehmed'in oğlu Murad'ın Muradiye Camiî**: *Burusa'nın batısında, şehirden dışarıda etrafı; han, cami, imaret, tekke ve medreselerle süslü; mamur, bağlı bahçeli, şirin ve aydınlık bir ibadethanedir. II. Murad tarafından yaptırılmıştır ki iki kere Padişah olmuştur. Edirne'de vefat edip, cenazesi Burusa'ya getirilmiştir ve caminin avlusunda toprağa verilmiştir. Ruhaniyatlı bir camidir ki kubbeli; mihrabı, minberi, müezzin mahfili sade, güzel ve eski usuldür. Bir şerefeli yüksek minaresi var. Avlusundaki yüksek çınarlar göklere uzanmış. Burusa'nın mesire yerine yapılmış salâtin camiîdir. Nice şehzadeler burada yatar.*"

"*Emir Sultan Camiî: Her tarafı gören bir tepede inşa edilmişdir.* **Molla Arab Cebâri Camiî**: *Şehrin doğu tarafındadır. Ulu Cami tarzında yapılmış küçük bir camidir. Yüksekte olduğundan gayet hoş havası olan bir mesire yeridir.* **Büyük Musalla Camiî**: *Şimdi* **Namazgâh** *deniyor. Ancak terk edilmiş bir minber ve mihrabı kalmıştır. Etrafı evlerle doludur. Sedbaşı'nda çimenlik bir alanda inşa edilmiştir. Dört tarafı kargir duvarlarla çevrilidir.*" **Zeyniler Mescidi**: *Abdüllâtif Mukaddes tarafından yaptırılmıştır.* **Molla Hüsrev'in burada tekkesi vardır**. *Fakir (Evliya Çelebi) o mübarek makamda teberrüken bir günde bir hatmi şerif etmedikçe dışarıya çıkmadım. Ulu bir yerdir.* "**Dürer ve Güher**" *kitabı "Müsteâb" burada yazılmıştır. Daha birçok mescitler vardır. Cami denebilecek mabedlerdir. Uludağ Kadıyaylası'ndan Burusa seyredilirse kurşun kubbeli iki yüz cami ve yedi yüz minare görülür.*"

Söylediğim gibi rakamlarda mübalağa ediyordu ama onun gözünden o zamanın Bursa'sının görünüşünü ve bugünkü cami ve yer isimlerinin o günlerde de aynen kullanıldığını gösterdiği için yazdırdıklarını kısaltarak aktardım. Bursa'yı en güzel anlatan o metinleri sizin de okumanızı istedim. Ancak Bursa'yı, "Türk edebiyatında en güzel anlatan kim oldu?" diye sorarsanız, onu (tanıyorsunuz) benden duymak için 1940'lı yılları anlatacağım yere kadar sabretmeniz gerekecek. Şair ve edip olan o beyefendi, bizim için ulaşılamaz bir mânâ derinliği ve dil güzelliğiyle anlattı Bursa'yı.

Evliya, medrese kaynaklı olduğu için, Bursa'nın medrese ve hocalarını tek tek ziyaret etti. Hocalar Kostantinopol'ün sa-raylarını, payitahtın medreselerini sordular. Evliya da onlara, "Burusa'nın maarifini, talim ve terbiyesini, medreselerin kifayeti-ni" sordu. Hemen hemen yirmi iki büyük medrese gezdi, gördü. Ayrıca birçok hadis ve Kur'an mektebini ziyaret etti. Kâtibine uzun uzun yazdırdı.

Evliya Çelebi, tekkeleri sevdiği ve oralardan çok feyiz al-dığı için Bursa tekkelerini de gezdi. Pınarbaşı yolu üzerinde 70-80 oda ve semâ meydanı ile donatılmış bağ ve bahçe ile bezenmiş **Mevlânâ Celâleddin Rûmî Tekkesine** girdi. Erte-si günü tepe üzerinde baştanbaşa kurşun kaplı **Emir Sultan Tekkesi**'ne gitti. **Zeyniler, Fetâvi Efendi ve Abdal Murad, Şeyh Kliman ve Abdal Musa** Tekkelerini ziyaret etti. Son üç tekkeyi **Orhan Gazi**'nin yaptırdığını ve gördüğü binin üzerinde sahan, tencere ve kazan gibi bakır kapkaçağı O'nun vakfettiğini öğrendi.

Sonra on gün imaretleri gezdi, oralarda yemek yedi; gelen gidenlerle, çalışanlarla hasbihal etti. Fakirlere; dullara, işçilere, talebelere yemek dağıtan padişahların vakfı olan ve İstanbul'daki emsallerine ilk örnekler olan imaretleri şöyle tespit edip yazdır-dı: "*Orhan Gazi İmareti, Gazi Hüdâvendigâr İmareti, Yıldırım*

Bayezid İmareti, Çelebi Sultan Mehmed İmareti, yani Yeşil İmaret, İkinci Beyazıd İmareti, Hz. Emir Sultan İmareti, Murat Han İmareti. Bu imaretlerden başka yirmi kadar daha imaret vardır. Fakirlere, gelip gidene sofrası bol ve açıktır."

Evliya Çelebi'nin ziyaret ettiği yıllarda esnafa Hâcegân denirdi. Esnafı, hanları gezip sohbet etti; malları inceleyip fiyatlarını sordu. Bir başlık altında yazdı.

Hâcegân Hanları ve Evsafı

"*Evvela kale gibi Pirinç Hanı: Demir kapılı; develikli, ahırlı, iki yüz odalı büyük bir handır.* **Acem Hanı***: Bu da büyük bir handır. Bu hanın da develiği, ahırı ve kat kat odaları vardır. Avlusunda yüksekçe bir mescidi, bir büyük havuzu vardır. Nehçivan, Şirvan ve İsfahan'dan gelen Acem tüccarları burada kalırlar. İpek emini burada oturur; ipek tüccarlarından gümrük alır. Burusa'nın hanı çoktur; Kurşunlu Han, Yoğurt Hanı, Kütahya Hanı, Yağkapanı Hanı... On tane* **Kış Evi** *vardır. Gelip geçen yolculara mahsus bedava yerlerdir. Masrafları vakıf tarafından karşılanır.* **Bekâr Hanları***, yetmiş adettir. Bunlarda yabancı ellerden gelen sanatkârlar oturur. En meşhurları Ali Paşa Kervansarayı'dır ki, Mimar Sinan tarafından yapılmıştır.*"

Uzun yıllar susuzluk çeken İstanbul'dan gelen Evliya, Bursa sokaklarından akan sulara, onları dizginleyip, ehlileştiren kurnalara, gelen geçene gece gündüz su veren çeşmelere imrenmişti. Bunu da abartarak şöyle yazdırdı:

Burusa Çeşmeleri

"*Bu şehrin çeşmeye ihtiyacı yoktur ama gelip geçenlere hayır sahipleri iki bin altmış çeşme yaptırmışlardır. Her biri abıhayat gibidir. Sürgündeki* **Şeyhülislâm Aziz Efendi** *iki yüz çeşme yaptırıp üzerlerine, "Sahibül hayrat fakir Aziz" diye yazdırmış, Fâtiha rica*

etmiştir. İki yüz çeşmesinden; Bedestan'ın hemen önünde, Kavakçılar içinde, Gelincik çarşısında, Ulu Cami semtlerinde, her köşe başında ikişer yerden adam gerdanı kadar tatlı su akar. Birbirinden çıkıp bir çeşmeye daha varır. Bütün çeşmeleri böyle yapılmıştır. Yirmi üç bin ileri gelen ailenin evinde de birer çeşme vardır. Her biri değirmen çevirir sulardır ki, evden eve gidip binlerce havuz; fıskiye, şadırvan ve bostanları sular."

"*Burusa şehri Keşiş Dağı'nın eteğinde kurulduğu için evleri hep birbirinden yüksekçe yapılmıştır. Bu sebeple suyun evden eve akmasına pek müsaittir. Bu suların hepsi on yedi kaynaktan gelmekte olup abıhayata benzeyen bu kaynaklar dağın eteğinden çıkarlar. Pınarbaşı, Sünderibaşı, Çatalkaynak, Sobranbaşı, Ardıçlıbaşı, Harsudbaşı, Bellu Kaynağı, Samanlı Kaynağı, (Dağ da bir kaynak vardır ki çıktığı yerde kaybolur. Sonra buna Yıldırım Bayezid Han saman döktürmüş. Samanın çıktığı bu yere Samanlı Kaynak demişlerdir.) Şeker kaynağı, Selam Kayası Kaynağı, Kral Kaynağı, Murad Dede Kaynağı... Velhasıl on yedi tane kaynağı vardır. Temmuz ayında bir kimse elini sokup üç taş çıkaramaz içinden. Bu kadar soğuk, saf sudur. Fakat zamanla suyolları bozulmuştur.* Evliya Çelebi asırlarca Bursa ile anıldığında mutlaka akla gelen o **meşhur vecizesini**, seyahatnamesine şöyle yazdırdı, "*Elhasıl, Burusa sudan ibarettir.*"

Pınarbaşından aşağı Balık Pazarı'na doğru alt alta dizilmiş değirmenleri gezdi. Balabancık'tan aşağıdaki Ağrandi Deresi'nde, Miskinler tarafında, iç kale altında, Hasan Paşa tarafında değirmenleri saydı. Sebillere hayran oldu. Kâtipine yazdırdı: "*Bu şehrin selsebil haneye ihtiyacı yoktur. Ama Osmanlı Ddevleti'nin büyüklüğünün eseri olarak eski padişahlar, ayan ve ileri gelenleri selsebil haneler yapıp Temmuz ayında bütün susayanlara Uludağ'ın billura benzeyen buz gibi abıhayatını dağıtırlar.*"

Evliya, Bursa'da pek çok insanla ahbab olmuştu. O'nu Bursa'dan evlendirip, hemşehri yapmayı düşündüler. Ancak

Evliya Çelebi bir şehirde kalabilecek biri değildi. Dünyayı dolaşarak yazacak ve yazdıkları yüzyıllarca bir kaynak olarak okunacaktı.

Ozamanlar halk için büyük ihtiyaç olan, her mahallede bulunan hamamları, Bursalıların meraklı bakışları eşliğinde gezdi. O hamamlar günümüzde de devam etmekteler. Onları şöyle yazdırdı: "***Çelebi Sultan Mehmed Hamamı**: Anlatılması zor bir hamamdır. İnebeyi Çarşısı Hamamı, Tahtakale Hamamı, Kayağan Çarşısı Hamamı, Bostani Hamamı, Kale Hamamı, Bıçakçı Hamamı, Muradiye Hamamı ve Yıldırım Hamamı. Bu hamamların hepsi' çifte hamam'dır. Üç bin ev hamamı vardır.*"

Evliya, Bursa'daki ılıcalara da hayran kalmıştı. Günlerce bir bir gezip, içlerine girdi; bazısında yunup yıkandı. Onları da "***Allah'ın Kudretli Ilıcalarının Vasıflari***" başlığıyla şöyle yazdırdı: "***Eski Kaplıca: Hüdâvendigâr** tarafından yaptırılmış olup, büyük bir kubbenin ortasında on bir havuzdan meydana gelmiştir. **Çekirge Sultan Kaplıcası**: Bu büyük evliyanın nazargâhıdır. Suyu uyuz ve cüzzam hastaları için çok faydalıdır. Suyundan kırk gün içen miskin, Allah'ın emri ile kırk yıllık cüzzamından kurtulur. Sesi Davudî olur. (Cüzzam hastalığına yakalananların kaşı, kirpiği dökülür; sesi bozulur. Allah korusun. Cüzzamlıdan kaçmak gerekir demişler.) **Kükürtlü Kaplıcası**: Suyu son derece acı, kükürtlüdür. Kızıl uyuz olanlar yıkanınca faydasını görürler. Erkek, kadın, çocuk, genç ve ihtiyar için ayrı ayrı yerler vardır. Burusalı'lar çoluk çocukları ile gelip burada on beş gün oturarak ılıcalarda sohbet ederler. **Yeni Kaplıca**: İmareti kurşun örtülü binalardır. Süleyman Han buraya gidip nikris hastalığından kurtulunca veziri Sarı Rüstem Paşa'ya: "Buraya büyük bir hamam yap" diye ferman buyurmuş. Seyyahlar böyle sanatlı, büyük hamam görmedik derler. Camekânı çok geniştir. Duvarına ta'lik yazı ile beyitler yazılmıştır. Mermerden bir havuz, şadırvan ve fıskiye vardır. Yüzün üzerinde nalınlı natır (bekçi) ve dellak (keseci)ları vardır.*

Havuzun üzeri kurşunla kaplıdır. Havuzu ona on olup, etrafından altışar basamak mermer merdiven ile inilir. Havuzun çerçevesinde ham mermerden; ejder, arslan kelleleri, resimleri vardır ki, ağızlarından sıcak su akar. Soğukluk denen yerde bir şadırvan vardır ki suyu kubbeye kadar çıkar. Havuzun etrafında sekiz adet büyük kemerler üzerine kubbeler bina olmuştur. Hele uzun gecelerde kaplıcaları Kafuri mumlar ile aydınlatır, herkes dostuyla havuza girer. Kimi tavus, kimi güvercin taklası atıp yüzücülük ve çeşitli oyunlar oynarlar."

Evliya, Bursa çarşılarını da abartarak yazdırdı. O zaman Kapalı Çarşı'nın nasıl göründüğünü göstermek için kâtibine yazdırdığı notları kısmen aktarıyorum.

Burusa Sultani Çarşısı

"*Dokuz bin dükkânı vardır. Kale gibi dört demir kapılı bir büyük bedestanı vardır. Her birinde Mısır hazinesine malik hacegîler (esnaf) vardır. O kadar kıymetli mücevherler, kab kacak vardır ki, dillerle tarif olunamaz. Bedestanın dört çevresindeki kuyumcular çarşısı bir ulu yolun dört tarafına inşa olunmuş baştanbaşa kargir binalardır. Gazâzlar Çarşısı, Kavukçular Çarşısı, Takkeciler Çarşısı, İplikçiler Çarşısı, Bezzazlar, Hallaclar Çarşıları gayet süslü olup mensupları iyi huylu kimselerdir. Fakat Ham Halat Çarşısı, gelin gibi mükellef Gelincik Çarşısı bir caddenin iki tarafında kurulmuş olup burada; öd, anber, misk, gülsuyu satılır; kokulu bir çarşıdır. İçinden geçen insanlar safasından dışarıya çıkmak istemez. Her köşe başında bir çeşme bulunur. Seyyahlara göre bunlara benzer şirin bina başka yerde görülmemiştir. Burusa'nın çarşıları İstanbul'da bile yoktur. Haleb'in çarşılarıyla, Edirnenin Ali Paşa Çarşısı bunlara denk olabilir. Sarachanesi süslüdür.* **Uzun Çarşı** *gayet mamurdur. Pirinç Hanı yanındaki Kebabçılar Çarşısı da mükelleftir.*"

"*Safa ehline malum ola ki Burusa'nın yiyecek, içecek satıcılarının hepsi Müslümandır. Bakkallar Çarşısı temizdir. Hoşafçılar bu şehre*

mahsustur. Kayağan Pazarı'ndaki yemiş pazarcıları dükkânlarını meyve dalları ile süsler. İpek Pazarı da ayrı bir çarşıdır. Yetmiş beş kadar kahvehanesi vardır. Sazcı ve şarkıcılar günde üç defa Hüseyin Baykara fasılları ederler. Her kahvehane de gazelhanlar vardır ki insanı mest ederler. Meddahların başı Kurban Alisi Hamza adında zamanının teki idi. Meddah Şerif Çelebi, Firdesi'nin Şehnamesini okuyunca cennet meleklerini hayran ederdi. Masal anlatıcı Harşane Mahmud, Kara Firuz, Tireli Ali Bey, Eba Müslim, Taberanî okumada sanki siyer sahibi veysi idiler. Kahvelerin ulusu Ulu Cami dibindeki Emir Kahvesi'dir. Süslü, nakışlı bir kahvedir.

Kahve Ulu Cami dibinde olduğundan müezzin "Hayye-l essalâ" deyince kahvede kimse kalmaz. Hepsi camiye giderler. Burusa halkı namaza çok düşkündür. Kahveleri birer arifler mektebidir. Şerefyar Kahvesi, Serdar Kahvesi, Cin Müezzin Kahvesi meşhurlarıdır. Doksan yerde meşhur bozahaneleri vardır. Bunlar da da sazcılar ve şarkıcılar vardır. Burusa'nın caddeleri çakmak taşları ile döşenmiştir. Kaldırımları muntazam, cilalı taşlardır. Yüzlerce yıldan beri taşı eskimemiştir."

"Burusa'nın içinde ve dışında büyük, küçük kırk kadar köprü vardır. Bazı meydancıklarda yüksek çınarlar ve salkım söğütlerle süslü sokakları vardır. Bu şehir cennete benzer öyle bir şehirdir ki, "Kırk yedi bin kadar bağ, bahçe, bostan ve gülistanı vardır." diye yazılmıştır. Aşağı şehrin her evinde birer bahçe bulunması adet olduğu gibi birer de havuz ve şadırvan bulunur. Bir çarşı da Gökderedeki Irgandı Köprüsü üzerindedir ki, sağında ve solunda iki yüz kadar hallaç dükkânı vardır. Odalarının pencereleri aşağı da akmakta olan Gökdereye bakar. Köprünün iki başında kale kapıları gibi demir kapılar vardır. Rum, Arab ve Acem'de bir gözlü, ünü dünyayı tutmuş göklere yükselmiş büyük köprülerin biridir.

Ramazanı şerif geldi. Evliya, her akşam iftar için ileri gelenlerin evine davet ediliyor. Sultaniye medresesi başmüderrisi Hayrullah Bey'in konağındaki davete de icabet etti. İftarda

kimler yoktu ki, Kadı, Subaşı, Müftü efendi ve hepsinin yardımcıları; medresenin "atinin ulu âlimleri olacak genç istidadları" önemli herkes konaktaydı.

İftariyelikler on çeşitten çoktu. Tavuklu, şehriyeli, yoğurtla terbiyelenmiş çorbadan sonra dev gümüş sinilerde; üstü tamamen, el büyüklüğünde, kavulmuş et ile kaplı pirinç pilavı, onun yanında soğanlı tavuk yahni; büyük kâselerde buz gibi soğuk ayranlar, meyve hoşabları, beyaz ve kara somunlar taşındı sofraya. Yemek sonrasında getirilen kamet ve kılınan akşam namazının ardından herkese o zamanlar çok meşhur olan Türk kahvesi ikram edildi. Müftü efendiye, "Teravihe Ulu Cami'ye mi gidelim, evde mi kıldırırsınız." diye sordular. Evde kılınmasına karar verilince herkes daha rahat oturdu divanlara.

İstanbul ahvalinden konuşulduktan sonra Hayrullah Bey, Evliya'ya, "İstanbul şehrini kim kurmuştur? Siz bilirsiniz, diye sordu. Herkesin meraklı bakışları Evliya'nın üstünde toplandı ve tam cevabını almadan da kimse kalkacak gibi görünmüyordu. Evliya defalarca muhatap olduğu bu sualin cevabını vermek üzere yerinden şöyle bir toparlandı. Boğazını temizleyip:

"*Osmanlının hükümet merkezi, eski Bizansın taht şehri olan İstanbul'un* **Hazreti Süleyman** *tarafından kurulduğu birçok tarihlerde kayıtlıdır. Yunan tarihleri ve diğer tarihçiler hepsi aynı fikirdedir. İshak kavline göre Peygamber Efendimiz'in doğumundan 1600 sene evvel Davut oğlu Süleyman Aleyhisselam ins ve cinlere; vahşi hayvanlara, kuşlara hükmetti. Bir saray yaptırmak istedi. Bütün insan, cin ve perilere emretti; havası ve suyu en güzel yerleri bildirmelerini istedi. Yedi günde gelip Hz. Süleyman'a haber verdiler. Süleyman Atina'ya geldi; orada "***Temaşalık***" adında bir saray yaptırdı. Hala kalıntıları vardır, görülmeye değer bir yerdir ki insanın aklını alır.*

Atina'dan İslâmbol'a geldi. Hünkar Bahçesi denilen şimdiki Sarayburnu'nda çadırını kurdurdu. Bir gece rüyasında orada büyük

saray ve köşkler yaptırdı ki dillere destan oldu. Uyanınca "Dünya var oldukça mamur ve şenlik ola" diye dua ederek oraya büyük binalar yaptırttı. Süleyman Peygamber o eserleri Sarayburnu'nda bırakarak Arz-ı Mukaddes'e, Filistin'e gitti. Orada Davut Aleyhisselam'ın yapmaya başladığı Mescid-i Aksa'yı tamamlarken vefat etti. Babasının yanına defnedilmiştir. Sonra Hz. Süleyman'ın oğlu Ruhbaam, Yunanistan'a kadar hükümdar oldu. İstanbul'da babasının yaptırdığı binalardan başka nice binalar yaptırdı hükümdarlık yaptı. O da vefat edip Kudüs yakınında Hazreti İsa'nın doğduğu yer olan Beyti Lahm'da mücessem bir mağarada defnedildi."

Dinliyenlerin beğeni sözleri ve aralarında yaptıkları tevil ve konuşmaların ardından cemaat teravih namazı için kalktı.

Evliya Bursa'nın gezi yerlerine hayran kaldı. Meşhurlarını gezdi ve yazdırdı.

Burusa'nın seyran ve mesire yerleri: *Tamamı üç yüz altmışı bulan seyir ve dinlenme yerleri vardır. "Senede gün başına birer mesiremiz vardır" diye öğünürler. İnsan, bağlarına girse kendini kaybeder.* **Pınarbaşı Mesiresi**: *Yalçın kayalardan abıhayat akar. Mutfaklarda pişen kebap yenilerek üzerine bu sudan içilirse, biraz sonra insan acıkır. Böyle hazmettirici bir sudur. Bir Camiî vardır.* **Mevlevîhane mesiresi**: *Burada haftada iki defa Mevlâna (Divanı) mukabelesi olur.*

Murad Sultan Mesiresi: *Uludağ'ın eteğinde yüksek bir tepe üzerinde çimenlik bir vadidir ki, Burusa şehrinin her tarafı oradan görülür. Sanki, Allah tarafından toprağa yeşil kadife döşenmiştir. Burada göğe yükselmiş çınarlar; karaağaçlar, salkım söğütler, ardıç, şimşir ve selvi ağaçları vardır ki gölgesinde on bin insan barınır. Bazı ağaçlarında yaban asmasından, sağlam ipten salıncaklar vardır. Dostlar ve güzeller sallanırlar. Birkaç yerine kibarların toplandığı peykeler ve namazgah sofaları vardır. Akarsu ile kebap dolapları vardır ki suyun ateşte durmadan çevirdiği dolaplarda kebap pişer. Suyu, havası güzel bir dinlenme yeridir.*"

"Fıstıklı Mesiresi: Çam fıstığı ağaçları ile kaplı, gülistanlar ile bezenmiş, tenha bir köşedir. Fakat çok latif bir havası vardır. Kaplıkaya Mesiresi: Dağlık, ormanlık ve çimenlik bir yerdir. İçinde bina yoktur. Ama cana can katan akarsuları ruha gıdadır. Ağaçları bülbüllerin yuvasıdır. Gönül açıcı bir yerdir. Karanfilli gezinti yeri: Kaplıca yolu üzerinde güzellerin uğradığı bir yerdir. **Çamlıca Safası***: Bu da uçsuz bucaksız ağaçların gölgesinde dünyayı aydınlatan güneşin tesir etmediği eski bir ormanlıktır.*

Abdülmü'min dinlenme yeri*: Bu da medhine gerek olmayan bir gezinti yeridir.* **Asâ Pınarı ziyaret yeri***: Uludağ'ın eteğinde kestanelik içinde bir hayat pınarı kaynayıp akar. Hz. Emir, bu gönül açıcı yere varıp abdest tazelemek isteyince mübarek elleri asâyı yere dürmüş; oradan gayet tatlı, safalı bir su akmaya başlamış. İşte Asâ Suyu denilmesinin sebebi budur. İçinde Emir Sultan'ın mabed sofası vardır. Çimenlik bir yerdir. Gayet iri kestanesi olur."*

"Sobran Mesiresi: Yüksek bir yerdir. Kestane ağaçları ile süslüdür. **Ali mest oyun yeri***: Yolcular için yapılmış son derece mamur bir tekkedir.* **Kadı Yaylası sevinç yeri***: Uludağ'ın yarısından aşağı, beş saatte ancak varılabilir, dünyayı gören bir tepe üzerinde kestanelik, çimenlik, havadar bir yerdir."*

Evliya Bursa'nın gezi yerlerini böyle yazdırdı. Şimdi sıkışık yolların, birbirlerini örten yüksek beton evlerin olduğu o mesire yerlerini iyi ki yazmış. Hakir bir taş olarak, yitirdiğimiz o cennetleri, sizlere layıkıyla anlatamazdım.

Evliya ayağına üşenmedi çok uzak ve yüksek olmasına rağmen Uludağ'ın zirvesine kadar gitti. Dağın dar yollarında dik yokuşlarında ter içinde nefes nefese bir yolculuk yaptı. Her adımda Uludağ'ın tabiat güzelliklerini temiz havasını içine sindire sindire yürüdü. Yol boyunca ve konakladıkça notlar aldı. Kozahan'a dönünce iki hafta süren Uludağ gezisini ve gördüklerini şöyle anlattı:

Keşiş Dağı Mesiresi: *Bursa şehrinin kıble tarafından şehre bir örtü ve göklere uzanmış yüksek bir dağdır. Safa ehli kırk elli dost toplanarak Burusa ileri gelenlerinden Müezzin Cin Çavuş, Naib Ali Efendi, Şefii Efendi ve başka nice canlar ile seyishane ve diğer birkaç çadırla Burusa'dan çıkıp kıble tarafında Pınarbaşı'na, oradan yokuş yukarı beş saat gidip Gazi Yaylası Menzili'ne vardık. Orhan Gazi, Burusa'yı kuşattığı vakit bu yaylada Müslüman gaziler oturdukları için Gazi Yaylası derler. Çimenlik ve kestane ağaçları ile neşelenmiş, gönül açıcı bir yerdir. Buradan Burusa şehrini baştan aşağı görmek mümkündür. Bir küçük gölü vardır. İçinde çeşitli alabalıklar bulunur.*

Oradan yine başyukarı beş saatte Sobran Menziline vardık. Sobran büyük bir yayladır. Bunun göllerinde de alabalıklar vardır. O gün ağlarla birçok balık avlayıp tereyağı ile pişirerek yedik. Balığı sanki Musa sofrasıdır. Osman Gazi'nin kırk bin koyununun dölünden türeyen yüz binlerce koyun burada yaylanır. Türk çobanları vardır. Erkeç koyundan o gece orada kebap faslı edip misafir kaldık. Sabahla birlikte yine hayvanlara binip kıble tarafına başyukarı; lâleli, sünbüllü ve reyhanlı, gül ve gülistanlı çiçekli dağlar içinden geçtikçe altın renkli sünbüllerin kokusundan dimağımız kokulandı. Nihayet üç saatte Bakacak'a geldik.

*Burada da konaklayarak üç gün sohbet edip; keklik avı, balık avı, tereyağları, kuzu kebapları zevkini tattık. Ramazan gecesinde: Ay görünüyor mu, görünmüyor mu, diye buradan baktıklarından bu menzile "***Bakacak***" demişlerdir. Eğer yeni ay görülürse Bakacak'tan ateşler yakarak şehre işaret verirlermiş. Bu işaretle kaleden toplar atılıp, halk oruca başlarmış. Bakacak mevkii, fil hortumu gibi şehre doğru uzanmış bir yalçın kayadır ki insan aşağıya bakmaya cesaret edemez. Bu mahalleden Burusa'nın Filedar sahrasına ki; köy ve kasabalar, tarlalar, bağ ve bostanlar, Nilüfer nehri ile sulanan arazi mavi renkli yapraklar gibi görünür. Gökyüzüne başkaldırmış öyle yalçın kayalar vardır ki; kimi ejderha,*

kimi fil, kimi gemi, kimi de karakuş gibi acayip ve garip şekiller almışlardır.

Buradan yine atlara binip kıble yönüne yokuş yukarı sünbül tarlası içinden geçerek beşinci saatte Süleyman Han Pınarı adlı yerde durduk. Burası geniş bir öz içinde gönül açıcı bir akarsudur ki, cana can katar. Bir kayadan gayet soğuk bir su fışkırır ki, insan içinden bir taş çıkaramaz. Buz gibidir. Burada küçük büyük göller vardır ki birer ikişer okkalık alabalıklar yetişir. Su birikintilerinde, haliçlerde kışın su donar. Karcıbaşı İstanbul tarafından iki üç yüz neferiyle gelerek bu göllerden buz keser. Her parçası sanki billur ve neceftir. Elmas parçası gibi parıltısı insanın gözünü kamaştırır.

Temmuzda karcıbaşının izniyle Burusa halkı binlerce katır yükü buz parçalarını şehre indirerek susuzluklarını giderirler. Bundan başka günde, devlete ait binlerce katırla buz ve kar taşınarak Mudanya İskelesi'nden kar gemilerine yüklenip İstanbul'a, padişahın mutfağına; helva hanesine, has haremine; sadrazama, yedi vezire, şeyhülislâma ve kazaskere, hasılı padişah kanunu olan yerlere ulaştırılır. İşte Keşiş Dağı böyle bir kar hazinesi ve rahman buzudur.

Uludağ'da Süleyman Han Pınarı'ndan yukarısı çimenliktir. Fakat çiçekleri yoktur. Çıplak dağlardır. Oradan tam beş saatte Kule-i Cihan'a vardık. Burası Uludağ'ın zirvesidir ki, göklere baş kaldırmıştır. Aşağıda bulutların şehir üzerinden geçtiği görülür. O derece yüksektir. Tam iki günde bu kuleye çıkılır ama çok zordur. Yüksek dağ olduğundan kar ve ağaç durmaz. Öyle yüksek bir dağdır ki insan bir kaya arkasına gizlenmezse, rüzgâr insanı havaya atar. Çok sert rüzgârı vardır. Seyre değer güzel bir dağdır. Bu seyir ve safaları ettikten sonra, yokuş aşağı inerek on iki saatte Kadıyaylası'na varıp çadırlar kurarak bir gün zevk ve safalar ettik. Oradan aşağı karcılar yoluyla on saatte Burusa şehrine dâhil olduk."

Evliya, **Bursa'nın havasına ve suyuna da** bayılmıştı. Şöyle yazdırdı:

"*Su ve havasının güzelliğinden halkının yüzü kırmızıdır. Ama Uludağ kapattığından lodos'lu günlerde havası ağırdır. Fakat kadın ve erkek güzelleri gayet çoktur. Kadınlar güzellikte ve iyilikte ileri olup konuşmaları da boy bosları gibi vezinli ve kafiyelidir. Burada erkekler uzun ömürlü olurlar. Halkı nazik vücutlu, beyaz tenli, gönülleri sevgi doludur. Konuştukları zaman, sonunu düşünerek, uzağı görerek açık bir şekilde konuşurlar. İnci saçan sözleri insana tesir eder ve gönül rahatlığı verir. Çünkü her biri, bir velîden feyiz almıştır.*"

"***Burusa'nın övülen yiyecekleri**: Has ve beyaz somunu, Tophâne somunu lezzetindedir. Çakıl Ekmeği sadece Burusa'ya mahsustur. Başka yerde bulamazsınız. Beyaz katmer gül gibidir. Katmer pişgâhisi, gözlemesi, beyaz Tener Perdesi de bu şehire mahsustur. Etleri çok semiz olduğundan Derde Kebabı çok meşhurdur. Tahniye, beyaz ve kokulu helvası da öyle.*

***İçecekleri**: Pınarbaşının abıhayat suyu, on yedi adet akar pınarların hayat suları; çeşit çeşit hoşafları, renk renk şurubları; gösterişli ve mukemmel yemen kahveleri, ilik gibi süzme bozaları, Handan Şerbeti, Petreli-oğlu Şerbeti, karanfilli şerbeti ve Şencahoğlu Şerbeti...*"

"***Meyveleri**: Kırk çeşit armudu, şeri'yye sicillerinde kayıtlıdır. Çeşitli sulu üzümü; kaysısı, sulu kirazı; hele kestanesine hiçbir yerde rastlamak mümkün değildir. Her bir tanesi kırk dirhem gelir. Yedi çeşit dutunun şöhreti dünyayı tutmuştur. Filedar Sahrası'nı süsleyen dut bağları vardır. Burusa'nın en büyük mahsulü ipektir. Buranın ipeği; İran, Nahçivan ve Şirvan'da bile yetişmez.*"

"*Burusa'nın sanatları: Frenk memleketinin Cenova şehrinde işlenenden daha güzel çeşitli kadife işlenir. Burusa Alacası; nefti, mavi bezleri, peştemalları, kırk kalem, ipek keseleri, fitil ibrişimi, çatma nakışlı kadife yastığı ve başkaları...*"

Evliya her akşam Bursa'nın ileri gelenlerinin davetlerine yardımcılarıyla katılıyordu. Sohbetinde bulunmak, abartılarla anlattığı hatıralarını, seyahatleri dinlemek için her akşam, başına kalabalık dinleyiciler toplanırdı. Çok kitap yazmış medrese hocalarından Müderris Esiri Mehmet Bey'in konağında güzel bir yaz akşamı, yemeğin ardından kılınan namaz sonrası tesbihat yapıp, Evliyadan güzel bir aşrı şerif dinlediler. Sedirlerine oturduktan sonra, Devleti Osmani'yenin gücünden bahis açıldı. Evliya birikimiyle, konuları vukufiyetle anlatıyordu:

– Muhteremler, bilirsiniz biz sadece Osmanoğulları devleti değiliz. Şimdi her biri bizim bir sancağımız olan 200-250 yıl önce bize katılmış olan Karesi, Germiyan, Saruhan, Aydın, Hamidoğulları ve Karamanîlerin; hattâ Rum, Arnavut, Sırp ve Boşnaklar'ın güçlerini birleştirmeleriyle ortaya çıkan bir memleket ve tek bir devletiz." gelen soğuk gül şerbetlerini içip, soluklandıktan sonra tekrar muhabbete devam ettiler. Evliya, sultanı ve hanedanı saygılı ifadelerle övdükten sonra,

– Osmanlı Devleti Osmanlı hanedanının devleti değildir. Osmanlı hanedanı 40, en çok 50 kişilik bir ailedir. Amma Devleti Osmanî öyle bir güçle olabilecek bir şey midir. Böyle muazzam adlî, askerî, idarî bir nizam ve medeniyet, ancak birçok güçün birleşmesiyle olabilir. Sultan ve Saray ı Osmanî idareye elbette en layıktır. Çünkü sarayda yüzyılların tertip ve teamülleri ile büyük vezirler; kazaskerler, paşalar, âlim ve üdeba yetişmiştir. Her işin tarifi yapılmıştır; sahibi vardır. Şehzadeler de en güzel şekilde hükümdarlığa hazırlanarak gelmektedirler.

Tastikleyen sözler, ilave sohbetlerle oturanlar anlatılanları desteklediler. Yatsıya Ulu Cami'ye gitmek üzere hep birlikte el açıp, "Nimetlere şükür, Resule selam; sultana, hane sahibine hayır dualar" edip yüzlerine sürerek kalktılar.

Evliya, Bursa'daki türbelere, onların şehre verdiği uhrevi ve

ruhanî havaya hayran olmuştu. Geniş zaman ayırarak gelip, notlar aldı. Onları da uzunca yazdırdı.

Osman Gazi'nin oğulları, Alâeddin Bey, Babası ile beraberdir. Orhan'ın müstakil türbesi vardır. Bayezid-i Velî oğlu Şehzade Şehinşah, Şehinşah oğlu Şehzade Mehmed, babasıyla Burusa'da beraberdir. Bayezid-i Velî'nin oğlu Şehzade Mehmed'in oğulları Şehzade Musa, Emir, Orhan, Âlemşah, Âlemşah'ın oğlu Şehzade Osman."

"*Bayezid-i Velî oğlu Şehzade Ahmed Han, Sultan Ahmed'in, Alâeddin, Ali Han adlı iki şehzadeleri vebadan vefat etmiş, Orhan Gazi ile Osman Gazi arasında toprağa verilmiştir. Bayezid-i Velî oğlu Şehzade Korkut, biraderi Birinci Selim ile savaş yaparak yenilmiş Burusa'da Muradiye'de bir yüksek kubbe içinde toprağa verildi. İkinci Murad Han'ın oğlu Şehzade Hasan, Fatih Sultan Mehmed'in ana bir kardeşi idi. Şehzade Kasım, Ali Şah, Cihan Şah, Velî Han, Boğa Han bunların hepsi Murad Han'ın türbesinde gömülüdürler. Cem Şah, Çelebi Süleyman Bey, Şehzade Süleyman Çelebi, Çelebi Sultan Mustafa'nın mezarları da Burusa' dadır.*"

"*Şeyh Geyikli Baba Sultan: Yesevî tarikatından, Azerbaycan şehrindendir. Büyük dağlarda vahşi sığırlara binerek Orhan Gazi ile sefere gitmiştir. Burusa da iç kalede büyük bir ağaç dikmiştir. Göklere yükselmektedir. Tekkesi Orhan Gazi yapısıdır.* **Şeyh Hazret-i Abdal Musa***: Bu da Yesevi tarikati fakirlerindendir. Hacı Bektaş ile Anadolu'ya gelmiş ve çeşitli kerametleri görülmüştür. Geyikli Baba'ya, kor halindeki ateşi pamuk içine sarıp hediye göndermiştir. O da karşılık olarak süt göndermiştir, Burusa fethinde bulunmuştur. Mezarı mâmur bir tekkededir.* **Şeyh Hazret-i Abdal Murad***: Horosan erenlerinden olup Burusa fethine katılmıştır. Allah âşıklarından bir ermişdir. Mezarı Bursa'nın güney tarafinda şehre bakan bir ormanlık içindedir.*

Mehmed Fenâri oğlu, Hamza oğlu Şemseddin Mehmed*: Yıldırım Han zamanı bilginlerindendir. İlimlerde üstad imiş, yetmiş dalda kitap yazmıştır. Fakat sonraları gözleri kör olmuştur.*

Kör olmasının sebebi, bir gün Molla Fenâri, hocası Kara Alâeddin Hazretleri'nin mübarek mezarını açar. Mübarek vücudlarını tap taze görür. Mezar içinden bir sesle birlikte rüzgâr meydana gelir. Mezarın toprağını mollanın gözlerine doldurur. O anda gözleri kör olur. Meğer Molla (toprak âlimlerin etlerini yemez) sözünü inkâr edermiş. Senelerce kör kalmış. Bir gün İvaz Paşa, canı sıkılarak Mollaya: "Acaba o günü görür müyüm ki, şu kör Şemseddin Mehmed'in cenaze namazını kılam!" der. İvaz Paşa'nın bu sözünü Molla'ya yetiştirirler. Molla da der ki: "Allah kaadirdir ki bir anda İvaz Paşa'yı kör edip, bu hakirin gözlerini aça ve onun namazını bu âciz kıla." Allah'ın hikmeti kısa zamanda İvaz Paşa'nın gözleri kör olur. Kadir gecesi Mevlâna Şems kadire erişip gözleri Allah'ın izniyle açılır. İvaz Paşa'nın cenazesine imam olur. Bu keşfi ulema kerametidir. Bursa'da vefat edip, kendi medreselerinde toprağa verilmişlerdir."

Evliya, Bursa'nın çoğunu nakledemediğim en meşhur şehzade ve evliya türbelerini kayıtlarına geçirdi. Bu türbeler hâlâ aynı isimlerle bilinir ve ziyaret edilir. "Bursa'da yetmiş bin evliya medfundur." sözü meşhurdur. Bu konuda benim fikrimi sorarsanız, "Daha az olamaz." derim. Evliya, en çok Bursa'nın en meşhur evliyası olan Emir Sultan hakkında anlatılanlardan etkilendi. O ve diğer velîlerle ilgili ne duysa görse kâtibine yazdırdı. O notlardan numune aktarmak istiyorum.

"***Seyid Emir Sultan**: Hz. Hüseyin neslindendir. Buhara'da doğup, büyümüş, Mekke'ye, Medine'ye gelmiş, atası Hz. Peygamber Aleyhisselam'ı ziyaret ederken Medine şerifleri "Nedir bu sendeki Muhammed sülâlesi sikkesi?" diyerek sataşmışlar. Hz Emir: "Huzuruna varıp mahkeme olalım. Hangimiz Peygamber soyundan ise O hüküm buyursunlar." diye şerifleri Hz Peygamberin mübarek mezarına götürür. Parmaklığa yapışarak "Esselam aleyk ya ceddî" der. Ravza-i Mutahharadan "Ve alaykesselam ya veledî, Muhammed bin Ali ya veledî ruh ilevrum maal kandil." mübarek sözü işitilince şerifler emirin ayağına kapanarak özür dilerler.*

Birçoğu kendisiyle Anadolu'ya gelir. Yolda havada asılı bir kandilin karanlık gecelerde üzerlerine nur gibi ışıklar saçtığını görürler. Burusa'ya girdiklerinde kandil sönerek kaybolur. Emir fakirlerine "Ey kardeşler bizim ömrümüzün kandili bu şehirde sönecek, makamımız bu şehir olacak. Seçkin atamızın işareti bu yoldadır." der. O nur kandili Burusa'da üç gün üç gece görünür. Bursa halkı bunu görerek Emir'in ayağına yüz sürüp müridi olurlar.

Bayezid Han iffetli kızını Emir ile evlendirir. Birçok menkıbesi vardır. (Emir Sultan menkıbeleri kitabı) adlı büyük bir kitapta yazılıdır. Burusa şehrinin dışında, doğusunda yüksek, havadar bir yerde büyük bir kubbe içinde yatmaktadır. Yüksek kapısının kanatları baştanbaşa; gümüş pullar, gümüş halkalar, sanatlı kulplarla süslüdür. Kapısının eşiği dahi gümüş döşelidir. Bu kapıdan altı basamak taş merdiven ile mezara inilir. Duvarlarının içi ve dışı renkli çinilerle kaplıdır. Sekiz penceresi Tunçtan yapılmıştır. Yerler ibrişim halı döşelidir. Türbe içinde mücevher eşya ancak Hz. Peygamberin türbesinde bulunur. (Belki bu benzerlikten Bursa'ya, Anadolu'nun Medine'si diyorlar.)

Mübarek kabrin dört tarafında yüzlerce altın ve gümüş çıralar ve kandiller vardır ki her biri kırkar ellişer kıyye(1 kıyye: 1282 gr.) gelir. Mübarek sandukasının etrafında yakut müsta'sami Şeyh Bekrî, Abdullah Kırım, Halidi Demirci Kulu, Zehbi, İbni Şeyh Dede Muhammed, Karahisarî Hasan gibi meşhur hattatların yazdıkları ayetler vardır ki, her biri birer Efrasiyab hazinesine değer. Mübarek sandukası sırmalı ipekle örtülüdür. Yeşil Hüseynî sarığı ile öyle heybetli görünür ki, türbesine giren sonbahar yaprağı gibi tir tir titrer. Türbenin kıble tarafı şirin ve nurlu bir camidir. Avlunun dört tarafında fukara odaları ve imareti vardır. Bol bol yemek dağıtılır.

"**İlahi sırlar müftüsü, hudutsuz nurları gören, Ahmed Bislâmi oğlu Şeyh Abdurrahman**: *Tefsir, fıkıh ve hadis ilminde emsalsizdi. Şiirde de eşi bulunmaz bir şairdi. Bursa'da oturduklarına dair beyit söylemişler. Mezarı Bursa'da şehir içindedir.* **Şeyh Abdüllatif**: *Konya'ya gidip Sadreddin Konevî'yi ziyaret eder, sonra*

Konya'dan Bursa'ya gelerek Zeynîler Tekkesi'ni yaptırır. Mezarı da oradadır. Keşif ve keramet sahibi büyük bir zattır. Çelebi Mehmed Han zamanında bundan ulu sultan yoktur. **Zamanın sâhibi ve tek abidi Mevlâna Mehmed**: *İkinci Murad devri bilginlerinden olup, mezarı zeynîler'dedir.* **Yeğân oğlu Mevlâna Yusuf Bali**: *"Telvih" adlı kitaba değerli bir haşiye yazmıştır. Mezarı Bursa'dadır. Acaib ve garaib ilimlere vakıf geniş gönüllü bir bilgin idi.* **Kırımlı Abdullah oğlu Mevlâna Seyid Ahmed**: *İkinci Murad'a Merzifon'da hocalık yapmış. Mezarı Bursa'dadır."*

Evliya Çelebi'nin Bursa'dan ayrılış zamanı gelmişti. Bursa yazıları size yazdığımın üç dört katını bulmuş, yüz sayfadan fazla tutmuştu. Bir hafta dostlarının davetlerine katılarak vedalaştı. Kırk yâranının katıldığı bir uğurlamayla Bursa'dan ayrılarak dünya seyahatine devam etmek üzere Yenişehir istikametine doğru avanesiyle yola çıktı.

Emekli Payitaht…

Suriçi'ndeki Beysarayı'nda kalan yoktu. Bostancıbaşı ve ameleler bakımını yapıyorlardı. Gerek Suriçi, gerekse Yeşil ve Emir Sultan'a doğru, özellikle dağa sırtını veren çok güzel bahçeler içinde saray yavrusu evler yapılmıştı. Bu evlerin araları biriki dakikalık yürüyüş mesafesindeydi. Evlerin arasında dar taş yollar mevcuttu. Uludağ'dan gelen arkla her eve giren ve çıkan temiz serin akarsular vardı. Bursa her mevsim ifrat derecesinde kendi rengini ortaya koyuyordu. Purusa'dan Nodos adıyla devraldığı şiddetli rüzgârlar ayrı bir tat ve heyecan verirdi. Bursalılar Lodos'u, yağmurun müjdecisi sayarlardı.

Baharda ve yazda zümrüt yeşili içinde binlerce çiçeğin bin bir renkli bayrakları açılır. yerli yabancı sakinler, sonbaharda sarının onlarca tonunun yeşille dans etmesini izlerdi. Kışları ise Bursa beyaza boyanırdı. Dağların tepeleri buza dönerdi. Dağı; taşı, çatısı, yolu, sokakta yürüyen insanları, ağacı, dalı, yeri göğü

beyaz olurdu. Ocak ve şubat ayları hemen hemen hiç güneş görmeden geçerdi. Bahar gelince koyun, inek gibi hayvanlar yavrularıyla otlaklara gider; memeleri dolu dönerlerdi. Baharı cennet renkli, cıvıl cıvıl canlı; yaz'ı dalları cennet meyveleriyle dolu; güzü renkli tablolar gibi romantik; kışı da kış gibi yaşatıyordu. Hâsılı her mevsimin ifratı yaşanırdı. Bursa'da yaşamak bir lütuf olsa gerek.

Bursa; ovadan bakanlara, Uludağ'ın eteklerinde yemyeşil ovayla dağın birleştiği yerde; kubbelerle çınarların, minarelerle servilerin çok uyumlu görünümüyle şarkın sihirli, azametli Müslüman Türk şehri olarak görünüyordu. Şarkın bu büyük şehrine giren ve orada alış veriş yapan, konaklayan kişiler, bu rüya şehri yakından tanıyınca bir daha etkilenirlerdi. Bursa'ya gelenlerin dikkatini ilk çeken temiz havası olurdu. Nefes açan serin ve mis gibi havasını ciğerlerine doldururlardı.

Sabah ezanlarıyla su, horoz ve kuş sesleriyle uyanan şehirde hayat erken başlardı. Müezzinlerin ezanlarla yaptığı çağrıya hemen hemen her evden kapılar açılarak icabet edilir ve camiler dolardı. Gökyüzünün lambası güneşin Bursa'nın üstüne ve ovaya ağmasıyla, artık aydınlığın yeteceğinin habercisi olarak, gece bekçileri sokak şamdanlarını söndürürlerdi. Cemaatin camilerden dağılmasıyla hareketlilik başlardı. Geceleri uzun süren kış aylarında, esnaflar; sabah camiden sonra doğrudan çarşı reisinin mağazasına uğrar, selam verir, musafaha eder ve dua alırlardı. Bütün esnaf birbirlerine selam verip hayırlı işler dilekleriyle dükkânlarını açardı.

İstanbul'un başşehir olmasından sonra dünyanın gözü daha çok İstanbul'a kayınca Avrupa ve İran'dan gelen casuslar, İstanbul'dan başka, doğu ve orta Anadolu'ya, sonra mutlaka Bursa'ya gelir ve Ulu Cami'ye uğrarlardı. Büyüklüğünü; yazılarını, içeride ve dışarıda akan şadırvanlarını, cemaatini inceler; hem gizli bir hayranlık hem de (kendilerince) yıkılmaz bir karşı

medeniyet abidesi karşısında, ümitsizliğin kamçıladığı haset; kin ve düşmanlıkla raporlarını hazırlamak üzere çıkar giderlerdi.

Çeşmelerle Ruhunu Dinlendiren Adam, Karaçelebizade Abdülaziz Efendi

İşlerini büyütüp geliştiren, sonra da yetişen oğullarına ve hatta torunlarına devreden büyükler vardır ya; artık işlere bizzat koşturmaz, engin bir sükûnet ve huzurla konağında oturarak kendi işlerini yapar. Ama bir gözü ve kulağıyla da olan biteni takip eder; işte Bursa da önce Edirne'ye, sonra İstanbul'a devredilen "Payitaht ve dünyayı yöneten saray" yoğunluğundan sonra istirahata çekilmiş, hatıralarıyla kendi huzurlu dünyasında yaşıyordu. Bazen İstanbul'dan sürgünler gelirdi. Bursa onlarla hareketlenir, o günlerini onların hikâyeleri etrafında geçirirdi. Bu zevat görgü ve birikimleriyle şehrimize katkılarda bulunurlardı. Bunlardan biri eserleri günümüze kadar gelen Karaçelebizade Abdülaziz Efendi idi.

1652 yılında Bursa'ya taşındı. Setbaşı Köprüsü'nü geçince Namazgâha çıkan yolun sağındaki Gökdere'ye bakan bir konağa, yaşlı hanımı ve iki cariyesiyle yerleşti. 56 yaşında feleğin çemberinden geçmiş "Bir devletlü" idi. Hakkındaki bilgiler süratle yayıldı. İstanbul'da doğan, Rumeli Kazaskeri Hüsameddin Efendi'nin oğlu olan Karaçelebizade Abdülaziz Efendi, 36 yaşında İstanbul kadılığına tayin edilmiş. İstanbul'da yağa koyduğu ağır narh (vergi) sebebiyle yağ kıtlığı baş göstermiş. Büyük bir sıkıntı haline gelince, IV. Murad, müsebbib Karaçelebizade Abdülaziz Efendi'nin Büyükada'da boğdurulmasını emretmiş. Bayram Paşa'nın araya girmesiyle affedilmiş. Kıbrıs'a sürgüne gönderilmişse de bir buçuk yıl orada kalıp 1635'te İstanbul'a tekrar gelmiş.

Yeni Padişah Deli İbrahim'e karşı 1648'de başlayan isyanda ön sıralarda yer almış. Bu ölüm kalım anlarında Abdülaziz

Efendi, kendilerini engellemeye çalışan Valide Sultan'ı "Kaba ve ağır sözlerle" azarlayarak isyancıların gayelerine ulaşmasını sağlamış. Sonunda Deli İbrahim tahttan inmiş ve yerine yedi yaşındaki IV. Mehmed çıkmış. Dördüncü Mehmed'in sağ tarafındaki kişi Abdülaziz Efendi imiş. 1649'da Rumeli kazaskerliğine getirilmiş. Şeyhülislâm olmak için iktidar ve protokol mücadelesi içinde olmuş. 1651'de Şeyhülislâm olmuş. Fakat Kösem Sultan'ın katlinde saray tasfiyesi sırasında ölümle kalım arasında kalıp önce Sakarya'ya sonra da Bursa'ya sürgün edilmiş.

Bu ünlü kişi sanki yaşadığı maceralı, tehlikeli hayatın anılarını unutmak; hatta zihnini yıkayıp rahatlamak ister gibi Bursa'nın boşta akan sularını veya bozulmuş çeşmelerini bir bir ele alarak birçok çeşme yaptı. Şehrin kenar mahallerindeki çeşmeleri hayvanların da su içebilmesi için yalaklı yapıyordu. Şehiriçi çeşmeleri en iyi mermerlerden yaptırarak üzerlerine kalıcı süslemeler ve hatlar yazdırdı. Bursa'da yüzyıllarca akacak çeşmelerle hayırlar ve güzellikler bıraktı. 1658'de 60 yaşında öldü. Şu anda yok olan Deveciler Mezarlığı'na defnedildi. Ulu Cami'nin kuzeyindeki mermer çeşmede hâlâ adına kitabe vardır.

Abaza İsyanı Bursa'da…

Seydi Ahmet Paşa komutasındaki Osmanlı ordusu Erdel'de çetin bir savaş yapıyordu ve Bursa'ya her gün bir haber geliyordu. Padişah 4. Mehmed, veziriazamlığa Köprülü Mahmud paşayı tayin etmişti. 1658 yazında Abaza Hasan Paşa, Köprülü'nün sadrazam olmasına kızıp Anadoluda Celalî İsyanları'nın en büyüğünü başlattığı, eşkiyalık ve bagilik (devlete isyan) ettiği konuşulur oldu Bursa'da. Abaza, Köprülü Mahmud Paşa'nın uygulamalarından küsen paşaları da çevresinde topluyordu. Asıl ordu ve vezirlerin bir kısmı Erdel'de savaşta idi.

Abaza Hasan Paşa önceki hizmetleri göz önüne alınıp Padişah tarafından avf edildi. "Erdel Seferi'ne çerileriyle

beraber katılması" için name (mektub) gönderilmişse de Abaza, Köprülü'nün sadrazamlıktan azlini isteyip katılmadı. İsteği kabul olmayınca da, Celalî kalabalığı ile Bursa'yı işgal etti. Bursa kadısı Haşimzade Said, mukavemet etse de önleyemeyeceğini gördüğünden kan dökülmemesi için Paşa'yı hoş karşıladı.

O günlerde halk içinde çok endişe yaşandı. Dağ köylerinde akrabaları olanlar, oralara gitti. Kadınlar, göğüsleri süt dolu gelinler, gonca kızlar, bakıma muhtaç çocuk ve yaşlılar, değerli eşyalar Bursa'dan uzaklaştırdı. Esnaf mal alım-satımını durdurdu, mallarını emniyete almaya başladı. Abaza Hasan Paşa, padişah ile anlaşabileceği umuduyla yağma ve taşkınlık yapmadı. Subaşıyı hapsedip Bursa kadısı ile müftü Abdüllatif Efendi ve ayandan iki kişiyi padişaha elçi gönderdi. Bursa, tarihindeki sessiz bekleyişlerden birini daha yaşıyordu. Sokaklarda çok az insan dolaşıyor, akşam olunca da terk edilmiş şehir gibi hayat duruyor derin bir sessizlik başlıyordu. Herkes İstanbul'dan dönecek heyetten haber bekliyordu. Bir hafta geçtikten sonra bekleyiş huzursuzluğa döndü. Gökyüzü günlerce gri bulutlarla kaplı kaldı Bursa'da.

Onuncu gün; ikindi sonrası, kadı ve heyeti atları üstünde, etrafında başka atlılarla beraber göründüler. Yüzleri seçildiğinde sonuç da anlaşılmıştı. Çok üzgün yorgun ve endişeli görünüyorlardı. Doğruca Abaza'nın yerleştiği konağa gittiler. Paşa sofa da diğer paşa ve çeribaşlarıyla oturuyordu. Kadı Haşimzade Said Efendi ayakta durdu, yüzü yere bakarak,

– Padişah efendimiz bizi üç gün beklettikten sonra kabul ettiler. Dileklerimizi divan serkâtipi okuduktan sonra bizlere, "Hâşâ, asiler benim kullarım değil, şeytanın kullarıdır. Leh kralı kâfir iken bu gazâmıza (Erdel Seferi'ne) yardıma geldi. Bunlar mümin ve padişahı islâm kuluyuz derler. Ehli din, ehli islâma layık bu mudur. Küfranı nimet ederler. Bundan önce avf ve emanı müşir (af ve güvenliklerini müjdeleyen) hat gönderdim. Bu tarafa gelmekten korkarlarsa Bağdat muhafazasına varsınlar. Yahut cemiyetlerini dağıtıp herkes vazifesine gitsin, dedim. Veziriazam

azl edilecek vakit değildir. Padişah emrine itaat etmemek Müslümanlık mıdır? Bunları işlemezlerse ahdım olsun, bundan sonra katliam ile cümlesini kılıçtan geçirip, birini sağ komayacağım. Varın yıkılın gidin." dediler.

Abaza'nın zaten kara olan suratı, kara-mor haline geldi. Artık itaat etse de, isyana devam etse de padişah, padişah olduğu müddetçe sağ kalamayacağını, avanesiyle beraber katledileceğini biliyordu.

– Mademki sözümüz geçmedi, bundan sonra bizi de Acem Şah'ı gibi düşman bilsinler. Rumeli onların Anadolu bizim olsun, bildiklerinden geri durmasınlar, dedi.

Bundan sonra da Bursa'yı yağmalamaya, her türlü rezaleti yapmaya; karşı çıkan erkek, kadın, asker, molla kim olsa da öldürmeye başladılar. Bursa kan ağladı. O günleri hatırlamak, anlatmak istemiyorum. Ondan sonra Abaza ve avanesi yağmalaya yağmalaya Üsküdar'a kadar gittiler. Birçok insan öldürdüler. İznik'teki Konakçı Ali Paşa, halkı surların içine toplayıp demir kapıları kapatıp surların etrafındaki bentlere su salıp İznik ve havalisini koruyabilmişti.

Abaza'nın, Köprülü'nün Erdel Seferi'nden döndüğünü haber alınca, önce İnegöl'e sonra da daha doğuya kaçtığını, bir ara izini kaybettirdi ise de Köprülü'nün sıkı takibiyle 1659'da Halep'de yakalanıp hemen asıldığını duydum. Avcı Mehmed olarak anılan 4. Mehmed'in 1658'de çıkan ve 1659'da bastırılan Abaza isyan ve yağmalamasından sonra, felakete uğrayanları ziyaret etmek, yaraları sarmak ve yazı Bursa'da geçirmek üzere Bursa'ya geleceği haberi yayıldı.

Padişah Dördüncü Mehmed Bursa'da

İznik'teki Konakçı Ali Paşa'nın yaveri Kerim Bey, yeni Bursa kadısı Şamlı Numan Hoca'ya ve yeni Subaşı Süleyman Paşa'ya

Haziranın 28'inde padişahın Üsküdar'a geçtiğini söyledi. Padişahın yanında validesi Hatice Sultan varmış. İzmit'e oradan İznik ve Yenişehir'e oradan da Kestel'e geldiği duyuldu. Her gittiği yerde 3-5 gün kalarak şehrin ileri gelenleriyle görüşüp onları teselli ediyor yaraların sarılması için gerekenleri yapıyormuş. Dördüncü Mehmed, 17 Temmuz 1659 cuma günü Bursa'ya teşrif etti. Halk çok sevinç ve coşku gösterdi. Devleti Âliyeyi Osmanîye'nin varlığına şükrediyorlardı. Gelen büyük alay hiç duraklamadan doğruca hazırlanan Beysarayı'na indi.

Cuma namazı için, sultan ve geniş avanesi Ulu Cami'ye teşrif ettiler. Hünkâr kapısından girip, namazı hünkâr mahfilinde kıldılar. Ulu Cami'nin her tarafı; sağı-solu, kapalı çarşısı cemaatle ve has ordunun süslü; yaldızlı, Bursa'nın epeyden beri görmediği cihana değer leventleriyle; gözü pek, usta askerlerle, vezir ve saraylılarla doldu. Padişah Bursa'da iki ay kaldı. Bütün saraylılar da Beysarayı'nda kalıyordu. Divan Beysarayı'nda toplanıyordu. Hatta Padişah, Mehmet Paşa'nın oğlu, Fazıl Ahmet'i paşa ünvanı ve Diyarı Bekir'e valilik vazifesi vermek üzere Burusa'da huzuruna kabul etti.

Padişah Bursa'da iki ay kalarak, divanı burada topladı. Bursa tekrar payitaht olmuş gibi yüzler gülüyordu. Her gün şehrin meseleleriyle ilgili görüşmeler yapıyor ve hemen hemen her gün ikindi sonrası Çekirge'ye, Teferrüç'e ava çıkıyordu. 18 Eylül'de Edirne'ye gitmek üzere Beysarayı'ndan ve Bursa'dan büyük sevgi ve saygı gösterileriyle uğurlanarak Çanakkale'ye doğru yola çıktı.

Beysarayı'nın şimdiki yerini bildireceğimi söylemiştim. Saray uzun yıllar atıl kaldıktan hatta çökmeler olduktan sonra 1840 yılında Bursa valiliği, İstanbul sarayına yazarak "*Kadim sarayın kullanılabilir hale gelmesi için tamir tahsisatı çıkarılması ve hangi maksatla kullanılmasının uygun olacağı konusunda iradelerinin beyanını*" istedi. Bunun üzerine bir tahkikat heyeti geldi. Yazılan raporun sonucunda İstanbul'dan, "*Sarayın tamamen yıkılıp,*

yerinin askeriyeye tahsisini" emreden irade geldi. O yıl sarayın yeri askeriyeye verildi. O zamandan beri askeriyenin olan yere Orduevi yapıldı. Şimdi **Orduevinin olduğu yer tarihi "Beysarayı" nın yeridir**. Saat kulesinin batısındaki eski büyük taşlar saray bahçesinin duvar taşlarıdır.

Mahalle, Büyük Aile…

Mahalleler önceleri aidiyete göre oluşturdu. Mahalleli ihtiyaç olduğunda fakiri, dulu, yetimi gözetir; onların bakımını üstlenirdi. Yeni gelecekler bir kefalet ve tanıdıkla mahalleye alınırdı. Genel ahlaka uymayanları uyarmak ve hatta mahalleden atma hakkı vardı mahallelinin. Bu yüzden bir aile gibiydi mahalle. Mahalleli birbirinin tedavisine, doğumuna koşardı. Mahallenin güvenliğini, namusunu gençleri korurdu. Yangınlara gençlerin kurduğu Tulumbacılar müdahale ederdi. Bu da mahalleler arasında en iyi takıma sahip olma yarışına sebep olurdu. "Tophaneli, Hamzabeyli, Setbaşılı" gibi bir mahalleli olmak önemli bir kimlik idi. Mahallenin bir mektebi; Camiî, çeşmesi, hamamı, hatta mezarlığı olurdu. Bazı sokaklar çıkmaz sokaktı. Bu sokaklar 8-10 hanenin avlu kapıları açılır ve gene bir konağın avlu kapısı ile sonlanırlardı. Yabancı biri girse tanınır, ne aradığı sorulur, ilgilenilirdi.

Muallimler talebelerini ard arda ve yan yana yürüterek muallimhanelerine giderdi. Sokaklar çocuk cıvıltılarıyla dolar; ancak herkesin derse girmesiyle gene boşalırdı. Çobanlar koyun; keçi, susığırı, sığır gibi mallarıyla otlaklara ya da pazarlara doğru yol alırlardı. Kuşlukta demirciler, bakırcılar çarşısından; çekiç, körük, insan sesleri gelirdi. Nalbantlar çarşısından at, eşek sesleri, nallar hazırlanırken çekiç sesleri, insan sesleriyle karışırdı.

At pazarı, koyun pazarı, sığır pazarı; hatta köpek ve kuş pazarı isimleriyle muayyen yerlerde ve zamanlarda pazarlar kurulurdu. Atların en iyileri; damızlık boğalar, avlarda kullanılan

şahin, atmaca; meraklısına kartal, bülbül, papağan, saka ancak bu pazarlarda bulunurdu. Çevre illerden de bu pazarlara mal satmaya veya mal almaya gelenler hiç eksik olmazdı. Kuş ve köpek pazarları devam ediyor.

Bedesten esnafı ileride anlatacağım törenle çarşıyı açar, işinin başına geçerdi. Değerli kuyumcu ve ipekçi esnafının yerleri daha özeldi. Kırmızı gelinlik, top top elbiselik kumaş satanların yerleri de ayrıydı. Aktarların açtıkları dükkânlarından; tarçın, ıhlamur, kâfur, zencefil, nane, kişniş, kekik kokuları yayılırdı. Önünden geçenlerin yavaşlamalarından biraz daha uzun koklayıp, biraz daha çok yararlanmayı düşündüklerini anlardınız. Bunu kahve kavurup, dibeklerde dövüp paketleyen tahmis dükkânlarının önünde görürdünüz. Böylesine, çeşitli kokular katılarak pişirilen renkli şekerler hazırlanan şekerci dükkânlarının önünde de rastlardınız.

Osmanlı'da Ticaret Merkezleri Bedesten, Hanlar ve Kapalıçarşı

Ben şahidim altı yüzyıllık devleti idare edenler sadece kışla; kale, medrese, hamam ve camiler inşa etmediler, ticari hayatı geliştirmek ve yönlendirmek için kervansaraylar; hanlar, bedesten ve çarşılar da inşa ettiler. Geniş bir coğrafyada hüküm süren Osmanlı Devleti'nin Hüdâvendigâr'dan beri bir ticaret mantığı ve sistemi vardı. Tarih içinde ticaret merkezi ve borsa olarak bedesten ve han ortaya çıktı. Bu modeller sonra İstanbul'da ve memleket genelinde uygulandı.

Arapça ve Farsça'da kullanılan "bezzasistan, bezistan" (bez, kumaş alınıp satılan yer) kelimesinden dönüşüp türkçede Bedesten oldu. "Kale içi ticaret yeri" anlamındaki Kayseriyye'den farkı, bedestenin üstünün kapalı olması idi. Bedestende şehirlerarası ve milletlerarası ticaret yapılırdı. Şehrin en önemli yerlerindendi.

14. yüzyılda dünya ticareti Portekiz, Ceneviz ve Venediklilerin

elindeydi. Deniz yoluyla taşınan değerli ticari mallar, liman şehirlerinde toplanırdı. Ticaret, gemilerde ve limanlarda yapılıyordu. Osmanlı emirleri, ticaretin canlanması için tarihi ipek yolunu yaşatarak dünya ticaretini tekrar karaya döndürdüler. Ticaret yollarına kervansaraylar, hanlar; şehirlere bedestenler kuruldu. Geniş bir coğrafyada tek devlet hükümranlığının tüccarlara sağladığı güvenlik ve kolaylığı değerlendirerek, dünya ticaretini 17. yüzyıla kadar ellerinde tuttular.

Evliya Çelebi, Osmanlı şehirlerini, bedestenli ve bedestensiz olarak ikiye ayırarak sınıflardı. Günümüzde banka, finans kurumu, borsa gibi kurumlar, belli şartlarla ve izinle kurulduğu gibi Osmanlı'da da bedesten, padişah fermanı veya vezir hükmü ile kurulabiliyordu. Bir beldede bedesten kurulması, o beldeyi ticari merkez yapardı. Bedestenler, malların fiyatlarının ayarlandığı borsa; hatta gümrük görevi görürdü. Vergi tahsildarları burada dururdu. Bedestenin dış duvarlarında karşılıklı dükkânlar yapılırdı. **Arasta** denen bu dükkânlar, bedestenden çıkan caddeleri oluştururdu. Çarşı, tabii olarak bedestenin çevresinde teşekkül ederdi.

Bedestenler, çarşı ve **Kapalıçarşıların** nüvesini oluştururdu. Bazı bedestenler; kuyumculuk, ipekçilik, halıcılık, kumaşçılık, silah pazarı, baharat ve aktarların merkezi oluyordu. Çevrelerinde günlük ihtiyaçların karşılandığı gıda ve kitap çarşıları; meyve, sebze, tahıl, un, tuz ve kömür pazarları; hammadde ihtiyacını karşılayan demirci, arabacı, derici, boyacılar, yağhaneler; aşçılık, terzilik, çömlekçilik, kaşıkcılık, bıçakçılık, iğnecilik, yemcilik gibi yan iş kolları ortaya çıkıyordu. Bedesten etrafında konaklamak için hanlar, temizlik için hamamlar kuruluyordu.

Bedesten esnafı bir aile gibiydi. Kurallar çok iyi yerleşmişti. Selçukludan devreden, "Ahilik ve lonca" sistemi olarak tanımlanan teşkilatları vardı. Bedesten ve hanların kira gelirleri büyük bir oranda cami, medrese, imarethane gibi hayır işlerine giderdi.

Çırak, kalfa ve ustalık eğitimlerinden geçmeyen esnaflar bu teşkilata alınmazlardı. Gençler bire bir, usta çırak ilişkisi içinde ticari eğitimin yanı sıra iyi komşu, iyi insan olması için ahlakî eğitim alarak yetiştirilirlerdi. Eğitimin her aşamasının sonunda terfileri bir törenle olurdu. Bedesten sakinleri kendi kadrolarını yetiştirir ve korurlardı. Çarşılar manevî ihtiyaçları karşılayan kuruluşlarla bir arada idi. Mesela çarşının; şadırvan ve mescidi; çay kahve içmek, dinlenmek için bir avlusu, bir de berberi olurdu.

Bedesten esnafi "erken kuşluk" vaktinde bedestenin kapısına vurarak "buyrun duaya" diyerek tam ortada sıralanır ve adına "duacı" denen bekçibaşı ya da bölükbaşı tarafından; padişahın, askerin selametine, gelmiş geçmiş esnafın ruhlarına rahmet niyaz eder ve bir "salaten tuncina" duası okur, sonra esnafa hitaben "tavlacılık, hile yapılmayacak, mal kapatılmayacak, kefilsiz mal alınıp satılmayacak" diye tenbihte bulunurlardı.

Bedestenlerin korunmasına özel önem verilirdi. Bedestende en az 12 kişiden oluşan emniyet bölüğü ve bir de emanetçi bulunmaktaydı. Kayıp mallar, arayan olmadığı takdirde beytülmal'e aktarılırdı. Bedesten ve hanlar, Osmanlı'nın her şehrinde; Hindistan'dan, İran'dan, Avrupa'dan ve memleketin dört bir yanından gelen binlerce tüccarın alışveriş, buluşma ve konaklama yerleriydi.

Bedestenlerin Mimarisi

Bedesten, tamamen Osmanlı mimarî ürünüydü ve bir ticari yapı şekliydi. Ulu Cami, bedesten gibi yapılar kendi üsluplarında inşa edilerek şehrin Osmanlı'ya ait olduğu sembolize edilirdi. Bedesten, kare ya da dikdörtgen şeklinde; kalın taş duvarlı, kurşun kaplama kubbeli, en kullanışlı şekilde bölümlere ayrılmış bir yapı olarak inşa edilirdi. Genellikle bir-iki kapısı olurdu. Bedestenin içi 8 ila 20 arasında değişen bölümlere ayrılırdı. Işık, bedesten duvarlarının tepesinde yer alan minik pencerelerden girerdi.

Bedesten ve hanların girişleri, çoğu kez abidevi şekilde yüksek; görkemli taş işleme-süsleme sanatıyla yapılırdı. Kapılar, süslemeli bir şekilde, demir ya da abanoz ağacından yapılırdı. Yağmur ve kardan korunmak için kurşun kaplı kubbelerle süslü olarak inşa edilirdi. Hanlarda ana kapıdan girince üst katlara çıkmak için sağlı sollu 20–30 basamaklı merdivenler vardır. Üst katların önleri revak, arkaları mağazadır. Ön revakların üstü kubbe, mağazaların üstü tonozdur.

Alt kısımdaki mağazaların da önleri revaklıdır. Mağazaların altındaki mahzenlerde, dövme demir sandıklarda çok kıymetli meta'lar saklanırdı. Hanların yanında "develîk" de denen ahırlar vardı. Bursa Koza Han'da, doğu duvarıyla bağlantılı, "İç Koza Han" denilen yapı, o zamandan kalma bir develîk ya da ahırdır. Bedestenin üst katları insanların konakladığı yer olarak kullanılmıştır. Üst odalarda ocaklıklar bulunur. Kubbelerin yanından bacalar çıkar. Avlunun ortasında bir şadırvan ya da şadırvan ve üzerinde mescidi bulunur.

Bursa'nın Pazarları

Yüz yıllarca Frenk şapkalı adamların yüksek direkli geniş yelkenli gemileriyle Gemlik açıklarına Hint'den, Çin'den getirdikleri kâğıt; kumaş, tabaklanmış deri, iplik, yanar toz (barut) ve baharatların envai çeşidi Burusa hanlarına gelir, buradan da Edirne'ye, Prizren'e, Saraybosna'ya, Üsküp'e, Kütahya'ya, Karasi'ye gitmek üzere satılırdı. Arastalarda haftalık, aylık ya da senede birkaç defa panayır denilen geniş meydanlarda kurulan pazarlarda tam bir alış veriş ve eğlence bayramı yaşanırdı. Çevre köylerden gelenler ihtiyaçlarını aldıkları gibi, köylerinde anlatacak çok şeylere şahit olurlardı. Hatta çocukluklarında gördükleri pazar ya da panayırlar bile yıllarca muhabbet malzemesi olurdu.

Panayırlarda neler yoktu ki: Taraklı'dan gelen daha çok kemikten; boynuzdan, tahtadan, demirden yapılı taraklar, şimşir

ağacından ise pahalı olurdu. Çeşit çeşit, boy boy iğneler, çuvaldızlar. Göynüklü'nün su sızdırmayan bardakları, sapı hiç kırılmayan kaşıklar; demircilerin sattığı; kazma, kürek, tırpan, orak, nal, mıh, sacayağı ve maşalar. Kütahya'nın tın tın öten kızıl testiler; burunlu ibrikler, çömlekler, cam gibi pişmiş güveçler. Gül kokulu, çiçek kokulu, boy boy kalıp kalıp sabunlar.

Hele küpler; pekmez küpleri, turşu küpleri, şerbet küpleri. Tire'den gelen ip, urgan, sicim. Çarıklık deri; kayış, sahtiyan, gön, kösele, çizme, papuç, mesh. Bilecik'ten ipek bürümcük, Afyon'dan pamuklu, Ankara'dan soft. Yamçılar; abalar, kepenekler, kaputluk çuha, koltuk, özengi kayışı, kantarma, yular, belleme. Hele çeşitli zırhlar; kılıç işlemez, kargı delmez, yaman zırhlar, başlıklar pazarı doldururdu. Kuyumcu abdalının altın, gümüş takılarını anlatmaya söz yetmez.

Abdallar; küfüncü, sepetçi abdalı, elekçi abdalı ki; arabalar dolusu çömçe, fıçı, badya, külek, matara taşırlardı. Tahtacı abdalının beşikleri; sandıkları, hamur tahtaları, çamaşır tokaçları, tahta kürekleri, dirgenleri, boyundurukları; Konaklara, taşlıkların üstüne, tabana, tavana, çatıya döşemelik düz tahtalar; keresteler, kapılar, pencereler. Cambaz abdalı, üfürükçü, dermancı, otçu, bilici (falcı) abdalı ve de maskara yamak abdalı; ilahiler, Dede Korkut masalları okuyan aşıklar, gurbet abdalları. Bursa'nın pazar, panayır ve çarşılarında kaç asır bu manzaraları gördüm, onlarla beraber yaşadım.

Abdal Köprüsü

Tüccarlardan işi iyi giden çok zengin olabiliyordu. Onlardan biri de babadan tüccar olan Abdal Çelebi idi. Babasının ticaret işlerini devam ettirdi. Şeker Hoca Mescidi'nin yanına yaptırdığı geniş bir konakta oturan; ileri gelenlerin, gelen geçenin evine uğradığı, konduğu misafirperver bir insan olarak nam yaptı. Niyazi Mısrî'ye sahip çıkanlardandı. Mallarının Mudanya

üzerinden İstanbul'a naklinde yaşadığı zorluklar sebebiyle, Bursa'ya kervan yürüyüşü ile iki saatlik mesafedeki Nilüfer Çayı üstüne bir taş köprü yaptırmaya karar verdi.

Bursa kadısı Avni Mehmed Efendi'den icazet (uygunluk) belgesi alarak 1664 yılında başlayıp 1666 da bitirdikleri ve halkın yaptıranın adından dolayı, "Abdal Köprüsü" dediği köprüyü inşa ettirdi. Suyun gelişine göre ayaklara üçgen prizma, gidişine de destek payanda koydurdu. Orta kısım başlangıçlardan 75 santim yüksek korkuluklu; on bir gözlü, kesme taştan, sağlam, o zamanın Bursa'sına has çok güzel bir köprü oldu. 1978 yılına kadar arabalar kullandı. O yıldan sonra, yanına yapılan yeni köprüden işlemeye başladı araçlar. Hürriyet Mahallesi'ne giderken yol üstündedir.

Destan ve Hikâyeler

Kıraathaneler; bozacılar, çarşı, kışlalar, medreseler, konaklar ve çeşme başları anlatılan binlerce destan ve menkıbeye ev sahipliği yaptı. Saru Saltuk, Battal Gazi, Niğbolu konulu kahramanlık hikâyeleri dinledim asırlarca. Namaz sonrası bir han köşesinde ya da şadırvanların etrafında, sohbetlere yüzlerce hikâye konu oldu.

Malazgirt Meydan Muharebesi'ne çıkan Alparslan'ın kefen bezi olarak hazırladığı bezi başına sarık olarak takmasını örnek alan padişahlar; şehzadeler, vezir ve komutanların, başlarına sardıkları bezi, kefen olarak hazırladıklarını askeriyede ya da sarayda hizmet etmiş yaşlılardan dinledim. Şehzadeler, eğer padişah olursa, her şeyden bilgisi olması için; tarih, felsefe, matematik, mantık, mühendislik; kur'an, hadis, ilmi tedbir, edebiyat, musiki, şiir okuyarak çok donanımlı yetişirlerdi. İçlerinden sadece birinin padişah, diğerlerinin de şehid olacağı hesabıyla yarın ölecekmiş gibi kalben dünyaya bağlanmazlar ve ahirete hazır olurlardı. Herhalde bu yüzden halk, "Osmanlı

padişahlarının 70 evliya gücünde ve tasarrufunda olduklarına" inanırdı.

Kâh Süleyman Şah'ın hayal mahsülleri karışmış Rumeli fetihleri, O'na âşık olan tekfur kızları, insan gücüyle bağdaşmayan, zaman ölçülerine sığmayan mesafe alışları, hiç durmadan günlerce yapılan akınlar ve padişahlığa en layık olduğu halde atının tökezleyip düşmesiyle vefatını ve "Velî" denen Murad'ın Sultan olmasının Allah'ın takdiri oluşunu, bu takdire şükranından dolayı, "Ne olacağı belli değilken" sultan olmasını, Murad'ın tamamen Allah'ın hususi ikramı kabul ederek ömrünü Allah'a hizmete adadığını, kendisine "Allah'ın işçisi" anlamına gelen "Hüdâvendigâr" dedirtmesinin uzun hikâyesini binlerce defa dinledim.

Yakup Çelebi'yi gözyaşlarıyla dinledim. Kosova'da babası Hüdâvendigâr'ın şehadetinden habersiz, birlikleriyle kaçan küstah şövalyeleri kovalarken, toplanan divanın, "Kendisine Sancak beyliği verilmesi ve izinsiz oradan bir yere çıkmaması ya da şehadet şerbeti içmesi" kararı verdiğini; yola fedailer çıkarıldığı ve onların: "Babanız sizi yanına çağırıyor." davetine uyarak kollarının bağlanmasına hiç direnmediği; tebliğ edilen hükmü dinleyince kabullenemediğini, sonunda: "Takdir Allah'ın, biz kadere teslimiz; yeter ki devleti âli sağ olsun." deyip, "Eş ve evlatlarımı ağabeyimin merhametine emanet ederek" şehadet şerbetini içtiğini… bunun acısını sürekli içimde duydum. Yıldırım Bayezid'in, yiğit kardeşine, aklına her geldiğinde boğazı düğümlenerek ağladığı gibi ben de ağladım. Ve anladım ki, "O necip sülale" devletleri için her şeylerini ortaya koymuşlardı. Mal, servet zaten harcanıyordu. Yeri geldiği zaman hem kendi hem de sevdiklerinin canlarını feda ediyorlardı.

Şehzadelerin, hayatları boyunca padişah olma ile "devletin devam ve bekası için şehadet şerbetini içme" kararı arasında gidip gelen duygu ve düşünceleri; minare başına çıkmakla kuyu

dibine düşme hisleri arasında kalmaları ve o arada yaşanan korku, acı ve ümitleri bir-iki saate sığar mı?

Camiler ve Ezanlar Şehri

Bursa'da geçirdiğim her yıl bir-iki cami yapıldı diyebilirim. Ben camide kullanılmayı bekleyen bir taş olarak, yıllarca heyecanla beklediğim için iyi biliyorum. Binden çok camiye şahit oldum. Bunların çoğu bugün de devam ediyor; ancak yüzden fazla cami depremle, bir kısmı yangınlarla, yüz elli - iki yüz kadarı da satılarak ya da yıkılarak yok edildi. Neyse bizim işimiz yapılanı anlatmak, yıkılanın hesabını soracak var ve zaten herkes o hesaplaşmaya gitti ya da gidecek.

Beş vakit, yüzlerce camiden okunan ezanlar her mahallenin şehadeti olarak yükseliyordu. Ezan okununca esnaf, dükkânının önüne hasır bir tabure veya tezgâh koyar namaza giderdi. Ezanlar asırlarca vakitlerin tayin edicisi, habercisi oldular. Hiçbir; sabah, öğle, ikindi, akşam ve yatsı vakti, ezan okunmadan başlamadı Bursa'da. Bursa'nın "Bedenle ruhu, etle tırnağı" gibi ezanlar. Başka yerlerde de güzel okuyorlardır mutlaka; amma Bursa'da ezanların güzelliğini ve cemaatın nasıl ruhanî hazlarla dinlediğini, ne kadar çok sevdiğini size anlatamam. Hele iki minareden iki ayrı müezzinin ya da ayrı camilerden iki farklı sesin karşılıklı veya sırayla ezan okumalarını unutamam. Hafız Hüseyin ile Bekir'in mukabeleleri çok meşhurdu. Duyan herkes elindeki işi bırakır, bitinceye kadar bu ezan ziyafetini dinlerdi. Nedense zamanımızda yapmıyorlar. Hâlbuki ezanda düet enfes oluyor, keşke müftülükler gene yaptırtsa.

Evet, ezanlar teslimiyeti; Allah'a imanı, güveni, Allah'ın büyüklüğünü, köklü bir geleneği ve manevîyatı hatırlatıyordu. Dünya'da ezan okunan her yer bizim gibi gelir ona gönül verenlere. Arnavutluk'tan, Üsküp'ten Çin'e kadar; Kırım'dan Yemen'e, Nijerya'ya kadar ezanları yerinde duymuş olanların

Ulu Cami'de ezan dinlerken gözleri yaşarırdı. Ezan, akla Kâbe'yi getiriyor, orayla bağ kuruyor. Aynı zamanda, ilk duyduğum zamandan beri, ibadete davet ve bir nasihat etkisi yapıyor. Hiç bitmeyen bir davet olarak okunuyor. İnanan herkese bir nur, huzur ve bereket veriyor. Ezan, egemen ve hür bir devletimizin olduğunu ilan oluyor dosta düşmana. İslâma has bir şey olduğu için de ezan okunan memleketin bir İslâm diyarı olduğunu gösteriyor. İleride bahsedeceğim, bir zaman için sözleri değiştirilse bile halk bunu kabullenemedi ve tekrar aslına döndürdü ezanı.

Vaniköy'den Kestel'e…

1670'lı yıllarda İstanbul'dan, "Sultanın şeyhi" namlı Vanlı bir zat sürgün geldi. Zamanında sultana vaiz, Şehzade Mustafa'ya da hoca olmuş. Tam bir âlim ve hatipti. Peygamberimizin soyundan ve köklü bir sülaleden olan bu zat, ailesi ve talebeleriyle birlikte Kastel kalası altında geniş topraklar alarak yerleşti. **Kastel**, "**Kalecik**" mânâsında kullanılan Rumca bir sözdü. Gerçekten orda ufak bir kale vardı. Osmanlılar Bursa ve çevresini yurt tutmadan önce Bizans imparatoru bir uç karakol olarak bu kaleciği yaptırmış.

Vanlı Mehmed, kalenin altına yerleşerek köyün çekirdeğini oluşturdu. 1673'te, taştan, güzel bir cami; hamam, medrese ve imaret yaptırdı. Hem talebe okutuyor, hem halkı vaaz ile irşad ediyordu. Olgunluk çağında Kostanpol'e çağırıldı; hatta 1682'de yapılan Avusturya Seferi'ne "Ordu şeyhi" olarak katıldı. **İstanbul'da Boğazdaki Vaniköy**'ün ismi de bu kişiden gelmektedir. Fakat Vani Mehmed Efendi saray entrikalarında adı geçmesiyle, IV. Mehmed'i kızdırdı ve Kastel'de ikamete mecbur edildi. 1685'te de kendi kurduğu köye tekrar geldi. Vefat edince yaptırdığı caminin haziresine defnedildi. İşte o Kastel köyü özellikle Cumhuriyetten sonra çok gelişti. Adı zamanla **Kestel**'e

döndü. Son yıllarda o kaleciğin yeniden küçük tepeye yapıldığını duydum; meraklısı gidip görebilir.

Osmanlı'ya Model Şehir Bursa

İstanbul 1453'te Osmanlılara geçtiğinde dünyanın en önemli kentlerinden biri idi. İstanbul'a sahip olan dünyada söz sahibi demekti. Bu kanaat İsa Peygamber'den yüzlerce yıl önceye kadar dayanıyordu. İstanbul'un Türk karekteri alarak dünyanın merkezi olmaya devam etmesi gerekiyordu ve devam etti. Bütün Osmanlı memleketini ve İslâm âlemini sevindirecek, haklı iftihara sebep olacak, dünyanın en güzel sarayları; camileri, türbeleri, meydanları, hamamları, çeşmeleri, medreseleri, han ve bedestenleri İstanbul'da yapıldı.

İstanbul'a çok önem verip Anadolu'nun unutulduğu tezinin tartışıldığını işitiyorum. Bu tez noksan bir tezdir. Ben de fikrimi söylemek istiyorum. Evet, İstanbul'daki eserler bütün Osmanlı ve İslâm âleminin sahiplendiği ve övündüğü eserlerdir. Ama Anadolu da ihmal edilmemişti. Özellikle şehzadelerin "padişahlık stajı" olarak, valilik yaptıkları şehirler, küçük bir İstanbul gibiydi. Osmanlı'nın son yüz yıldaki fakirliği memleketin tamamında görüldü. Nasıl, bir insanın ihtiyarlayıp vefat edeceği zaman gösterdiği acziyet ve kötü durum bütün hayatı boyunca aynı şekilde olduğunu göstermiyorsa, Osmanlı'nın son dönemini ve Anadolu'nun son zamanki hali onun bütün zamanlarda kötü olduğunu göstermez.

Buhara'dan, Semerkant'tan çıkan Müslüman Türk mimarîsi olgunlaşarak Anadolu'ya gelmişti. Erzurum, Sivas, Kayseri, Konya ve Niğde'de Selçuklu mimarîsi şeklinde devam etmişti. Fakat Bursa'da; çeşme, cami, minare, türbe, han, hamam, çarşı ve evler bir daha gelişti, olgunlaştı. Karakteristik Osmanlı çizgilerini kazandı. İstanbul'un değerli evladı ve Bursa aşığı **Abdülbaki Gölpınarlı**, çok doğru söylemişti: "Bursa'yı görmeyen,

bilmeyen kimse, mimarî ve medeniyetimizin İstanbul'da şaheserlerle nasıl zirveye çıktığını anlayamaz."

İstanbul'da yapılan cami, türbe, ev ve çarşıların örneği Bursa'dan alındı. II. Murad'ın türbesinin kapısının üstüne yapılan saçak (aslı hâlâ korunmaktadır) yüzyıllarca Osmanlı sivil mimarîsinin karakteristik şekli olmuştur. Bursa'da olgunlaşan mimarimiz İstanbul'da en mükemmel eserlerini verdi. Sultan Ahmed Çeşmesi en güzel örneklerdendir. Bursa'da yapılmış denenmiş mimari yapıların kullanışlı olanları aynen veya daha da geliştirilerek daha büyük ve zengin şekilde İstanbul'da yapıldı. İstanbul dünya ölçülerinde eserlerle mamur edilirken örnek Bursa'dan alındı.

İstanbul'dan sonra zamanın en önemli şehirleri olan; Edirne, Manisa, Amasya ve Kütahya'ya şehzade veya padişahlar abide eser yaptırırken Bursa'daki asıllarından ilham alarak yapıyorlardı. Fakat asırlar sonra camiler, pencere sayısı, kubbe şekli, kapı büyüklükleri, minare uyumları çok olgunlaşan İstanbul camileri örnek alınarak yapılır oldu. Ama medreseler; imaret, şifahane, hamamlar Bursa'daki asıllarının benzeridir.

Bursa: İstanbul'u Hatta Osmanlı'yı Mayalayan Şehirdir

Bursa'dan alınan maya sadece Osmanlı mimarisi örnekleri değildi. Eğlence hususunda hâlâ hayatiyetini sürdüren **Karagöz-Hacivat** oyunları, **Kılıç kalkan** oyunu, bir ibadet neşvesiyle okunan **Mevlidi şerif** hep Bursa'da ortaya çıkan milli kültürümüz olarak asırlarca devam etti. Kültür ve edebiyatımızda hâkimiyeti asırlarca süren, eşsiz bir şiir ve san'at hazinesi olan **Divan Edebiyatı** da bildiğiniz gibi kaynağını Bursa sarayındaki sultan sohbetlerinden almıştır. **Boza** gibi bize has, Orta Asya'da hala aynı isimle anılan ve aynı şekilde yapılan bu mugaddi içecek, Bursa'da yaygınlaştıktan sonra İstanbul'un Vefa'sına hediye edilmiştir.

İlk İstanbul kadısı olan **Hızır Bey**, keza İstanbul'un ilk Subaşısı **Karşıduran Süleyman Bey**, Üftade Hazretleri'nin dergâhında pişerek İstanbul'u mayalamaya gönderilen **Aziz Mahmut Hüdayî** hazretleri gibi **Kadı Ebu Suut Efendi** de Bursa'dan gitmişti. Maya Bursa'dan alınıyordu. Sultaniye (Yeşil) medresesi, İstanbul'a açılan yeni medreseleri besliyordu. Bursa, İznik, Edirne medreselerinde temayüz eden hocalar birer birer İstanbul'a toplanıyordu.

Bazen de olgunlaşan meyveler ilk çıkış yeri olan bahçeye çekirdek olarak tekrar dönerdi. Babası ya da hocası Burusa'da yetişmiş, İstanbul'daki medreselere ya da saraya görevli gelmiş olan zatlar, yine tayinle İstanbul'dan Bursa'ya gelir buraya hizmet ederlerdi. Anlatmıştım, **Yavuz Sultan Selim**'in yâranı **Hasan Can**, oğlu Hoca Saadeddin'in Bursa Sultaniye Medresesi'ne tayin edilmesiyle buraya gelmiş ve burada vefat ederek Yeşil Türbe kapısının yan tarafına defnedilmişti. Hasan Can oğlu Hoca Saadeddin, daha sonra tekrar payitahta dönüp şeyhülislâmlığa kadar yükseldi ve vefat edinceye kadar da uzun zaman (Üç padişaha şeyhülislâmlık yaptı.) bu görevde kaldı.

Bursa'nın Üçüncü Saffet Dönemi

Bursa'ya 1646 yılında, manevî bir arayış içinde olduğu müşahede edilen bir hoca geldi. Ulu Cami medresesinde, bazen de Veled-i Enbiya Camiî imamı Sebbağ Ali Dede de kalarak Bursa'nın âlim ve şeyhleriyle görüştü. Akıllı, ilim sahibi biri görünüyordu ve güçlü liderlik hususiyetleri vardı. Bu kişi 1656'dan 1692'ye kadar (kesintilerle) Bursa'da yaşayan, bilenlerin değerini bildiği Niyazi-i Mısrî idi. Âlimler yüzyıllarca: "Yunus tarzında söylediği şiirleriyle, yetiştirdiği halifeleriyle etkisi asırlarca sürmüş, Halvetiye'ye bağlı yeni bir alt kolun kurucusu olmuş, tesirli bir mutasavvıf." olarak vasfetti onu. Kuruluş Dönemi'nin, Emir

Sultan zamanının saffetinden sonra yeni bir "Evliyalar" ve saffet dönemi başlıyordu.

Âlim, Derviş, Mürşid Niyazi-i Mısrî

Niyazi-i Mısrî, 1618'de Malatya'da doğmuş. Yirmi yaşında mantık ve kelam öğrenmek için Diyarbakır'a, Mardin'e, oradan da Mısır'a geçmiş. Mısır'da uzun yıllar tahsil yaptığı için kendisine "Mısrî yani Mısırlı" denmiştir. Şeyhlerin "kendini bir tarafa ver; ya ilme ya tasavvufa yönel, zahirî ilimlerle meşgul olurken batınî ilimler sana açılmaz." demeleri üzerine, bir çatışma yaşar. İlimden kopmak istemez ama tasavvufta da çok derinleşmek ister. Dualarıyla bir zaman niyazda bulunur. İstihareye yatar.

Rüyasında Abdülkadir-i Geylânî Hazretleri'nin, "aradığı şeyhi başka yerlerde araması gerektiğini" bildirmesi üzerine Mısır'dan ayrılır. Üç yıl Anadolu'da dolaşır. Tekkeleri ziyaret ede ede 1646 senesinde İstanbul'a gelir. Bir tekkede kırk gün riyazet ve çile görür; "erbain çıkarır." İşte aynı yıl, Bursa'ya gelerek âlim ve şeyhlerle görüşmeler yaptı. Bursa'da da Mısır'daki gibi bir rüya görerek, tekrar yollara düştü. Uşak'a ulaşınca Mehmet Efendi tekkesinde kalır. Mehmet Efendi, Niyazi-i Mısrî'ye kendisini, şeyhi, Elmalılı Ümmi Sinan Efendi'ye teslim edeceğini söyler. Elmalı'dan Uşak'a gelen Ümmi Sinan Efendi, karşılama sırasında, Mehmet Efendi'ye: "Senin hizmetinde Mısrî Mehmet Efendi diye bir derviş varmış." deyince, Mehmet Efendi: "Evet sultanım, size teslim edeceğiz." der. Mısrî, seneler sonra bile: "Ümmi Sinan'ın hizmetine girerek kalbimin şifasını buldum. Nefesiyle Abdülkadir-i Geylânî Hazretleri'nin işaret ettiği her şey hâsıl oldu. Allah'a hamdolsun" diye anlatırdı.

1647 senesinde, 30 yaşlarında, âlim elbisesini çıkarıp derviş libası giyerek, beraberce Ümmi Sinan Efendi'nin memleketi

Elmalı'ya gitmişler. Mısrî, isteğine ulaşmıştı; hem halvete girip çileden geçerek tasavvufta sülukunu tamamlıyor hem de ders veriyordu. 1656'da hilafet icazeti verilmiş. İcazetinden sonra Uşak'a gelerek tekrar halvete girip birkaç çile daha çıkarmış. Mısrî, kırk yaşına geldiği zaman kendisine bazı hallerin ve bilgilerin erdiğini görür. Zaten kırk yaş, o ana kadar nasıl yaşandıysa o hallerin sabitleneceği ve meyveye duracağı çağ değil midir?

Mısrî 1661'de Bursa'ya ikinci kez geldi. Bu gelişinde artık olgunlaşmış, meyveye durmuş, Mürşid-i Kâmil Niyazi- i Mısrî olmuştu. Tevazuu; ilmi, vakarı ve bildiklerini insanlarla paylaşmaya istekli oluşu, halkın kısa sürede etrafında toplanmasına sebeb oldu. Derin ve öz söylüyordu, aynı zaman da vezinli ve güzel konuşuyordu. Divanları yazılınca elden ele dolaşmaya, çoğaltılmaya başlandı. Ulu Cami'de vaazlar verdi.1669'da Ulu Cami'nin kıblesinde şimdiki postanenin yerinde Mısrî dergâhı denen tekkesini inşa ettirdi. Mısrî, Bursa ve çevresinde çok meşhur oldu. Bursa'da Hacı Mustafa Efendi'nin kızıyla evlendi ve Ali ile Fatma adında iki çocuğu oldu.

Uzun yıllar hem Ulu Cami'de hem tekkesinde; talebelerine, has cemaatına ve sohbetini dinlemeye gelenlere feyizli, hikmetli sözlerle şiir akıcılığında anlattı derslerini. Kalın kaşlı, iri burunlu, geniş omuzlu; hakikaten, cezbeli ve keskin bir adamdı. Anlattıklarını heyecanlı heyecanlı anlatırdı. Dinleyenler cazibesine kapılır ve yanından ayrılamazlardı. Emir Sultan Camiî'nde de vaaz verirdi. **Âşık Yunus**'un kabrini de o yolda gider gelirken keşfetti. Mısrî dergâhındaki sohbet akşamlarından birinde, otuz yıldır Niyazi-i Mısrî'yi takip eden ve yeğeniyle evlendirerek onunla akrabalık kuran, Bursa tüccarlarından Hacı Kemalettin, Mısrî'yi konuşturmak için:

– "Hocam seneler su gibi akıyor, yaşlandık; ahiret azığı toplamada yavaş kaldık." dedi.

Niyazii Mısrî, başını sallayıp, derince iç geçirip, mesnevîsinden mısralar okumaya başladı:

“Her gün bir tuğlası düşer
Binayı ömrüm viran can bîhaber.
Bir ticaret yapamadım; nakti ömür oldu heba.
Yola geldim; lakin cümle kervan göçmüş bîhaber.
Ağlayıp nalân edip yola düştüm; tenha, garip
Sine püryan, dide giryan, akıl hayran bîhaber.”

Mısrî, yıllar sonra padişah 4. Mehmet’in dikkatini çekti ve ondan bir mektup aldı. Padişahın davetiyle Edirne’ye gideceği, orada halkı vaazlarla irşad edeceğini duydum. Edirne’ye taşındı. Ancak, Hazreti İsa’nın nüzulü, Mehdi’nin ordusu gibi bahisleri çok konuşması ve bazı devlet adamlarını yolsuzluklarla anması sebebiyle Rodos’a sürülmüş. Dokuz ay sonra Bursa’ya döndü. Bursa’da bazen, cezbesinin galip gelmesiyle, söylediği sözler sebebiyle tekrar Limni Adası’na sürüldü. İki yıl sürgünden sonra 1692’de Bursa’ya tekrar geldi. Padişah II. Ahmet’in Avusturya seferi’ ne davet edildi. O da müritleriyle toplanarak tekrar Edirne’ye gitti; ancak bazı mahallî yöneticilerin, bu toplanma devletin aleyhine dönebilir, şüphesiyle tekrar 1693’de Limni’ye sürülmüş. 1694’de Limni’de öldüğünü ve oraya gömüldüğünü duydum. Ardında bir dergâh ve onlarca eser, binlerce seven bıraktı. Çok hareketli, renkli ve meyveli bir ömür geçirdiğine şahidim. Allah rahmet etsin.

İsmail Hakkı Bursevi…

1685 yılı Nisan ayının güzel bir öğle sonrasında, mütevazı bir kervanla, Bursa’ya bir aile geldi. Bu aile, kırk gün önce vefat eden Celvetiye Tarikatı Şeyhi Mustafa Fazlı Efendi’nin yerine Usturumca’dan gelen ve 33 yaşında olan İsmail Hakkı isimli bir şeyhin ailesi idi. Gökdere’ye bakan, bir hayli eskimiş olan,

tekkeye yerleştiler. Mustafa Fazlı Efendi yaşlı ve halim selim bir şeyhti. Bu yüzden olacak ki cemaati de yaşlılardandı; ya da onlar da yaşlanmıştı.

İsmail Hakkı, Bursa'ya geldiği ilk zamanlar biraz sıkıntı çekti; fakat bir iki yıl geçmeden tanınmaya ve sevilmeye başladı. Bursa'nın zengin eşrafından Hüseyin Zeki, çok gezen biriydi, ona sahip çıktı. Kısa zamanda ahbap ve yâren oldular. Hüseyin Zeki onu etrafına tanıtıyordu. Yeşil'in doğusundaki konağında, bir ikindi sohbetinin ardından İsmail Hakkı, "Misafirleri olduğunu" söyleyerek müsaade istedi. Cemaat İsmail Hakkı'yı uğurlayıp tekrar büyük sofaya (salona öyle deniliyordu) döndü. Hüseyin Zeki:

– İsmail Hakkı'yı üç dört sene önce alışveriş için gittiğim Usturumca'da duydum. Camide sohbetini dinleyip kendisiyle tanıştım. Bursa'ya gelince de Elhamdülillah yâran olduk. Tarihçeyi hayatını öğrendim. Babası Üsküdarlı Mustafa Efendiymiş. İstanbul'da büyük bir yangın olmuş. Hoş, İstanbul'da sık sık büyük bir yangın olur ya. Her şeyi yanan Mustafa Efendi 1652'de Bulgariya'daki Aydos şehrine medrese hocası olarak gitmiş. İsmail Hakkı 1653'te doğmuş. Kuran, hadis, kelâm, sarf nahiv ilimlerini babasından ve onun arkadaşlarından öğrenmiş. 11 yaşında geldiği Edirne'de yedi yıl ders almış.

19 yaşındayken Fatih Atpazarı'ndaki tekkeye yerleşerek Celvetiye Şeyhi Osman Fazlı'dan "Hâl dersi" görmüş, hüsnü hat meşk etmiş. Üç sene sonra Üsküp'teki tekkeye gönderilmiş. Orada Şeyh Mustafa Uşşakî'nin kızıyla evlenmiş, sonra Köprülü'de ve Usturumca'da hizmet etmiş. Biliyorsunuz, iki yıl önce de Burusa'mıza geldi. Tekkedeki karanlık hücrede kendini ibadet ve Allah'ı tefekkür'e verdi. Çok az, kuru bir ekmek yer; onun için sözü tesirlidir; bakışı insanı deler. İnsana Allah ve Muhammed Aleyhisselam sevgisini, ibadet lezzetini ve ahiret meylini verir.

Genç olmasına rağmen az konuşan, insanların yüzüne az

bakan bu adamda; Üftade'yi, Niyazi Mısrî'yi görüyordum. Mısrî kadar cezbeli değildi ama onun kadar derin görünüyordu. Kendisini yakinen tanıyan ve seven Müftü Muslihiddin Efendi, Ulu Cami'de vaaz vermesini istedi. Ve 23 yıl sürecek o muhteşem tefsir dersleri başlamış oldu; cami bu dersten bir saat önce cemaatle doluyordu. Vaazlarını daha sonra yazıya geçirdi ve "Ruhul beyan fî Tefsiril Kur'an" adlı muhteşem eser ortaya çıktı. Günümüzde aynı isimle yayınlandı.

Arada; bazen uzun, bazen kısa süreli olarak (İki kez hacca gitti. Üçer yıl; Tekirdağ, Şam, Üsküdar ikametleri ve Sultan Mustafa'yla Avusturya Seferi'ne katıldığı zamanlar) Bursa'dan uzak kaldı. Tefsiri tamamladığında Ulu Cami'de büyük bir hatim töreni yapıldı. O gün hiç görülmedik kadar cemaat toplandı. Kazan kazan etli pilavlar, zerdeler, buzlu ayran ve çam fıstıklı ya da bademli bal şerbetleri ikram edildi.

Bunun gibi öyle özel günler, öyle güzel anlar yaşadık ki onlardan bazılarını anlatmadan edemeyeceğim. Bir ramazan ayı idi. İkindi sonrası İsmail Hakkı, Ulu Cami'den çıkıp tekkesine geldi. İkindi sonrası sohbet ettiğini bilen cemaat, dersini dinlemek için etrafında diz çökerek oturdular. İsmail Hakkı; altmış yılın birikimini gözlerinin önünden geçirir gibi derin bir bakışla, ağaçları sarı ve kırmızıya boyanmış Uludağ eteklerini süzdü. Sonra; ramazan ayının çarşı pazara getirdiği neşve ve hareketlilik, orucun insanlara verdiği sükûnet ve huzurla, hatta biraz halsizlikle; fakat hepsinin tadını birden yaşatan hazlarla, dostu Ahmet Hamdi'ye baktı:

– Bu ramazan ayları nasıl bir tılsım ve efsundur ki her gelişinde gökten inen bir sekine gibi bizi sarıyor. Hayatımızı baştan aşağı değiştiriyor, yatıp kalkmamıza sohbetimizin içine karışıyor. İnsanları kabiliyetleri oranında ruhanîlere benzetiyor.

Bu veciz sözler, sohbeti dinleyen kalabalıkların yüzünde sanki bir ışık huzmesi halinde yansıyıp göründü. Âlim olduğu

kadar, tasavvufun en derin sırlarına da vâkıf olan ve halkın çok saydığı meşhur Molla Fethî, ateş gibi gözlerle ve tebessümlü bir çehreyle İsmail Hakkı'ya döndü:

– Evet, ramazan her sene göklerin bir sırrı ve büyüsü olarak gelip başımıza dökülüyor. Önceki gelişlerinden çok farklı bir buudda yaşatıyor kendini. Her defasında daha farklı, daha füsunlu geliyor ve kendisine âşık ediyor. Her seferinde; aylarla, günlerle oynayarak, mevsimden mevsime atlayarak, hep bir farklılık sergileyerek geliyor. Gönüllerimizde mevsimlerin farklı havası, rengi ve deseniyle tülleniyor.

İsmail Hakkı, genç velînin bu çok güzel yorumunu ilgi ve sevgiyle dinliyordu. Herkes hayran bakışlarla, sanki nefes dahi almıyorcasına, ses çıkarmadan izliyordu. Fethî Hoca, bir şiiri nesirleştirmiş gibi konuşmaya devam etti:

– Ramazan, bazen semavî sıcaklığını kar'ın, kışın bağrına boşaltır. Bazen yaz günlerinin kavurucu sıcaklarıyla birleşerek bize irademizin hakkını vermeyi hatırlatır; azmimizi biler, güçlendirir. Bazen bahar çiçeklerinin üzerine şebnemler gibi konar ve bize diriliş şiirlerini baharla beraber söyler; bazen de hazanın kasvetini neşveyle delerek, bizi dünyevîliğin darlıklarından uhrevîliğin ferah feza iklimlerine götürür.

Dinleyenlerden açıkgözlülüğü ve açıksözlülüğüyle tanınan Sungurzade Haşim:

– Hakikaten, kaç mevsime uğradı mübarek ramazan, her mevsimde de farklı gecelerde kalktık sahura. Kışta, bembeyaz gecelerde; yazda pırıltılı, cennet âsâ güzel semalı, gecelerde kalktık. Hay Allah senden razı olsun Molla Fethî, ne güzel bir şeyi fark ettirdiniz bize, dedi. Dinleyen otuz-otuzbeş adam başlarıyla ve Allah razı olsun sözleriyle tastik ettiler. İsmail Hakkı:

– Ramazanlarda, gökler sanki yere inmiş gibi oluyor. Açlıkla dizginlenen nefislerle insanlar incelip, arınıp melekler gibi masumlaşıyor. Müminlerin camilerdeki halleri derinleşir; gece

ibadetlerinde, sahur ve iftarlarda ruhanîlerle beraber oldukları hissini uyandırırlar. Her iftar ve sahur bir şölen oluyor. Teravih namazları bayram gibi oluyor. Gayrimüslim komşularımız dahi bu ayda bir başkalık olduğunu aşikâr görürler. Şaşkın, araştıran ve saygılı bakışlarla neler olduğunu anlamaya çalışırlar. Ramazan'ı ve bayramımızı imrenerek kutlarlar.

Molla Fethî, kaynayıp gelen ilhamlarını güleryüzle söylemeye devam etti:

– Hele ezanlar; temcidler (sahur), camilerin büyüleyen havası ve ışıklar; mukabelelerle okunan toplu hatimler; kadın, erkek, çocuk, genç, yaşlı herkesin katıldığı teravihler; topluca okunan salatü selamların hususi şivesi, ramazan'ı anlatılması imkansız; ancak inanıp yaşayanların duyup hissedebileceği bir ay hale getirir. Dinleyenler memnuniyetlerini, "Allah razı olsun, ağzına sağlık" gibi sözlerle dile getirdiler. Medrese hocası Kayserili Naci, İsmail Hakkı'ya:

– Efendim, daha önce bir insana âşık olmayanı tekkeye almıyormuşsunuz, bu doğru mu, diye sordu. İsmail Hakkı gülerek:

– Sevmeyi, aşkı bilmeyen, bizi anlayamaz. Ruhen dervişliğe, cezbeye uygun olanları alıyoruz. Önceden âşık olup olmama meselesi derviş namzedinin kabiliyetini veya gabavetini (gelişmemişliğini) gösterir.

Sohbet böyle "Şiir günleri" tadında akıp giderken İsmail Hakkı Bursevî, has müritlerinden Kayazade Emre'ye baktı. Bu durumda ne yapacağını bilen Emre, kadife gibi sesiyle nefis bir makamla Niyazi Mısrî'den okumaya başladı:

"Derya olunca nefes, parelenince kafes,
Taa kesilince bu ses, Çağırırım Ya Hakk,
Ya Mevcut, Ya Hayy, Ya Mabud
Ya Hakîm, Ya Maksud, Ya Rahim, Ya Vedud."

Cemaat, makama uyarak Esma'yı tekrar ettiler:

"Ya Hakk, Ya Mevcut, Ya Hayy, Ya Mabud
Ya Hakîm, Ya Maksud, Ya Rahim, Ya Vedud."

İsmail Hakkı, günümüze ulaşan 106 eser yazdı. Eserleri asırlar boyu medreselerde okutularak, elden ele geçerek günümüze kadar geldi. Bazı eserlerinde ancak has müridlerinin anlayacağı hususi semboller kullandı. Bu şekilde herkesin anlayamayacağı şiir ve nesirleri ortaya çıktı. 1725 yılında vefat etti. Çok kalabalık bir cemaatle kendi yaptırdığı caminin kıblesine hüzünle defnedildi. Allah rahmet eylesin. Kabri hâlâ önemli bir ziyaretgâhtır.

Size diyebilirim ki Bursa'ya gelişinden vefatına kadar Bursa'ya damgasını vurdu. Vefatına kadar diyorum ama vefatının üzerinden yüzyıllar geçtiği halde bile onu okuyorsunuz. Tekkesi, 1930-1950 yılları arasında kapatılıp bir partinin lokali olarak kullanılmıştı. Şimdiyse Kur'an kursudur. Camiî günümüzde de hizmete devam ediyor. Hayatta iken hep ona ait olaylar anlatılıp durdu. Nereye gittiği ne yaptığı konuşuldu. Vefatından sonra da yüzlerce âlim, şeyh ve vaiz gelip geçse de onun tesirleri ve tekkesi asırlarca canlılığını sürdürdü.

Ne Devirler Gelip Geçti; Nelere Şahit Oldum

Yıllar, devirler geçiyordu. Kız çocukları doğdular, yirmi yıl öncesinin bebekleri olan annelerinden; anne olmak için. Yiğit olmak, baba olmak için erkek çocuklar dünyaya geldiler, dünün çocukları olan babaları vasıtasıyla. Ne âşıklar yürüdü; ne aşklar yaşandı Bursa'nın sokaklarında. Her nesilde; yeni yetişen geniş omuzlu yiğitler, ince belli, gonca kızlar… Aşk; önce kaçamak bakışlarla birbirini belli eder, sonra gülüşmeler baygın bakışlar gelir peşinden. Sonra, özlem dolu süzgün bakışlara bıkarır yerini. Kızlar koç yiğitlerin, yiğitler de narin kızların ardından bakakalır.

Onlardan kimi, "Allah'ın emri, Peygamberin kavliyle" istendi; kırmızı gelinlik ve duvaklarla muradına erdi. Kimi de, kimbilir hangi sebeple, sevdiğine kavuşamayıp başka bir yuvanın kadını ya da erkeği oldular. Sokak çeşmeleri, çınar gölgeleri, konak pencereleri ve avlu duvarlarından; hayatın tadı tuzu, heyecanı ve devam sebebi oldu bu tatlı sevdalar; ben şahidim.

Düğünler sadece o hanelerin değil, bütün mahallenin düğünü olurdu. Daha istemeye giderken mahallin en muteber kişisiyle gidilirdi. Çeyiz hazırlama ve yaymaya, gelin hamamına, düğün yemeğine, gelin almaya, damat tıraşına; hâsılı gerdeğe teslime kadar bütün işler, mahalleli ile kız ve oğlanın arkadaşlarıyla beraber yapılırdı. Ne kadar güzel oluyordu. Zamanımızda bu adetleri devam ettiren köyler hâlâ vardır.

Gelinler kırmızı gelinlik giyerlerdi. **Lale** çiçeğine "**Gelincik**" denmesinin sebebi budur. Kırmızı; bekâreti, aşkı, sıcaklığı, bereketi temsil ederdi. Gelinlik ve duvağın içinde al al yanaklarıyla yüzü yere bakan o gonca kızlar var ya? Ben onları hep bir milletin devamı için gereken nesillerin "rahmı mader"i olarak tasavvur ederim. Evliliği iki kişi arasındaki bir sevgi ve beraberlikten çok, bir millete mal olan bir müessese olarak görürüm. Her gelin ve damad dünyadan nasibini alarak, kendi zamanlarının emanetçileri olarak gezindiler yeryüzünde. Sonra taze gelinler, "goca ana"ya; yiğitler, "aksakal goca"lara döndüler. Evlerin reisi olan beyler; babalarından, dedelerinden devraldıkları konakları; tarla, bağça, mağaza ve malları oğullarına; o oğullar da kendi oğullarına devrettiler.

Cemaate bakıyordum; ders okuyan, arka saflarda, birbirlerini iterek oynaşarak namaz kılan çocuklar seneler içinde yavaş yavaş ön saflara geliyorlardı. Ama cemaatin yaş sıralanışı hiç değişmiyordu. Her 40-50 senede bir; en arkadakiler önlere, öndekiler de kendinden öncekiler gibi kabristana, ebedî aleme, gidiyorlardı. Bugünkü misalle, yürüyen merdivenin üstündeki

insanlar gibi, ileri doğru akıyordu cemaat. Bulunduğum yerden, net olarak gördüğüm; dağlar, ova; camiler, cadde, sokak ve konaklar (gerçi çok yavaş da olsa onlar da değişiyor) hep ev sahipliği yapıyor, yerinde duruyorlar; ama nesiller devamlı değişiyor. Anlıyorum ki, sahip ve hakikî malik ancak Allah'tır. Bu, besbelli.

Ben; camim, cami cemaati, Bursa'yla öyle bir bütünleşmiştik ki Bursa'da hatta bütün Osmanlı memleketlerinde olan biten her şeyden haberdar oluyorduk. Zafer haberleriyle mesrur, kötü haberlerle mahzun oluyorduk. Osmanlı memleketiyle beraber gülüyor, beraber ağlıyorduk. Cemaat içinde; günün her saati, sakin serin pencerelerde oturup huzur içinde Kur'an okuyan ya da dua eden her yaştan insana her zaman rastlamak mümkündür. Onlar, asırlardır Kur'an ve dua sinen taş duvarların huzur üreten sessizliğini, sükûnetini dinlerler. Levhası yazılı, "Ela bi zikrillahi tatmainnül kulub. Dikkat edin kalpler ancak Allah'ın zikriyle tatmin olur." ayetini halleriyle yaşıyorlar.

Hele ramazanlar, hele ramazanlar… İki minare arası her sene değişik sözlerin yazıldığı bir mahya ile aydınlatılırdı. Ramazanı şerif'te; Ulu Cami'nin her bir köşesinde etrafına toplanan cemaate mukabeleli hatim okuyan hafızlarla, şahsi namaz kılan, Kur'an okuyan müminlerle gündüzlerim ihya olur ve şenlenirdi. Geceleri teravihlerde gürül gürül salâvatlarla coşardı cemaat. Son on günü itikâfa çekilen onlarca insan; hatim, zikir ve dualarla gece gündüz camide kalırlar, bayram namazından sonra itikâftan çıkarlardı.

Cemaatimden ilim sahibi, varlığı iyi anlamış; kalbi, irfan ve Allah sevgisiyle dolu; değil bir insanı bir karıncayı bile incitmeyen, insanlara karşı şefkat ve merhametle dolu; hatta hayvanat ve nebatata bile sevgi dolu binlerce güzel insana şahit oldum. Evet; hakiki müminler, peygamberimize tam uyabilen Müslümanlar, dünyanın en güzel insanlarıdır. Ben geçen asırlarda ve

bu zamanda onlardan bol bol görmenin zevkini yaşadım; çok şükür. Öyle güzel insanların namaz kılışlarına şahit oluyordum ki. Onlar, bazen, bir ayeti onlarca kez söyleyip o zevki ruhanîyle bir namazı yarım saatte kılıyorlar; onları çok seviyorum.

Muvakkithanede çalışan Bursalı Hafız İbrahim namında saatçilikte çok mahir; dindar, çalışkan bir cemaat vardı. Arkadaşlarına sık sık, "Ulu Cami'ye güzel bir saat yapmak istiyorum" deyip duruyordu. Sonra gerçekten dışı ahşap ceviz oymalı, içi pirinçten; üstünde "Hafız İbrahim el Bursevî. Sene 1241 (1825) yazılı, değerli bir hediye saat getirip Ulu Cami'ye vakıfetti. Arkadaşlarına: "İki senede bitirebildim. Ancak iki ayrı teşkilat hazırlayarak akrep ve yelkovanını ayrı ayrı tanzim ettim. Her ikisi ayrı çalışarak tam zamanı göstermektedir." diyerek üstüne ismini yazdığı saati tanıttı. Hâlâ çalışır vaziyette olan bu saat, kaybolmayan hazinelerden olarak caminin içindedir. Onunla aynı yaşlarda, üstünde "Mehmet İlahî" yazılı olan diğer bir saat daha vardır. O da depremde kırılmadan ayakta kalıp zamanımıza kadar ulaşmıştır.

Asırlarca; yazın kısa, kışın da uzun geceleri boyunca; şehrin doğusunda, Yıldırım'ın, Çelebi Mehmet'in, batısında; Hüdâvendigâr'ın, Sultan Murad'ın ve yanındaki şehzadelerin; evliya ve âlimlerin türbelerinde "Kandiller" yakıldı. Kandillerin titrek ışıkları Bursalıların gönlünü aydınlatır, içlerini ısıtırdı. Hatta Bursalılar o kandilleri ve türbeleri Bursa'nın nöbetçileri olarak görürlerdi.

Nesiller geldi geçti; yerine yenileri geldi; bir yüz-yüzelli yıl da böyle geçti. Üçüncü Selim, Üçüncü Murad, Üçüncü Mehmed, Birinci Ahmed, İbrahim, Dördüncü Murad, Dördüncü Mehmed, İkinci Ahmed dönemlerini Bursa sükûnetle geçirdi çoğu kez. Bursa eski sultanları, şehzadeleri, onların çocuk ve eşlerini bağrında saklayıp şeref konuğu olarak vakarla taşımakta. Her asırda abide eserler; yani yeni türbe, cami, han ve hamamlar eklenmeye devam etti ve ediyor, bu abide şehrimize.

On Sekizinci Yüz Yıla Geldiğimizde Bursa ve Devleti Âliye'miz

On sekizinci yüz yıla geldiğimizde Devleti Âliye'de, çok geniş bir coğrafyada; çeşitli ırk, din, dil ve mezhepten halklar barındırmanın hadsiz zorlukları yaşanıyordu. Sultan Mahmud'un yaptırdığı düzenlemeyle 1839 yılında Bursa, "Hüdâvendigâr Eyaleti"ne merkez oldu. (1867 de eyaletler kaldırılarak Vilayetler şeklinde yapılanmaya gidildi.) Şehrimize 1841 yılında vali olarak Salih Paşa geldi. Kendisiyle Arnavutluk Eyaleti'nde beraber çalışan Süreyya Bey, geldiği ilk günden itibaren yakın alâka kurdu. İki eski dost, şehrin diğer ileri gelenleriyle bir araya geldiklerinde memleketin içinde bulunduğu sıkıntıları ve gelişmeleri konuşurlardı. O gün de öyle yaptılar. Kahvelerinin yanında tüttürmek için tütünlerini sararken, başladılar dertleşmeye. Salih Paşa:

– Gücümüzün zirvede olduğu zamanlar söz konusu olmayan birçok konu Avrupa tarafından içimize sokuluyor. İçerideki azınlıklar devamlı kışkırtılarak ayrılıkçı isyanlar çıkartıyorlar. Allah aşkına; Bulgar'ı, Sırp'ı, Yunan'ı ne bilir devlet idaresini. 450-460 yıldır, "Devlet" deyince sadece ve sadece bizi bildi, bizi gördüler. Ordu kuramazlar; adliye, mülkiye ve maliyeyi idare edemezler. Hâl bu iken, bir hevesle kendilerine düşman mezhebden olan büyük devletlerin eline atlıyorlar. Neden düşünmüyorlar, kaç asırdır beraber ve savaşsız yaşıyoruz, dedi. Süreyya Bey, merkezi hükümetin acizleştiğinden dert yanarak:

– Yıllarca yeniçeriler sık sık ayaklanarak "Sadrazamı; hatta padişahı istemezük deyip" saray basıp kan dökebilmekteydiler. Tabii olarak bütün memleket geniş tabanlı bir istikrarsızlığa kayıyordu. Sultan İkinci Mahmud'un dirayetli yönetimi ve akıllı reformlarıyla, çıkış ve istikrar aramaya devam ediyoruz. Yeniçerilerin zararlı bir unsur haline gelmeleri sebebiyle yirmi-yirmibeş sene süren hazırlıklar ve yeni yapılanmalar sonunda, 15 Haziran

1826 da Yeniçerilere silah teslim etmeleri; yoksa "Bağî kabul edilecekleri" ilan edilip çaresine bakılmasaydı bu buhrandan çıkamazdık. Salih Paşa:

– Bazı yerlerde ciddi direniş ve sıkıntılar yaşansa da ocağın tamamen kapatılması çok hayırlı oldu. Halk bu olaya boşuna, "Vakayı Hayriye" demedi.

– 1839 da Sadrazam Mustafa Reşid Paşa, Gülhane parkında, "Tanzimat Fermanı'nı" (Düzenleme Buyruğu) okuyarak yeni bir dönemin başladığını ilan etti. Bunu nasıl görüyorsunuz?

– Başta eğitim, askeriye ve hürriyetler konusunda iyileştirici reformlarla devleti güçlendirme ve refahı yayma hedefleniyor. Sultan Mahmud'un vefatı durumumuzu kötüleştirmez; çünki Mecid'i de görüyoruz, O da reformları devam ettiriyor. İnşallah daha iyi olacak. Baksana ilk iyileştirmeyi Hilâlin önündeki bazısı altı bazısı sekiz köşeli olan yıldızı beş köşeli yaparak yaptı." deyince bu ince latifeye hep beraber tebessüm ettiler. (O zaman kullanılan bayrağımız 1842 yılına kadar kırmızı zemin üstünde beyaz hilal ve altı köşeli yıldız şeklinde idi. O tarihten sonra,bir kanunla, bugünkü şekli belirlendi.)

Hünkâr Köşkü Yapılıyor

Sultan Mecid'in, Bursa'yı ziyaret edeceğini bildiren saray tezkiresi ulakla gelince Vali Salih Paşa, şehir ayanını toplayarak Padişahın nerede konaklatılacağı konusunu tartışmaya açtı. Süreyya Bey ve daha önce İstanbul'da çalışmış bazı yüksek memurlar; Ihlamur, Beşiktaş ya da Sarıyer'de gördükleri "Av köşkleri" gibi bir köşk yapılmasını teklif ettiler. Görüşmeler sonunda, "En layıkının cedid bir köşk yapılarak padişahın orada ağırlanması" kararı verildi. Fakat padişahın gelmesine az bir zaman vardı. Gökdere'nin doğusunda Hasip Efendi'nin bahçesi alınarak, on dokuz gün gibi kısa birzamanda; iki katlı, süslü ve ihtişamlı bir köşk yapıldı. 29 Haziran 1844 de Padişah Bursa'ya geldi.

Gündüzleri şehrin ipek işleyen, meyve konserveleyen fabrikalarını geziyor, halkın ileri gelenlerini kabul ediyor ve dedelerinin türbelerini ziyarete gidiyor; geceleri de halkın "Hünkâr Köşkü" dediği konutunda kalıyordu. Burada beş gece kaldıktan sonra Mudanya yoluyla İstanbul'a gitti. Sultanın ziyareti Bursa'ya bir eser kazandırmış oldu.

Etrafta, birçok cephede birden savaş olduğu haberleri konuşuluyor, arasıra da askere yazılma toplantıları yapılıyordu. Tabii olarak şehit haberleri ve yaralı gazilerin gelmesi durumu eksik olmuyordu Bursa'da. Sultan Mecid'in;"Kuleli, Edirne, Bursa ve Manastır'a Askerî idadilerin açılması için iradeyi seniye"leri ile 1845 yılında Bursa'da da bir Askerî okul açma hazırlıkları başladı. Şimdi "Tarihî ve prestij Hükümet Konağı" olan yerde 1847 de okul açıldı. Bu okul Işıklar Askeri Lisesi'nin çekirdeğidir. Geçirdiği gelişimleri sırası gelince söyleyeceğim.

1855 Bursa Depremi ya da Kıyameti Suğra; Dibâce yıkıldı.

Yaşadığım, şahit olduğum binlerce günden bir güne daha başlıyorduk. Mart ayının biri ve günlerden Çarşamba idi. Yine horozların her haneden yükselen ötüşlerinin ardından sabah ezanlarının çağrısıyla insanlar sıcak yataklarından çıkıp camilere doldular. Namaz sonrası cemaat, yine ayaküstü sohbetler etti. Yaşlılar evlerine gittiler, Esnaf ve sanatkârlar mağazalarını açtılar. Sürüler, çobanları başlarında, itleri yanında, eşeklerin birbirlerine seslenişlerinin eşliğinde; keşiş dağının eteklerine doğru otlamaya, yola çıktılar. Müderrisler; mollalar, çocuklar, gençler derslerine gittiler. Atına, katırına binmiş bağbanlar ve bostancılar, yakın bahçelerine doğru yola koyuldular.

Güneş o hayran bırakan dakikliği ve düzeniyle, sükûnetle yükselip ovaya ağmaya devam ediyordu ki... Saat dokuzda, yıllarca "**Kıyamet-i Suğra**" olarak anılanacak olan ve gerçekte bir

dakika süren; lakin yaşayanlara çok çok uzun gelen zelzele başladı. Deprem önce güneyden kuzeye doğru birkaç saniye sürdü; sonra korkunç bir uğultu ile gök gürültüsü gibi aksederek, yaklaşık kırk saniye şiddetle devam etti ve muhtelif sarsıntılarla sona erdi, gürültülerle, âh u efganlarla şehirdeki halk paniğe kapılarak kaçıştı. Sonradan duyduğumuza göre İstanbul'da dahi hissedilmiş sarsıntılar.

Sarsıntılardan sonra; halk, korku ve dehşete kapılarak avlulara, bahçelere ve meydanlara toplandı. Büyük panik geçtikten sonra kadın ve çocuklar ağlıyor ve dua ediyorlardı. Erkekler, koşarak evlerine gittiler. Herkes dağılmıştı. Deprem sırasında depremin gürültüsünün yanında dağlardan kopan kayaların uğultusu, yıkılan evlerin, büyük ve meşhur binaların, camilerin, hamamların, hanların, depoların, minarelerin korkunç gürültüsü duyuldu.

Şehrin her yerinde ve bilhassa Altıparmak'ta, Hisar dibindeki Rumların, Balıkpazarı Mahallesi'nde epeyce ölüm oldu. Çünkü dağlık burundan muazzam bir kaya parçası, erkek işçilerle birlikte, otuzdan fazla kadın ve kızın da çalıştığı, ipek fabrikasının üzerine yuvarlandı. Kazanın patlamasıyla bina tutuştu. Enkaz altında sağ kalanların bağırış ve figanları yükseliyordu.

Bu korkunç felaketi yaşayanlar ve ölüleri görenler, hıçkırıklara boğularak ağlıyordu. Kurbanların yardımına yetişmeye çalışılıyor fakat muvaffak olunamıyordu. Dağdan daha büyük bir kaya parçası koptuğundan, her an aşağı düşme tehlikesi vardı. Kimse yaklaşmaya cesaret edemiyordu. Nihayet ateş binayı ve içindekileri yuttu ve çığlıklar sona erdi. Hisariçi genelinde büyük bir tahribat olmadı. Birçok insan köhne evlerin ve sair binaların kalıntılarının altından çıkarılıp kurtarıldılar. Daha sonra şehrin yaraları sarılmaya çalışıldı. Aileler uzun zaman çadırlarda kaldı. Halk arasında korku ve endişe henüz tamamen geçmemesine

rağmen, bir ay sonra herkes meskenlerine dönerek; ev, çarşı ve fabrikadaki şahsi işleriyle uğraşmaya başladı.

12 Nisan gecesi, birçok kimse çarşıdan ve işyerinden dönüp, yemekten sonra evlerinde istirahat ederken, ezani saatle saat birde, (Akşam ezanından bir saat sonra) tekrar şehirdeki bütün halk arasında, korku ve büyük endişeye yol açan deprem başladı. Depremin ilk darbesi hafifti, fakat bir dakika kadar geçtikten sonra, çok şiddetli olarak tekrarlandı ve on saniyeden fazla sürerek, yeraltından uğultular ve gürültüler geldi. Topların korkunç gürültülerle, toprağın altını sarstığı intibaını uyandırıyordu. İlk sarsıntılarda fena bir koku da her tarafa yayıldı sonra azalarak kayboldu.

Herkes evlerinden, hanlarından ve kapalı çarşılardan dışarı kaçışıp, meydanlara ve bilhassa bahçelere toplanmaya başladı. Bulutlardan hafif yağmur inmekte ve insan çığlıklarıyla ah u efgan göğe çıkmaktaydı. Erkek, kadın herkes, Allah'a yalvararak hıçkırıkla ağlamakta idi. Hele çocuklar… Onların hazin ahu zarları dehşetle birleşerek mahşer gününü andırıyordu.

Kışın sonu olmasına rağmen, birçok ailenin mangalı, tandırı ve sobası sarsıntılardan devrilerek muhtelif yerlerde yangınlar çıkardı. Bunların en büyüğü Kayağan Çarşısı'nda vuku buldu. Yangın birçok kola ayrılarak ve yer yer şiddetlenerek, ateşten sütunlar gibi göğe yükseliyordu, Bursa'lıları ikinci bir ümitsizliği sevk etti. Bazı taraflarda yer çatlayıp hendekler açılmıştı. Yıkıntılar sokakları doldurarak, geliş-gidişi aksattı. Setbaşı Köprüsü tamamen yıkıldı; Irgandı'nın dükkânları harap oldu.

Bu sebeple bilhassa Ermenilerin, Gökdere'nin bir tarafından diğer tarafına geçmesi imkânsız hale gelmişti. Büyük Çarşı yangını ise, derenin sol tarafında idi. Bir yönden sarsıntıların devam etmesi ve yeraltı uğultuları, diğer yönden de halkın çığlıkları ve ah u figanları, yangınların ve yıkılan binaların çatırtıları, ahaliyi çok korkuttu. Hiç kimse bulunduğu yerden uzaklaşmaya

cesaret edemiyordu. Bilhassa kadınlar ve çocuklar çığlık atarak, erkeklerin ve sevdiklerinin başka yerlere gitmelerine müsaade etmiyorlardı. Diğer taraftan yangın, Büyük Çarşı'nın bütün dükkânları ile birlikte bütün şehri tehdit ediyordu. Bu felaket, zanaatkârların ve dükkâncıların son nefesini de tüketiyordu. Bu meyanda, yıkılan Kayağan Camiî'nin Batı tarafında bulunan kahvehanede yandı.

Dükkân sahipleri ve zanaatkârların içi yanıyordu. Bu sebeple, birçok kimse geceyarısı; sanki akıllarını kaybetmişçesine sarsıntı ve yıkıntıları görmezden gelerek, çarşıya yangın taraflarına doğru gittiler ve canla başla ateşi söndürmeye çalıştılar. Diğer taraftan, yıkıntıların altında sağ kalanları kurtarmaya gayret sarfediyorlardı. Yıkıntı altındakiler, "Bizi kurtarın" diye haykıyordu. Bazı yerlerde, artık yanacak bir şey kalmadığı veya yüksek duvarlara, kârgir hamamlara ve yıkık hanlara rastlandığı için, yangın kendiliğinden sönüyordu.

Şafak söküp, güneş doğduktan sonra yolları ve herşeyi görmek mümkün oldu. O zaman, herkes yangın mahalline gitti. Yardımlar çoğalıp, ümitsiz gayretler sarfederek, on sekiz saat süren tahribattan sonra, birçok yere yayılan ve büyük zararlara sebebiyet veren yangını söndürmeği başardılar. Canlar-bitkin, güçlü-kuvvetli; kollar ise, tarifsiz yorgun ve takatsiz haldeydiler. Buna rağmen; kendi dertlerini bırakıp, cefaları hiçe sayarak, tekrar harabelerden yarı canlı kimseleri ve tanınmaz hale gelen, ezilmiş veya yarı yanmış cesedleri; şuuru yerinde olanları ve olmayanları meydana çıkardılar. Keza, çadırlar kurdular veya çadır bezlerini açık meydanlarda veyahut bahçelerde gererek, aileleri barındırdılar. Dört, altı veya sekiz aile birden dar bir yerde, bir tek çadır altında sığınmışlardı. Mahdut miktarda bazı kimseler, evlerinde oturmak cesareti gösterdi.

Deprem haftalarca devam etti ve sevdiklerini kaybedenlerin yürekler sızlatan âh u zârı sona ermedi. Bu defa hanlar,

minarelerin üst kısımları, camiler ve birçok hamam, sayısız ev ve dükkân, yananlar hariç, yıkılıp, harap oldular. Aylarca yanık kokusu kaybolmadı. Bazı yerlerde yeni çeşmeler peyda oldu; bazı yerlerde çeşmeler kurudu. Mart ayında vuku bulan birinci depremden sonra, kurumuş olan ve Kükürdlü denen kaplıcanın erkekler ve kadınların kullandığı iki hamamın suyu yeniden ve daha bol akmaya başladı. Kırlarda bile, korkunç görünümlü çatlaklıklar açılmıştı. Bazı cesim ve yaşlı ağaçlar devrilmişti. İkinci sarsıntıda tamamen yıkılan önemli binalar, Davullu Camiî, Hisardaki Manastır Camiî ve Kayağan Camiî oldu.

Valilik ekmek ve gıda ihtiyaçlarını derhal temin etti. İstanbul'da şimdi İstanbul Valiliği olan, Babıâli; yani başbakanlık binasında Bursa depreminin raporunu alan Sadrazam Keçecizade Fuad Paşa çok üzüldü. "**Eyvah, Osmanlının Dibâcesi yıkıldı.**" dedi. Vezirlerin yüzü kederden kapkara oldu. Sultan Mecid'in başkanlığında Divan toplandı. Hükümet kararı ile kazazedelere yardım yetiştirmek üzere harekete geçildi. Derhal çadırlar; para, ilâç ve sair ihtiyaç maddeleri gönderildi. Hiçbir ayırım veya ihmalcilik yapmadan, bütün milletlerin muhtaç ailelerine dağıtıldı. Bursalıları teselli etmeye gayret sarfedildi. Göç etmek isteyenleri, İstanbul'a ücretsiz nakletmek için, iki gemi tahsis edildi. Birçok kimseler de civar şehirlere, Bandırma, Kütahya gibi yerlere, hicret ettiler.

Bu felâket günlerinde, Bursa'da dolaşan asılsız şayialar, halk arasında yeni endişelere ve ümitsizliğe sebeb oluyordu. Gûya; yerin hareketlerini bilen âlimlerin kehanetlerine göre, Bursa şehri tamamen yerle bir olacaktı. Bir gün, mülkî idarenin münadileri halkı meydanlara; Büyük ve Küçük Teferrüc'e, Büyük Mezarlığa, Çamlıca'ya, Kurdoğlu Mezarlığı'na, Işıklar'a, Bademliye, Atıcılar'a, Acemler'e ve sair yerlere çıkmalarını bağırdı. Birçok kimse Yunus Peygamber gibi şehrin harap olmasını bekledi.

Fakat akşam, söylentilerin mesnedsiz olduğuna kanaat getirerek, karanlık bastıktan sonra, halkın bir kısmı evlerine, birçok kimse de çadır ve kulübelerine döndüler.

Bir ay sonra sarsıntılar tedricen azaldı. Bazı insanlar evlerine döndüler. Fakat çoğu, yaz mevsiminin sonuna kadar çadır ve ahşap barakalarda kaldı. Kış mevsiminde hiç kimse açık havada, ikamet etmedi. Evlerinin taşlık ve üstündeki ahşabın sağlamlığına inanan kimseler, evlerine yerleştiler.

Ulu Cami'nin Kubbeleri Çöktü

Ulu Cami'ye gelince, yirmi kubbeden on yedi tanesi tamamen ya da kısmen çöktü; şadırvanın üstündeki kubbe zaten açıktı. Mihrabın üstü yani benimde bulunduğum kubbe ve kuzey batı köşesindeki kubbe çökmedi. Bu iki kubbenin dört köşesine bakarsanız bugün bile diğer kubbelerin köşe bağlantılarından farklı olduğunu göreceksiniz. Batı minaresi kaidesine kadar, kuzey duvarı, taçkapı dâhil tamamen yıkıldı. Doğu minaremizin ayakta kaldığını gördük. Sarsıntılar başlar başlamaz, zilzal suresindeki, "İza zülziletil ardı zil zalehe (Yer o müthiş depremiyle sarsıldığı zaman) Bi enne rabbeke evhalehe (Çünkü Rabbin ona bunları vahyeder) hükmünce Yüce Rabb'imizin emri olduğunu bilip gene ona sığınarak altımızdaki, "ihlâslı ellerin nadide eseri mimber ve mihrabı" korumasını Cenab-ı Rabbül Alemin'den diledik. "Müminler müminler için bir duvarın taşları gibidirler. Birbirlerine kuvvet verirler." hadisindeki gibi diğer taşlarla birbirimize sıkı sarıldık. Çok uzun gibi gelen şiddetli sarsıntıların ardından benim bulunduğum kubbemin yıkılmadığını anlayınca şükürler ederek Allahı Zülcelâl'i tekbirlerle andık.

Evet, Allah, Ulu Camimiz'in tamamını yıkılmaktan koruyarak, hele mimber ve mihrabın üzerindeki, içinde benim de bulunduğum kubbeyi muhafaza ederek bütün Bursa'lılara ve

gelecek nesillere ikram ve ihsanda bulundu. Dünyada bir benzeri daha olmayan, bir söylentiye göre Kur'an ayetlerinin sayısına nazire olarak 6666 parçadan yapılan, yapımında çivi ve tutkal kullanılmayan, birbirlerine sert geçmelerle yani kündekâri ahşap işi olan mimberimiz ayakta idi. Altın varaklarla yaldızlanan mihrabımız yıkılmamıştı.

Anlamıştık ki, Osmanlı'nın dördüncü Beyi o şanlı, fakat talihsiz sultan Yıldırım Bayezid Han'ın samimi duygu ve düşüncelerle yaptırdığı Ulu Cami gelecek nesillere de kalacaktı. Onların da öğüncü, güçlerinin sembolü olacaktı. Yapılan bu ulu mabet ve abide Devleti Âliyeyi Osmanî ve yüce dinimizin büyüklüğünü daha yüzyıllarca gelen geçene söylemeye devam edecekti.

Depremden sonra hasar tespiti için çıkan ekiplerin ve dolaşanların içinde Vali Namık Paşa'yı gördüm. Yanında müftü, kolordu komutanı, belediye başkanı gibi ileri gelenler vardı. Vali bey, yorgun ve çok üzgün görünüyordu. Ulu Cami'nin yanına gelince gözleri doldu. Yıkılan, kuzey duvarına, çöken kubbelerin cami içindeki enkazına; açılan tavanıma, batı minaresinin yerde yatan yıkıntısına, bir yakınının tabutuna bakar gibi derin bir acıyla bakıyordu. Ata yadiğarı bu muhteşem abideyi tekrar ayağa nasıl kaldıracaklar ya da kaldırabilecekler mi endişesiyle hepsi, gerçekten çok üzülüyordu.

Askeri okul tamamen kullanılmaz hale geldi. Bir zaman yandaki binalarla idare edilse de yetersizliği sebebiyle 1889 yılında Işıklar Askeri Lisesi'nin olduğu yerdeki geniş araziye yeni ve daha büyük olarak inşa edildi. Bırakılan bina da tamamen yıkılıp 1925 yılında şimdiki "Valilik Binası" yapıldı. Hisaraltındaki eski evler tamamen yıkıldığı ve geniş bir yol ihtiyacı olduğu için orası temizlenerek geniş bir yol yapıldı. Yolun ismi, üst sokağındaki türbede yatan, **Altıparmak Mehmed Hoca Efendi**'den alındı. Camiî de aynı yerdedir.

Ulu Cami Yeniden İnşa Oluyorum

Aylarca bekledikten sonra İstanbul'dan mimarlar, usta ve kalfalar gelerek, caminin; duvar payanda ve yıkılmayan kubbelerini incelediler. İçerideki enkazın boşaltılmasına başlandı. Valimiz Namık Paşa, bizzat sırtında enkaz taşıyarak işçilerle birlikte çalıştı. Günler süren çalışmalar sonunda, caminin içinde biriken molozun bir kısmının çıkarılmayarak tabana yayılmasına, bu şekilde zeminine katkı yapılmasına karar verdiler. Kubbelerimden kalan düzgün taşları düzgünce yerleştirerek zemini tesviye ettiler. O zaman, zeminim 30-40 santim kadar yükseldi. Ancak içimdekini size açık söyleyeyim mi? Tabanımın yükselmesinden çok memnun olmadım. Kuzey girişim başta olmak üzere merdivenlerim arttı. İhtiyarların çıkması zorlaştı. Ayrıca önceki halimde içten kubbe ve kemerlerim, dıştan duvarlarım daha ihtişamlı görünüyordu. Neyse, demek öyle gerekmiş ki öyle yapmışlar.

Mimar ve ustalar da duvarları ve kubbeleri tek tek ele alarak sağlam yerine kadar inip, oradan yeniden ördüler. Her paye ve duvar yoğun emek sarfedilerek aylarca süren çalışmayla aynı önceki şekline getiriliyordu. Üç yıl sonra ise duvarlar ve yirmi kubbe tamamlanmıştı. Pencereler eskisinden de güzel, yeni camlarla yuvarlak alçılanarak yerlerine konuldu. Her gün bir eksik tamamlanıyordu. Havuz tekrar bağlandı ve fiskiyeler şakırdamaya başladı. Halı ve kilimlerle yerler kapatıldı. Artık tam ibadete açılmıştı. Yapılan kubbeler, duvar ve pencerelerden sonra cemaatin gözleri caminin içinde harap olan hatlara bakmaya, yok olan levhaları aramaya başladı. O yıllarda caminin baş imamı Hafız Nurettin Efendi idi. Büyük dedeleri Buhara'dan gelmiş olduğu için "Buharî" diye de anılan Nureddin Efendi, cuma hutbesini irad ettikten sonra İstanbul'dan dönen Müftü Abdürrahim Efendi'nin getirdiği müjdeli haberi minberde cemaatle paylaştı.

– "Burusamız'da vaki olan büyük zelzelenin tahribatı ile şehrin ve abide eserlerin tamiratı mevzuunda, Padişah efendimiz Abdülmecid, Burusa şehir eşrafını geçen cuma kabul ettiler. Bizi alakadar eden husus; tamir edilen kubbeler, pencereler ve duvarlardan sonra batı minaremizin de derhal dikilmesi ve Ulu Cami'mizin en önemli özelliklerinden olan hüsn-ü hat levhalarının yeniden ikame edilmesi üzerinde durulmuş olmasıdır.

Babı Ser askerinin (o zamanki genelkurmay başkanlığı, şimdiki İstanbul Üniversitesi'nin tarihi kapısı) emsalsiz celi ve sülüs yazılarını yazan ve hem dahi, Kudüs'teki Kubbe-i Hadra'nın kuşağındaki fetih suresini ve dahi Edirne Selimiye Camiî kubbe kuşağındaki hüsn-ü hatları yazan, hat sanatının yaşayan en büyük icracısı **Hattat Şefik Efendiyi** huzuruna çağırıp, "Elindeki en müsenna, mümtaz levhaları Burusa'mızdaki Ulu Camiî Şerife götürmeleri, Burusa'da iktifa edecek kadar ikamet edip duvarlardaki Esmayıhüsna'yı mücella hale getirmelerini" emir irade buyurmuşlar." Cemaatte sevinç ve merakla bir dalgalanma meydana geldi.

Hafiz Nureddin Efendi devam etti, "Hepimize müjde olsun ki bu üstad-ı azam şehrimize gelmek üzere hazırlanmakta ve elindeki en güzel levhaları getirmek için toplanmaktadır."

Ulu Cami Yeniden Levhalarla Şenleniyor

Camiye hat yazacağı konuşulan sanatkârlar Osmanlı memleketinde onlarca harika sanat eserlerine imza atarak ustalığını ispatlamış; medresenin, meşihetin, hat üstadlığını kabul ettiği kişilerden idi. Tabii ki kimsenin çırak ya da kalfalık döneminde Ulu Camiye hat yazmasına izin verilmezdi. Büyük üstadların çoğu İstanbul'da yaşıyordu. Ancak Padişah'ın ya da ileri gelenlerinin ricalarıyla, şereflerine uygun iltifatlarla, başka şehirlerde yazıyorlardı. Bu ustaların Ulu Cami'de hat yazacağı ya da hatları

tamire geleceği haberi Bursa'da yayıldı. Halk bu söylentileri coşkuyla karşıladı. Kimi de ihtimal vermedi. "O üstad çok yaşlı, gelip burada aylarca iskele üstlerinde çalışamaz" ya da "O üstadın öldüğünü duymuştum; herhalde onun üslubunu takip eden bir talebesi gelecektir." diyorlardı.

Gerçekten de, bir hafta sonra on beş kişilik kalfa, çırak ve yardımcılarıyla, Üstad **Hattat Şefik** Bursa'ya teşrif etti. Bursa'nın "Varlık kâtiban, hattat ve şâkirdan takımı" bu yaşayan efsaneyi görmek, sesini ya da mümkün olursa hüsnü hatta dair fikirlerini duymak için grup grup geliyorlardı. İstanbul'dan inşaat heyetleri de geliyordu. Gelenler,1856 yılında gayrimüslimlere daha çok hak tanıyan bir "**Islahat Fermanı**" yayımlandığını söylüyorlardı. Bunu eleştirenler de oluyordu. Ancak doğrusu o zaman Bursa sadece kendi derdine bakabiliyordu.

Bu aksakallı, gür kaşlı, konuştuğu zaman tane tane anlatan, bakarken eşyanın en ince teferruatını, etrafını hatta arkasını bile görüyor kanaati uyandıran üstad Şefik, ışıl ışıl yanan gözleriyle caminin her tarafını inceledi. Sonra beraber getirdiği paketlerin açılmasını söyledi. Her birinin yerlerini göstererek doğru asılmalarının talimatını verdi. 7-8 metre boyunda, 3 metre genişliğinde sade sarı yaldızlı boyayla boyanmış bir çerçevede etrafı su yolu motifi ile çevrilmiş siyah zemin üzerine nadide bulunur güzellikte hüsn-ü hat harikası bir levha açtılar. O güne kadar gördüğüm hat levhalarının en güzeli idi. Hatta dünyanın en güzel levhalarından biri zannettim. "Divan" yazı şeklinin çok tatlı istifli bir tatbiki idi. En baştaki harften en sondaki harfe kadar düzenli ve sıkı bir tarzda yazılmıştı. Harflerin hepsi aynı üsluptaydı ve gerçekten çok tatlı görünüyordu. Biran "Bu bir yazı değil de bir resim ya da bir nakış mı?" diye düşündüm. Çünkü yazının şekli de uzun bir gemi ya da bir kılınca benziyordu.

Altında ve üstünde bir takım çıkışlarla çok merak ve ilgi çekici bir levhaydı. Bunun bir kuru nakış değil, mânâlı bir yazı olduğunu düşünmek daha da bir merak ve hayranlık uyandırıyordu. Yazının altında 1275 (1856) ve sol ucunda "Ketebehu Şefik" diye hattatın çok güzel bir imzası vardı. "Yok yok bunu mutlaka erbabından dinlemem lazım, yoksa çatlamam işten bile değil."diye düşünürken, Allah'tan Hafız Nureddin Efendi, Hattat Şefik Bey'e:

"Ellerinize sağlık üstadım; padişahımız ve zatı âlilerinize medyunu şükranız. Bizlere bu eşi olmayan yazıyı lutfetmekle, gönlümüzü şenlendirdiniz. Acaba; harflerle, özellikle Elif ve Lameliflerle, düzenli dilimler şeklinde Ayn'lar, Ha'lar, Ye'ler, Vav ve Kaf'larla emsalsiz nakışlar gibi istiflediğiniz bu yazı ne mânâlar mazruftur? Lutfedip açar mısınız?" dedi.

Hattat Şefik Bey binlerce deneme sığdırdığı onlarca yıllık tecrübesiyle, yüzlerce saat el emeği ve göznuru verdiği levhasına bir ummana bakar gibi baktı. Başında geçirdiği sayısız gecelerin uykusuzluğunu, hiç hata yapmadan ve taşırmadan yazdığı yüzlerce harfin taşıdığı san'atı, mânâyı hangi sözlere anlatacağının acizliğini duyarak nereden başlayacağını, ne kadarını, nasıl ifade edeceğini düşünerek konuşmaya başladı:

"Kusursuz bir eser meydana getirmek nasıl bir iştir? Ben bir levhanın, minyatür ya da resmin kusursuz olması için ne kadar çok dikkat ediyorum; tasvir, terkip ve cehd ediyorum da sonunda bir eser vücuda geliyor.

Kâinatın ve tabiatın Sani-i Hakîm'i (ilim ve hikmet sahibi yaratıcısı, sanatkârı) ve musavviri (tasarımcısı) milyarlarca çeşit yaprak; çiçek, meyve, böcek ve kuşu; canlı, cansız mevcudatı bir "ol" emri ile nasıl yaratıyor?" Bunları bir fikredelim diye, bir kıyaslama yapalım diye, çeşitli kabiliyetlerle yarattığı sanatkâr kullarına; hüsn ü hatt, minyatür ve tezhib gibi eserler yaptırtıyor.

İnsanların bu eserlere bakıp "En büyük sanatkârı" anlamaları için bunları icra ettiriyor." derin bir nefes aldı:

"Bu levhamı üç yılda tamamladım. Etrafındaki çiçekli suyolunu tezhipci Arif Bey yaptı. Onun milim milim nakışladığı o resim üç yılın içinde değildir. Önce yazıp sonra suyolunu yaptırdım. Arif Bey çiçekli suyolunu altı ayda itmam etti."

Hattat Şefik Bey bir nefes daha alıp etrafındakileri süzdü:

"Mânâsına gelince, biliyorsunuz Hazreti İbrahim, Cenabı Hakk'ın "Halilim"; yani "Dostum" iltifatına mazhardı. Büyük melekler, naz makamıyla Allah-u Azimüşşan'a sormuşlar: "Yarabbi; biz meleklerin seni daim zikreder, rızandan milim çıkmayız; bizlere değil de niçin İbrahim kuluna "Halilim" buyurdunuz? "Cenabı Hak, hikmetiyle: "Varın gidin İbrahim'in yanında beni zikredin; kendiniz görün, bilin." buyururlar. Melaikelerden ikisi yeryüzüne Âdem kılığında iner ve İbrahim'i mallarının başında bulurlar. Hazreti İbrahim hiç tanımadığı haşmetli iki yabancıyı yanında görünce; hatta onların melek olduklarını ve melekût âleminden geldiklerini de hissederek, Allah'ı çok kapsamlı ve mânâlı bir şekilde anarak, tevekkül ile Allah'a sığınmış. "Tahassamtu bi zilmeleki vel melekût va'tesemtu bi zil izzet-i vel azamti vel Kibriya i vel ceberut ve tevekkeltü alal heyyillazi la yenemu vela yemüt." demiş.

Bunun karşılığında da âdem kılığındaki melekler: "Subbuhün kuddüsün ve rabbüna ve rabbül melaiketi verruh. Allahü rabbi la şerikeleh" diye muazzam bir tesbihat ile Allah'ı Tealayı övüp andıklarında, İbrahim, onların çok hayırlı kişiler; hatta melekler olduğunu iyice anlamış. "Bu tesbihatı hiç duymamıştım, Rabbimi bu kadar güzel anan sizlere mallarımın yarısını bağışlıyorum; tekrar edip bana öğretirseniz tamamını bağışlayacağım" demiş. Melekler insanoğlundan böyle bir âdemin çıktığına hayret edip: "Allah'ı anmaya meleklerden daha iştiyaklı." diyerek, Allah'ın İbrahim'e neden "Halilim"

dediğini anlamış ve tekrar göğe yükselmişler. Yazının yukarıya doğru incelerek sonlanması bu sebeptendir. Levhadaki yazının üstündeki işaretler, gök ehlinin bu konuşmaları dinlemelerini ima ediyor."

Şefik Bey'in bu açıklamalarıyla, dinleyenler daha bir hayranlıkla hem Şefik Bey'e hem levhaya bir daha baktılar. Bu levha bence Ulu Camideki hat levhalarının en güzelidir. Yıllardır halkın en çok dikkatini çeken ve üzerinde konuşulan levhaların başında geldi.

Şefik Bey'in getirdiği levhalardan bir diğerini doğu duvarının hünkâr mahfiline yakın tarafına, iki pencerenin üstüne, astılar. 3.5 metreye 7.60 metre ebadında, o duvara büyük bir zenginlik kazandıran dev bir levha idi. Çerçevesi yaldız ve siyah bir boya ile boyanmış, içinde güzel bir suyolu resmedilmişti. Ortada levhanın tamamını dolduran nefis bir sülüs yazıyla ve harekeli olarak "Allahu velîyyut tevfik" yazılıydı. Yazının altında 1275 (1856) ve ketebehu Şefik imzası yazılı idi. Bu levha da Şefik Bey'in Ulu Cami'ye büyük bir hediyesi oldu.

Şefik Bey'in bir levhası da 160 santimlik; siyah boyalı, araları zarif yaldızlı, içinde çiçeklerle süslü nesih harekeli bir yazı ile üstte girift, "Kalallahu teala fi kitabihil kerim" altta da "Velev la iz dehalte kulta hasbık Allah ma şa'a lâ kuvvete illa billâh" yazılı levhaydı. Sonunda yine girift "Sadakallah ül azim" ve "Ketebehu Şefik" imzası vardı. Onu da kuzey duvarına astılar.

Caminin müezzinlerinden Sadullah Hoca, Şefik Bey ile gece gündüz ilgileniyordu. Üftade Hazretleri'nin türbesini ziyaretten dönerken yolda bir zaman Camiî Kebir'de yani Ulu Cami'de müezzinlik yapan Üftade Hazretleri'nin "Ya camiel kebir veya mecmaal kibar, Tuba limen yezurüke filleyli vennehar." (Ey büyük cami veya büyüklerin toplandığı yer, seni gece ve gündüz ziyaret edenlere müjdeler olsun) mânâsındaki

beytini okudu. Hattat Şefik Bey; yıllardır ruhunda duyduğu bu mânâyı, hem de Üftade Hazretleri'nden, duyunca çok heyecanlanarak:

– "Bu beyti Cami-i kebire giren herkese duyurmak için yazacağım inşallah" dedi. Sadullah Hoca buna çok sevindi ve:

– "Efendim, size caminin içinde küçük bir atölye hazırlayalım, zaten tashih ve tec'il (cilalama) işleri için böyle bir yer gerekiyordu" dedi.

Hüsnü Hatlar Yeniden Yazılıyor

Böylece hünkâr mahfilinin altında Şefik Bey'e bir atölye hazırladılar. Batı kapısından girişte ilk karşılaşılan ayağın üzerinde asılı duran 45'e 175 cm'lik levhada Üftade Hazretleri'nin mezkûr beyiti yazıldı. Bursalı müzehhip Ali Rıza Bey'in hazırladığı yaldızlı çiçeklerle süslü bir suyolunun ortasında nefis bir nesih ile altında, " Ketebehu Şefik 1277 (1858)" imzası ve tarihi yazılıdır.

Şefik Bey Bursa'da bir yıl kaldı. Bu bir yılda Ulu Cami duvarlarındaki; silinen, karışan "Esma-i Hüsna"ları yeniledi. Kalfa ve çırakları merdiven ve tezgâhlardan hiç inmediler diyebilirim. Şefik Bey her gün camiye gelir, 2-3 vakit camiden çıkmaz bütün yazılarla tek tek ilgilenirdi. 65x70'lik ebatlarda, siyah zemine sarı boya ile yazılı "Allah celle celaluhu" ve bir de "Muhammed aleyhisselam" yazılı iki sülüs hat levhasını daha hediye etti bu mekâna. Altlarında yine "Ketebehu Şefik" yazılıdır.

Şefik Bey yeni ve ebad olarak "büyük" hatlar yazmak istiyordu. Hatta yerlerine bile karar vermişti. Fakat İstanbul'da biriken işlerin, dönmesini zaruri kıldığını söylüyordu sık sık. Şefik Bey bir yılın sonunda İstanbul'a döndü. Ulu Cami'deki duvarların, Esma-i Hüsna'nın tamirini, tecdidlerini usta kalfalarına bırakmıştı.

Ulu Cami tekrar Bursa'lıların ve uzaklardan gelenlerin birinci ziyaretgâhı olmuştu. O ramazan ayı da hıncahınç cemaatla dolarak, özellikle de gündüz hatimleri ve vaazlarla, eski günlerinin ihtişamını yakalamıştı. Hocalar, her ramazan olduğu gibi, vazife taksimi yaptılar. Vaazlarda: "Cemaat; teravihi namaz sureleriyle, Kur'an'ın son on kısa suresiyle, kıldıracağız. Bilmeyen takip ederek ezberlesin. Her vakit, kırk hatim mukabelesi yapacak bir cemaat bulabilirsiniz; hatimlere devam edin. Hatimle teravih; İsmail Hakkı, Kayhan ve Emir Sultan Camileri'nde kılınacak." diyerek, her sene söylemeyi adet haline getirdikleri uyarıları tekrarladılar.

Meşhur âlim Mirzazade, derslerinde benim duygularımı dile getiriyor gibi:

– Ramazan ayında yeryüzü, büyük bir mescid halini alır. Her bir köşesinde bir cemaat namaz kılar; Kur'an mukabeleleri okur. Ulu Cami'nin içi de yeryüzü gibidir. Nasıl yeryüzünde her bir islâm ülkesinde müslümanlar Kur'an okur, Ulu Cami'nin her bir köşesinde de bir hafız bir cemaata Kur'an okur. Dünyanın dönmesi sebebiyle yeryüzünde her bir memlekete namaz vakitleri sırayla girer. Böylece; ezansız, namazsız bir vakit kalmamış olur. Öyle de, Ulu Cami'de de, ara vakitlerde bile namaz kılan eksik olmaz, dedi.

Bir sene sonra Şefik Bey Bursa'mıza; dolayısıyla Ulu Cami'ye tekrar geldi. Ve hemen bıraktığı yerden işe başladı. Şefik Bey, zamanın en büyük hat üstadı olduğunu göstermek ister gibi, gayretle yeni yazılar yazıyordu. Yalnız benim değil, cemaatin ve hat sanatkârlarının da dikkat ve hayretini çeken birçok yazı tarzı kullanıyordu. Divan tarzı harikulade nefis levhasından başka, sülüs ve nesih yazıları tarzını uygulamıştı. Şimdi de, kuzey duvarın payesine, ta'lik tarzda (Havada asılı duran demekti. Günümüzün soyut resmi gibi ilginç bir tarzdı.) bir yazı çalışmasına başlamıştı. Yukarıdan aşağıya, hiç anlam veremediğim kara benekler, çizgiler çiziyordu. Önce tasvirlerini, sonra isli, kara

mürekkeple asıllarını yazdığı bu yazısını bitirinceye kadar ne ben ne de cemaat bir şey anlamadık.

Hâlâ ilk günkü gibi, ziyaretçilerin hayranlığını kazanan bu hattın bir müsenna; yani karşılıklı ayna görüntüsü, simetrisi olduğu anlaşıldı. "**Nurun ala nur**" karşısına da aynı yazı tersine yazılmış. "Âla" kelimesinin uzantıları ile karşılıklı nefis bir motif elde edilmiş. Hattat Şefik Bey, bu müsenna yazının üstüne ayetin devamını tek olarak "Yehdi Allahu li nurıhi men yeşaa", altına da yine talik; fakat daha küçük harflerle "sadakallahülazim" yazmış. En alta, daha da küçük bir halde "al fakir Şefik" yazmış; fakat tarihini yazmaya gerek görmemiş. Bu tarihin, kaldığı yıl olan, 1860 olduğunu ben söyleyeyim.

Baş imam Hafız Nureddin Efendi, sık sık Şefik Bey'in yanında kalırdı. Hem teşekkürlerini bildirir hem de tarihi, tasavvufi, sohbetler yaparlardı. Kendisinden Bursalı hattatlar için izin istedi.

– "Üstadım, izin verirseniz Bursalı hattat Hasan Hüsnü Bey ve şakirtleri sizin tasvir çalışmalarınızı takip etmek istiyorlar." Şefik Bey gayet samimi olarak:

– Tabi ki ben de bundan iftihar ederim.

– Haddimizi aşmak olmazsa, nazarî ders irad buyurmanızı da arzu ederler.

– Memnuniyetle. nazarî (teorik) dersten maada (başka) ta'lim (uygulamada) müşkilatı olanlara da yardımcı olurum.

– Efendim, Bursa'nın hattatları bu habere çok çok sevinecekler.

Gerçekten de ertesi gün Hasan Hüsnü Bey, Mustafa Şerif Bey ve Muhammed Bey; kalfa, çırak ve şakirtleriyle geldiler. Selamlaşıp kendilerini tanıttıktan sonra Hasan Hüsnü Bey:

– Lütfunuz bizi fazlasıyla memnun etti üstadım. Rahatsız etmeden ve mani olmadan, şakirtlerimizle birlikte sizi takip edeceğiz. Şefik Bey:

– Sadece takip yetmez, eli kalem tutanlara talim de ettiririm. Suallerinize cevap vermeye çalışırım.

Şefik Bey, Hafız Nureddin Efendi'ye, Ulu Cami'deki emsalsiz yazılara refik olacak yazılar düşündüğünü söylüyordu. Özellikle de doğu duvarındaki, hünkâr mahfiline yakın asılan, büyük levhaya karşılık olarak o büyüklükte bir yazı lazım geldiğini söyledi. Hafız Nureddin ile beraber yürürken pencerelerin üzerini eliyle göstererek:

– Bu doğu duvarındaki 8-9 metre genişliğindeki boşluğa (daha doğrusu ortaya çıkan boşluğa) büyük bir yazı planlıyorum. Saha geniş olduğu için harekeli ve oldukça büyük harflerle yazılmalı" diye tarif ediyordu.

– Yazacağınız yazı belli mi efendim?

– "Ve inneke ala Huligin azim" ya da "Re'sul hikmeti mehafetullah" veya "Esselamü aleyke ya resul Allah" sözlerinden birini düşünüyorum.

– Üçünün de harf ve istifi nefis durur efendim.

– Hasan Hüsnü Bey'in fikrini de soralım; çünkü onun kalfalarının yamaklığı gerekecek.

Yere serilen kâğıtlardaki nefis sülüs yazılı kâğıt ile duvarın ebadları nispetlenerek misli alındı. Duvara yazılacak harflerin boyutları hesaplanıyordu. İlk harf ile son harfin yerleri, alt çizgi ile üst çizgi 240 cm'ye 760 cm olarak belirlendi. Bu şekilde doğu duvarının güneyindeki levha ebadında bir hat yazılarak mükabil denge sağlanmış olacaktı. Kâğıttaki istife riayet edilerek, günlerce sürecek olan yazma işi başladı. İstifi ve vezni bozmamak, taşkın ve sapma yapmamak için olanca dikkatleriyle, gözleri ve parmakları arasında ayrı bir sinir sistemi geliştirmişler gibi hassas yazdılar. Sık sık 20 metre geriye gidip uzun uzun gözleyip yazıyorlardı.

Bütün harfler, harekeler yazıldıktan sonra yan kâğıtları ve

tezgâhları söktüler. Hikmetin (ilimlerin) başı, Allah korkusu (saygısı)'dur anlamında "Re'sul hikmeti mehafetullah" hüsn ü hatt'tı çıktı ortaya. Yazının altında dağınık vaziyette 1279 (1860-61) tarihi ve Ketebehu Şefik imzası vardı. Bu yazının altında da muhtemelen Şefik Bey'in talimiyle genç kalfalara yazdırdığı hattı gördüm. 110 cm'ye 200 cm ebadındaki bu hat: "El cemaatü rahmetün vel firkatü azab" (cemaat rahmettir ve ayrılık azaptır.) sözünden mürekkepti. İmza ve tarih yazılmamıştı. Herhalde genç hattatlar isim yazmaya hicap etti ya da çok hattat uğraştığı için hiç birinin ismi yazılmadı.

Şefik Bey'in dikkati sık sık Katipzade Hasan bin Mustafa'nın 1192 de (1778) yazdığı tuğra şeklindeki yazıya takılıyordu. Batı duvarının güney köşesindeki iki büyük pencerenin üstünde yer alan, 6.5 metre genişlik ve yükseklikte olan bu yazı "Şefaatim ümmetimden büyük günah işleyenler içindir" mânâsındaki "Şefaati li ehli kebairi min ümmeti" hadisi idi. Çok hayretengiz, harika bir girift hat ile yazılmıştı. Şefik Bey; yüzünü bu yazıya dönmüş, sırtını yazının karşısındaki payeye yaslamış otururken, Nureddin Hafız ile Bülbül Hafız namlı sermüezzin (başmüezzin) Abdullah efendi ve hattat Muhammed çıkageldiler. Hafız Nureddin'in selamıyla daldığı yazıdan çıkan Şefik Bey, arkadaşlarına yere oturmalarını işaret etti. Yazıyı göstererek:

– Çok güzel yazılmış bir yazı. Yüz sene önce tuğra türü hüsn ü hatt çok makbul idi. Sonra, sadece padişah tuğralarına has kılındı. Layıkı da odur. Ulu Cami'ye o zamandan hatıra kaldığı iyi olmuş, çok ihtişam veriyor, dedi. Sonra aynı duvarın kuzey köşesini göstererek:

– Şu "Vavvat" yazısı çok hasar görmüş. Hattat onu, bu tuğra yazısına denge olsun diye 6 metre genişliğe 5 metre yükseklikte yazmış. Ortadan kaldırmak uygun olmaz. Tamir etmemiz gerek. Padişahın irade ve emri de bu yönde.

Hattat Muhammed'e tebessüm ederek devam etti:

– Kolları sıvayalım, kalfaları tezgâhlara çıkaralım, derim ustam.

Hattat Muhammed bunu iltifat kabul etti. Mahcubiyetten yüzü kızarmış bir şekilde:

– Emriniz olur üstadım, dedi.

İki üç ay, karşılıklı olarak birbirine giren iki vav harfi ile oluşmuş dört vavdan ibaret "Vavvat" ile sağındaki kırmızı daire içine yeşil kufî yazıyla "Allah'ın selamı üzerine olsun, Nebi dedi ki" mânâsında "Kal en nebi aleyhisselam", sol taraftaki yazının şekli ve rengiyle uyumlu bir şekilde "Allah'ın Rasulü doğrudur, doğru söyledi" mânâsında "sadaka Rasulullah" yazdılar. Saatlerce, atölyede ya da tezgâhın altında, yere serili müsveddeler üstünde çalışarak düzeltmeler yaptılar. Bu düzeltmeleri Şefik üstada onaylatmayı ihmal etmediler. Hattat Muhammed ve kalfaları sonunda yazıyı tamamladılar. Sıra dev vav'lar arasına yazılacak "Vav" lardan (yani "vallahi" gibi yeminlerden; vekâlet, valilik gibi ağır mesuliyet gerektiren işlerden) korkun" mânâsındaki "Ittaku vavvat" yazısına gelmişti. Şefik Bey, bunda çok titizlik gösterdi; çok kere sil yaz yaptılar.

Şükür ki harika bir şekilde tamamladılar. "**Vavvat**" yazısının tam altına, çok güzel siyah talik bir yazı ile, şöyle not düştüler, "*Bu hatları (padişahın) emri ile tezhip ve tashihini heman, Eyledi icra Muhammed ile Şefik natuvan*" eski hattatına saygı göstererek başka imza ve tarih yazmadılar. Sadece bu türkçe beyiti yazıp çizgiyle çerçevelediler. Doğrusu çok da iyi yaptılar.

İstanbullu olan ve orada yaşayan, sarayın ser sikke kenânı "paralara sikke yazıp basan ustaların başı" **Abdülfettah Bey** Ulu Cami'nin âşıklarındandı. **Maksem**'de (Bursa'nın sularının depolanıp taksiminin, dağıtımının, yapıldığı yer. İstanbul'da su dağıtılan yere **Taksim** deniyor.) oturan akrabalarına misafir geldiğinde namaz için çoğu vakit bu camiye gelirdi. Her seferinde de:

– Bursa Ulu Camiînde bulduğum huşuyu İstanbul camilerinde bulamıyorum, derdi.

Birgün, duvarlara yazılı hat'ları saatlerce inceledi. Kendisi de iyi bir hattat olduğundan Edirne eski Camiîndeki hatlarla karşılaştırdı. Hat erbabı dostlarıyla uzun uzun müzakere etti. O gün derin bir iç geçirerek:

– Şefik Bey kardeşimin bu şaheseri kadar olmasa da inşallah bendeniz de Ulu Cami'ye yakışacak levhalar yapmak istiyorum. özellikle doğu ve batı kapılarının üstüne iki levha getirmek istiyorum. Akrabası olan adliye serkâtipi Haşim Bey:

– Öyle bir çalışmanız var mı üstadım, diye sordu.

– Uzun zamandır elimde tasvirlerini hazırladığım bir yazı var.

– İnşallah vaktiniz müsaade eder de bitirirsiniz efendim.

Gerçekten de iki sene sonra Abdülfettah Bey yine geldi. Sevinç ve haklı iftiharı yüzünden okunuyordu. Akrabası Haşim Bey, yanında arkadaşlarıyla Abdülfettah Bey'in arkasından göründüler. Bir yandan ayakkabılarını çıkarıyorlar, bir yandan da yaklaşık 4,5 metre boy ve enindeki iki ayrı levhayı taşıyanlara: "Lütfen dikkatli olun" diyerek ve levhaları tutarak camiden girdiler. O zamanki Hüdâvendigâr Vilayeti Valisi Hüsnü Paşa, Müftü Hafız Abdülkerim Efendi, askeriye komutanımız; caminin vaiz, imam, kayyım, müezzin ve hafızları ve meraklı cemaatle beraberdiler.

Doğu ve batı kapılarının ölçüleri alınarak hazırladığı için levhaların yeri hazırdı. Merdivenle bekleyen neccar ustaları, yükseltip güzel bir şekilde astılar. Çerçeve ebadları hesaplı vezinli bir şekilde yerleştirildi. Göğsünün sağına soluna çok değerli birer madalya asılmış insanlar gibi sevinç duydum. İçim daha bir ışıldadı. Bu caminin bir cüzü olarak, onunla birlikte zenginliğim taçlanmıştı.

Caminin batı kapısı üzerine asılan bu levha, sade cevizden sarı çerçeve içinde, siyah zemine sarı yaldızla yazılmış ta'lik bir hatt idi. Yazılmış mı diyeyim, resmedilmiş mi, harflere sihirli bir hal verilip motif gibi işlenmiş mi? Ne diyeceğimi bilemediğim; ama hat erbabınca; kompozisyonu, istifi, harflerindeki vezni açısından mükemmel bulunacak ve dakikalarca seyredilebilecek ışıl ışıl bir sanat eseriydi. Burç suresinin 21. Ayeti olan "Vallahü min veraihim muhit." yazılıydı.

Doğu kapısı üstündeki diğer levha da; çerçevesi, zemini, yazı şekli, yaldızı ve üstündeki tarihle batıdaki levhanın aynısı idi. Yazılı hat ise orada yazılan ayetin devamıydı. Batıya asılan levhadaki harflerden farkı bazı harflerin daha küçük boyda olmasıydı. "Bel hüve Kur'anun mecid" yazısının üstünde; sağa, ayetin devamı olan "fi levhin mahfuz", sola "Sadakallah ül azim" en alta da hattatın çok şık imzası ve tarih, "Ketebeh-u Abdülfettah 1277 (1860) ser sikke kenan" yazılıydı. Hem mânâsı hem de Abdülfettah gibi zirve bir hattatın hatırası olduğu için 145 yıldır en çok sevdiğim levhalardan biri oldu.

Ulu Cami, tekrar,
"En büyük Hat sanatı Müzesi" Oluyor.

Kıyamet-i suğra denen ve benimle birlikte 17 kubbenin çöktüğü o depremde kıymetli pek çok levha düşüp kırılmış ya da kullanılmaz hale gelmişti. "**Allah**" ve "**Muhammed**" yazılı levhalar da çok yıpranmıştı. Çâr-ı yâr-ı güzin'in; **Hz. Ebubekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali**'nin; (radıyallahü anhüm), Peygamberimizin mübarek torunları **Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin**'in isimlerinin olduğu levhalar da kullanılmaz hâle gelmişti. Üstad Abdülfettah Bey'in camimize teşriflerini fırsat bilen yeni müftü, Birgili Abdülkerim Hoca Efendi, camimizin başimamı Havranlı Hafız Nizameddin Efendi ile beraber:

– Üstadım Lafzatullah ve Lafzayı Muhammed; keza çihar-ı

yar-ı güzin ile Hasan ve Hüseyin efendilerimizin isimlerini gösteren levhalar sizin kaleminizden yazılsa, cami-i şerifimize çok yakışır, lütfetseniz. Hem biz fakirler hem de cemaatimiz çok minnettar oluruz, dediler. Üstad hattat, mütebessim bir edayla biraz da mahcup, yüzü yerde, tasdikler gibi başını salladı ve:

– İnşallah efendim, bizim için şereftir; dua ve himmetinizle nasip olur inşallah. Havranlı Hafız Nizameddin:

– Bunu vaad kabul edelim mi üstadım?

– Ömür ve sağlığım yeterse, İstanbul'a dönüşümde başlayacağım.

Etrafındaki cemaatten: "Hay Allah razı olsun" "Ne kadar iyi olur" sözleri yükseldi. Bir yılın sonunda Müftü Hafız Abdülkerim ve başimam Havranlı Hafız Nizameddin, cemaatın: "-Hocam levhalardan bir haber var mı?" minvaldeki sorularından yorulmuşlardı. Bir seferinde: "– Evet üç ay önce Abdülfettah Bey, levhaların 4-5 tanesini bitirdiğini, beş-altı aya kadar da hepsini bitireceğini ve yerlerine kendisinin taktıracağını söyledi." dediler.

Aradan bir buçuk-iki yıl geçti. Benim tecrübelerime göre sekiz büyük levhanın yazılması, hele Abdülfettah Bey gibi hem titiz hem de çok yoğun bir üstad tarafından İstanbul'dan getirilmesi için iki yıl çok değildi. Ve iki yılın sonunda 1862'de önce haberi sonra da levhalarla beraber Abdülfettah Bey'in kendisi geldiler. Beni bir heyecan sarmış, cemaatı da tatlı bir telaş almıştı. Müftümüz Abdülkerim Efendi'nin fetvası ile eski levhalar indirilip usulüne uygun halledilip (indirilip), yeni levhalara yerleri hazırlandı. Ustalar yüksek merdivenlere çıkarak sekiz levhayı itina ile yerlerine astılar. Nasıl neşelendim anlatamam.

Muhteşem "Allah" lafzı 230 cm çapında; kenarları siyah çerçeveli, siyah zemin üstüne yaldızla ve çok güzel bir sülüs yazı ile yazılmıştı. Kıbleye doğru duranlar artık mihrap ve minberin sağında kubbe kasnağının altında, zikri kalplerimizi tatmin eden

sözü görüyorlardı. "Allah" ismi celilinin üstünde küçük bir sülüs yazıyla "celle celaluhu" yazılı idi. İmza ve tarih yoktu.

Ulu Cami'nin eski hünkâr mahfili yeni kütüphanesi ile doğu kapısı arasında olan, büyükten küçüğe doğru dört "Vav" harfinin iç içe yazılı olduğu çok ilgi çekici bir yazı vardır. Vavlardan sonra yeşil kufî bir hat ile Münafıkun Suresi'nin 8. ayetidir bu yazı.

1650 yıllarında Bursa'ya gelen, her şeyi yazıp kaydettiğini anlattığım, Evliya Çelebi'nin övgüyle: "Nas Suresi'ni, üstat hattat öyle güzel bir çiçek şeklinde yazmıştır ki cümle cihan ressamları toplansa onun gibi bir resim yapamazlar." dediği bir yazı vardı. Batı duvarında 220 cm çapındaki bu yazının ilk yazıldığı zamanı ve kimin yazdığını hatırlamıyorum. Çelebi Mehmed ve II. Murad döneminde, Bursa Camiyi Kebir'iyle Edirne'deki eski caminin içine hüsn ü hatt yazmaya çok önem verildiği zaman yazılmış olsa gerek.

Duvar ve payelere; o kadar çok hattat, o kadar çok Esma, ayet ve sure yazdı ki hatırlamam ve yazabilmem mümkün değil. Abdülfettah Bey, Şefik Bey, Bursalı Mehmed ve Hasan Hüsnü Bey; daha isimlerini sayamayacağım birçok usta ve kalfa depremle çöken kubbelerin ve daha sonra yapılan inşaatın etkisiyle iyice tozlanan silikleşen yazılara tekrar el attılar. Yazıları, evvelki renk ve şekillerine sadık kalarak, yeniden elden geçirdiler. Bu elden geçirmeden sonra Evliya Çelebi'nin sözüne hak verdim.

Mihrabın soluna da aynı ebatta, yine sülüs tarzda, hatemül enbiya'nın; kâinatın yaratılış sebebi, hem çekirdeği, hem meyvesi, Allah'ın en çok sevdiği kulun, pak ismi "Muhammed Aleyhisselam" yazılıydı. Sırasıyla "Ebu Bekir radyallahu anh", "Ömer radyallahu anh", "Osman radyallahu anh", "Ali radyallahu anh", "Hasan radyallahu anh" ve son olarak da "Hüseyin radyallahu anh" Ketebeh-u Abdülfettah 1279 (yani 1862) yazılı levhalar

muayyen yerlerine asıldılar. Zaten, Osmanlı camilerinde, yüzyıllardır bu levhaların yerleri karakteristik olarak sabittir. Bu şekilde sırayla sağlı sollu asılan bu levhalarla cemaate İslâm büyükleri hatırlatıldı. Ben de hazinesine yeni hazineler eklemiş bir hakir ve fakir olarak, İslâm'ı bize lutfeden, bizi huzuruna kabul ederek şereflendiren ve değerlendiren Rabbülalemin'e şükrümü nasıl arttırırım diye düşünürüm.

Önce yazının sınırlarını belirleyen altı adet vav yazdılar. Aslında uygun olarak vav'ların boyuna değmeden kıvrılarak yazılan başlarında çok uğraştılar. Sonra kuyruklarını da daha sonraki vav'a değdirmeden belli ettiler. Sonra içlerine yeşil kufî hat ile ayetler yazdılar. Ortasına kırmızı boya ile daire şeklinde harika bir suyolu işlediler. Daha doğrusu, olan motifi tekrar yaptılar. Suyolunun içine yeşil kufî hat ile zor; ama nefis bir "Bismillahirrahmanirrahim"i bir rozet gibi oturttular. Yine bunun gibi; ama altı vavlı "*VeşŞems i ve duhahâ. Vel kameri iza telahâ. Vennehârı iza cellâhâ. Velleyli iza yağşahâ. Vessemâi ve mâ benahâ. Velardı vemâ tahahâ*" (Güneşe ve onun aydınlığına. Onu izlediği zaman Ay'a. Dünya'yı açığa çıkaran gündüze. Onu bürüyüp saran geceye. Göğe ve onu bina edene. Yere ve onu yayıp döşeyene yemin olsun ki.) ayetlerini, yine içine yeşil suyolu ve yeşil kufî, dairevi besmele yazılmış bir şekilde ortaya çıkardılar.

Nas Suresi'ndeki ayet sonlarındaki sekiz "sin" harfini, yazının çevresini belli edecek şekilde dışarı yayarak, ve içlerine de ayetleri yazarak surenin tamamını duvara yazdılar. İçine dairevi kırmızı renkli suyolu yapıp sonunda içine üç satır halinde yeşil kufî hat ile "Euzu billahi mineşşeytanirracim Bismillahirrahmanirrahim. Suretin Nas, Mekkiyyetün, sitta ayet (Nas Suresi, Mekke'de indi, altı ayet) yazılıydı. İyice belli edecek şekilde tekrar yazdılar. Hakikaten benzersiz harika bir hat ortaya çıktı.

Âh âh dostlar, Ciğerimi yakan bir kaybımı haber vereyim mi? Emsalsiz güzellikteki büyük hat yazılarının, küçük levhalar halinde taklitlerinin yazılması güzel bir gelenekti. Bu geleneğin bir numunesi olan bir levha vardı. Saadettin Bey'in 1284 te (1867) yazdığı; sarı renkli, oymalı, yuvarlak ve 40x45 cm'lik zarif bir çerçeve içinde, mavi zemin üzerine tuğra şeklinde yazılan; üstelik caminin tek tuğra yazısı olan "Şefaati liehlel kebâiri min ümmeti" levhasının taklidi bu küçük levha nasıl güzeldi, anlatamam. İşte bu harika eseri birileri götürdü ve bir daha gelmedi.

Kuzey duvarında müezzin odalarının üstünde 200x470 cm ebadında siyah, kufîden bozma; cami, minare, minber, kubbe şeklinde yazılmış bir yazı vardır. İmza ve tarihi olmadığı gibi yazanlarını ve tarihini ben de hatırlamıyorum. Minareler ve dış avlu şeklinde Allahu Teala'nın salât ve selamı üzerine olsun, Nebi dedi ki: meâlinde: "Kalel nebi sallallahu teala aleyhi vesselam" yazılıdır. Tek kubbeli, duvarlı ve üç şerefeli iki minareli bir cami şeklinde "maşaallah" yazısı, onun sonunda da caminin minberini teşkil eden "Berakallah" yazısı vardır. Bunun altında da 170x250 cm ebadında, Peygamberimiz Aleyhisselam'ın: "Vakti fevt olmadan önce namaza acele edin, ölüm gelmeden önce tevbeye acele edin" meâlindeki: "A'cilu bissalati kablel fevt ve a'cilu bi tevbeti kalel mevt" hadisi şerifi yazılıdır.

Bu yazıların solunda, duvarda, dipte kalmış 60x120 cm'lik girift bir yazı vardır. Görülmeye ve seyretmeye değer bir şekilde: "Vemâ tevfiki illâ billâh" yazılıdır. Önceki **vav** ile Tevfik kelimesinin **vav**'ı ters yazılmış. **Mim** aynı zamanda **vav**'ın başıdır. Bu şekilde batı duvarındaki dev **vavvat** yazısındaki gibi iki **vav** iç içe girmiş. Bunun da yazanı ve tarihi belli değildir.

Kıble duvarının sağdan ikinci payesinde yazılı olan 110x100 cm ebadındaki yeşil renkli dev bir sülüs "**vav**" vardır ki sadece Bursa'da değil, bütün İstanbul; Edirne ve Tekirdağ gibi

şehirlerde, önünde dua edilirse, Hızır'ın karışmasıyla bu duanın kabul edileceği gibi daha nice söylentilerle çok önem atfedilen bir hattır. Altında iki taraflı ve kuyruğunun ucunda çok güzel çiçek motifleri vardır. Hüsn ü hatt yönünde miyar (ölçü) kabul edilen nefis bir yazıdır. Bütün İslâm âleminde örnek alınıp taklid edilmiştir.

Bir gün, alçıdan yapılmış bir levha getirdiler. Talik yazılmış, ayna görüntülü; yani tersli yüzlü bir yazı idi. Üstünde Allah, Muhammed, Meded ya Ali, Fatma, Hasan, Hüseyin yazılıydı. Alt tarafında da üç tane küçük dua yazılmıştı. Uzun zaman kuzey duvarında durdu; sonra o da bilinmeyen bir akıbete uğradı. **Şimdi maalesef yerinde yok; yerini bilen biri var mı acaba?**

Kıble duvarında, minberin sağında sağdan ikinci kubbe kasnağının altında, 230 cm çapında sülüs hatla yaldızlı bir şekilde yazılmış "Allah" lafzı celâli ve üstünde küçük harflerle "celle celaluhu" yer alıyor. Onun altında büyük bir Kâbe örtüsü var. Sırmalı; işlemeli, çok kıymetli bu eski örtünün, Yavuz Sultan Selim'in Haremeyn (Mısır) Seferi'nden dönüşte alıp getirdiği örtü olduğu ve Bursa ve Ulu Cami'ye verdiği önemi göstermek için buraya hediye ettiği yüzyıllardır konuşuluyor. Üzerinde tarihini gösteren bir işaret yoktur. Sırma ile işlenmiş ayetler yazılıdır.

Ahşaptan yapılmış iki levhadan daha bahsetmem gerekiyor. Bu levhalar duvardaki payenin sol kenarına ve onun altına asılmışlardı. Örneği çok olmayan bu levhalardan birisi 45 cm çapında, yuvarlak bir çerçeve içinde ahşaptan oymak suretiyle çıkarılmış nesih bir yazı ile tersli yüzlü; yani ayna görüntülü "Allah mufettıh ül ebvab" " Kapıları açan Allah" sözü vardı. Diğeri de 35x66 ebadında talik yazı ile ve siyah zemin üzerine, yine aynı şekilde ahşaptan çıkarılarak yazılmış "Şefaat ya nebiyyAllah" sözü vardı. **Şimdi maalesef bu levhalar yerinde yoklar**. Bu levhaları asıl ait oldukları yere getirsinler. Bunu çok arzu ediyorum.

Bunlar olurken, 1862 yılının nisan ayında, (bir yıl önce vefat eden Abdülmecid'in yerine) Osmanlının 32. padişahı olarak tahta genç, bir okadar da güçlü bir sultan oturdu. Bu, Sultan Abdülaziz'den başkası değildi. Sultan, bir gün, Bursa'ya gezmeye geldi. Yanında yeğenleri, daha sonra ikisi de padişah olacak olan, şehzade **Murad ve Abdülhamid** de vardı. Edeple ve saygıyla, padişah amcalarının arkasından yürüyorlardı. Devleti Osmanî'nin ihtişamına şayeste, mutantan bir karşılama yapıldı. Abdülaziz, Hünkâr Köşkü'nde kaldı. Vali Hüsnü Paşa, kendi konağını Şehzadelere tahsis etti. Sultan ve şehzadeler (Allah razı olsun) Ulu Cami'yi ziyaret ihmal etmediler. Camide gezerken, yapılan tamirat ve levhalar hakkında bilgi alarak yerinde müşahadede bulundular.

1865 yılında Ahmed Vefik Paşa vali olarak (ilk defa) şehrimize tayin oldu. Sağlık hizmetlerine olan ihtiyacı görerek, yeni bir hastane kurmaya karar verdi. Hisardaki "Damat Efendi Konağı"nı satın alarak hastane kurmaya başladı. Ancak İstanbul'a döndüğü için teşebbüsü akîm kaldı. Hastanenin kurulması ikinci görev dönemine kaldı. Zamanı gelince anlatacağım. 1868 de Bursa'ya kurulan matbaa ile Bursa'nın ilk gazetesi "Hüdâvendigâr", basın hayatına başladı. 1869'da Sanayi Mektebi adıyla, bugünkü, Endüstri Meslek Lisesi açıldı. Bu okulun, Bursa'da teknik sanat erbabının yetişmesi ve sanayinin gelişmesine çok katkısı oldu. **1874** yılında ileride tekrar bahsedeceğim, **Mudanya demiryolu**nun yapımına başlandı. Ancak devletin birçok cephede hayati savaşlar yaptığı bir döneme denk geldiği için tamamlanamadı.

O günlerde, Ulu Cami kolleksiyonuna iki hat levhası birden getirdiler. Aman Allah'ım! Ne güzel yazılardı bunlar, bir ayetti bildiğim kadarıyla. Onu önce okumaya sonra anlamaya çalışacaktım. Güzel bir uğraş daha çıkmıştı bana. Altın renkliydi, muhtemelen altın suyu ya da varakıyla yazılmıştı. Allah'ım, güzel istiflenmiş harfler nasıl güzel duruyordu yan yana.

Daha sonraki yıllarda onlarca kitaba, binlerce dergiye, gazeteye ve imsakiyeye basılacak bir şaheserdi bu. Kıbleye durduğumuz zaman, mimberin sağına, Kâbe örtüsünün soluna gelecek şekilde, yan yana koydular tabloları. Onları okumayı sökmeden rahat olamazdım. Bir bilmece çözer gibi, içinde kaybolmadan çıkılması gereken çizgi oyunları gibi, doğru yerden başlayıp, doğru ilerleyerek tam okuyup anlamam gerekiyordu. Ancak söz; üstteki, ortadaki ya da alttaki harflerle mi başlıyordu; doğrusu hepsinden başlaması da mümkündü. Beni yadırgamayın lütfen, herkes bu şekilde okumaya çalışıyor. Zaten, hat sanatını sevdiren de bu değil mi? Hem göze sanat değeriyle hitap ediyor hem de sökmeye, anlamaya çalışıyoruz. Böylece çok zevkli bir iş haline geliyor.

Sırayla hepsinden başlayıp ilerlemeye çalışıyordum. İki-üç (bazen beş-on) denemeden sonra sağdakini çözdüm. “Va’bud rabbeke hatta ye’tiyekel yakîn”, “ölüm gelip çatıncaya kadar Rabbine ibadete devam et” diyordu. Bir hazine bulmuşum gibi, sevinç kapladı içimi. Gibisi fazla, bir hazinem daha olmuştu. Şimdi sıra sola düşeni çözmekte idi. İtiraf ediyorum, arif birinden duymasaydım çok zor çözecektim bu tabloyu; çünkü bir söz bütünlüğüne sokamamıştım. Parça parça okuyabiliyor; ancak emin olamıyordum. Dediğim gibi, bu yazıyı bilenlerin okumasıyla ancak sökebildim. Bu tabloda Allah, Muhammed, Ebu Bekir, Ömer, Osman, Ali yazılıydı. Ancak her birinin son harfi bir bağlantı ile sonra gelenle temaslandırılmıştı.

Mihrabın solunda titiz hesaplarla bir yazıya başlamışlardı. Harfleri kanaviçe ya da bir mücevherin üzerindeki nakışlar gibi işliyorlardı. Harfler birer birer ortaya çıkıyordu. En üstü belli oldu “La ilahe illallah Muhammed’un Resûlulah” yazılmıştı. O kadar güzeldi ki bundan sonra gelecek bütün hattatlar onu ölçü ve temel alacak bir şekilde yazılmıştı.

Onun altına; harika bir istifle, “İs” den elde edilen ve dünyanın en iyi mürekkebi kabul edilen siyah bir mürekkeple bazı

harfler diziliyordu. Fakat ne yazdığını anlamıyordum. Kırmızı mürekkep ile de tersinden bir şeyler yazıyorlar, üzerinde çok durup tartışıyorlardı. Allah'ım, 2-3 ay süren bu yazmalarda duyduğum merakı size anlatamam. Her gece; üstad, usta, kalfa ve çıraklar gittikten sonra saatlerce kafa yordum ne yazıyorlar diye. Sadece ben değil cemaatten âlim olsun, âmi olsun, merak sahibi herkes bir şeyler söylüyordu.

Bazıları; bunun yazı olmayacağını, resim veya sembolik işaretler olacağını; bazıları da anlamsız bir şey olduğunu, beğenilmeyip silineceğini söylüyorlardı. Ama bunlar resim, sembol değildi. Çoğunun harf olduğunu çözüyordum. Ama bunlar bir birinin içinden bir aşabın içinden bir kılıcın geçtiği gibi, nasıl ve niye geçiyorlardı. Bir de bazıları kesinlikle bizim bildiğimiz harfler değildi. Gerçi bir yönüyle harflere çok benziyorlardı. Ama okuyabilmem, çözebilmem şimdilik mümkün görünmüyordu. "Biraz sabretmem gerekti. Nasıl olsa bitirecekler, bitirdikleri zaman çözerim veya çözüp okuyanlardan duyarım." diyerek kendimi teselli ettim.

Evet, sabretmek gerekiyormuş. On gün sonra tamamen bitirdiler. Etrafına yapıştırdıkları koruyucular; kurutucular, bant ve kâğıtları çıkardılar. Evet, bu harika bir hat idi. İtiraf etmeliyim, en zor okuyabildiğim; hatta okuyanlardan duyarak çözebildiğim yazılardan biri olmuştu. Beni bu kadar zorlayan, yazının ilk kez simetriden; yani tersten geriye yazılışıydı; hem düz hem ters, iç içe yazılışına şahit oluyordum. Gerçekten de muhteşem bir işti. Görünüşü kusursuzdu. Yazılışı nakış işler gibiydi; işlenişi de emsalsizdi.

Onun altındakini daha rahat okudum. Bu, simetrisi içiçe yazılmış bir besmele idi. Siyah sağdan sola, kırmızı soldan sağa iç içe; hatta harfler kılınçın tahta veya kumaştan geçmesi gibi birbirini delerek ama hiç bir intizamsızlık olmadan geçerek yazılmıştı. Bu kadar ölçülü ve hatasız yazmak ancak Türk hattatlarının işi

olabilir diye övündüm. Bu eser, benim de bir parçası olduğum Ulu Camide olduğu için çok sevindim.

O gün, şehrin en zenginlerinden olduğu söylenen Hüseyin Ağa'nın "yedisi" imiş. Asırlardır binlercesini dinlediğim mevlidlerden birini daha dinledim cemaatle beraber. Mevlidhanlar gönüllü ve içten okudular. Ünlü kişilerin mevlidlerinde böyle oluyordu. Halkın en beğendiği ve içinden tekrar ettiği beyitlere geldiler; "*Merhaba ey âli sultan merhaba, Merhaba ey kani irfan merhaba. Merhaba ey sırrı Furkan merhaba. Merhaba ey nuru Rahman merhaba. Merhaba ey padişahı dü cihan, Senin içün oldu kevn ile mekân. Sensin ol sultanı cümle enbiya, Nur i çeşm i evliya vü asfiya.*"

Hat levhaları toplanarak ve duvarlardaki eski kıymetli yazılar yenilenerek; ya da yenileri yazılarak 1870'li yıllara ulaştık.

Mesireler, İskender Efendi Konağı, Hamam Medeniyeti

Gene bahar geldi. Güneş artık her gün görünüyor ve üşüyenleri ısıtıyordu. Karlar eridi; Uludağ'dan gelen buz gibi sular çeşmelerden, çaylardan coşup akıyor. Baharla beraber, başka bir âlemden geliyor gibi, yeni bir dünya geldi. Önce havalar ısındı. Otlar, yoncalar yeşerip büyüdü; papatyalar, gelincikler, sarıçiçekler görünmeye başladı. Bursa gene her sabah el değmemiş güzelliklerini sunmaya başladı sakinlerine. Buğday ve arpalar başağa durdu. Ağaçlar yaprak sürdü, çiçek açtı; kuzular, buzağılar, taylar doğdu. Kuş yavruları yumurtalardan çıktı; bülbüller öttü; kozalardan rengârenk kelebekler uçtu; karıncalar yeryüzüne çıktı. Bebekler doğdu, bebeler yürüdü; şen şakrak çocuklar gönüllerince bağıra çığıra koşup oynadı.

Sonra yaz geldi; gün uzadı, güneş yakmaya başladı. Meyveler pişti; buğdaylar, arpalar sarardı biçildi. Serin akarsu etrafları sürülerle doldu. Yüksek ağaçların altında, çimen

çiçek üstünde toplanan ahbablar; kuzu, keçi, tavuk çevirerek birbirlerine ikram ettiler. Sofralarının yanında namaza durup şükredenleri, testileriyle ayran ve soğuk şerbet içenleri gördüm yıllarca her yaz.

Yüzyıllar boyunca Bursa'lıların "**Kıra çıkma, gezmeye gitme**" adetlerine bayılmışımdır. Şehir içini tercih edenler en çok Pınarbaşı'ndaki (Şimdi de aynı isimle anılan semt) gökyüzünü göremiyeceğiniz kadar geniş ve yüksek ıhlamur ağaçları ile kaplı düzlüklerde, Piremir'deki kestanelikte, Teferrüç (açılma, ferahlama yeri) ve Temenyeri'nde (Bursa ziyaretlerinde padişah, sabahleyin Hünkâr Köşkü'nden çıkarken burada halkı selamlar ve halkın temennasını alırdı.) geniş alanlardaki çınar; kestane, çam fıstığı ağaçları altında; sanki, yeşil, dev bir çadırın altında oturur gibi oturur, mesire(seyir) yaparlardı.

Uzağı göze alanlar İnegöl yolu üzerinde Deliçay Köprüsü'ne bir-iki çağırımlık yerdeki **Karapınar**'da; dev kestane, ceviz, çınar ağaçlarıyla kaplı alanda; Nilüfer Çayı üstünde Geçit Köprüsü'nün olduğu yerdeki meşe koruluğunda; şimdiki "Eski Yalova- Gemlik yolu" üstündeki Panayır Köyü'nün altındaki berrak dere kenarlarında kıra çıkarlardı. Gezi yeri deyince bir de **Yaycılar Çınarı**'ndan bahsetmeliyim. Yaycılar Pınarı da denen bu yer, günümüzde Kültür Park'ın içinde kaldı. Aileler, yazın kavurucu sıcaklarında, Çekirge Caddesi'nin altındaki bu ulu çınarın gölgesine ve pınarın serinliğine koşardı. Hatta Yunan'ın uğursuz işgaline kadar bu mesire yerleri her cuma, cumaertesi ya da hafta içi atların çektiği arabalarla ya da yaya gelen Bursa'lılarla dolar taşardı.

1850 li yıllarda Antakya'dan Bursa'ya gelip yerleşen bir aileyi anmak istiyorum. Aile reisi Mehmet Efendi, ailesine Irgandı Mahallesi'nde bir konak aldı. O yüz yılda zengin Bursalılar, geniş avlulu konaklarda yaşarlardı. Konak, kırmızı kiremit çatılı idi ve saçakları Sultan Murad'ın türbesinin saçağı gibi geniş

tutulmuştu. Mehmet Efendi'nin ailesi Bursa'nın tabiatını, temiz havasını çok sevmişti.

Evleri, Osmanlı cografyasında olan çoğu konağın bir benzeri idi. Yüksek duvarlarla çevrili konağa, geniş iki kanatlı üstü kiremitle örtülü saçaklı bir kapıdan giriliyordu. Kanatların birinde bir kişinin geçebileceği küçük bir kapı daha vardı. Arabalar, atlar ya da mal ve eşya geçeceği zaman kapının iki kanadı da açılıyordu. Üstünde büyük kapı tokmakları ve geleni görmek için sürgüyle açılabilen bir "gözleme oyuğu" vardı. Avluda tulumba ile su çekilen bir kuyu; süslü bir havuz, onun yanında da yazın oturulan kameriye bulunuyordu. Konağın avlusundaki arktan Uludağ'dan gelen ve kış yaz eksilmeyen bir su akıyor ve bir alt komşunun bahçesine geçiyordu. Avlunun sonunda ahır ve kümes vardı. Ahırın bir kapısı da arkadan dışarıya açılıyordu. Ahır iki katlı idi. Üstte çoban veya bahçıvan oturuyordu.

Komşuları, yeni sakinlere, eşyaların taşınmasında ve yerleştirilmesinde yardım ettiler. Komşu hanımlar 5-6 gün yemek pişirtmediler. Sırayla hep sofra taşıdılar. 7-8 yaşlarındaki oğlu İskender, mektebe kaydoldu ve yaşıtlarıyla gidip gelmeye başladı. İskender, okul arkadaşlarının yanı sıra, bahçede dolaşan tavukları ve evin kedisini çok seviyordu. Onların; avluda akrep, çıyan gibi haşereleri ve fare gibi zararlıları yok edilmesi için tutulduğunu öğrendi.

Konakta "**Taşlık**" denilen taştan yapılmış, binayı sağlam tutan ve yaz kış ılık kalan bir bölüm vardı. Kışın çamaşır yıkanır ve çocuklar oyun oynardı. Taşlık katında; bölünmüş odalar şeklinde mutfak, kiler ve depo vardı. Taşlığın üstünde düz veya üçgen şeklinde dışarı taşan cumbalar vardı. Cumbaları alttan, düz ya da eğri keresteler destekliyordu. Taşlığın üstündeki katta ahşaptan, "Yaşama yeri" olarak salonlar; sofa, odalar, ebeveyn banyosu ve ayrı bir banyo vardı. Gelen aile; yatak, döşek ve yorganlarını "**yüklük**" denilen yere koydu. Kapaklı bu büyük dolaplardan her

gece yatak, döşek, yastık, yorgan çıkararak yere yayıyor; sabah olunca da tekrar toplayıp yüklüklere koyuyorlardı.

Evin oğlu İskender, cumbadan karşı evlerin cumba ve salonlarına bakıyor, hem sokaktaki konakların hem de kendi konaklarının nasıl bu kadar çekici olabildiğini düşünüyordu. Yaşanan o özenilesi komşuluk ve aile içi sıcaklıktan olsa gerek ailece öyle görüyorlardı. Yeni sakinler, konağın güzelliği ve komşularının sıcaklığı ile Bursa'ya bir daha hayran kalmışlardı. Bir akşam ailece, "Bursadaki bu güzellik ve huzur" konuşulurken Mehmet Efendi, 'küpün içindeki sızar dışına.' dedi.

İskender'in; birdirbir, uzun eşek, çelik çomak, ok-yay, aşık, saklambaç, halat çekme, taş yıkma oynayan; adam yıkma, kolla yürüme, takla atma yarışı yapan ama daima bir gürültü ve hareket halinde olan oğlanların arasına karışması fazla sürmedi. Mahallenin hanımları da yeni komşuları Şerife ve Emine hanımları yalnız bırakmadılar. Hamama onları da çağırdılar. Kadınlar hamama, çarşıya kalabalık giderdi. Çarşıda gurup halinde feraceleriyle gezerlerdi. Kış hazırlığı sebebiyle birbirine; tarhana, erişte, tükenmez, süzme yoğurt ve salça hazırlamaya; patlıcan biber dizmeye giden-gelen mahalle sakinleri yeni aileye de gelip geliyordu.

Mehmet Efendi at sırtında koyun eti satarak geçimini sağlıyordu. İskender de daha delikanlılığa adım atmadan Uzun Çarşı'daki bir kebabçıya çırak girdi. İskender, seneler içinde, ailesinde gördüğü et seçimi ve terbiyesini Bursa'nın usulüne ilave etmeye başladı. Şişe geçirilip ateşte yatay pişirilen eti uzun uğraşlardan sonra dik vaziyette ateşte döndürüp pişirmeyi başarabildi. 1867 de kendi adıyla anılan kebabçı dükkânını açtı. Tadı dillere destan kebabına halk, "**İskender Kebabı**" adını koydu. Bu çalışkan aile 140 yıldan fazla bir zamandır bu sanatı geliştirerek devam ettiriyor. Günümüzde bu kebabı, Yavuz İskenderoğlu ile Türkiye ve dünyaya yaydılar.

Ah O Konak ve Evlerdeki Yaşanılası Hayatlar...

Bursa'daki konaklarda büyük aile halinde yaşanırdı. Genellikle evin reisi, evin en yaşlı erkeği idi. Beybaba, Büyükbaba diye anılan bu kişinin sağlığı yerinde değilse ondan sonra gelen en büyük erkek evlad reisliği yürütürdü. Büyükbabanın evli bekar tüm erkek evlatları konakta yaşardı. Kızlar evlenince evden ayrılırdı. Bazen erkek çocuğu olmayan konaklara "iç güveyi" damat alınırdı. Geceleri gençler rahat olsunlar diye büyükler bebek veya küçük çocukları alırdı. Fakir akrabalar da konağa yerleştirilir kendilerine münasip işler verilerek birlikte yaşanırdı.

Konakta yaşayan herkesin bir görevi vardı. Gelinler; bebek ve çocukların bakımını, günlük yemekleri ve temizliği yaparlardı. Kışa hazırlık için her evde tarhana; makarna, erişte, bulgur, nohut, kurufasulye, mercimek; yufka, turşu, salça ve meyve kurusu ve de tahta fıçılarda "**Tükenmez**" denilen, gerçekten de tükenmeyen, vitamin deposu meyve suyu konsantresi hazırlanırdı. Günümüzde unutulan "Tükenmezi" biraz anlatacağım.

Yazın bütün meyveleri; şeftali, erik, üzüm, armut, kayısı, muşmula, vişne... Çekirdekleri çıkarılmadan ancak dilimlenip, parçalanarak çeşmesi olan tahta bir fıçıya; bal, şeker pancarı usaresi ya da şeker ekerek sıra sıra dizilir, sonra ağzı hava almayacak şekilde iyice kapatılır. Meyvelerin zamanı tamamen geçince, yani kışın, musluk açılırdı. "Tükenmez" öyle yoğun bir şekilde akardı. Taze hem de çok lezzetli, karışık meyve suyu olurdu. Meyvelerin ve çekirdeklerinin, badem usaresinin kokusu ve tadını hissederdi içen. Üstten şekerli su ilave ettikçe bu karışım aylarca bitmezdi. Bütün kış; ailenin, misafirlerin; hazır, besleyici, lezzetli meyve suyu olurdu.

Evlerde uzun kış geceleri için tedarik edilen, **yemiş odalarını** bilir misiniz? Kapı açıldı mı, birbirine karışan meyve kokuları

burnunuzun direğini sızlatırdı. Hele çürümüş ayva kokusu. Kavunlar; muşmulalar, çangıllı çungullu narlar, kış armutları, portakallar, keselenmiş üzümler; hepsi gün gün sararır, ballanır, raflarda kendilerini alacak elleri beklerdi. Her biri çok makbuldü; ama kış meyvelerinin ecesi, hevenk hevenk asılan altın sarısı ayvaydı. Onlar sabırlarını kuşanıp, o ince kadife tüylerinin altında, yeşilden sarıya çala çala, baygınlık veren kokular saçar ve yenilecekleri günü bekler dururlardı. Ocak yahut mangalın külüne gömülüp bir közlemesi yapılırdı ki lezzeti bir ömre bedeldir. Bir kere tatmayana nasıl anlatılabilir közde ayvanın tadı? Bu da yetmez; ayvanın hoşaf, reçel ve tatlısını da analım ki ona olan vefa borcu ödensin.

Topraktan yapılmış, sırlanmış güveçler, boy boy bakır kazanlar, sırlanmış tabaklar; bakır, gümüş ve ahşaptan yapılmış kepçeler, kaşıklar; kulplu, kulpsuz kaseler, bardaklar; boy boy en iyi Burusa bıçakları matbahlarını (mutfakları) süslerdi konakların. Kaşıkların ayrı bir yeri ve özelliği vardı. Hanenin zenginliğini, ihtişamını gösteren bir vasıtaydı kaşıklar. En değerlileri Abanoz ağacı, kuka ağacı (az bulunan ve çok zor işlenen bir ağaçtır) altın, gümüş, kemik ve fildişinden üretilen kaşıklardı ve bunlar çok değerli konuklara çıkarılırdı. Ayrıca yeşimli (firuzeli), mercanlı, sedefli; oymalı, türlü süslemeli ve işlemeli kaşıklar olurdu.

Çorba kaşığı derin, pilav ve diğer yemek kaşıkları daha az derin; ancak hoşaf kaşığı yarım küre şeklinde ince, uzun saplı olurdu. Üzerlerinde "Afiyet olsun, misafir bereket getirir, mürüvvetsiz zenginin çingeneden ne farkı var" gibi sözler; dualar, ayetler; türlü armalar, kuş, çiçek, meyve motifleri oluyordu. Seyahat için ya da askerler için; katlanabilen ve beldeki kuşağa sarılan, gümüşlü, "yol kaşıkları" da vardı.

Zaman içinde konak sahiplerinin çocuk ve torunları evlenme zamanına gelince avluların bir köşesine ek yeni evler

yapıldı. Dört beş nesil sonra artık avlu tamamen bitti ve sıkışık evlerle dolu bir şehir oldu Bursa. Günümüzde, 18. Yüz yıl Bursa konaklarının yedi tanesinin, büyük bir parkta aynıyla inşa edilerek hayata geçirdiğini öğrenince ne kadar çok sevindiğimi bilemezsiniz. Onlardan biri de İskender Efendi'nin konağıdır ve İskender Kebabçısı olarak çalışmaktadır. 18. 19. Yüzyıl konaklarının sahiplari ticaret ya da ziraatle uğraşırlardı. Bir müderris ya da müftü de olabilirdi. Hepsinin ortak özelliği, alabildiğine mütevazı; ama vakur oluşları idi. Konaklarından çıktıkları andan itibaren karşılaştıkları herkes saygıyla ellerini göğsüne getirerek hafif öne eğilip, kendilerini geri çekerek, "Selamun Aleykûm" ya da "Sabahınız hayırlı olsun, sabahı şerifiniz hayırlı olsun, hayırlı akşamlar" sözleriyle selamlayıp sevgi ve saygılarını gösterirlerdi.

Yüzyıllarca, Bursa'da bir "Hamam Medeniyeti" yaşandı. Zamanımızda olduğu gibi her evde sıcak su ve banyo yoktu. Sadece ebeveynlerin, küçük kabin şeklinde, gusülhaneleri vardı. Bu yüzden uzun yoldan gelenler, şehrin dışındaki hamamlarda yıkanıp, paklanır ondan sonra şehre girerlerdi. Hele bazı ecnebiler ve yolcular 1400-1700 lü yıllarda yıkanmadan şehre alınmazlardı.

Hammam, arapçada ısıtan anlamında iken, Türkçede, yıkanılan sıcak yapılar anlamında Hamam şekline dönüştü. Bursa'da her konağın, sokağın hamam günü belli idi. Nadiren davet ya da özel günlerde haberleşerek bu belli günün dışında da hamama gidilebilirdi. Hamam kültürü eski Bursa'nın çok önemli bir özelliği idi. Bursa gibi bütün Osmanlı beldelerinde temizlik ve sağlık için devam edilen hamam günleri vardı. Hamam alışkanlığı sosyal bir faaliyeti de ihtiva ediyordu. Mahallede neler olup bittiği, kimin çocuğu olduğu, kimin çocuğunun sünnet olacağı; askere, mektebe gideceği/gittiği; kimin yavuklandığı, evlendiği, hamile kaldığı ve daha birçok gizli fısıltı ve haberler hep bu hamam ziyaretlerinde konuşulur, öğrenilirdi.

Evlenecek oğluna kız beğenmek isteyenler dünürcü gidilen kızın bedeninde bir kusur olup olmadığını ya da kızın güzel olup olmadığını özel bir hamam gezmesinde bu hamamlarda öğrenirlerdi. Buna "Görücü Hamamı" denirdi. Hamama gitmenin sebebine göre; gelin hamamı, bebenin kırk hamamı, loğusa hamamı, damat hamamı, adak hamamı olarak adlandırılan törenler yapılırdı. Günümüzde de Çekirge'nin hamamlarına gidildiğinde hâlâ böylesi törenlere rastlanabilir.

Gelin hamamı kadınlar arasında yapılırdı. Gelin tarafının; uzaktan, yakından gelen akraba ve dostları, damat tarafının hanımları tarafından topluca hamama götürülürdü. Düğüne en güzel en temiz şekilde hazırlanılırdı. Hamamda müzik eşliğinde oynanır, eğlenilir, yenilir, içilirdi. Adakları olanlar bir hamamı 24 saatine tutar ve parasını ödeyerek bütün halka açardı. Adak hamamına akrabalar, komşular çağırılırdı. Adak sahibi, gelenlere ikramda bulunurdu. Damat hamamı akraba ve komşu erkekler arasında olurdu. Topluca yıkanılır, muhabbet edilirdi.

Hamam takımı özenle hazırlanırdı. Bir hamam bohçasında; hamam yaygısı, alt üst peştamal, nalın, hamamtası (bakır, pirinç, gümüşten), kese ve gül kokulu sabunlar olurdu. Ayrıca; gül renkli, gül şeklinde işlemeli, değişik boylarda üç parça havlu; hamam tülbenti, tarak (gümüş kakmalı, fildişi), takı kutusu, lifler ve ovma bezleri; hamam cübbesi, lavanta torbası, rastık taşı, kına taşı ve sürmedanlık bulunurdu. Zevk ve sefa ehli, hamamları eğlence yeri yapardı. Yiyecek içecek getirilerek hamamda kahvaltı, ya da sofra açılırdı. Daha da ileriye giderek sazlı sözlü alemler bile yapılırdı. Bazen hamam ikinci planda kalır sırf bu eğlenceler için toplanılır, çalıp, gülüp, oynayarak yıkanıp çıkılırdı.

Kükürtlü Kaplıcaları günümüzden on beş asır önce de varmış. Mimari yönden en güzel şekline Osmanlılarda ulaşmış. Bursalılar bu sıcak suları çok sevmiş ve ondan yararlanmıştır. Hüdâvendigâr, Kükürtlü Kaplıcaları'na yeni binalar yaparak

halkın ücretsiz faydalanması için vakfedince bu kaplıcalara hem temizlik hem tedavi amacıyla gelenler çok artmıştı. Yüzyıllar boyunca bir kültür haline gelmiş ve gelişerek devam etmiştir. II. Beyazıd 1496-1500 yıllarında şimdiki hamamın girişi olan, camekanlı geniş hamamı yaptırmıştır.

Hamamlar; soğukluk, ılık hamam ve sıcak bölümden oluşur. Sıcaklık bölümü ortasında havuz ya da hamamtaşı olur. Etrafta kurnalar, yalak ve dökünme yerleri bulunur. Kükürtlü ve Çekirge gibi kaplıcalarda, yaratılıştan (halk arasında **kudretten** derler) yerden kaynayan sıcak sular kullanılır. Şehir içindeki hamamlarda dev bir kazanda su kaynatacak ocaklar; odunluk, küllük gibi yerler yapılırdı ve mutlaka her mahallede yüksek kubbeleri, devamlı buhar tüten bacaları ile adım başı bir hamam olurdu.

Hayatın Direği "Mutfaktakiler": Kadınlar

Üç-dört kişilik iki kadın gurubu ardı ardına önümdeki mezara Fâtihalar okuyup, üfleyerek geçince anılarıma eklemem gereken iki şey daha geldi aklıma. Biri, eski Bursa'da iki türbe arası bir Fâtihalık mesafe idi. Birinin Fâtihasını bitirdiğinizde öbür türbeye ulaşmış olurdunuz ve hiç ara vermeden okuyarak şehrin bir ucundan öbür ucuna varırdınız. Diğeri de ailenin, dolayısıyla cemiyet hayatının direği olan her dönemde evi çekip çevirenler, "Mutfaktakiler"; yani kadınlar.

"Büyükanne, Büyük Hanım" denilen anneler, kâimanalar, (**Kaynana** olarak söylenen söz "ana yerine geçen" demektir) evin alışverişini, çocukların eğitim ve idarelerini üstlenirlerdi. Siz bakmayın, "Kadınlar sokağa çıkmazdı, kafes arkasından bakarlardı" efsanesine. Bursa'da; Edirne, Bosna, Makedonya, İstanbul, Kütahya ve Manisa'da çarşı pazar alışverişini kadınlar yapardı. Pazar esnafı, kadınlara abla der veya "Kızkardeşim" anlamında "Hemşire" diye hitap ederdi. Hanımlar, hamama

saltanatla, kalabalıkça giderlerdi. Türbeleri camileri gezerlerdi. Hayvan bakarlar ve çalışmak üzere; bahçeye, "çapaya, sulamaya, meyveye" giderlerdi.

Kızların çeyiz sandıklarını onlar kurar; el işi seccadeler, perdeler, sofra, yastık, yatak örtüleri hazırlarlardı. Askere ya da tahsile gidecek oğullara kıyafetler; çetikler, çoraplar, fanilalar, donlar hep büyük annelerin tedbiriyle hazırlanırdı. Ev ahalisinin; yazlık, kışlık, cumalık, bayramlık, düğünlük giyim kuşamlarının idaresi de büyük annelerin idi. Çoğu konakta yardımcı birçok hizmetli bulunurdu. Herkesin işini düzenli yapıp yapmadığını Büyükanneler takip eder, eksik varsa tamamlatırdı. Tabii bazen kaynana ya da görümce gelin çatışmaları da olurdu. Akşam, ev sakinleri sofrada toplanır, neşe ve muhabbet içinde yemekler yenir, yemekten sonra da sohbet edilirdi.

Evlerde haftada bir gün çamaşır günü olurdu. Dev kazanların altı yakılır; çamaşırlar saatlerce kil ile yuğulduktan sonra durulanıp asılır, akşam da kurumuş olarak toplanırdı. Bahçeye; mısır, patlıcan, domat, fasülye, biber, kavun, karpuz ekilirdi. Kışlık odunları hazırlayan, istifleyen; avlunun ekimini, temizlik ve bakımını sağlayan: "bostancı" ayrıca arabanın; atların, ahırın bakımını sağlayan: "seyis" bulunurdu. Konakta temizliğe, yemek yapımına yardım eden, inek ya da koyunları sağan; sütten peynir, yoğurt; arpadan boza hazırlayan **yardımcı**lar vardı. Bunlar genellikle seyisin ya da bostancının eş ve çocukları olurdu.

Yatsıdan sonra sofalarda büyük anne ya da babanın etrafında oturulur, onların anlattığı; dini, tarihi, edebi, ailevi hikâyeler dinlenirdi. O geceler bitmek bilmezdi. Küçük çocuklar başları önlerine düşse de, bir yere kıvrılıp uyuklasalar da o sohbetleri bırakıp gidemezlerdi. Hatta "*Cin basması, gulyabaniler gelmesi*" gibi korku hikâyeler anlatılırken hem korkar birbirlerinin koluna yapışır hem de dinlemek isterlerdi. Gezici Karagöz-Hacivat

oynatıcıları, senede bir ya da özel misafir olduğunda konağa gelip bütün aileye; hatta mahalleye oyun takdim ederlerdi.

Yaz aylarında sundurmanın ya da bahçedeki sayeban (gölgelik) ya da kameriyede (ay'ı seyretme yeri) ailece veya komşularla; ayran, kefir, limonata, şıra, balşerbeti içer; gece kuşlarının, böceklerin cırıltı ve demdemeleri arasında ay, yıldız ve ince kandilin ışığı altında sohbet ederlerdi. Günün yorgunluğu çökünce sabah ezanlarıyla namaza kalkmak ve tekrar günlük işlere başlamak için hep beraber yatarlardı.

Anneler, ah o anneler, hep bir şeyler yaparlardı. Mangalda mısır közler; kestane patlatır, kızgın küle ayva gömer, kahve pişirir; çay, ıhlamur, salep, süt, muhallebi hazırlayıp getirirlerdi. Hele ıhlamuru yediden yetmişe herkes içerdi. Öyle ki ben fakir şahidim, ilkbahardan yaza geçerken Bursa'nın bütün sokakları, avluları ıhlamur ağaçlarının çiçeklerinden yayılan ve insanları keyiften bayıltan kokularla dolardı. Kışın da evlerin, konakların sofa ve odalarından, kaynatılmış ıhlamur kokuları yayılırdı. O konaklarda yaşayan çocuklar, büyük ve soylu bir aileye sahip olmanın özgüveniyle, doygunluk ve mutlulukla büyürlerdi. Hâsılı anne ve büyükannelerin kucağında bir sıcaklık, bir sevgi havuzu içinde yaşanırdı hayat.

1876 ve Zor Yıllar. Kimse Yarının Ne Getireceğini Bilmiyor.

Camimizin içi şenleniyor; şehir, yaralarını sarmaya çalışıyor, eski günler avdet ediyordu Bursa'ya. Ancak umum memleket için maalesef iyi gelişmeler olmuyordu. 1876 yılında Seraskar Hüseyin Avni Paşa, Sadrazam Midhat Paşa ile anlaşarak askerî bir darbeyle Sultan Abdülaziz'i tahtan indirip yerine yeğeni Murad'ı geçirdiler. Abdülaziz, intihar süsü verilmeye çalışılan **adi bir siyasi cinayetle** sarayda öldürüldü. (Her iki bileği de derin bir şekilde kesilerek kan kaybından ölmesi sağlanmıştı.)

Abdülaziz'in kayınbiraderi Kolağası (Binbaşı) Çerkez Hasan, Serasker Avni Paşa'yı tabancayla vurarak öldürdü. Ülkenin bu karmaşık haline dayanamayan Beşinci Murad, üç ay sonra akli dengesini kaybederek tahtan indi.

31 Ağustos 1876 da Şehzade Abdülhamid, padişah oldu. Yeni bir dönem başlamıştı. Abdülhamid önceden planlanan genel seçimin yapılmasını sağladı. **1877 yılında Osmanlı Devleti'nde ilk defa genel seçimler yapılarak ülkeyi yönetecek meclis seçildi**. Bu meclise, "I. Meclisi Mebusan" dendi. Bursa'dan; Şeyh Bahattin Efendi, Rıza Efendi, Pavlidi Efendi ve Sahak (İshak) Efendiler mebus (milletvekili) olarak İstanbul'a gitti. Meclis 20 Mart 1877 de Dolmabahçe Sarayı'nda çalışmalara başladı. Fakat bir sene sonra feshedilerek kapatıldı. Şeyh Bahattin, Rıza Efendi ve Sahak Efendi Bursa'ya döndüler. Pavlidi Efendi, mal mülkünü satarak yeni yurdu olan Yunanistan'a yerleşti. Dönen mebuslar, meraklı; hatta kendilerine biraz kızıp söylenen dostlarıyla gene bir akşam yaşananları konuşuyorlardı. Yeni Vali Ali Paşa, "Devlet idaresinde hayati kararlar verecek kişilerin tecrübeli kişilerden olması gereğini" anlattıktan sonra:

– İlk defa mes'uliyet alan Meclis, aldığı bir kararla, Karadağ'dan küçük bir toprak parçası isteyen Rusya ile "Nota"laşarak, devletimize çok büyük insan ve toprak kayıpları verdiren 93 harbine (Hicri 1293 yılında olduğu için halk arasında öyle denilen harbe) soktu. (1877 Savaşı'nın acı ve yıkımının hikâyeleri altmış-yetmiş sene halkın dilinden düşmedi.) Yarısı gayrimüslim olan meclis, kendinden beklenenleri yap(a)madı. Sürekli boş tartışmalarla, gereksiz suçlamalarla icracı hükümeti tenkid etti. Böyle muhalefet yapınca iyi olacağını sanıyorlardı herhalde. Herkes kahroluyordu. Şeyh Bahattin Efendi:

– Savaşın felaket getireceğini söyleyen çok arkadaşımız oldu; ama galiba önceden karar verenler vardı. Sadrazam da onlardandı, dikine gidip savaşa girmemize sebeb oldular. Ne oldu? Bir

yılın sonunda; Yunanistan, Romanya, Sırbistan ve Karadağ'ın bağımsızlıklarını kabul etmek; Kars, Batum ve Artvin'i Ruslara vermek zorunda kaldık. Rus ordusu, Yeşilköy'e gelmişti. Bir milyon insan, Balkanlardan Türkiye'ye kaçtı. Sayısını bilemediğimiz kadar Türk de Balkanlarda Rus ordusu ve çeteciler tarafından katledildi. Tarihimizdeki en büyük insan ve toprak kayıplarından birini yaşadık. Artık ne kadar ağlasak da bir faydası yok. Abdülhamid de Kanunu Esasî'ye dayanarak meclisi feshetti. Sadrazam Midhat Paşa'yı yurtdışına sürgün etti. Olağanüstü hal yetkileriyle donatılmış bir hükümet kurarak ülke yönetimini eline aldı.

1877 de Osmanlı-Rus Savaşı akabinde Bursa'ya Kafkaslardan toplu göçler oldu. Gelenler Bursa'nın etrafında köyler oluşturacak şekilde yerleştirildiler. Kafkaslardan gelen beş aile, Nilüfer Çayı'nın ve Mihraplı Köprüsü'nün batısındaki yarı bataklık, yarı sazlık yerlere kendi kendileri ıslah ederek yerleşmişler. Birkaç sene sonra Valilikten "**Beş evler**" adıyla muhtarlık alıp köy oldular.

Mithat Paşa'dan sonra Sadrazam olan Ahmed Vefik Paşa 1879 da gene Bursa Valisi oldu. Yarım kalan hastane işini ele alarak 60 yataklı bir hastane açtı. Daha sonraki yıllarda ek binalar ve ameliyathaneler ilave edilerek önceleri "**Memleket**", günümüzde de "**Devlet Hastanesi**" adını taşıyan bu hastahane hâlâ hizmet etmektedir. Ahmed Vefik Paşa, yeni caddeler açtı. 1880 yılında da belediye başkanı Hüseyin Hüsnü Bey ile, yeni bir, **Belediye** binası yaptırmak üzere Orhan Bey zamanında imarethane, aşevi, olan; ancak çok şekil değiştirdikten sonra nihayet deprem ve yangınla tamamen kaybolan binaların arsasına inşaat başlattılar. Ustalar; taşlık üzerine meşe direkler koyarak ve onların arasına küçük keresteleri çapraz yerleştirdiler. Kereste aralarını da kırmızı tuğla ve harçla doldurdular, ikinci katın zeminini ahşaptan, kerestelerle, oluşturdular. Bu şekilde, iki yılda, iki yüksek katlı yeni bir belediye binası yaptırdılar. Bina; kırmızı

kiremitlerle örtülü, geniş sacaklı bir çatıyla örtülmüştü. Doğu ve batısında iki girişi oldu. Bir duvar ile çevrildiyse de sonradan o duvar kaldırıldı. Hâlâ "**Prestij Belediye binası**" olarak hizmet vermekte.

Mudanya Demiryolu, Ziraat Mektebi (Fakültesi)

On yedi yıl önce başlanan; fakat devam ettirilemeyen Mudanya Demiryolu, Abdülhamid'in fermanıyla, 22 Şubat 1891 de yabancı bir şirkete "Yap işlet devret" anlaşmasıyla otuz bin altına 99 yıllığına kiraya verildi. Yol, 41.780 metre; ikisi büyük, on üçü orta ve küçük olmak üzere toplam: on beş demir köprü ve altı istasyondan oluşuyordu. Bir buçuk yılda tamamlanan **Mudanya Demiryolu**, Çekirge ve Merinos İstasyonu'na kadar hizmete girdi. Uzun yıllar çalıştıktan sonra 1931 de yabancılardan geri satın alınarak millileştirildi. Ancak 1948 yılında verimli çalışmadığı gerekçesiyle sökülmesi fikri ortaya atıldı. Üç sene süren şiddetli tartışmalar sonucunda 1951 de maalesef söküldü.

Demiryolunun inşasıyla aynı yılda, 20 Mart 1891 tarihinde Hamitler Köyü'nden Topaloğlu Mehmed Ağa'nın arazisi satın alınarak, "**Numune Çiftliği Ziraat Mektebi**" adıyla uygulamalı, "Ziraat Fakültesi hizmeti gören" bir okul açıldı. Bursa ve çevresine; tohumculuk, fidancılık, hayvancılık sahalarında çok hizmet ve katkıları oldu. Meş'um Yunan işgalinde bu bina ve tesisleri de, malesef, işgalcilerce yakıldı.

1899 yılında payitahttan bir teftiş heyeti geldi. İlin yıllık iktisadi ve ticari durumunu gösteren bir Salname, resmi rapor, yazdı. "Hükümetin yürüttüğü bilabedel (ücretsiz) gülfidanı dağıtımı ve imbikleme elemanları vazifelendirmesi ve aşar vergisi almaması neticesinde il dâhilinde binlerce gül bahçesi meydana geldi. Bol miktarda gülyağı üretildi. Gülyağının, Avrupa'da büyük şöhret kazanması ve çok sipariş almasıyla, gül tarımı ve

gülyağcılığı yeni bir gelir kaynağı oldu. Vilayette 700 000 dönümden ziyade bağ vardır.

Keşiş Dağı civarının hâsılatları; Anjelika denen Melekotu, Şerbetçiotu ve Anasondur. Yirmi yerde, içilebilir madensuyu mevcuttur. 44'ü Bursa'da, 11'i Bilecik'te, 10'u Küplüce'de olmak üzere muhtelif yerlerde cem'an 103 "ipek çeken Fabrika" mevcuttur. 8300 kişi çalışmaktadır. Sanayii nesciye (Dokuma sanayi) şayanı dikkattir. Bursa'da havlu ve hamam takımı imal eden 600; kumaş, bürümcük, bez dokuyan 700; futa ve kadife imal eden 60 tezgâh vardır. Çevrede bez dokuyan diğer yerler 500 den aşağı değildir." (Maalesef uğursuz savaşlar ve işgal sonrası, gül bahçeleri harap olacak ve bu ekonomik değerlerimizin onda dokuzu kalmayacaktı.)

1903 yılında Bursa valisi Halil Paşa, Manastır valiliğine tayin edilince Beyrut Valisi Reşit Mümtaz Paşa Bursa valisi oldu. O da yeni caddeler açtı; ticaretin gelişmesi için yabancı konsoloslukların açılmasına önayak oldu. Almanya, Belçika, Fransa, İngiltere, İran konsoloslukları faaliyete geçti. Üç sene sonra 1906 da Abdülhamid tarafından İstanbul Şehremini (Belediye Başkanı) olarak tayin edilince yerine Şam Valisi Abbas Halim Paşa geldi.

O yıl Ömer Lütfi adında; hattatlar arasında sevilen, istikbal vaad ettiği söylenen, çok genç bir hattat geldi. Üstad Abdülfettah Bey'i çok sevdiği ve taklid ettiği konuşuluyordu. İstanbul'da yaşayan, ve devrin iyi hattatlarından olan **Ömer Lütfi Bey**, Bursa'ya arada gelip kalırmış. O da Ulu Cami'ye âşık olanlardandı. İlk gelişinde Abdülfettah Bey'in doğu ve batı kapılarının üstüne iki ayrı levha halinde yazdığı " Vallahü min veraihim muhit bel hüve Kur'anun mecid fi levhin mahfuz. Sadakallahülazim" ayetlerinin yazılışını çok beğenmişti. Bu iki levhanın sanat değerini vurgulamak, hem de genç hattatların kendilerini geliştirmek için üstadların levhalarını taklit ederek nazire yapmaları âdetini

devam ettirmek için, bu iki levhayı tek levha halinde yazmaya karar verdi.

Gerçekten de 1904 yılında altına, "Ömer Lütfi" olarak imzasını ve 1322 tarihini yazarak, büyük üstad Abdülfettah Bey'in iki levhasının naziresini yazıp getirdi. 90'a 110 cm'lik levhayı zamanın baş imamı Hafız Lütfullah Efendi ile asarken, kayyım Laz Faik Efendi, "Aynısı olmuş" deyince Ömer Lütfi Bey, " Kaç defalar bozup yazdım, kaç gece sabahladım, saymadım" dedi. Kenarlarını da beyaz suyolu ile süslemiş. Cemaatten birçokları gibi ben de, "Ellerinize sağlık, Allah razı olsun" dedim kendimce.

Bursalı Hamdi Bey 1321 yani 1903 yılının başlarında oymalı güzel bir çerçeve içinde kırmızı kadife üzerine sülüs yazıyla, ahşaptan oyularak yapılmış nefis bir levha getirdi. Levhada Peygamberimiz Aleyhisselamın: "Sübhan Allahi ve bi hamdihi sübhanallahi azim" (Size söylemesi hafif; fakat sevabı çok fazla bir zikir öğreteyim mi?) sözü yazılıydı. Altında da 1321 ketebehu Hamdi imzası ve tarihi vardı. Hâlâ yerli yerinde duruyor; şükürler olsun. Bir de, Hamdi Bey, 1338 yani 1919'da 40x100 cm'lik sade bir çerçeve de kırmızı zemine talik nefis bir yazı ile geldi. **Ama şimdi o da yerinde yok**.

1329 yani 1910-1911 yıllarıydı. Ömer Lütfi Bey; yüksekliği 35 cm olan, cevizden yapılmış nakışlı çerçeve içine, siyah zemin üstüne sol üste ve sağ alta aynı şekilde birer çiçek resmi işlemiş ve ortasına sarı boya ile çok güzel bir talik ile "Ve şavir hum fil emr." (Onlar işlerini istişare ile yaparlar.) ayetini yazmış. Altına imzasını ve 1329 tarihini yazmış. O levha da hâlâ aynı yerde asılıdır. Ömer Lütfi Bey, daha sonraki bir gelişinde "Ya hazreti İmam-ı azam 1336 (1916)" yazılı 35'e 55 cm lik talik levhasını getirip asmıştı.

Abdülhamid döneminde devletimiz, düşman devletleri uzun yıllar diplomasiyle idare edip, birbirleriyle çarpıştırarak savaşa girmeme becerisi göstermişti. İçeride sükûnet ve istikrarla

pek çok gelişmeler başladı. Ancak; İngiliz, Fransız ve Ruslar, Ermeniler'i kullanarak, ülkemizdeki huzurun ve gelişmelerin bozulması için çabalıyordu. Jöntürklerin muhalefetiyle istikrar bozuluyor ve yıkıcılık yapılıyordu. 21 Temmuz 1905 te Cuma namazı çıkışı Yıldız Camiî önünde Abdülhamid'e suikast düzenlendiği ancak koca sultanın sağ kurtulduğu haberi Bursa'yı dalgalandırdı.

1904 de Abdülhamid'in tahta çıkışının 29. yılı hatırasına Bursa'da bir saat kulesi yapımına karar verilmişti. O seneler bütün illerde ve büyük ilçelerde bu gaye ile saat kuleleri yapılıyordu. Tophane'deki altı katlı ve 33 metre yüksekliğindeki kule vali Reşat Mümtaz Paşa ve Belediye Başkanı Mehmet Emin Bey zamanında, Sultanın sağlığına şükrane olarak 31 Ağustos 1905 açıldı.

Dostlarım, bazen kendi kendime, "Çok detaya giriyorsun, her şeyden bahsetmek zorunda mısın? Uzatıyorsun." diye söyleniyorum. Bu sebeble, yazdıklarımın yarısını da çıkardım. Ancak geçmişimizi o kadar çok unuttuk ki bari en önemlilerini anlatayım diyorum. Mesela, 1900 yılına geldiğimizde Osmanlı Devleti hâlâ, "**Dünyanın en büyük coğrafyasına, nüfüsuna; en güçlü donanma ve ordusuna sahip devleti**" idi. **İstanbul dünyanın en kalabalık şehri idi**. Ancak bu ünvanların son yılları imiş. O günlerde çıkan gazete haberlerine göre 1902 de Londra'nın nüfusu İstanbul'u geçti. İngiliz donanması da bizim donanmamızdan daha fazla ve güçlü (Zırhlı) savaş gemilerine sahip oldu. Ama kara ordusunda dünyada en büyük ve güçlü ordu tartışmasız bizimdi.

O yıllara dair bahsetmek istediğim bir yenilik var ki o da elektriğin gelmesidir. İstanbul'da 1902, İzmir'de 1903 yılında elektrik ile şehir aydınlatması ve tramvay işletmesi hayata geçirilmişti. Bursa sokakları havagazı ile aydınlatılıyordu. Ancak elektrik (O zaman elektriğe cereyan deniyordu.) ile aydınlatma

çalışmaları 1906 da başladı. Elektrik üreten jeneratör ve dağıtım şebekesi kurma işi, Bursa belediyesince ihaleye çıkarıldı. İş, İşkodralı Mehmet Emin Bey'e verildi. Ancak Nafia Nezareti (Bayındırlık Bakanlığı) sözleşmeyi uygun görmedi. Üç ayrı teşebbüs daha olduysa da sonuçlandırılamadı. Nihayet 1916 yılında elektrik mühendisi Refik Bey ile sözleşme yapılarak Cilimboz Köprüsü yanında kömürle çalışan bir buhar makinesinin döndürdüğü domino ile Bursa'ya cereyan verildi. Bursa'da yıllardır süren; olurdu–olmazdı, günahdı-sevaptı tartışmaları da bitmiş oldu. Yeni aydınlatma şekli halk arasında heyecan ve sevince yol açtı.

Tartışma olduğunu söylemiştim. En hararetlisi "Emir Sultan dergâhı cemaatı" arasında oldu. Bir kısmı bunun "ecnebi icadı" olduğunu ve kullanılmasının mahzurlarını söylüyorlardı. Emir Sultan dergâhı şeyhi Mehmet Ragıp Efendi, cuma vaazında, müridleri arasındaki tartışmaları ele alarak konuya bambaşka bir bakış açısı getirdi. Nur Suresi 35. ayetini okudu, "Allah göklerin ve yerin nurudur. O'nun nurunun meseli şuna benzer. İçinde lamba olan bir mişkat var. Lamba bir cam içinde. O cam sanki bir inci gibi parlayan bir yıldız. Mübarek bir ağaçtan tutuşturulur. Bir zeytindendir ki ne şarkîdir ne garbî. Onun yağı neredeyse ateş dokundurmadan ışık verir. Nur üstüne nurdur." ayeti ile ceryanın aydınlatmada kullanılmasına Kur'anda apaçık işaret edildiğini ve "İlim, muminin yitiğidir. Nerede bulursa alsın." hadisi ile bu tür yeniliklerin alınmasında herhangi bir mahzur olmadığını" anlattı. Vaazına, "Müftü Efendi de bunu böyle beyan etti." diyerek devam etti. Cemaat dağılırken, "Kur'an'da her şey yazılı ve ilim alınabilir." konusunu konuşuyordu.

Bursa'da sokaklardan sonra bazı ileri gelenlerin konakları da elektrikle aydınlatılmaya başlandı. Tabii her beş on yılda bir yeni trafolar eklenerek Çekirgeden sonra Emir Sultan'a kadar elektrik verildi. Elektrik üretimi, işgal ve sonrasında kesintiye uğramakla

beraber, özellikle 1980 den sonra, baş döndürücü bir hızla gelişip zamanımıza kadar geldi.

Son Yüzyıla Gelince…

Son yüz yıllık geçmişe bakınca ne kadar yoğun ve önemli hadiseler yaşandığını görüyorum. Mesela meşrutiyet idaresinin gereği olarak 1908 de tekrar genel seçim yapıldı ve İkinci Millet Meclisi çalışmaya başladı. Bir yıl sonra 1909 da hiç de makbul olmayan altı adam saraya çıkıp Sultana, "Hal' edildiğini; tahttan indirildiğini" tebliğ ettiler. Meclis, padişah'ı değiştirmişti. Ertesi gün gazeteler Abdülhamid'in Selanik'e gittiğini ve Sultan Reşad'ın tahta çıktığını yazdılar. 33 yıllık Abdülhamid Dönemi kapanmıştı.

O son imparatordu. Zamanı çok zor şartlar içinde geçmesine rağmen hiç toprak kaybetmemişti. Yönetimden uzaklaştırıldıktan sonra dirayet ve kıymeti anlaşıldı. İdare nâehil ve maceraperestlerin eline geçmişti. Gelişmeler kontrolden çıktı ve imparatorlukta çöküş başladı.

1911 yılında Tunus ve Fas Fransızlar tarafından ilhak edildi. Ardından Trablusgarb ve Bingazi gibi (Libya) kuzey Afrika'daki topraklarımızdan olduk. Balkanlardan; Şam, Filistin cepheleri gibi Ortadoğu'dan gelen savaş haberleriyle,; mağlubiyet, toprak kaybı, şehit, gazi konuşmalarıyla yatılır kalkılır oldu. Ordudaki subaylar "İttihatçı" ya da "Halaskar" diye iki siyasi kampa ayrıldığı için komuta birliği kaybedilmişti. Ordu komutanları birbiriyle konuşmuyor ve birbirinin başarısızlığı için çalışıyormuş. Bursa'da bile orduların birbirinden habersiz hareket ettiği konuşuluyordu.

23 Ocak 1913 tarihinde meşhur **Babıâli** (Hükümet demekti) **Baskını** ile Yarbay Enver komutasında bir gurup İttihatçı subay, toplantı halindeki hükümeti basıp bazı bakanları öldürerek, silahlı darbeyle, yönetimi ele geçirdiler. Harbiye

nazırı Mahmud Şevket Paşa'yı tarafsız olduğu için sadrazam yaptılar. Yarbay Enver, generalliğe terfi ettirilip, müdafa nazırı vekilliğine getirildi. Binlerce Halaskar mensubu subay ordudan atıldı. Fakat Mahmud Şevket Paşa bir suikast ile öldürüldü. Böylece yönetim tamamen İttihatçılara geçti. Haziran 1913 te Balkan ülkelerinin nihai bağımsızlığı sonucuyla biten, Türk tarihinde en çok toprak kaybedilen ve en büyük bozgun olan Balkan Savaşı'nın başladığını yazdı gazeteler. Tepeden inme bu Hükümetin yaptığı bazı uygulamalar yüzyıl sonra bile Türkiye'yi hesap verir veya veremez duruma getirdi.

Çanakkale Savaşı ya da Osmanlıya Karşı Yapılan Son Haçlı Seferi

1915 yılı mart ayına gelince İngiliz ve Fransız donanmalarının Çanakkale Boğazı'nı geçerek payitaht İstanbul'u işgal ederek Osmanlı Devleti'ne son vermek istedikleri konuşuldu. Çanakkale Savaşı başladı. İhtiyatlardan sonra 16 yaşını dolduranların bile askere alınmasıyla işin vehameti daha çok anlaşılır oldu. Gidenler gelmiyordu. İstanbul Darülfünunu'nda (İstanbul Üniversitesi) talebe kalmadığı konuşuluyordu. Gök iken körpecikten biçiliyordu Türk gençliği. Çanakkale Savaşı sırasında ve sonraki onlarca yıl bu savaş ve kayıplarımız konuşuldu Bursa'da. Yalnızca Bursa da mı, hayır, bütün memlekette. Savaştan nadir olarak gaziler geldi. Kalan tamamının şehadet haberi ulaştı.

O nadir gazilerden biri de iki sene sonra gelebilen Üsteğmen Fazıl ve Kolağası Orhan Bey'di. Bir kolu ve bir bacağı top parçaları ile kopmuş. Uzun zaman Gelibolu Askeri Hastanesi'nde komada yattıktan; hatta kendi ifadesiyle, şehitlikte mezarı bile hazırlandıktan, sonra hayata dönmüş. Malulen mütekaid Üsteğmen Bursa'lı Fazıl Bey'den savaşı defalarca anlattı. Her dinlediğimde de tarifsiz üzüntüler yaşadım; bütün dinleyenlerle beraber. Hala da öyle değil mi?

Fazıl Bey, bir akşam ziyaretine gelen emekli paşa Tahsin Bey ve arkadaşlarına iki sene önceki savaşı gene üzüntüden kahrolarak şöyle anlattı:

– İngilizler, boğazları ele geçirmek için donanmanın yeterli olacağına inanmışlar. Bahriye Nazırı Çörçil bu harekâtı donanma ile yapmaya karar vermiş. Teknoloji açısından kendine çok güvenen bu donanma, Fransa'nın da desteği ile dünyanın en büyük armadasını oluşturuyordu. Bu donanmaya karşı gelebilecek hiçbir güç düşünülmüyor, Osmanlı'nın bu armada ile asla baş edemeyeceği sanılıyordu. İtilaf Devletleri'nin deniz harekâtı 19 Şubat 1915'te başladı. 13 Mart 1915'e kadar düşman gemileri tabyalarımızı top ateşine tuttu, mayın tarama gemileri olabildiğince yol açtı. Bir ayın ardından büyük bir ilerleme elde edemediler.

18 Mart'a kadar geçen bu dönemde boğazın Rumeli yakasındaki Seddülbahir ve Ertuğrul Tabyaları (İstihkam bölüğü demektir) ile Anadolu yakasındaki Kumkale ve Orhaniye Tabyaları top atışlarıyla tahrip edildi. Boğaza giriş kapıları aralanmıştı; ama hâlâ, ilerde olacaklar belirsizdi. 18 Mart 1915 sabahı geldiğinde iki taraf da günün nasıl biteceğini bilmiyordu.

18 Mart sabahı 3 deniz tümeninden oluşan düşman filosu boğazda belirdi. Filonun en güçlü muharebe gemileri olan Queen Elizabeth; Agamemnon, Lord Nelson ve Inflexible muharebe kruvazöründen oluşan 1. Tümen, saat 10.30 da boğazdan içeri girdi. Filonun muhripler savaş alanını tanıyorlardı. Queen Elizabeth'in hedefi Rumeli Mecidiye Tabyası, Lord Nelson'un hedefi Namazgâh Tabyası, İnflexible'nin hedefi Rumeli Hamidiye Tabyası idi. 11.30'da merkez tabyalarına ateş başladı. Allah'ım insanların üzerine bu kadar demir ve ateş yağdırılır mı? Mevzilerimize cehennem yağıyor, düştüğü yerde ateş topu bir daha patlıyordu.

Bu arada düşman gemileri Kumkale'nin ateş hattına da

girdiler. Biz de onlara obüslerle ateş yağdırmaya başladık. Yine de mesafe uzak olduğundan, Türk bataryaları, savaş gemilerini vuramıyordu. Çimenlik, Rumeli Hamidiye ve Anadolu Hamidiye Tabyaları ateş almıştı. Amiral Göprat komutasındaki 3. Tümen, altı muharebe gemisinden oluşuyordu. Bu tümen 1. Tümenin arkasından harekete geçti ve yerini aldı. Karşılıklı şiddetli çatışmalarda aradaki bataryalar sustuysa da merkez bataryalarımız ateşe devam ediyorlardı. 3. Tümene ait olan iki İngiliz gemisi, Rumeli Mesudiye ve Yıldız Tabyalarını hedeflemişlerdi. Bataryalarımız çok yoğun bir ateş altındaydı. Mermilerin çoğu tabyalar içine düşmüş, binlerce askerimizi olduğu yerde parçalamış; telefon, telgraf hatlarını bozmuş, yangınlar çıkarmıştı.

Rumeli Mecidiye Tabyası topçuları, Batarya komutanı Hilmi Bey'in büyük bir ateş topunun içinde kalıp şehit olması ile devre dışı kalmıştı. Havranlı Seyyid ve Niğdeli Ali, sağ kaldıklarını anlayınca, uzun namlulu toplarının yanına gittiler. Seyyid, vincin parçalandığı ve çalışmayacağını anladı. Top mermisini kol kuvvetiyle taşımaktan başka çaresi yoktu. 276 kiloluk mermiyi sırtladığı gibi topun ağzındaki yuvasına çıkardı. Kemikleri çatırdıyordu. Mermiyi namluya sürdü. Koca Seyyid bunu üç kez denedi. Sonrasını duymuşsunuzdur." deyince etraftan "Hayır duymadık ne oldu?" sesleri geldi.

Üsteğmen Fazıl Bey hem soluklandı hem de etrafını süzerek anlatmaya devam etti. "Seyyid, tek şansımız olan topu ateşleyince, rahat geçeceğini düşünen en büyük savaş gemilerinden Ocean, Allah'ın kahredici gazâbıyla vuruldu. Ocean vururlunca, zalimler ilerlemek şöyle dursun tornistan geriye dönüp boğazdan çıkmak için uğraşmaya başladı.

3. Tümenin yerini alacak 2. Tümen gelmeden önce böyle beklenmedik şeyler ard arda oldu. Saat 14:00'e doğru Fransız gemisi Bouvet'de bir iki patlama oldu. Anadolu Hamidiye

Tabyası'nca vuruldu ve 3 dakikada suların altına gömüldü. Düşman panik yaşıyordu. Queen Elzabeth ve Agamemnon dışındaki gemiler ateşi kestiler. Muhripler ve istimbotlar 20 kişi kurtarılabilmiş, 603 kişi sulara gömülmüştü. Bu arada Gouloys isabet almış ve ağır yaralarla boğazı terk ediyordu. 15.30 sularında mayına çarpan Inflexible'ın durumu kötüydü ama Bozcaada'ya ulaştı. 2. Tümen İngiliz gemileri, 3. Tümenin yerini aldığında bu manzara ile karşılaşmıştı. Saat 14.30'da Namazgâh Tabyası'nı bombalıyordu. Saat 15.00'te Rumeli Hamidiye ve Namazgâh aldığı isabetle maalesef safdışı kaldılar.

Anadolu Hamidiye Tabyası hasar görmemişti ve İrresistible'a ateş ediyordu. Saat 15.14'de İrresistible'ın yanında korkunç bir patlama duyuldu. Saat 16.15'te tabyalarımızdan uzaklaşmak isterken bir mayına çarptı. Bu bölgede bir gece önce Nusret'in döktüğü mayınlar hiç hesaplarında yoktu. Bölgenin mayınlı olduğunu anlayan Amiral dö Robek 2. Tümenin de geri çekilmesi için emir verdi. 18.05'te geri çekilirken yaralı Ocean da mayına çarpmıştı ve o da sulara gömüldü. 18 Mart'ta olanlar düşmanda şaşkınlık yaratmıştı.

Mütekaid Tahsin Paşa teessür ve şükür karışımında, anlatılanları üzüntü içinde dinlerken söylendi: "Çanakkale'yi denizden geçemeyince karaya döndüler, zalim haçlılar." Fazıl Bey doğruladı:

– Evet, Çanakkale Savaşları'nda Deniz Harekâtı'nın başarısızlığı düşmanın umutlarını Kara Harekâtı'na çevirmişti. 1 Mart'ta Yunanistan, Gelibolu yarımadasını işgal etmek, İstanbul üzerine yürümek üzere İngiltere'ye üç tümenlik bir kuvvet teklif etmişti. Ancak Rusya, İngiltereye, Yunan askerinin hiçbir şart altında İstanbul'a girmesine izin vermeyeceğini bildirdi. Aldığımız istihbarata göre Mart'ta yeni Tümenler Ege'ye sevk edilecekti. Çanakkale'de bulunan deniz piyadelerine Gelibolu Yarımadası'nın işgali için yardım edecekti. 18

Martta Mısır'dan Avustralya ve Yeni Zelanda tümenlerinin geleceği haberi geldi.

İngiliz General Sir William Birdwood, Kitşener'a, Donanmanın Boğaz'dan geçmesinin mümkün olmadığını, kuvvetli bir ordunun karadan donanmayı desteklemesi gerektiğini bildiriyordu. 29'ncu Tümenin Ege'ye gönderileceği açıklandı. Ayrıca bir tümen de Fransızlardan istenmiş. Mısır'daki Anzak tümenleri ile birlikte 70 bin kişilik bir kolordu bu işe ayrılmış oluyordu. Hamilton, Gelibolu Yarımadası'na çıkarma yapacak, başarıya ulaşırsa yarımadaya zayıf bir kuvvet bırakıp doğrudan İstanbul üzerine yürüyecekti. Oradan İstanbul Boğazı'na çıkarılmış bir Rus Birliği ile birleşmesi umuluyordu.

Bizde ise 18 Mart'ta kazandığımız zaferden dolayı kendimize olan güven tazelenmiş, Çanakkale'nin geçilemeyeceğini tüm dünyaya göstermiştik. Bu zaferin ardından müttefiklerin kaçınılmaz kara harekâtına karşı biz de hazırlıklara başlamıştık. Çanakkale'de 5. Ordu oluşturulup başına da **Mareşal Liman von Sanders** getirilmişti. Kıyılar dikenli tellerle çevriliyor, birlikler önemli yerlere yerleştiriliyor, müttefiklerin her hareketi gözleniyordu. Müttefik çıkarmasını bekleyen 19. İhtiyat (yedek) Tümeni'nin başında Yarbay Mustafa Kemal vardı.

25 Nisan sabahı savaş gemilerinin, Türk mevzilerini sürekli vuran koruyucu ateşi altında, Anzak kolordusu'nun 1. tugayından 1500 kişilik ilk hücum dalgası, çıkarma botlarının kuzeye kayması sonucu, saat 05.00'te, Kabatepe bölgesi yerine Arıburnu kesimine çıkıp ilerlemeye başladı. 27. alayın birlikleri ve 57. alayın yaptığı süngü hücumları sonucu sahile çekildiler. Gene de Anzak tümeni, Arıburnu'nun sarp yamaç ve tepelerinde yerleşme imkânı buldu. Bu tarihten 1915'in Ağustos ayına kadar dört ay boyunca Conkbayırı Kocaçimentepe-Kabatepe bölgelerinde, tarafların karşılıklı saldırı ve gece yapılan süngü hücumlarıyla, yakın boğuşmalar şeklinde ve

çok kanlı çarpışmalarla geçti. Bu çarpışmalarda Türkler de Anzaklar da ağır kayıplar vermişlerdi. Anzak ordusu taarruz hedeflerine varamadı. 3-4 km.lik bir mesafe ilerleyebildiler ve boşaltmaya kadar da o noktada kaldılar.

Havacılığımız ve Hava Harekâtları

Belediye Tabibi Ahmet Bey, daha önceden dinlediği halde yeni dinleyenler de haberdar olsun diye sordu:

– Siz ilk hava subaylarımızdan oldunuz. Savaş sırasında teyyarelerimiz (uçaklar) ne hizmetler yaptı; bir anlatıverseniz. Fazıl Bey başıyla tasdikleyerek:

– Dünyada ilk motorlu uçağın uçuşundan yedi yıl gibi kısa bir süre geçtikten sonra, 1910 yılında uçaklardan askeri maksatla yararlanma düşüncesi ortaya çıkmıştı. Müteakip yıllarda uçak bir taarruz silahı olarak kullanılmaya başlandı. Dünyadaki bu gelişmeyi yakından izleyen ve önemini idrak eden harbiye nazırı Mahmut Şevket Paşa'nın emriyle, 1911 yılında genelkurmay başkanlığı bünyesinde askeri havacılıkla ilgili bir şube açıldı. Türk askerî havacılığı'nın temeli bu teşkilatla atıldı.

Bu yeni silahın edinilmesine büyük önem veren Mahmut Şevket Paşa, maaşının bir kısmını bağışlayarak uçak alımı için kampanya başlattı. Kampanyaya başta Sultan Reşat olmak üzere Donanma Cemiyeti, subaylar ve bazı zenginler iştirak etmişti. İki uçaklık para kısa zamanda toplanmış ve 1912 de Fransa'dan biri 25 beygirlik, biri de 50 beygirlik iki uçak satın alınmıştı. Müteakiben, Yeşilköy düzlüğünde Kara Tayyare Mektebi, Yeşilköy Feneri yakınlarında da Deniz Tayyare Mektebi kuruldu. Havacı personel yetiştirilmek üzere ordu ve donanmadan istekli subaylar seçildi. 2 Ağustos 1914 te seferberlik ilan edildi. Yeşilköy'de bulunan deniz uçaklarından 2'si İzmir, birisi de Çanakkale Müstahkem Mevzi Komutanlığı emrine verildi.

25 Ağustos 1914 tarihinde Çanakkale Nara Meydanı'na konuşlandırılan Niivport tipi deniz uçağı ile Deniz Yzb. Savmi ve Ütğm. Cemal ile birlikte (Ütğm. Fazıl) yaptığımız keşif uçuşları sayesinde, bölgedeki İngiliz ve Fransız gemilerinin faaliyetlerini izlemeye başladık. 18 Mart 1915 tarihine kadar olan dönemde yapılan başarılı hava keşif görevleri hem düşmanın elindeki gemi tip ve miktarını tespit, hem de taarruz hazırlıklarını devamlı takip imkânı sağlamıştı. 18 Mart 1915 günü erken saatlerde yaptığımız keşifin raporunu şöyle vermiştim.

"**Bozcaada önünde 40 düşman gemisi sayıldı. Bunlardan 19'u ağır, 3'ü hafif olmak üzere 22'si kruvazör, diğerleri şilep, destek gemisi ve uçak gemisidir. Sayıları tam olarak saptanamayan denizaltılar görülmüştür. 6 adet zırhlı İngiliz gemisi, muharebe düzeninde boğaza doğru ilerlemekte ve Fransız gemileri de demir almaktadır.**"

Ark Royal uçak gemisinden havalanan İngiliz uçakları da tabyalarımıza ateş etmişti. 18 Mart günü bize Limni Adası civarındaki düşman kuvvetlerinin durumunu keşfetmemiz emredildi. Görev bölgesine ulaştık. Mondros Koyu'nda 13 harp, 4 nakliye, 29 kömür gemisi olmak üzere toplam 46 geminin olduğunu, bir Fransız gemisinin sahil topçumuzun ateşi ile Çanakkale ağzında yara aldığını rapor ettik. Muharebeler süresince, keşif harekâtı yanında diğer hava görevlerini de icra ediyorduk. Bunlardan birini 18 Nisan 1915'de yaptık.

Düşman hava gücünü tesirsiz hale getirmek maksadıyla, Bozcaada'da 18 düşman uçağının konuşlandığı meydana hava taarruzu planlandı. Ancak bu uçaklar da havalandığından, havada karşılaşıldı, kısa bir hava muharebesinden sonra zayiatsız olarak meydana döndük. İlk "hava taarruz harekâtını" yapmış olduk. İngilizler aynı gün üçer uçaklık iki kol ile meydanımıza taarruz ettiler, ancak uçaklarımızı daha önceden meydan içinde dağıtarak gizlediğimiz için atılan bombalar hasar meydana

getirmedi. Bu savunma ile "ufkî dağılma ve gizleme yapılarak, beka tedbirlerini aldığımız için" bize nişan verdiler.

14-19 Mayıs 1915 günleri, güney cephemizde başlatılan taarruzumuzu desteklemek amacıyla düşman çıkarma gemileri ve ordugâhı havadan bombalandı. Mayıs ayı başından itibaren sabit balon ile boğaz gözetlemesi, topçu atış tanzimi ve birliklerimizi taciz eden manika balon gemisine taarruzlar yapıldı. Her hava hücumunda gemi, balonunu toplayıp yer değiştirmek zorunda kalmıştır. 25 Haziran'da; Arıburnu bölgesindeki düşman karargâhı üzerine, neden başaramayacakları yazılı 300 adet ingilizce bildiri atılmıştır.

30 Kasım 1915'te ise, Üsteğmen Ali Rıza, Teğmen Orhan'la beraber, Çanakkale girişinde karaya oturmuş bulunan bir düşman kruvazörüne taarruz etmek için görevlendirildiler. Tam bu esnada bir düşman uçağının yaklaştığı görüldü ve yapılan hava muharebesinde **Üsteğmen Ali Rıza** fransız uçağını makinalı tüfek ateşiyle düşürmeyi başararak Türk havacılık tarihine düşman uçağını düşüren ilk pilot olarak geçti.

Kara Harekâtı ve Müdafaalarımız

Ben gene kara harekâtını anlatayım. Çünki bir yıldan fazla süren ve bir iki nesil kaybettiğimiz asıl savaş burada başlıyordu. 25 Nisan günü, Müttefik Kuvvetleri, donanmanın koruyucu bombardımanı altında, ayrıca beş ayrı yerden Gelibolu Yarımadası'na çıkmaya başladılar. İngiliz ve Hint birliklerinin hedefi, güneyde Alçıtepe'yi ele geçirip Kilitbahir platosuna ilerlemek, oradaki merkez tabyalarını susturduktan sonra Boğaz'ın girişini ele geçirmekti. Bombardımanın şiddetine bir örnek vermek gerekirse, sadece Ertuğrul Koyu sırtlarındaki savunma mevzilerine 4650 mermi atılmıştı. Buna rağmen Türk bataryaları ve kuvvetleri imha olunamadığından İngiliz birlikleri ağır kayıplar vermekte ve bu durum, müttefik kuvvetler arasında büyük bir

şaşkınlık yaratmaktaydı. Bu günlerde, bir kahramanlık destanı yazan Yahya Çavuş'un takımı, bu 10. Bölüğün takımıdır.

Temmuz 1915 sonuna kadar, göğüs göğüse çok kanlı geçen süngü hücumları ve karşı hücumlarla süren Kirte- Kerevizdere-Zığındere Muharebeleri, özellikle Türk birliklerinin, müttefik donanmasının ateşinden korunmak amacıyla, gece yaptıkları süngü hücumları şeklinde olmuştur. Ah o, geceli gündüzlü sekiz gün, süngü hücumlarıyla geçen Zığındere Muharebesi. İki taraf için de kayıpların en fazla olanı ve en kanlı geçenidir. Bu bölgedeki harekât ağustos ayıyla birlikte mevzi muharebesine dönüştü. İşgal kuvvetleri, 3-4 kilometrelik bir arazide çakılıp kalmış, Alçıtepe ve Kirteyi ele geçirememişti.

25 Nisan 1915 günü saat 04.30'da Fransız filosu Kumkale önlerinde savaş düzeni almıştı. Kumkale ve Kumkale-Orhaniye arasını hedef alan şiddetli donanma ateşinin ardından Fransız birlikleri karaya çıktılar. Kumkale'deki Türk takımı Fransız bombardımanlarına ve karaya çıkan iki Fransız bölüğüne karşı kahramanca dayandıysa da sürekli takviye edilerek tabur seviyesine çıkan Fransızlar karşısında kaleyi bırakarak Kumkale Köyü'ne çekilmek zorunda kaldı. Sadece yarım takımlık 6. bölük'ün ihtiyatıyla takviye edilebilen takım, Fransızlarla sokak muharebelerine girdi. 6. bölük komutanı, birliklerini mezarlığa çekti. Takım komutanlarının yaralanmasına, şehit düşmesine ve cephane sıkıntısına rağmen, bölük, inatla savunmasını sürdürdü ve Fransız kuvvetlerinin kanadını Kumkale'de bastırıp, bütün cephesini hareketten alıkoydu.

Türk birlikleri Kumkale'yi geri almak için taarruza geçince göğüs göğüse muharebe başladı. Fransızlar beyaz bayrak çektiler. Teslim alma olayı uzayınca Fransızlar tekrar toplanarak mevzilerine döndüler ve tekrar muharebe başladı. Fransız filosu kendi birliklerine zayiat verdirme pahasına, Fransız ve Türk birliklerinin birbirine girdiği Kumkale'ye şiddetli ateşe başladı. Türk

birlikleri Mezarlık-Kumkale-Orhaniye hattına çekilmek zorunda kaldılar. Gelibolu Yarımadası'na çıkarma yapan İngiliz kuvvetlerinin takviye edilmesi amacıyla, seferi kuvvetler başkomutan'ı General Hamilton'un emriyle, Fransız kuvvetleri 26/27 Nisan 1915 gecesi geri çekildiler. 1915 Ağustos sonuna kadar, müttefikler başarılı olamayınca, Çanakkale Boğazı'nı geriden sarkarak ele geçirmek amacıyla harekete geçtiler.

General Hamilton, Türk ordusunun gerilerine sarkmak ve onları çember içine almak için Suvla sahillerine çıkıp, Anafartalar'da üçüncü cepheyi açtı. Hedef; Conkbayırı ve Kocaçimentepe blokunu ele geçirip ilerleryerek Çanakkale Boğazı'na hâkim olmaktı. Bu amaçla 9. İngiliz kolordusu 6-7 ağustos gecesi bölgeye çıktı. Liman von Sanders, Saros grup komutanına 7. ve 12. tümenlerle süratle Anafartalar kesimine gitmesini ve karaya çıkan İngiliz birliklerine taarruz edilmesini emretti.

Liman von Sanders, bundan sonra, kurmay albaylığa terfi ettirilen Mustafa Kemal'i, 8 Ağustos 1915 günü Anafartalar grup komutanlığına atar. Anafartalar grup komutanı Kurbay Albay Mustafa Kemal, 9 ağustos sabahı, 12. tümenle 9. İngiliz kolordusuna saldırdı. 7. tümen de Anzak kolordusuna engel olmak amacıyla, Damakçılık Bayırı yönünde saldırıya geçer. Her iki tümenin saldırıları da başarılı olur. İngiliz birlikleri, beklemedikleri bu Türk karşı taarruzu ile şaşkına döndü ve ağır kayıplar verdiler. Ah dostlar, savaş o kadar kanlı ve acımasız geçiyordu ki iki taraf da işaretleşerek mola veriyor, güneşin altında aşırı sıcaklarda hemen kokmaya başlayan ölü ve yaralılarını topluyor biraz dinlenip tekrar birbirlerine kurşun ve bomba yağdırıp öldürmeye devam ediyorlardı.

Burada durup bir müddet ağladı Fazıl Bey. Sonra kendini toparlayıp: "Biz vatanımızı ve namusumuzu korumak için savaşmak zorundaydık; ama o saldırgan haçlı düşmanlar ne

arıyorlardı 850 yıllık Türk yurdunda."

Mütareke yani silahları bırakma anlaşmasıyla haçlıların 225 000 ölü bırakarak Çanakkale'den gittiği haberi geldi. Onlarca kahramanlık hikâyeleri, ihsanı ilahi hadiseleri anlatılıyordu. Ne fayda 250 000 gencimizi kaybettik o cehennemde. Anadolu'nun her yerinde bu sayının üç katı yaşlı ana, baba, dul ve yetim kalmıştı. Allah'a şükür, düşmanı Çanakkale'den geçirmemiştik; amma neredeyse genç insan gücümüzün yarısını kaybetmiştik. O savaştan sonra ben şahidim, memleket on kat fakirleşti. Her yer bakıma muhtaç insanla doldu. Fakat bakacak üretken insanı çok az olan bir ülke haline geldik. Ve bu kadar çok dul ve yetim insanın ortada kaldığı bir dönem daha hatırlamıyorum Bursa'da.

İzmir, Aydın, Nazilli, Manisa, Balıkesir Derken…

Haçlı seferi henüz bitmemişti. İyice yıprattığını düşündükleri Osmanlı Devleti'ne son darbeyi vurmak ve topraklarını paylaşmak için; ülkenin batısı, kuzeyi, güneyi tekrar bir saldırı daha doğrusu işgale maruz kaldı. Yunan hükümeti Aydın ilindeki Hırıstiyanların can güvenliklerini tehlikede gördüklerini ve korunma istediklerini bahane ve sebeb göstererek Ege Bölgesi'ni içine alacak bir işgal planını İngilizlere onaylatmışlar. 14 Mayıs 1919 da İngiliz ve Amerikaya ait savaş gemileri eşliğinde Yunan savaş gemileri İzmir limanına gelerek demir atmışlar. 15 Mayıs sabahı İzmiri teslim almak üzere Yunan askerleri şehre çıktılar. Silahlı bir mukavemet görerek her yere ateş edip, kırıp dökerek ve yağmalayarak; sivil ve asker birçok tutuklama yapıp gemilerine götürmüşler. Hükümet konağına bayraklarını çekmişler.

Söke, İncirliova, Aydın, Nazilli'nin; Menemen ve Manisa'nın bir bir işgal altına alındığı haberlerini oralardan gelenler söylüyordu. Aydın ve Nazilli'de Yörük Ali Efe, Demirci Mehmet Efe, Mestan Efe kızanlarıyla; Teğmen Kadri ve makineli tüfek

müfrezesi komutanı İzzet Bey, Miralay (Albay) Şefik Bey'in izni ve yönlendirmesiyle dağa çıkarak direniş ve kurtuluş hareketlerini başlatmışlar. Yörük Ali Efe Aydın'da, Demirci Mehmet Efe Nazilli'de, efsaneleşen gece karargâh baskınlarıyla işgalci güçlerin birliklerine ağır zayiat verdirerek şehirlerin kurtuluşuna sebeb oldular; ancak tekrar işgal için gelen düşman güçleriyle mücadelenin sürdüğü kulaktan kulağa yayılıyordu.

Ah Tefrika Derdi

Bir yıl sonra Yunan kuvvetlerinin; Soma, Savaştepe, Akhisar ve Balıkesir'e doğru ilerledikleri söylenmeye başladı. Balıkesir ve ilçelerinde âyandan Mehmet Vehbi Bolak Bey'in ve Miralay Kazım Bey'in önderliğinde, milli kurtuluş şuuruyla silahlı bir halk örgütlenmesi oluşturulduğu dillerde dolaşıyordu. Bursa'ya da harbiye nezaretince atanan Albay Bekir Sami Bey geldi. Bütün bölgeyi kuvayı milliye etrafında örgütlüyordu. Bursa valisi Mustafa Paşa da karşı hareketi temsil ediyordu.

Ah, "Günlerdir hatıratımı okuyan dostlarım" size nasıl anlatacağımı bilmiyorum. O yıllar memleketimiz hiçbir zaman görmediğim ve bir daha kıyamete kadar yaşamak istemediğim bir tefrikaya düştü. Halk, idareciler ve subaylar; "Padişah yanlıları" ve "Kuvayı milliyeciler" olarak fena halde ikiye bölündü. Birbirleri aleyhine fetvalar, idam hükümleri hatta faili meçhul cinayetlerle ortadan kaldırmalar yaşanıyordu. Halkın kafası her zamankinden çok karışıktı.

Hiç anlatmak hatırlamak istemiyorum o günleri. İki grup da tanıdığım kadarıyla vatanını seven insanlardı. Ama birbirlerini "yenmez yutulmaz" o kadar kötü suçlamalar ve vasıflarla anıyorlardı ki beni parça parça etseniz ya da dünyada her istediğimi bana vermeyi taahhüt etseniz gene de o itham ve iddiaları yazmayacağım. Ben yıllarca duyup kahroldum, bari siz kahrolmayın. Ama bölünmüşlük ve dağınıklık bütün şiddetiyle yaşanıyordu ve

maalesef bu iki güç kıyasıya birbiriyle uğraşıyorlardı. Her gün biryerlerde Aznavur ya da başka adlarla ayaklanmalar duyuluyordu. İlçeler halkın şaşkın bakışları altında iki silahlı gurub arasında el değiştiriyordu. Bursanın idarecileri sık sık biraraya gelip ülkenin geleceğini görmeye çalışıyorlardı.

20 Ekim 1919 da yapılan seçimlerin ardından İstanbul'daki son Osmanlı Mebusan Meclisi, Fındıklı'daki binasında Bursa mebusu Hacı İlyas Efendi başkanlığında toplandı. Ancak bu meclis uzun ömürlü olamadı. 16 Mart 1920 de İstanbul İşgal edildi. Mebusların bir kısmı İngilizlerce tutuklanarak Malta Adası'na sürüldü bir kısmı da Anadoluya kaçtı. 23 Nisan 1920 de Mustafa Kemal'in çalışmalarıyla Meclis Ankara'ya çağrıldı. İstanbul'dan kaçanlar ve tutuklananlar yerine, yeni vekillerle Ankara'da toplanan meclis yeni bir ümid kapısı oldu.

Bursa Düşüyor, Direnmeden Teslim Oluyor

Bu şartlarda, bir yıldır, işgali yaymaya cesaret edemeyen Yunan ordusu ağır topçu desteğiyle ilerlemeye geçti. Saldırı beklendiği ve eldeki hafif silahlarla mukavemet edildiği halde askerlerimiz tutunamayıp Albay Kazım Bey'in emriyle kurtarabildikleri silahları ve halkı trenle Susurluğa nakledip, şehirleri birbir bırakıp çekilmesi sonucu 30 Haziran 1920 de Balıkesir ve ilçelerinin işgale uğradığı ve Yunanların; Kirmasti, Apolyont, Dursunbey istikametlerinde ilerleyişe devam ettikleri haberi Bursa'ya geldi. Birliklerimiz Apolyont Deresi'nin doğusuna çekilip mevzilendiğinde artık Bursa'daki endişe ve korku had safhaya gelmişti. Halk süratle dağlara veya Anadolu içlerindeki akrabalarının yanına kaçmaya başladı.

Bir hafta sonra Türk birliklerinin İnegöl'e çekilmeye karar vermeleri ve Bursa'dan geçerek gitmeleri üzerine acı gerçek bütün karanlığıyla Bursa'nın üzerine çökmüştü; **Bursa düşüyor, direnmeden teslim oluyordu**. Ben taş halimle bile isyan

ediyor, inanamıyordum. Timur'dan ve Karamanoğlu ikinci Mehmed'den 520 yıl sonra Bursa ilk kez düşman eline geçiyordu. Herkes bir yerlere kaçarak şehri boşaltıyordu. Bursa'da sadece yaşlılar kalmış gibiydi. Nineler ellerini, dizlerini dövüyor; dedeler herhalde inanamadıklarından, şok olmuş gibi duygusuz, olan biteni izliyorlardı. Komşular ümitsiz gözlerle birbirlerine kendilerinin de inanmadığı teselliler veriyordu. Hava kararırken karanlık evlerinin loş odalarında yaktıkları kandillerin, şehirlerini aydınlatmadığını; hatta korkuyla karışık görünmek istemez gibi titreyerek sönük bir ışık verdiğini gördüler. Tarihi başşehrin üzerindeki kara tehdit bu cılız ışıklarla bertaraf edilecek gibi değildi. O gece kimsenin için rahat etmedi. Sabahın ilk ışıklarıyla da gözler Karacabey'den gelecek kişileri ve haberleri gözlüyordu.

Uzaktan görünen bir duman herkesin yüreğini ağzına getirmeye yetiyordu. Dumandan başka silah ve top sesleri de duyulmaya başladı ve uzaktan öncü Yunan birliklerinin Bursa'ya girdiği görüldü. Şehirdeki Rumlar Yunan bayraklarıyla mızıkalarla karşıladılar işgalcileri. Çekirge tren istasyonunda geçici karargâh kurdular. Asıl kuvvetler gelince de bayraklarını hükümet ve belediye binasına çektiler. Şehirde kalan ileri gelenleri askerlerle belediyeye getirerek onlardan bilgi almaya çalıştılar. Onlar bir şey anlatmasa da Rumlardan her türlü bilgiyi alıyorlardı. Rumlar, askerî birliklerin ellerinde hafif silahlar olduğunu; ağır toplara sahip Yunan ordusu önünde tutunamayacaklarını, hiç olmazsa Bursa'yı top ateşi altında bırakıp yıktırmamak için çekildiklerini, eli silah tutacak yaştakilerin ve genç kadınların şehirden çıktığını, Aydın ve Nazilli'deki efeler gibi vur kaç ile şehirlerini tekrar almaya çalışacaklarını anlattı Yunan komutana. Takvim 8 Temmuz 1920 yi gösteriyordu.

Bursa'nın işgali İzmir'in işgalindeki gibi; hatta daha fazla, başta İstanbul olmak üzere bütün memlekette mitinglerle reddedilip kınandı; kurtuluşuna kadar savaşılacağına yeminler edildi.

Zamanın gazetelerinde bütün ilk sayfalar Bursa'dan gelen haberlere ayrıldı. Mehmet Akif meşhur "Bülbül" şiiriyle ağlattı ülkeyi; azimleri biledi. Ankara'daki Büyük Millet Meclisi, kürsüsüne işgal bitine kadar indirilmeyecek bir "**Kara örtü**" astı. Fakat Bursa işgal altındaydı.

Tam iki yıl, iki ay, iki gün süren işgalde Yunan askerleri Osman Gazi'nin mezarına kurşun sıkıp, tekme attılar. İstihbarat ya da izlenim aldıkları, zararı olabilecek, herkesi tutuklayıp Atina'ya hapishaneye gönderiyorlardı. Yunan birlikleri dağa fazla çıkamadılar, sürekli ateş açılarak yolları kesildi. Yenişehir ve İnegöl'ü defalarca işgale gittiler ancak her seferinde de tutunamayıp bıraktılar. Ama o şehirler de her seferinde harap oluyordu. Dağdaki Püskülsüz İsmail ve Abdürrezak komutasındaki milis ve İnegöl hattındaki silahlı ordu güçleri, işgalcilerin korkulu rüyası oldu hep. Halk Yunan'ın kalamayacağını adı gibi biliyordu. Sabırla çekip gideceği günü bekliyor, en az zararla bu uğursuz dönemi geçirmeye bakıyordu.

Kurtuluş ve Feceatler

Nihayet 26 Ağustos 1922 de başlayan "**Büyük Taarruz**" ile kaçmaya zorlanan Yunan ordusu Dumlupınar'da kesin yenilgiye uğratıldı. 6 Eylül 1922 günü Türk askerinin ilerlemeye geçtiği ve Yenişehir ile İnegöl'e yerleştiği, 3. Kolordunun Bursa'ya çok yaklaştığı haberleri geldi. Yunan birlikleri Rum halktan gitmek istiyenleri de alarak hızla Bursa'yı terk etmeye başladı. Ancak yıllar boyu, "Yunan Feceatı" olarak anılacak olan katliamlar yaparak; Bursa, Mudanya, Karacabey, Bandırma, Orhan Gazi, Gemlik, Orhaneli gibi ilçeler ve köylerde; adam öldürme, ırza tecavüz, yağma, yakma yıkma ile büyük zararlar vererek çekildiler.

11 Eylül 1922 de düzenli Türk birlikleri Bursa'ya girdi. Belediyeye Türk bayrağı çekerek düşmanı kovalamaya devam etti. İşgal bitmiş, kurtuluşa ermiştik. Bundan sonra elbirliği ile

yaraları sarmaya başlayacaktık. Mustafa Kemal, 17 Ekim 1922 de Millet Meclisi Başkanı sıfatıyla Bursa'ya geldi. On iki gün Bursa'da kalarak çeşitli temaslarda bulundu.

Ankara'ya dönüşünden tam bir yıl sonra, **29 Ekim 1923 te Cumhuriyet ilan edildi**. Artık "Osmanlı Devleti" olarak değil, "**Türkiye Cumhuriyeti**" olarak anılacağımız konuşuldu, halk ve idarecilerimiz arasında. Tabii olarak yeni şekil hakkında müsbet menfi konuşmalar oluyordu. Geleceğin nasıl olacağı, muayyen konularda yeni yaklaşımların nasıl olacağı yoğun olarak tartışılıyordu. Önceden dert yandığım kamplaşmalar ve hesaplaşmalar devam ediyordu. Ama ben müsterih olmaya çalışıyordum. Hangi idari isim altında olursa olsun bu büyük milletin ve medeniyetin kendini yenileye yenileye devam edeceğini biliyordum. "Nereden biliyordun?" derseniz, size anlattığım yedi yüz yıllık geçmişe bizzat şahit olduğumdan biliyorum. Ve öyle de oldu. Yenilenerek ve güçlenerek yoluna devam etti, ediyor Türk milleti.

Taşlar oturup yeni düzen yerleşinceye kadar, çoğunuzun bildiği problem ve çekişmeler yaşandı. Sükûnet ve gelişmeler tekrar başladığında yeni devletin kurucusu yıldızlaşmaya başladı. Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'in (24 Kasım 1934 te Atatürk soyadını aldı.) Bursa'ya her gelişi büyük heyecan ve karşılamalara sahne oldu. Bursa belediyesinin satın alarak kendisine hediye ettiği, şimdi Atatürk Müzesi olan, köşkte kalmakta idi. Halkı bazen belediye binasından, bazen de Hünkâr Köşkü'nden selamlardı. En son 1-3 Şubat 1938 tarihlerindeki ziyaretine kadar Bursa'ya kısa uzun on yedi ziyaret yaptı,

Türkiye'nin Acı Günü 10 Kasım 1938 ve Yeni Cumhurbaşkanlarımız

Türkiye 10 Kasım 1938 de acı bir haberle yasa büründü. Uzun zamandır karaciğer yetmezliğinden muztarib olan, Türkiye **Cumhuriyetinin kurucusu, ilk Cumhurbaşkanı Mustafa**

Kemal Atatürk vefat etti. Bursa'da da aynı matem yaşandı. Uzun uzun sirenler öttü; halk saygı duruşuna davet edildi. 11 Kasım 1938 de meclis tarafından oybirliğiyle **İsmet İnönü ikinci Cumhurbaşkanı** olarak seçildi. Devlet devam edecekti, ediyordu. İsmet Paşa 22 Mayıs 1950 tarihine kadar 12 yıl bu görevi ifa etti. 1950 de yapılan genel hür seçimlerin ardından meclis **üçüncü Cumhurbaşkanını seçti; Celal Bayar**. Hem ilk defa olağan şartlarda ve hür bir seçim sonucuyla olduğu hem de Gemlikli olduğu için yeni Cumhurbaşkanı Bursa'da yeni bir heyecana sebeb oldu.

Meclis ve Hükümet hür seçimle seçiliyor; demokrasi geldi, derken, 27 Mayıs 1960 tarihinde, o eski ittihatçıların yaptığı gibi, silahlı bir darbeyle meşru hükümet lağvedildi. Başbakan ve cumhurbaşkanı tutuklandı. Hemen öldürmediler. Yassıada da biraz yargıladıktan sonra başbakan ve iki bakanını astılar. Onlar astı; ama halk bunu bir türlü kabullenemedi. 1989 yılında iadeyi itibar ederek mazlumların naaşlarını Yassıadadan getirip, İstanbul'da yaptırılan "Anıt Mezara, Devlet Töreni" ile taşındılar. Darbeden sonra **Dördüncü Cumhurbaşkanı olarak Cemal Gürsel Paşa** seçildi. 28 Mart 1966 tarihinde (Beyin kanaması sonucu şimdi hatırlayamayacağım; bir süre koma yattıktan sonra) vefatı ile **beşinci Cumhurbaşkanı olarak Cevdet Sunay Paşa** Cumhurbaşkanı seçildi. Yedi yıl sonra Meclis, **Altıncı Cumhurbaşkanını seçti; Fahri Korutürk**. O da emekli bir paşaydı ve yedi yıllık süresini doldurdu. Bu dönemde başbakanlığı, arada fasılalarla, seçimle gelen Süleyman Demirel ve Bülent Ecevit yürüttü.

Bu son cumhurbaşkanları Bursa'da halk içinde, çarşı pazarda sadece seçilirken ve görev süreleri bittiğinde anıldılar diyebilirim. Bir müddet cumhurbaşkanı seçilemedi ve askeri darbeyle zamanın Genel Kurmay Başkanı **Kenan Evren Paşa** hükümet kurdu (Başbakan ve hükümet bu defa kansız yargılandılar) ve

kendisi de "devlet başkanı" sonra da referandumla **7. Cumhurbaşkanı** oldu.

9 Kasım 1989 tarihinde olağan şartlarda ve hür seçimlerle gelen iki dönem Başbakanlık yapmış olan **Turgut Özal, Mecliste seçilerek 8. cumhurbaşkanı** oldu. Özal, elim ve hâlâ tartışılan bir kalp krizi sonucu 17 Nisan 1993 tarihinde vefat edince, meclis, her seferinde hür seçimlerle yedi-sekiz defa gelip giden, başbakan olan, **Süleyman Demirel'i 9. Cumhurbaşkanı** olarak seçti. O da yedi yıl görev yaptı. Süresi sonunda emekliye ayrılarak yerini, 16 Mayıs 2000 tarihinde anayasa mahkemesi başkanı iken meclis seçimiyle gelen **Ahmet Necdet Sezer**'e bıraktı. O da yerini, yapılan hür seçimler sonrası oluşan, meclisin seçtiği, daha önce dışişleri bakanlığı ve başbakanlık yapan **Abdullah Gül**'e bıraktı. **Abdullah Gül, on birinci cumhurbaşkanı oldu**. Tarihler 28 Ağustos 2007'yi gösteriyordu. Türk milleti ve devleti tarih yolculuğuna demokrasi ile devam ediyordu.

Asude Hayatım Devam Ediyor

Ülke yeni ufuklara giderken ben eski asude hayatımı devam ettiriyordum. 1934 yılında Ömer Lütfi Bey tekrar geldi. Abdülfettah üstadın hayranı olduğunu biliyorsunuz Onun izinden gider ancak harfleri biraz daha yuvarlak ve yumuşak yazarak kendi tadını vermek isterdi. Bu defa 310'a 110 santim ebadında esresiz üstünsüz talik yazıyla siyah zemine beyaz boya ile "**Lâilâhe illallah Muhammeden rasüllullah**" yazılmış nefis levhasını getirdi.

Doğrusu harika bir istif, çok tatlı bir yazıydı. Ve önceki yazılarına göre biraz daha aradığı üslubu bulmuştu. Ra, vav, dal, lamelifler yumuşak ve yuvarlaktı. Yazının altında ve küçük harflerle "Namakahu Ömer Lütfi 1353" yazılı nefis bir levha idi. Tabi ki hemen doğu duvarında yerini aldı. Hâlâ aynı yerindedir, harikadır. Üç yıl sonra da, Hud Suresi'nin 112. ayetinin, Peygamberimiz Aleyhisselam'ın: "Beni kocattı." dediği

"Festakim kema umurte." (Emrolunduğun gibi dosdoğru ol.) yazılı olduğu levhayı astı. Altında Ketebehu Ömer Lütfi 1356 imza ve tarihi vardır.

1936 yılının ramazanı, yazın sonlarına denk geldi. Günler sıcak ve uzundu. Böyle sıcak bir günde Ömer Lütfi Bey mekânımıza geldiler. O yıllarda artık çok meşhur; bir o kadar da mütevazı ve kibar bir hattattı. Kendini hayli yaşlanmış gördüm. Yanında Bursalı Hattat İhsan ve Hattat İskender vardı. Koltuğunun altında yaklaşık 50x60 cm ebadında çerçeveli bir levha ile camiye girdi. Yanındaki çıraklardan Susığırlıklı Musa'nın oğlu Mevlid, 1,5 metre boy ve 55-60 cm genişliğinde bir levhayla üstadının yanında, başında kuş varmışçasına, saygıyla yürüyor, üstadın en küçük hareketinden bir mânâ ve emir çıkartmak ve gereğini yapmak üzere hazır duruyordu.

Levhayı sarılı olduğu kumaştan dikkatlice çıkarttılar. Siyah zemin üzerine, beyaz ve harika bir talik yazı ile yazılmış, "Karia" süresinin 6-7. ayeti, "Fe emma men sekulet mevazinuh. Fe hüve fî işetir'radiye. (Artık, kimin tartıları ağır basarsa memnun kalacağı bir hayata girer.)" ayeti yazılıydı. Şakirtlerden Mevlid ile Abdülhamid, hem yazılan hüsn ü hatt'a hem üstadlarına saygı ile bakıyorlar, gözlerini yazılan hattan alamıyorlardı. Çok güzel, ölçülü, girift değil düz istiflenmiş nefis bir hattı. Cemaatten iki hat meraklısı kalem efendisi yeni asılan levhanın önünde durdu; mürekkebi, diviti, vezni, istifi ve mânâsını uzun uzun konuştuktan sonra kısa boylu olanı:

– Acaba "Kef'i" biraz fazla mı uzatmış? diye söyleyince diğeri:

– Uzatmasa idi çok sıradan olurdu. Üstad hattat onu nice düşünmüş ve denemiştir.

– Haklısın, o gözle bakınca farklı ve daha güzel olduğunu fark ettim.

Kolleksiyonuma bir mücevher daha eklenmişti. O gün ne

kadar çok sevindim anlatamam. Ama... Amma bu mücevheri görmek üzere gelirseniz, çok arasanız da malesef göremezsiniz. Birçok levham gibi bu da yerinden alındı. Neden alındı nereye ve ne maksatla götürüldü bilmiyorum. Yıllar önce evladını kaybetmiş bir anne gibi her hatırlayışımda içim yanıyor. Ancak ben eli kolu bağlı bir taşım ne yapabilirim ki. Evladının bir gün çıkıp geleceğini uman anne gibi ben de bir gün bu levha getirilir ve yerine asılır ümidindeyim. Kazım Baykal Hoca'nın kitabında yeri; 2 no'lu paye, diye yazılı ve resmi var. Bakabilirsiniz.

Diğer levha payenin havuzlu şadırvana bakan yüzündeki, siyah çiçeklerle süslü zemin üzerinde, beyaz renkli bir nesir yazıyla yazılmış bir "Bismillahirrahmanirrahim" ve bunun altında büyük bir "vav" harfinin içine azar azar küçülerek yazılmış " Hüve ala külli şey'in kadir" altında da aynı yazı şeklinde "sadakallahül Mevlânal kerim" altında da 1355 tarihi ve Ömer Lütfi imzası var. Şükür, bu levham da hâlâ yerinde duruyor.

Caminin içindeki yazıların hiçbiri rastgele seçilmemiştir. Özellikle insanların hayatını düzenleyici mesajlarla doludur. Mihrabta kuşak şeklinde yazılan Ayetel kürsi, (bütün camilerde de gaye aynıydı.) halk ezberlesin diye yazılırdı. Çoğunlukla Esma-i Hüsna yazıldı. Yani Allah'ın güzel isimleri. Allah'ı tanımamızı sağlayan, kâinat kitabını doğru okumamızı sağlayan, kendileriyle dua edildiğinde, o duanın kabul olma vesilesi olan Esma-i Hüsna yazıldı. Her birinin mânâsı insanları heyecanlandıran, iman arttıran isimler.

Ne kadar isterdim bir hat üstadı da seni yazsın, "Külli şeyin helikün, illâ vechehu." (Yüzü Allah'a yönelik olanların dışında her şey helak olacaktır.) Ve gelen cemaat bu mânâyı okusun. Bir de tevbeyi hatırlatmak için bir levhaya "Estağfirullah" yazılmasını isterdim. Böylece, evvel-ahir günahları affedilmiş, günaha girme istidı yok edilmiş temizler temizi, Peygamberimiz Hazreti Muhammed 'Sallallahu aleyhi vesellem'in: "Ben günde yetmiş

kez estağfirullah diyerek tevbe ediyorum. Siz de estağfirullah deyin" hadisini görmeyi çok isterdim.

Ulu Cami'nin içindeki yazıların ve Bursa'da 600 yılda biriken abide eserlerin ancak onda birini yazabildim. Bu benim için bir hicrandır. Ancak, hak verirsiniz ki, hepsini yazmak bir hatıra kitabının hacmini aşar ve okuyanı sıkar diye düşündüm. Bir bahçeden numune meyveler göstermek bahçenin zenginliği ve tamamı hakkında fikir verir sanıyorum.

Cemaatle namazların, tesbihatların ve sonrasında billur sesli müezzinlerden aşirlerin binlercesine, on binlercesine şahit oldum yüzlerce yıl. Önceden olduğu gibi yine bir mevlid okunmaya başladı. Bu sefer Şehrimizde on yedi yıl kadılık yapan, Kadı Nizameddin Efendi'nin "Seneyi devriyesi" imiş, dinlediğim. "Bursa'nın zengin ve ileri gelenlerinin" mevlid'inin sayısını ne ben hatırlarım ne de camimizin diğer parçaları. Mevlidhanlar gene pek gür sesli ve ihlâsla okudular. Herhalde "Dünyanın kimselere kalmadığını" halka hissettirmek için böyle daha hislenerek okuyorlardı. İşte müezzinler tam 500 yıldır okunan, benim en sevdiğim beyitlere geldiler; "*Ümmetin olduğumuz devlet yeter, Hizmetin kıldığımız izzet yeter.*" Tesbihatın otuzüçer zikri veya mevlid bittikten sonra şadırvanın kurnaları açılır ve otuzüç kurnadan birden şakırdayan suyun zikri başlardı. Mevlidten sonra gene öyle oldu.

Ulu Cami'nin âşıklarının (dostlarının) yanında, nispeten düşman olanlardan bahsetmiştim. Arada bir onlardan birini görüyorum. Bu düşmanlık tevarüs ediyor gibi, her asırda değişik kimliklerle sürüyor. Allah'ın evine bile abdestsiz girip; düşmanlık ve kinle; kubbelere, yazılara, cemaate, mihraba, mimbere ve hatta şadırvana bakıp: "Ne zaman yıkılır bu bina, ne zaman biter bu cemaat" deyip, gayzından çatlayanları gördükçe çok üzülüyorum. Neyse ki uzun zaman duramıyorlar. İleride tekrar gelirim fikriyle acele çıkıp gidiyorlar.

Her devirde, her milletten böyle talihsizler oldu, olacaktır da. 5-10 yılda bir gelip aynı düşmanlıkla içerde dolaşıp gidiyorlar. Bazen de kendileri gelemiyor, bir tabut içinde getiriyorlar. Ama bu sefer içeri giremiyor, avluda bekliyorlar; namazları kılınmak üzere. İnanan temiz kalpli insanların duaları ve elleriyle mezarlığa götürülmek üzere cenaze arabasına konuyorlar. İnanın bu paradoksu yüzlerce kez yaşadım.

Allah'tan bu mabedin sevenleri onların binler, yüz binler katı daha çok. O âşıkların bir tanesi İstanbullu şair **Faruk Nazif Çamlıbel** idi. 1922 ile 1946 yılları arasında Kayseri ve Ankara'da edebiyat öğretmenliği yaparken İstanbul'a gidiş gelişlerinde hususi olarak Bursa'ya uğrardı. Meşhur "**Han Duvarları**" şiirini yolda gördüğü han ve kervansaraylardan etkilenerek yazan bu beyefendi, o geçişlerinden birinde gene bana uğradı. Benden çıkıp Yeşil Cami ve Türbeye gitti.

Dönüşte, dışı bembeyaz kireçle badanalı Ulu Cami'ye tekrar geldi. Yanında Bursa'nın ünlü avukatı Hafız Hamdi Könel Bey vardı. Çarşıda beraber kebab yiyip gelmişler. Faruk Nafiz, hüsn ü hatt'ları seyrederken yazılar üzerine yaptığı konuşmaların arasında: "Bu hazinelerin kıymetini bilmiyorlar." diyerek, gözyaşlarını tutamayıp ağladı. Sonra, Avukat Hamdi Beye dönerek:

– Hamdi Bey, öz kültürlerinin düşmanı, yeni yetme batı hayranlarını anlayamıyorum. Uzun bir şiirimde onlara,

"Sen Kubbesinde ince bir mozaik arar da,
Gezersin kırk asırlık bir mabedin içini.
Bizi sarar bir sülüs yazı görsek duvarda,
Bize heyecan verir bir parça yeşil çini."

"Mısralarını söylemiştim." dedi. Ben de bu gönül insanını ve sözlerini hafızama aldım ve sizinle paylaşıyorum.

Bursa'yı Yaşamak ve Böyle Güzel Anlatabilmek: Bursa'da Zaman

1941 yılında kırk yaşlarında şair bir beyefendi daha geldi Bursa'ya. Sonra birkaç kez daha Bursa ziyareti yapan bu İstanbul beyefendisi, Erzurum Lisesi'nde, Konya ve Ankara'da yıllarca edebiyat öğretmenliği yaptı. Daha sonra İstanbul Üniversitesi'ne geçerek orada Edebiyat Fakültesinde Profesörlüğe yükseldi. Bu şair beyefendi **Ahmet Hamdi Tanpınar** idi. Çelik Palas oteline yerleşti. Her gün Bursa'nın tarihi yerlerini gezmeye çıkıyordu. Ulu Cami'nin yanından, beyaz badanalı duvarlara ve minarelere, kurşun kubbelere ve taçkapıya bakarak geçiyordu.

Favorisi Orhan Camiî, Yeşil ve Muradiye idi. Bursalı dostlarıyla buluşuyor onlardan da Bursa ile ilgili hususiyetleri dinliyordu. Kapalı Çarşı'yı, Uzun Çarşı'yı geziyorlar; Kebabçı İskender'in meşhur kebabından yiyorlardı. Gezilerinde notlar alıyor, gece otel odasında bu notlar üzerinde çalışıp tekrar tekrar yazıyordu. Sanki zihninin ve gönlünün derinliklerindeki en güzel mânâ mücevherlerini kalemiyle çıkartmaya çalışıyordu. "Bursa'da Hülya Saatleri" adlı çok güzel, uzun bir şiir yazdı. İstanbul'a dönünce, bu şiiri, bir dergide yayınlatmış.

Ahmet Hamdi Tanpınar bir-iki sene sonra tekrar geldi. Daha önce yazmış olduğu; ancak tam kemâle erdiremediğini düşündüğü şiirini, hem zihninde hem gönlünde biraz daha olgunlaştırmıştı. Gene Orhan Camiî'nin avlusunda oturup; hafif rüzgârla hışırtılar çıkaran çınarı, kumru seslerini, şadırvanın şakırtılarını, bazen gözlerini kapatıp dinledi. Sanki ellerini uzatsa, Orhan zamanında yapılan duvar, avlu ve şadırvanı yapan ustaların ve çınarı dikenlerin ellerine dokunacakmış gibi yakın hissetti kendini.

"Bursa'da bir eski cami avlusu,
Küçük şadırvanda şakırdayan su.
Orhan zamanından kalma bir duvar,
Onunla bir yaşta ihtiyar çınar".

O zamanın Bursa'sı o kadar asude, sakin ve huzurluydu ki, bunu size anlatabilmem, hissettirmem mümkün değil. Ama işte bu şair beyefendi o anları şiirinde en güzel şekilde anlattı. Elindeki şiire son şeklini verdi;

"Eliyor dört yana sakin bir günü,
Bir rüyadan arta kalmanın hüznü.
İçinde gülüyor bana derinden,
Yüzlerce çeşmenin serinliğinden."

O günlerde havalar, her baharda olduğu gibi çok güzeldi. Şair, (ben artık ona şair diyordum.) böyle güzel bir günün ikindi vaktinde Tophane'deki seyir yerinden; ovayı, gökyüzünü, camileri, hanları gönlüyle dinleyip gözleriyle süzdü. Tekrar kalemine sarıldı:

"Ovanın yeşili, göğün mavisi,
Ve mimarilerin en ilahîsi.
Bir zafer müjdesi burada her isim,
Sanki tek bir anda gün, saat, mevsim.
Yaşıyor sihrini geçmiş zamanın,
Hâlâ bu taşlarda gülen rüyanın.
Güvercin bakışlı sessizlik bile,
Çınlıyor bir sonsuz devam vehmiyle."

Sonra her akşama doğru yaptığı gibi Gümüşlü'de yatan Osman ve Orhan Gazi'ye ve Muradiye'ye uğradıktan sonra oteline gitti. Bir yıl önce çok uğraşarak yazdığı şiiri, pirinç ayıklar gibi; fazlalıkları çıkararak, kelimeleri seçerek, tekrar tekrar düzelterek yazdı. Kuyumcu titizliğiyle, ressam özeniyle, şarkı besteliyor

gibi, kelimelerle tablo çiziyor gibi, mısralara son şeklini veriyordu:

“Gümüşlü bir fecrin zafer aynası,
Muradiye sabrın acı meyvası.
Ömrünün timsali beyaz Nilüfer,
Türbeler, camiler, eski bahçeler.
Şanlı hikâyesi binlerce erin,
Sesi nabzım olmuş hengâmelerin.
Nakleder yâdını gelip geçene,
Bu hayalde uyur Bursa her gece.
Her şafak onunla uyanır güler,
Gümüş aydınlıkta serviler, güller.”

Ertesi gün erkenden kalkıp şafakla beraber Bursa sokaklarını süzgün gözleriyle, derinlemesine baka baka gezmeye başladı. Kuşların patırtıyla kanatlanmaları arasında yürürken ya da bir kahvehane önünde otururken önceden yazmış olduğu bir şiirden mısralar mırıldandı:

“Ne içindeyim zamanın,
Ne de büsbütün dışında.
Yekpare, geniş bir anın,
Parçalanmaz akışında.”

Aradığını bulamamış insanların gerginliğiyle kalktı; bir arabaya bindi. Lâmiî Çelebi’nin Camiî’nin önünden geçerken O’nun “Şehrengiz”ini hatırlayıp, “Sen de aşıktın bu şehre” dedi. Onun Bursa sevgisinden ve burada yaşama tutkusundan ilham alarak Çekirge’den Hüdâvendigâr’a çıktı. Uzun zaman yalnız başına oturdu. Bursa’yı yaşamaya, duymaya çalışıyordu. Hüdâvendigâr Camiî’nin önündeki çaybahçesinde otururken “***Bursa’da Zaman***” adını verdiği şiirin en güzel parçasını teşkil eden:

"Serin hülyasıyla çeşmelerinin
Başındayım sanki bir mucizenin,
Su sesi ve kanat şakırtısından
Billur bir avize, Bursa'da zaman."

mısralarını yazdı. Yeşil Türbe'ye gitti oradan. Zor; ancak zafer dolu yılların anılarını düşünerek ve içinde hissederek akşama kadar oralardan ayrılamadı. Gece, otelde, biraz daha çalıştı şiir üzerinde:

"Yeşil türbesini gezdik dün akşam,
Duyduk bir musiki gibi zamandan.
Çinilere sinmiş Kur'an sesini,
Fetih günlerinin saf neşesini."

Aylarca şekil vermeye çalıştığı heykele en güzel şeklini vererek rahatlamış bir heykeltıraşın ruh haliyle (Buraya yazmadığım) son mısralarını da ekleyip yayınladığında hem Bursa'mızı en iyi duyan ve anlatan hem de edebiyat dünyamızda zirve olarak kalacak bir şaheser ortaya çıktı: **Bursa'da Zaman**.

Şair o yıllarda; İstanbul, Konya, Erzurum ve Ankara'yı da anlattığı, "***Beş Şehir***" isimli kitabını yayınladı. Bursa'yı zahirî ve batınî (derinlemesine) nefis bir şekilde tahlil etti. Lâmiî Çelebi'nin "Şehrengiz-i Bursa" kitabı ve Evliya Çelebi'nin "Seyahatname"si gibi "Beş Şehir"de Bursa'yı çok güzel anlattığı için Ahmet Hamdi Tanpınar'a minnet ve şükran duyuyorum. Daha önce itiraf ettiğim gibi, benim bunları size bu kadar iştiyaklı anlatmama imkân ve ihtimal yoktu.

Dostlarım, Tanpınar'ın 'Beş Şehir' kitabında ve 'Bursa'da Zaman' şiirinde anlattığı Bursa'nın ve "O tadların" yok olduğunu düşünüp hüzünlenmeyin. Sizi temin ederim ki günümüzde de o Bursa yaşamaktadır. Zaten hatıralarımı yazmamın bir sebebi de "O Bursa'nın yaşadığını ve yaşandığı yerleri" sizinle paylaşmaktır.

Kayıp Hazineler

O günlerde Bursa'ya yabancı bir konuk geldi. Avusturyalı bir şarkiyatcı olan beyefendi profesördü ve güzel Türkçe konuşuyordu. O da Çelik Palas'a yerleşti. Sabah kahvaltısından sonra, "**Dürer ve Gürer**"in müellifi **Molla Hüsrev**'in türbesine, müzesine, gitmek üzere bir fayton çağırmalarını" söyledi.

Çalışanlar birbirlerine baktılar. Fayton işi kolaydı ancak Molla Hüsrev'in mezarı acaba neredeydi? müftülüğe, müzeler müdürlüğüne sordular, "Öyle bir mezar bilmiyoruz" cevabını aldılar. Sonra o zaman maarif denilen milli eğitim müdürlüğüne sordular. Oradan da: "bilmiyoruz, araştıralım" cevabını aldılar. Hiçbirinden müsbet cevap alamayınca mahçup oldular. Biraz sonra maarifden bir memur arayarak: "Bu konunun meraklısı olan bir postane memuru var. İsmi: Hafız Necip Aksoy. O bilebilir" dedi. Bunun üzerine onu bulup sordular. O da biraz düşünüp: "Zeyniler köyünde (Çalıkuşu romanındaki Feride'nin öğretmenlik yaptığı, şimdi mahalle olan köy.) medfundur." dedi. Hakikaten mezarını Zeyniler Camiî'nin haziresinde bakımsız bir halde buldular.

Misafiri mezarlığa götürdüler. Profesör gözlüklerini takıp mezartaşındaki Osmanlıca yazıyı sesli okudu, "**Menbaı ilmi hüner… Fazılı hurşidi eser, Sahibüd Dürer vel Gürer, Mevlâna Molla Hüsrev.**" Misafir olduğu için fazla konuşmadı; yalnızca: "Bizim ülkemizden böyle bir âlim çıksaydı, onun adına Enstitü; müze kurar ve onun heykelini yapardık."dedi.

Molla Hüsrev ikinci Murad'ın yakınında bulunmuş, şehzade Mehmed'in talim ve terbiyesinde vazifelendirilen hocalardandı. Fatih döneminde kazaskerlik ve kadılık görevlerinde bulunmuş. Fatih, kendisi için: "Zamanımızın Ebu Hanife'si" demiştir. Bilhassa Dürer vel Gürer (İnci ve Cevher) adlı ansiklopedik fıkıh ve hukuk usulü kitabı asırlarca kaynak eser olmuş. Hazret, ahîr ömrünü Bursa'da tamamlayıp, buraya defnedilmiş.

Ne diyeyim, **bizim illerde böyle kayıp hazinelerden o kadar çok var ki** çoğunu kendi insanımız bile bilmiyor.

Büyük Bursa Yangını, Enkazlar ve Bursa'nın Yeniden İmarı

1958 yılının 24 Ağustos Pazar günü, Kapalı Çarşı'nın bitişiğinde, sahafhanedeki Cavit Çemrek'in mücellidhanesinde (kitap cildi yapılan dükkân) yanan gazocağının devrilmesiyle kısa sürede bütün çarşıya yayılan büyük bir yangın çıktı. Tatil günü olduğu için kimse yoktu. Olanların gayretleri de yangının yayılmasına mâni olamadı. Dükkânlar; mağazalar, sanatkâr atölyeleri çıra gibi yanıyor ve bir diğerini de tutuşturarak gözler önünde yok oluyorlardı. Koşup gelen mal sahiplerinin gayretleri neticesiz kalıyor, feryad figanlar, ağlayıp bağırışmalar birbirine karışıyordu.

Yangın bütün çarşıyı yutacak kadar büyüdü. Artık, Bursa halkının tamamına yakını toplanmıştı; amma bir şey yapılamıyordu. Alev ve dumanlar o kadar yükselmişti ki; İnegöl, Yenişehir, Mudanya, Karacabey, Mustafakemalpaşa ve Gemlik'ten görülüyordu. O ilçelerden itfaiye ve halk Bursa'ya yardıma geldi. Hatta daha sonra öğrendik ki kara dumanlar Bandırma'dan, İstanbul'dan bile görülmüş ve büyük bir merak ve korku sebebi olmuş. O yangında 1400 dükkânın yanında Ulu Cami'nin iki şadırvanı ve minarelerinin ahşap külahları da yandı. Şimdiki beton külahlar o yangından bir sene sonra yapıldı.

Yangından sonraki günler, aylar; hatta yıllar, yangının zararları ve izlerini gidermeye çalışmakla geçti. İs kokusu aylarca sürdü. Belediye, hükümet ile beraber çalıştı. Yanan tarihi çarşıyı aslına uygun şekilde tekrar yapmak için yıllarca projeler çizildi; inşaatlar yapıldı. Şimdiki haline gelinceye kadar çok çalışıldı; çok zaman ve emek harcandı. Çok şükür, çarşı eskisi gibi güzel ve sağlam yapıldı. Eskisinden daha canlı bir şekilde çalışır hale geldi.

Sizlere bir gözlemimi daha söyleyeceğim. 1855 yılındaki büyük depremden sonra Bursa'da, o zaman, önemli abidelerin ancak yüzde bir kadarı tamir edilip tekrar kazanıldı. Yüzlerce evet yüzlerce tarihi eser virane halinde yıllarca beklediler. Camilerin yıkık minareleri; hanların, hamamların, medreselerin, türbelerin çökmüş kubbeleri ve yıkık çeşmelerle Bursa çok kötü, köhne bir şehir olarak görünüyordu. O eserlerin bir kısmının izi bile kalmadı. Tarihi eser demek; otların sardığı, içlerinden ağaçların çıktığı mezbelelik harabeler demek oldu çok uzun yıllar.

Bu vaziyetin bir sebebi: Osmanlı'nın Trablusgarb, Yemen, Ortadoğu, Balkan Harplerinde ardı ardına savaşmasıyla iktisadi durumunun fakirleşmesi idi. Ayrıca Çanakkale savaşlarında birçoğu liseli ve üniversiteli iki yüz elli bin genç insanımızı, iki yüz elli bin beyin ve beden gücümüzü kaybetmemizdir. Genç Cumhuriyet, gerçekten büyük bir enkaz devralmıştı. Bütün ülkemiz öyleydi; ama ben özellikle Bursa için söylüyorum. İstanbul, Allah'a şükür düşman yıkımı görmedi; ama onu da biz, "imar ediyoruz." diye yıktık. İzmir başta bütün işgal gören yerler büyük bir yıkım gördü ve yangın yerine döndüler. Bursa en çok tarihî anıt esere sahip bir şehir olarak, en çok harabeye sahip bir şehir haline geldi.

Bursa'yı tekrar inşa eden adam, Kazım Baykal.

Biraz geriye dönmek istiyorum. 1940'lı yıllardı. Her haftasonu değişik bir evde bir araya gelen insanlar dikkatimi çekiyordu. Sayıları bazen artıyor bazen azalıyordu. Daha önceden de akraba, eş dost toplantısı; siyasî, dinî ve musikî içerikli toplantılara şahit olurdum. Bursa'da yaygındı ve yabancısı değilim böyle şeylerin. Ama bunun ne maksadlı bir toplanma olduğunu tam vasıflandıramıyordum. Çok geçmeden anladım ki bu toplantılarda "Bursa'nın abide eserlerini nasıl ihya edebiliriz." konuları tartışılıyordu. Nereden ve nasıl başlayacaklarını bilemiyorlardı. O kadar çok enkaz vardı ki.

Toplantıların müdavimleri ya da lokomotifleri; hatta lideri seçilmeye, görünmeye başladı. Bu kişi, Bursa Erkek Lisesi Felsefe öğretmeni **Bursalı Kazım Baykal**'dı. Yanındakiler de, Hulusi Köymen, Vecdi Kalyoncuoğlu, A. Muhtar Akat, Hüseyin Kocabaş, H. Hilmi Ersözden ve Necip Kartalkaya idi. Daha adını anamadığım onlarca adanmış, gönüllülerle birlikte bir ucundan başlamaya karar verdiler. "**Bursa Eski Eserleri Sevenler Kurumu**" adıyla resmi bir cemiyet oluşturdular. Takvimler 1946 yı gösteriyordu. Bu kurum iki yıl sonra bakanlar kurulunca, "Menafi umumiyye hadim cemiyet" kabul edildi.

Mimar Saim Ülgen ve **Mimar Hüsrev Tayla**'dan mimarlık bilgisi ve bürokratik destek aldılar. Büyük bir "Rekonsrüksiyon ve Restorasyon" (Yeniden inşa etme ve yenileyici tamir ve bakım yapma) faaliyetine başladılar. Yapacakları iş beş yüz- beş yüz elli yıllık, yıkılmış binaları ayağa kaldırma işiydi. Çok yönüyle ihtisas ve ihtimam gereken büyük bir işti. Sadece mihraplı duvarı kalmış bir enkazdan kubbesi, son cemaat yeri, taçkapısı, minaresiyle yeniden ama aslına uygun bir cami (camiler, medreseler, hamam, türbe ve çeşmeler) yapacaklardı.

Harabelerin temizlenmesi; temelleri ya da asıl bina unsurlarının ortaya çıkarılması, rolöve projelerinin çizilmesi, ilgili ilgisiz makamlara onaylatılması, fon ya da finansının tedariki, ustaların bulunması ve çalıştırılması gibi işlerin hepsini, her abide eser için, Kazım Bey ve arkadaşları yaptılar. Kâh bir kubbenin tepesinde kâh toz toprağın içinde hep inşaatların başında durarak çalıştılar. Bu ihya faaliyeti sırasında, evvelce bahsettiğim Bursa yangını yaşandı.

1954 ile 1957 arasında mimar Hüsrev Bey (Hüsrev Tayla Ankara'da yapılan **Kocatepe Camiî**'nin mimarıdır.) sorumluluğunu üstlenerek Ulu Cami'yi çok yaşlı gösteren ve beyaz bir çarşafla örtülüymüş gibi durduran kireç sıvaları kazıtmaya karar verdi. Dört tarafa, minarelere sırayla iskeleler kuruldu. Üç yıl

süren raspalama işinden sonra köfeke taşlar ve minarelerin kırmızı tuğlaları tertemiz ve gözalıcı bir şekilde ortaya çıktı. Kubbe kurşunları yenilendi. Allah ondan razı olsun.

Kazım Bey, "Eski Eserleri Sevenler Cemiyeti"nde kırkbeş yıl çalıştı. Üftade Hazretleri'nin türbesine dönen köşedeki kubbeli tarihi binadaki toplantılarını aksatmadı. 85 yaşlarına geldiğinde hastalıkların da etkisiyle çok yorgun düşmüştü. Hasta olup katılamadığı bir toplantı sonrası vefalı arkadaşları, "Liderleri" kabul ettikleri hocayı evinde ziyarete geldiler.

Hoca, arkadaşlarını görünce canlandı. 40 yıl önce yaptıkları gibi hazırlanan projeleri hararetle tartıştılar. Hanımı, haklı olarak: "Hastasın sen artık. İnşaatlara gidip yorulma. Bırakmam seni." diye söyleniyordu. Kazım Bey, eşiyle aralarında tatlıca atıştıktan sonra arkadaşlarına, "Irgandı Köprüsü için (O zaman kullanılmaz haldeydi.) gitmediğim kapı kalmadı. Zor bir iş; ama benim de güçüm bitti. Artık kendileri bilir." dedi. Biraz kırgındı.

Tarihi eserlerin ihyası gerçekten çok zor bir süreçti. Bu çetin yolda, defalarca yargılana yargılana, halkın dedikodusuna katlanarak, "**paha biçilmez yüz elli anıt eseri**"; evet, yanlış okumadınız 150 eseri, masraflarını halktan ve kendilerinden temin ederek aslına uygun olarak, aynı yerinde ve şekilde Bursamıza kazandırdılar. Bu zaman içerisinde Kazım Bey ayrıca, "Ulu Cami", "Bursa'nın Abide Eserleri" ve kurumun çıkardığı büroşürlerle tarihi değeri çok yüksek olan levhaları; çeşme, türbe, cami, medrese ve kitabeleri, yaşlı ağaçları kayda geçirdi. Uludağ Üniversitesi bu üstün gayret ve hizmetleri takdir için 1992 de Hoca'ya Fahri Doktora ünvanı verdi. Hoca 1993 te 88 yaşında vefat etti.

Zamanımızda İstanbul'dan, Edirne'den, Saraybosna'dan, Erzurum'dan, Konya'dan; hülasa dört bir cihetten gelen evladı Fâtihan; arifler, tarih sevdalıları, san'at âşıkları, üniversite talebeleri ve hocaları; Ulu Cami'yi, solumdaki Orhan Camiî'ni, Emir

Han'ı, Koza Han'ı, Pirinç Han'ı, batımdaki Hüdâvendigâr ve Muradiye Mahalleleri'ni, Osman ve Orhan Türbeleri'ni, Belediye Başkanı Recep Altepe'nin yeniden yaptırdığı "Saltanat Kapısı ve Surları" Bali Bey Hanı'nı, doğudaki Yıldırım Külliyesi'ni görünce hayret ve hayranlıkla sevinç çığlıkları attılar. Böylesi sevinçleri çok gördüm. Gözleri fal taşı gibi açılarak "Osmanlı ve onun ilk eserleri dipdiri ve ayakta duruyorlar. Hâlâ, insanlar girip çıkıyor, namaz kılıyor, oturup konuşuyor, bu eserleri yaşatıyor; bu eserler yaşıyor." diyorlar birbirlerine.

Bugün tarihi eserlerimiz sağlam, güzel ve tertemiz. Bursa Türkiye'nin en çok abide esere sahip illerindendir. Bütün bunları, öncelikle imar eden ve imar ettirenlere daha sonra da; Kazım Baykal Beyefendi'ye, "Eski Eserleri Sevenler Kurumu"na, restorasyon yapan belediye başkanlarına, Bursa'nın abide eserlerini seven, koruyan ve müzeler açan gönüllü insanlarına borçluyuz.

Hatırladıklarım ve Özlediklerim

Bugünden geriye bakınca "Eski Bursa'nın en çok nelerini özledin?" diye sorarsanız, hayalim ta Orhan zamanına gider. Türklerin Uludağ'a hayranlıklarını, kaleye girince şehre bir daha hayran olmalarını hatırlarım. Taş evlere; bahçelere, içinden akan buz gibi sulara, tertemiz havasına aşık olmaları ve hiç ayrılmamacasına bu güzel kaleye yerleşme şevkleri gelir gözümün önüne. Rum komşularıyla güzel komşuluk kuran kadınları; sükûnetten sonra ortaya çıkan ve yüzyıllarca süren karşılıklı emniyet ve dostlukları, Rumların yanlış vurgularla konuştuğu kendine has Tükçeyi, Türklerin Rumca konuşmalarını hatırlarım.

Sonra kurulan yeni şehrin imarındaki gayretleri; başta Orhan Camiî, Hüdâvendigâr Cami-Medresesi, Ulu Cami, Yeşil Cami, Yeşil Türbe, medreseler ve Muradiye Külliyesi; bedestenleri, hanları, arastaları, hamamları gözümün önüne gelir. Günlük hayatın içinde at kişnemelerini; atların koşumlarından çıkan ritmik

sesleri ve koşuldukları arabanın tekerlek gıcırtılarıyla uyumlu nal seslerini, en çok bunları özledim. Eşeğine, atına ya da katırına kurulmuş insanları, o binek hayvanlarıyla beraber özledim.

Çil çil kubbeleri, kubbelere yarenlik eden kestane; ıhlamur, incir ağaçlarını. Yazın en sıcak günlerinde üfül üfül esen, gökyüzünü göstermeyen, altına gelenlere yeşil bir çadıra girdiği hissini veren yüksek ceviz; kestane ve çınarların serin gölgelerini; minarelerle boy ölçüşen servileri, kavakları özledim. Her bahar gelişinde sefere çıkan, çıkarken iki-üç gün konup son hazırlıklarını yapan, açık meydanlarda namazgâh kurup topluca cuma namazı kılıp, binler dualar, salâvatlar ve dileklerle dua çınarına kadar götürülüp orada da bir duayla uğurlanan Bursa sipahileri gözümün önüne gelir. Onların kış başlamadan dönüş haberleriyle hareketlenen çarşıyı, karşılamaya çıkan binlerce Bursalıyı, gözyaşlarıyla tekrar Bursasına dönen yorgun ama sevinçli leventleri hatırlarım.

Her cami inşaatında harçta kullanılsın diye ellerindeki bakraçlarla süt, bohçalarla yumurta getiren yaşlı teyzeleri ve çocukları; ayda bir camiye temizlik için toplu halde gelip çoşkuyla silme, süpürme işlerini yapan her yaştan hanım kardeşleri hatırlarım. Camiyi Kebir'in İnşaatında, açılışında bulunan; sonra da çok sık gelen, savaşların eğilmez komutanı; Camiyi Kebir'in banisi muhteşem Sultan Yıldırım Han'ı, oğlu ikinci kurucu namlı Sultan Çelebi Mehmet'i ve onun oğlu Sultan İkinci Murad'ı hatırlarım.

Mevlid yazarı, o vakur imam; âlim, şair Süleyman Çelebi'yi; ilk hutbeyi veren Somuncu Baba Mehmed Aksarayî'yi; Emir Sultan hazretlerini, Aşık Yunus'u, Lâmiî Çelebiyi, sesi ile meşhur müezzin Üftade Hazretlerini, Mahmud Hüdayî'yi, Mısrî'yi, Karaçelebizadeyi, Şeker Hoca'yı, yirmi yıldan fazla vaaz ve ders veren İsmail Hakkı Bursevî'yi çok özledim.

Ramazanlarda çok zahmetli olan mahya yazmaları; ilahi ve mevlid okuyacak genç hafızların talimlerini; ramazandaki coşkun cemaati, binlerce hatimi, itikafa kalan onlarca cemaati çok özledim. Hat talebelerini, hat levhalarını getiren ya da aylarca çalışıp duvarlara yazan dünyanın en iyi hattatları; hatları inceleyen, gelmiş geçmiş, genç, ihtiyar bütün cemaati; insanı, hayatı, ölümü en güzel tanımlayan dersleri, o tesbihatları özledim.

Sultan ve şehzadelerin geliş gidişlerindeki ihtişama rağmen boyun büküp kulluklarını takınıp huşu ile namaz kılmalarını, el açıp dua edişlerini hatırlarım. Mimar Sinan'ı; onun kubbe, minare, mimber, mihrap, şadırvan ve payeleri incelemesini; levhaları, hüsnü hatları, tarihe not düşen Evliya Çelebi'yi hatırlarım. Bursa'nın hayırlı evladı Kazım Baykal'ı, hizmet eden vaiz, hatip, bülbül sesli imam ve müezzinleri özledim.

Bir bilgeye sormuşlar, "Kaç yaşındasınız" diye. Biraz düşünüp, "**Bin yaşındayım**." demiş. Bunun ne demek olduğunu sorduklarında, "1000 yıl önce yaşayanları ve yaşananları okudum. Yaşadıkları mekânlarda bulundum. Tecrübelerini, hayat tarzlarını, fikirlerini öğrendim. Zaman olarak bir daha yaşamam gerekmez ki. Ben artık bin yaşındayım."

Türkler dünyanın en uzun ömürlü hanedanlarını çıkartan, devlet ve medeniyetini kuran milletlerden oldu. Devlet; bir millet veya milletlerin eseridir. Osmanlı sadece padişahın ve hanedanın eseri değildi. Medeniyetse bir milletin ilim, edebiyat, san'at, din, hukuk birikimlerinin ve halk kültürünün ürünüdür. Osmanlı denince, akla, binlerce yıllık bir geçmişten gelen bir millet ve milletler topluluğu gelmelidir. Günümüzü anlamak istersek geçmişe bakmamız gerekmektedir.

Sancak ve uçbeyleri, beylerbeyileri, lalalar, kudretli paşalar, vezir ve komutanlar; birlik ve dirliği sağlayan derviş, âlim ve velîler; gelişmeyi sağlayan zenaatkar ve tüccarlardan bahsederek

Osmanlıya geniş bir bakış açısından bakılmasını sağlamaya çalıştım.

Bursa ve bazı şehirlerdeki tarihi binaların ne zaman, kim tarafından, hangi şartlarda ve nasıl yapıldığını anlattım. Şehir, köy ve mahallelerin isimlerinin kaynaklarına dokundurarak hissettirmek istedim. Bursa camilerinin taşıdığı tarihi değeri, kapı, pencere ve çinilerindeki san'atları, Ulu caminin içindeki hüsnü hatları ve levhaların mânâlarını anlatmaya çalıştım. Tarihi birikimi ve tabiatı ile Bursa'nın tarif edilemez güzelliklerini ben görüp yaşadım. O tadları size de hissettirip yaşatmaya çalıştım. Tarihe sultanların özel hayatlarından değil de hayatın içinden, çarşıdan, camiden bakarak, yaşananları, çekilen acı ve zorlukları, endişe ya da sevinçleri göstermeye çalıştım.

Beni okuyarak dinlediğiniz için sağolun. Elimden bu kadar geldi. Bursa'yı İstanbul'u ve Türkiye'yi, tarihi şahsiyetleri günümüze kadar olan gelişimini daha kısa zaman kesitleriyle ve olaylarla daha geniş şekilde anlatanlar çıkacaktır inşallah. Bu topraklarda yaşananlar ve yapılanlar anlatmakla bitmez. Tarihimize ait yeni şeyler anlatıp yeni "**Notlar**" yazacakları beraber bekleyeceğiz.

Bursa'dayım ve Osmanlının kuruluşuna, çekirdekten çınara gelişimine, Cumhuriyete ve bunların her devrine; yılına, ayına, gününe Bursa'dan şahit oldum. Bursa bugün sanayisi, üniversiteleri ve iki milyonluk nüfusu ile gelişmesi devam eden büyük bir şehir. Yolunuz düşecek olur, Bursa'ya ve Ulu Cami'ye gelirseniz, kemer ve kubbelere, yazılara ve levhalara baktıktan sonra, benim bulunduğum yere gelip, yerimi biliyorsunuz: "Demek; bunca şeye, buradan şahit oldun ha?" derseniz, ben de bu hatıratımı okuduğunuzu anlar, size tebessüm ederim; benim **yedi yüz yaşındaki** dostlarım.

Kalın sağlıcakla.